

İSLAM TARİHİ I DERS NOTLARI

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT

&

Doç. Dr. Bahattin TURGUT

&

Dr. Öğr. Üyesi Melek GÖMBEYAZ

&

Dr. Öğr. Üyesi Hasan YENİLMEZ

Kocaeli 2026

İÇİNDEKİLER

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

BİRİNCİ HAFTA.....	10
ARABİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ.....	10
ARAPLAR'DA DİNİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	10
ARABİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ.....	11
ARAP YARIMADASI / ARABİSTAN.....	11
Güney Arabistan'da Kurulan Devletler	11
Kuzey Arabistan'da Kurulan Devletler	13
Hicaz Bölgesi ve Mekke	15
Kureyş'in Mekke Hâkimiyeti ve Kâbe Hizmetleri: Kusay b. Kilab	18
ARAPLAR'DA DİNİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	23
Ekonomik Hayat.....	26
Arap Kabileleri ve Kabile Yapısı.....	27
ÖRNEK SORULAR	32
.....	33
İKİNCİ HAFTA	33
PEYGAMBERLİĞİNE KADAR HZ. MUHAMMED	33
PEYGAMBERLİĞİN MEKKE DÖNEMİ.....	33
PEYGAMBERLİĞİNE KADAR HZ. MUHAMMED.....	34
Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hayatını Tetkik Sebepleri	34
Siyerin Temel Kavramları.....	35
Kur'an'a ve Sünnet'e Göre Hz. Peygamber'in Özellikleri.....	35
Siyerin Kaynakları	36
Hz. Muhammed'in Ailesi.....	37
Abdumuttalib'in Mekke İçin Çabası.....	38
Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği.....	39
Ficar Savaşına Katılması.....	40
Hılfu'l-Fudûl (Faziletliğin Andı)	40
Hz. Hatice ile Evliliği.....	41
Hz. Muhammed'in Kişiliğinin Temel Özellikleri	41

Ka'be Hakemliği.....	42
Dinî Şuurun Uyanışı.....	43
PEYGAMBERLİĞİN MEKKE DÖNEMİ	44
Risaletin Başlangıcı ve Vahiy	44
Gizli Davet ve İlk Müslümanlar.....	45
Tebliğin Aşamaları.....	47
Gizli Örgütlenme –Daru'l-Erkam	49
Mekkelilerin Davayı Bitirmeye Yönelik Çabaları.....	50
Müşriklerin Tebliğe Karşı Gelme Sebepleri	51
Habeşistan'a Hicret / Himayesizlerin Hicreti /Gecici Hicret	52
Hüzün Yılı (Bi'setin 10. yılı).....	53
Sığınlacak Bir Yer Arama: Taif Yolculuğu	54
İSRA VE MİRAC.....	55
YESRİBLİLERLE İLİŞKİLER VE AKABE BİATLARI.....	58
Birinci Akabe Biatı.....	60
İkinci Akabe Biatı (Bi'setin 13. yılı 12 Zilhicce)	61
.....	65
ÜÇÜNCÜ HAFTA	65
HİCRET, İSLÂM TOPLUMUNUN OLUŞUMU.....	65
MÜŞRİKLERE KARŞI İLK GAZVELER VE SERİYYELER.....	65
MEDİNE'YE HİCRET.....	66
Mekkeli Müşrikler Açısından Medine'ye Hicretin Sonuçları	68
Mescid-i Nebi'nin İnşası	68
Medine Toplumunun Unsurları.....	69
Muâhât	69
Medine'nin Nüfusu ve Coğrafyası	71
MEDİNE'DE SİYASİ HAYAT	71
Medine'de Siyasî Otorite	72
İlk İslâm Devletinin Anayasası.....	73
İlk İslâm Anayasasının Tahlili	73
Hicretten Sonraki Gelişmeler.....	77
MEKKE'Lİ MÜŞRİKLERLE İLİŞKİLER.....	78
Savaşa İzin Verilmesinin Sebepleri	79
Gazve ve Seriyeye.....	79
Bedir Öncesi Gazveler ve Seriyeler	80
Sîfu'l-Bahr Seriyesi (1. Ramazan 2/ Mart 623)	80

Ubeyde b. Haris Seriyyesi (h. 1. Şevval/ Nisan 623)	81
Veddân Gazvesi (12 Safer 2/623)	81
Buvat Gazvesi (Rebiulevvel h. 2/ Eylül 623)	81
Kurz b. Cabir'in Medine'ye Saldırısı (2/624)	82
Batn-ı Nahle Seriyyesi (30 Receb 2/ 27.1. 624).....	82
BEDİR GAZVESİ (2/624).....	83
Bedir Gazvesinin Sonuçları	85
Sevik Gazvesi (2/624)	86
Hicretin İkinci Yılında Bazı Gelişmeler	86
Karkaratu'l-Kudr Gazvesi (3/624)	87
Gatafan (Zû Emer) Gazvesi (3/624).....	87
UHUD GAZVESİ	87
Bî'r-i Maûne Faciası (4/ 625).....	90
Reci' Vak'ası (4/625).....	91
HENDEK (AHZAB) GAZVESİ (5/627)	91
Benî Müstalik (Mureysi) Gazvesi (5/627).....	92
ÖRNEK SORULAR.....	93
.....	95
DÖRDÜNCÜ HAFTA.....	95
HUDEYBİYEDEN VEFATINA KADAR HZ. PEYGAMBERİN MÜCADELESİ	95
HUDEYBİYE ANTLAŞMASI (6/628)	96
Hudeybiye Antlaşmasının Sonuçları	96
Kaza Umresi (7/629).....	100
Hayber Gazvesi (7/628).....	101
MEKKE'NİN FETHİ.....	102
Mekke'nin Fethinin Sebepleri.....	102
Mekke'nin Fethi	102
Mekke'nin Fethinin Sonuçları	104
HUNEYN GAZVESİ (8 /630)	104
Evtas Gazvesi (8 /630)	106
Tâif Kuşatması (Şevval 8 / Şubat 630).....	106
Huneyn Ganimetlerinin Taksimi	107
HEYETLER YILI (9).....	107
Kabilelerin Medine'ye Heyet Göndermelerinin Sebepleri:	108
HZ. PEYGAMBERİN GAYRİMÜSLİMLERLE İLİŞKİLERİ	108
YAHUDİLERLE İLİŞKİLER.....	108

Kaynukağulları Gazvesi	109
Nadiroğulları ile İlişkiler	110
Nadiroğulları Reislerinden Ka'b b. Eşref'in Öldürülmesi	110
Nadiroğulları Savaşı	111
Kurayzağulları Gazvesi (5/627)	112
Hayber Gazvesi (7/628), Vadi'l-Kura ve Fedek'in Teslim Olması	113
HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER	114
Mute Savaşı (8/629)	115
Tebük Gazvesi	117
VEDA HACCI	122
Hz. Peygamber'in Vefatından Önceki Bazı Gelişmeler	122
HZ. PEYGAMBER'İN AİLE HAYATI	124
HZ. PEYGAMBERİN HANIMLARI	125
HZ. PEYGAMBER'İN GEÇİM KAYNAKLARI	127
HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE İDARÎ VE SOSYAL HAYAT	128
Hz. Peygamber'in İdaresindeki Unsurlar	128
Vilayetlerin İdaresi	129
Hz. Peygamber Dönemi Vilayetleri	130
Hac Emirliği	130
Elçilik	131
Kâtiplik	131
Adli İşler	131
Askerî Teşkilat	131
Müşriklerle Son Safha	132
ÖRNEK SORULAR	133
HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ	135
Hz. Ebû Bekir'in Hayatı (573-634)	135
Üsâme Ordusu Suriye Yolunda	137
Ridde Olayları	138
Toplu İsyân Girişimleri	138
İsyânların Nedenleri	138
Mütenebbilerle Savaş	139
İsyancılarla Savaş	139
Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihleri	140
Fetihlerin Sebepleri	140
Kur'an'ın Cem'i	142
Hz. Ömer'in Halife Tayin Edilmesi	143

HZ. EBÛ BEKİR'İN VEFATI (13/634)	143
HZ. EBÛ BEKİRİN YÖNETİM ANLAYIŞI	143
ÖRNEK SORULAR	145
.....	146
ALTINCI HAFTA	146
HZ. ÖMER DÖNEMİ.....	146
HZ. ÖMER DÖNEMİ (13-23/634-644).....	147
HZ. ÖMER HAKKINDA HADİSLER	148
Halife seçilmesi	148
HZ. ÖMER'İN YÖNETİM ANLAYIŞI	149
HZ. ÖMER'İN İDARİ YENİLİKLERİ.....	149
Muvafakât-ı Ömer (Hz. Ömer'in Görüşlerinin Vahye Uygun Düşmesi).....	153
HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ.....	157
HZ. ÖMER'İN İLME HİZMETLERİ	174
HZ. ÖMER'E SUİKAST VE VEFATI (644).....	175
ÖRNEK SORULAR	176
.....	177
YEDİNCİ HAFTA	177
HZ. OSMAN DÖNEMİ	177
HZ. OSMAN DÖNEMİ (644-656)	178
HZ. OSMAN'IN HAYATI	178
Hz. Osman'ın Halife Seçilmesinin Nedenleri	179
- Şura üyelerinin akrabalık ilişkisi: Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın kız kardeşi Ümmü Gülsüm ile evlenmiştir. Yani Hz. Osman'ın eniştesidir. Sa'd b. Ebû Vakkas da Abdurrahman b. Avf'ın amcasının oğludur. Talha b. Ubeydullah, Teym kabilesindedir. Fakat Haşimoğulları kabilesi ile arası iyi değildir. Bir bakıma Hz. Ali'ye karşı tepkili olabilir.	179
YÖNETİM ANLAYIŞI.....	180
Dahili Problemler ve Sebepleri	180
Sükunet Yılları – 24-29/644-49 Karışıklık (Fitne) Yılları – 30-35/650-655.....	180
a. Halifenin Uygulamalarından Kaynaklanan Şikayetler	181
b. İdarecilerin Uygulamalarından Kaynaklanan Problemler	182
İÇTİMAİ, İKTİSADİ VE DİNİ ALANDA DEĞİŞİMLER	182
HZ. OSMAN DÖNEMİ FETİHLERİ.....	186
HZ. OSMAN'IN KATLEDİLMESİ	188
.....	190
SEKİZİNCİ HAFTA.....	190
HZ. ALİ VE HZ. HASAN DÖNEMİ	190
HZ. ALİ'NİN HAYATI (600-661)	191
HZ. ALİ'NİN HALİFE SEÇİLMESİ (35/656)	193

İmamet- Hilafet Tartışmalarının Odağında Hz. Ali	193
Hz. Ali'nin Biat Sonrası Hutbesi	194
Siyaseti Belirleyen Temel Dinamikler	194
Hz. Ali'nin İlk İcraatları	195
Muhalefet Cephesinin Oluşması	195
Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Muhalefeti.....	196
Cemel Savaşı (36/656)	196
Sıffin Savaşı (37/657).....	197
Hakemler ve Tahkimname	198
Hakemlerin Kararları ve Sonuçları	198
Haricîliğin Ortaya Çıkışı	199
Nehrevan Savaşı (39/659).....	200
Hz. Ali'ye Suikast Düzenlenmesi ve Şehit Edilişi (40/661)	200
HZ. HASAN'IN HİLAFETİ DÖNEMİ	201
Hz. Hasan'ın Hayatı (d. 624- ö. 669)	201
Hilafetin Muaviye'ye İntikali.....	201
Hz. Hasan'ın Vefatı.....	202
DOKUZUNCU HAFTA	204
EMEVİLER	204
SÜFYANİLER DÖNEMİ	204
EMEVİ- HAŞİMİ İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKAPLANI	205
MUAVİYE B. EBİ SÜFYAN (ö. 60/680)	207
YEZİD B. MUAVİYE'NİN HAYATI (647-683)	212
ONUNCU HAFTA	220
MERVANİLER DÖNEMİ	220
MERVANİLER DÖNEMİ	221
MERVAN B. HAKEM (64-65/684-685)	221
ABDÜLMELİK B. MERVAN (65-86/685-705)	225
VELİD B. ABDÜLMELİK'İN HAYATI (d. 52/672- ö. 96/715)	234
ON BİRİNCİ HAFTA	240
SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK & ÖMER B. ABDÜLAZİZ & YEZİD B. ABDÜLMELİK & HİŞAM B. ABDÜLMELİK	240
SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ 96-99 (715-717)	241
ÖMER B. ABDÜLAZİZ DÖNEMİ 99-101 (717-720)	243
II. YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN HAYATI (71/691-105/724)	247
HİŞAM B. ABDÜLMELİK (Halifeliği: 105-125/724-743)	249
ON İKİNCİ HAFTA	256
EMEVİLERİN YIKILIŞI VE SEBEPLERİ EMEVİLER DÖNEMİ KÜLTÜR VE MEDENİYET	256

II. VELİD B. YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (90/709-126/744)	257
III. YEZİD B. VELİD B. ABDÜLMELİK (Ö. 126/744)	258
İBRAHİM B. VELİD B. ABDÜLMELİK (Ö. 132/750)	261
MERVÂN B. MUHAMMED B. MERVÂN B. HAKEM (ö. 132/750)	262
EMEVİLERİN YIKILIŞ SEBEPLERİ	264
EMEVİLER DÖNEMİ KÜLTÜR VE MEDENİYET	266
A. KURUMLAR	266
Halifelik.....	266
Vezirlik.....	266
Haciplik.....	266
Kâtiplik.....	266
Divanlar.....	267
VİLAYETLER VE VALİLER	268
ŞURTA TEŞKİLATI	268
BERİD TEŞKİLATI	268
HAC EMİRLİĞİ	268
ASKERİ TEŞKİLAT	269
ADLİ TEŞKİLAT	269
EMEVİLER DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLER, SANAT VE MİMARİ	270
EĞİTİM	275
MİMARİ	275
ONÜÇÜNCÜ HAFTA	277
ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI SİYASÎ TARİHİ	277
BATI EMEVİLERİ: ENDÜLÜS EMEVİLERİ	277
ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI SİYASÎ TARİHİ	278
MÜSLÜMAN HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE ENDÜLÜS	279
Endülüs'ün Fizikî Coğrafyası	279
Endülüs'ün Beşerî Coğrafyası	280
Endülüs'ün Siyasî Coğrafyası	281
II. FETİH ÖNCESİ İSPANYA'DA TOPLUM YAPISI	281
ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİ (714-756).....	285
Balatü'ş-Şühedâ Savaşı (732): Avrupa'nın Kader Günü	286
Asabiyet Savaşları.....	286
Arap-Berberî Savaşı	287
Beledli- Suriyeli Çatışması.....	288
Kaysî- Kelbî Çatışması.....	288
ENDÜLÜS EMEVİ DEVLETİ (756-1031)	290
I. Abdurrahman (756-788) ve Bağımsızlık İlanı	290

I. HİŞAM (788-796).....	292
I. HAKEM (796-822).....	293
II. ABDURRAHMAN (822-852) DÖNEMİ /EYYÂMÜ'L-‘ARÛS.....	294
MUHAMMED (852-886), MÛNZİR (886-888) VE ABDULLAH (888-912)	294
III. ABDURRAHMAN (912-961) VE HALİFELİĞİNİ İLANI.....	295
II. HAKEM EL- MUSTANSİR BİLLAH (961-976).....	296
II. HİŞÂM (976-1009) VE AMİRİLER DÖNEMİ.....	297
AMİRÎ KARDEŞLER: ABDÛLMELİK VE ABDURRAHMAN	297
ENDÛLÛS EMEVİLERİNİN SON DÖNEMİ / HAMMÛDÎLER DÖNEMİ	298
ONDÖRDÜNCÜ HAFTA.....	299
MÛLÛKÛ'T-TAVÂİF VE SONRASI.....	299
Reconquista Tehlikesi Başlıyor.....	300
MURABITLAR DÖNEMİ	301
MUVAHHİDLER DÖNEMİ	301
BENİ AHMER (NASRÎLER) DEVLETİ (1238-1492)	302
Endülüs'te İslâm Varlığının Sona Erdirilmesi	304
ENDÛLÛS'ÜN İSLÂM KÛLTÛR VE MEDENİYETİNDEKİ YERİ.....	305
İspanya'da Engizisyon Mahkemeleri	305
OSMANLI'NIN ENDÛLÛS MÛSLÛMANLARINA YARDIMI.....	306
Gırnata Müslümanlarından Osmanlı'ya Elçi (1502).....	307
Osmanlı'nın Endülüs Müslümanlarına Yardım Edememesinin Sebepleri	308
Barbaros Hayrettin Paşa'nın Endülüs Müslümanlarına Yardımları	308
Cezayir'e Taşınan Moriskolardan Feryatnâme	309
1568 İsyanı	309
Sürgün (1609).....	310

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

BİRİNCİ HAFTA

ARABİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ

**ARAPLAR'DA DİNÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL
HAYAT**

Hazırlayanlar

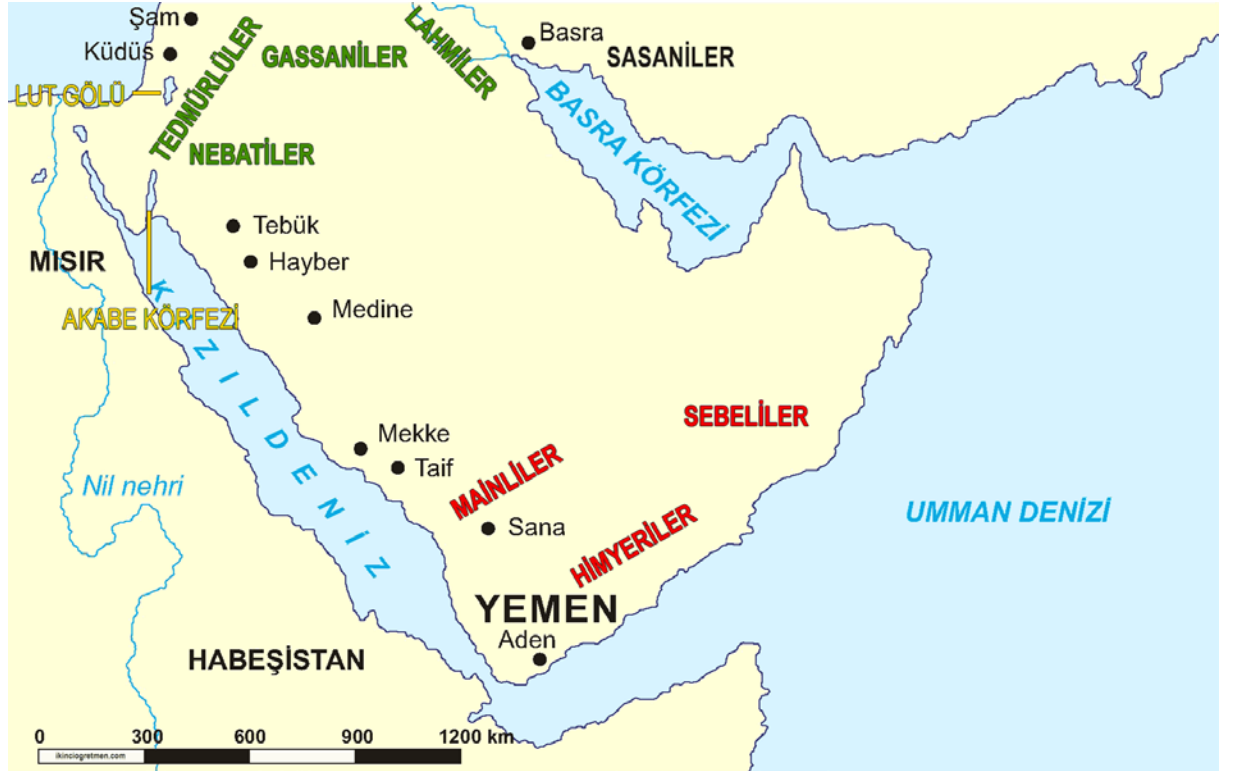
**Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ**

Kocaeli 2025

ARABİSTAN'IN SİYASİ TARİHİ

ARAP YARIMADASI / ARABİSTAN

En eski yerleşim yerlerinin başında gelen Arap Yarımadası'nın güney ve kuzeyinde İslâm öncesi dönemde çeşitli devletler kurulmuştur. Orta Arabistan'daki Hicaz bölgesinde ise İslâm dönemine kadar herhangi bir devletin kurulmadığı, bölgede insanların çeşitli kabileler halinde yerleşik veya göçebe olarak yaşadığı bilinmektedir.

Güney Arabistan'da Kurulan Devletler

Güney Arabistan'da Maînliler, Sebeliler ve Himyerîler hüküm sürmüştü, ardından bölgeye Habeşliler ve Sâsânîler hakim olmuştur.

Maînliler

M. Ö. 1400-650 yılları arasında Yemen'de hüküm süren Maîn krallığının merkezi San'a'nın doğusunda harabeleri bulunan Maîn şehri idi. Daha ziyade ticarete önem veren Maînliler Arabistan ürünleriyle Hindistan ve Çin'den gelen ticaret mallarını Suriye, Filistin ve Mısır'a satarak büyük gelir elde ederlerdi.

Sebeliler

Güney Arabistan'da kurulan devletlerin ikincisi Maîn Devleti'nin yıkılmasından sonra tarih sahnesine çıktığı tahmin edilen Sebe Devleti'dir. Merkezi Me'rib şehri olan Sebeliler ticaretin yanında tarıma önem vermiş ve bu amaçla bazı su bendleri inşa etmişlerdir. Bunların en meşhuru Me'rib Seddi'dir (Sebe Seddi, Arim Seddi olarak da bilinir). M. Ö. 750-115 yılları arasında hüküm süren Sebeliler, Himyerîler tarafından yıkılmıştır.

Himyerîler

Sebeliler'den sonra Güney Arabistan'da hüküm süren Himyerîler, Araplar'ın Kahtânîler koluna mensuptur. Maînîler ve Sebeliler'in aksine savaşçı bir politika izleyen Himyerîler sınırlarını M. S. III. Yüzyılın sonlarına doğru Hadramut ve Orta Arabistan'a kadar genişlettiler. Askeri bakımdan Arabistan'ın en güçlü devleti haline gelen Himyerîler Habeşliler ve İranlılarla da mücadele ettiler. Arabistan'da Hıristiyanlıkla Yahudiliğin rekabet ettiği IV. yüzyılda Himyerîler, Yahudileri desteklerken Habeşliler ve Bizanslılar Hıristiyanları desteklemekteydi. Yahudiliği kabul eden son Himyerî hükümdarı Zû Nüvâs, hıristiyanları da yahudiliği kabul etmeye zorladı ve kabul etmeyen birçok Necran'lı hıristiyanı "uhdûd" adı verilen ateş çukurlarında diri diri yaktı. Kur'ân-ı Kerim'de bu acı olaya işaret edilmekte ve bunu yapanlar şiddetle kınanmaktadır (Burûc 85/4-9).

Himyerîler'in zulmüne uğrayan hıristiyanların yardım çağrısı üzerine Habeş Aksum krallığına bağlı büyük bir ordu Eryat kumandasında Yemen'e girdi ve Himyerî hakimiyetine son verdi. Zû Nüvâs öldürüldü (m. 525). Bundan sonra Yemen'de yarım yüzyıl süren Habeş hâkimiyeti başladı. Habeşistan'ın Yemen valisi Ebrehe, San'a'da büyük bir kilise yaptırarak Arapların hac için Kâbe yerine buraya gelmelerini sağlamak istedi, ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine büyük bir orduyla Mekke'ye gelip Kâbe'yi yıkmak istedi. Fakat Fîl sûresinde de anlatıldığı gibi amacına ulaşamadı; ordusu ve kendisi helâk oldu. Habeşlilerin kötü idaresi Yemen'de memnuniyetsizliği artırdı. Himyerî hükümdar ailesinden Seyf b. Zû Yezen, Sâsânî hükümdarı Enûşirvân'ın yardımını temin ederek Habeş hâkimiyetine son verdiyse de bir suikast sonucu öldürüldü ve Sâsânîler ülkeyi ele geçirdiler.

Yemen'de Sâsânî idaresi İslâm dönemine kadar sürdü. Hz. Peygamber zamanında Sâsânîler'in son Yemen valisi Bâzân İslâm'ı kabul etti (7/629) ve İslâm devletinin bölgedeki ilk valisi olarak görevi sürdürdü.

Kuzey Arabistan'da Kurulan Devletler

Kuzey Arabistan'da İslâm'dan önce Nabatîler, Tedmürlüler, Gassânîler, Hireliler (Lahmîler) ve Kindeliler devlet kurmuşlardır.

Nabatîler

Nabatî krallığı muhtemelen m. ö. IV. yüzyılın sonlarında kurulmuş, Filistin'in güneyinde Akabe körfezi ile Lût gölü arasında hüküm sürmüştür. Devletin merkezi Akabe körfezinin biraz kuzeyindeki **Petra** şehriydi. Bir ara Fırat nehri ile Kızıldeniz arasında geniş bir alana yayılan Nabatîler Kuzey Hicaz'a da hâkim olmuştur. Roma İmparatorluğu ile çöl arasında tampon devlet görevi üstlenen Nabatîler, kuzey ve güney Arabistan arasındaki kervan ticaretini de elinde bulundurmakta idiler. Nabatîler, bir süre Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içerisinde olmuşlarsa da zamanla siyasî ve ekonomik sebepler yüzünden ilişkiler gerildi. M. S. 106 yılında İmparator Traianus, Nabatî devletini ortadan kaldırdı.

Tedmürlüler

Kuzey Arabistan devletlerinin ikincisi Tedmür Krallığı'dır (**Palmirliler**). Tedmür şehri Suriye çölünün ortasındaki bir vahada, Humus'un 145 km. doğusunda, Şam'ın 260 km. kuzeydoğusunda yer alır. Palmyra adıyla da anılır. II. ve III. Yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayan Tedmürlüler, günümüze kitâbeleriyle birlikte harabeleri ulaşan birçok görkemli yapı inşa etmişlerdir. Başkent Tedmür uluslararası ticaretin önemli duraklarından biriydi. III. yüzyılda Sâsânî ve Roma imparatorlukları arasındaki mücadeleyi fırsat bilerek Tedmür'de bağımsız bir Arap devleti kuran ve Sâsânîler'e karşı başarılı mücadele veren Uzeyne (Grek ve Latin kaynaklarında Odenathus) ile onun ardından yönetimi ele alan eşi Zeyneb (Grek ve Lâtin kaynaklarında Zenobia; Arap edebiyatında Zebbâ) en meşhur hükümdarlarıdır. Tedmür krallığı 272 yılında Roma İmparatoru Aurelien'in Tedmür'ü ele geçirip kraliçe Zeyneb'i esir almasıyla sona erdi. Bizans İmparatorluğu döneminde Tedmür'de Hıristiyanlık yayılmış, şehri imar eden I. Iustinanos (527-565) burada bir kilise inşa ettirmiştir. İslâm döneminde Tedmür, Hâlid b. Velîd tarafından sulh yoluyla fethedilmiştir (13/634).

Gassânîler

Gassânîler, Arapların Kahtânîler koluna mensup olup III. Yüzyılda Yemen'den Suriye bölgesine göç ettiler ve burada Cefne b. Amr liderliğinde devlet kurdular. Bizans İmparatorluğu'nun etkisiyle Hıristiyanlığı kabul ettiler ve Bizans'ın vassalı oldular. Hem

kendi hem de Bizans İmparatorluğu lehine Sâsânîler'le ve Hire'de devlet kurmuş olan Lahmîler'le mücadele ettiler. Gassânîler'in en ihtişamlı dönemi II. Hâris b. Cebele (529-569) zamanıdır. Bizans'la ilişkiler bu dönemde zirveye ulaşmıştır. Daha sonra zaman zaman Bizans'la ciddi gerginlikler yaşanmakla birlikte Gassânîler genel itibariyle Bizans müttefiki olarak kaldılar. VII. Yüzyıl başında Bizans- Sâsânî mücadelesi sürecinde ciddi güç kaybına uğrayan Gassânîler, İslâm dönemindeki Suriye fetihleri sırasında Bizans saflarında savaştılar.

Hiz. Ömer zamanında Bizans'la yapılan Yermük Savaşı'nda (15/636) Gassânî emirlerinden Cebele b. Eyhem 12. 000 kişilik bir ordunun kumandanı olarak Bizans'a destek verdi. Ardından bölgenin fethiyle Gassânîler'in hakimiyeti de sona erdi.

Hireliler (Lahmîler)

Kuzey Arabistan'da kurulan diğler bir devlet Hireliler veya Lahmîler adıyla bilinmektedir. Kahtânîler'in bir kolu olup Me'rib seddinin yıkılmasından sonra güneyden kuzeye göç eden ve Irak'a yerleşen Lahmîler tarafından III. Yüzyıl ortalarında Hire'de kurulmuştur. Hire hükümdarlarından üçü Münzir adını taşıdığı için Arap kaynaklarında bu hanedana Menâzire de denilmiştir. Sâsânîler'in vassalı olan Hireliler Bizans ve göçebe Araplar'dan gelecek saldırılara karşı tampon görevi üstlendiler ve bu sayede kendilerini de güven altına aldılar. En önemli hükümdarları arasında İmruülkays (288-328), III. Münzir (506-554) ve III. Nu'man b. Münzir (580-602) yer almaktadır.

Putperestlik, Yahudilik, Mecûsîlik, Maniheizm ve Mazdeizm'in yaygın olduğu Hire'ye Hıristiyanlık erken dönemden itibaren nüfuz etmeye başlamış ve yöneticilerin çoğu bu dine mensup olmuştur. VI. Yüzyıl sonlarında Hire Nestûrî Hıristiyanlığın merkezi haline gelmiştir. Lahmîler tarım ve hayvancılığın yanında uluslararası ticaretle de uğraşırlardı. Lahmîler döneminde Hire ve Enbâr şehirlerinde Arap dili, edebiyatı ve yazısı büyük gelişme göstermiştir. Hire, Hiz. Ebû Bekir döneminde Hâlid b. Velîd tarafından fethedilmiştir (12/633).

Kindeliler

Kuzey ve Orta Arabistan'da hüküm süren Kindeliler'in genellikle Kahtânîler'den oldukları kabul edilmektedir. Kindeliler, III. Yüzyıldan itibaren güneyden kuzeye doğru ilerleyerek Orta Arabistan'a Necid bölgesine geçmişler, ardından Mezopotamya, Filistin ve Suriye'yi içine alan geniş bir alana dağılmışlardır. Kinde devleti, 480 yılı civarında Hucr b.

Amr tarafından Himyerîler'e tabi olarak kuruldu. VI. Yüzyılın başında Himyerîler'den muhtariyet kazanarak gelişti ve hanedanın başında bulunan Hâris b. Amr Bizans İmparatoru Anastasios ile 502'de bir antlaşma imzaladı. 525'te Hire'yi hakimiyet altına alan Hâris b. Amr, 528'de Hire kralı III. Münzir'e yenilince tahttan çekildi ve Kinde topraklarını dört oğlu arasında paylaştırdı. Kindeli Câhiliye şairi İmruü'l-Kays'ın (İbn Hucr), İstanbul'a giderek İmparator I. Iustinianos'la görüştüğü ve dönüşte Ankara'da öldüğü nakledilir. Kindeliler VI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin ölçüde güç kaybına uğramakla birlikte İslâm fetihlerine kadar Bizans müttefiki olmaya devam ettiler.

Hicaz Bölgesi ve Mekke

Hicaz bölgesi, Kızıldeniz'in doğusunda, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle (Akabe)'den güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzanır; kuzey ve doğu sınırlarının nerede bittiği ihtilaflıdır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Hicaz, Suriye bölgesi ile Yemen'i birbirine bağlayan ana ticaret yolunun üzerinde idi. Yemen'den başlayıp Akabe körfezine ulaşan ticaret yolu Mekke ve Medine'den (Yesrib) geçerek Akabe körfezinden Akdeniz limanlarına bağlanmaktaydı. Hicaz'ın en önemli şehirleri Mekke, Medine ve Tâif'ti.

Mekke ve Kâbe

Arabistan'ın İslâm tarihi bakımından en önemli bölgesi Hicaz olduğu gibi bu bölgenin en önemli şehri de **Mekke**'dir. Mekke'nin bilinen tarihi Hz. İbrahim (a.s.) dönemine kadar inmekte, daha önceki tarihi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hz. İbrahim'den önce Mekke'de veya civarında **Amâlika** adı verilen en eski Arap kabilelerinin veya **Kahtânîler'in bir kolu olan Cürhümlüler'in** yaşadığı da rivayet edilmektedir.

Hiz. İbrahim ve Kâbe'nin İnşası

Her üç ilahî dinin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm) en büyük peygamberlerden biri kabul ettiği Hz. İbrahim, Allah'ın emri doğrultusunda, eşi Hâcer'den dünyaya gelen ilk çocuğu İsmail'i annesiyle birlikte Filistin'den alıp Mekke'nin bulunduğu yere getirdi ve onları burada bıraktıktan sonra Filistin'e dönmek üzere ayrıldı. Mekke vadisi, çöl karakterli bir araziye sahip olup iklimi sıcak ve kuraktır. Bu sebeple anne-oğul kısa bir süre sonra susuzluk problemi ile karşılaştılar. Su bulmak için Safa ve Merve tepeleri arasında koşturan Hâcer'in, çaresiz kalıp oğlunun hayatından ümit kestiği bir sırada Yüce Allah'ın emriyle

çocuğun bulunduğu yerden bir su kaynağı fışkırdı. Zemzem adını alan ve suyu bol olan kaynak nedeniyle burası zamanla kervanların konak yeri haline geldi.

Bir süre sonra Yemen'den gelen **Cürhümlüler** Mekke çevresine yerleştiler. İsmail onlardan Arapça öğrendi ve bu kabileden bir kızla evlendi. Kur'ân-ı Kerim'de bu gelişmelerin bir kısmına şöyle işaret edilir: “Hatırla ki, İbrahim şöyle demişti: Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Ey Rabbimiz! Soyumdan bazılarını ekilebilir toprağı olmayan bir vadiye, senin kutsal evinin yakınına yerleştirdim ki ey Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar. Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve meyvelerden bunlara rızık ver. Umulur ki, bu nimetlere şükrederler” (İbrahim 14/35, 37).

Filistin'de yaşayan Hz. İbrahim zaman zaman Hâcer ile İsmail'i ziyarete gelmekteydi. **Mekke'yi üçüncü ziyaretinde** Allah'ın emri doğrultusunda oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşâ etti. Kurân-ı Kerîm'de bu durum şu âyetlerle ifade edilmiştir: “Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor (ve şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl; neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar; bize ibadet usûllerimizi göster ve tevbemizi kabul et. Zira tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabbimiz! Neslimiz arasından, senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyip arındıracak bir peygamber gönder. Muhakkak ki sen Azîz ve Hakîmsin.” (Bakara 2/127-129)

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerden hareketle Kâbe'nin Hz. İbrahim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrahim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Kurân'da Hz. İbrahim'den önce kim tarafından inşâ edildiği hususunda herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte bazı kaynaklarda Hz. Âdem yahut oğlu Şît tarafından yapıldığı kaydedilmektedir. Hz. İbrahim, Kâbe'nin inşâsını tamamlayınca Cebrail (a.s.) gelip kendisine hac ibadetinin nasıl yapılacağını öğretti. O da insanları hac ibadetine davet edip oğlu ile birlikte görevini tamamladıktan sonra İsmail'i burada bırakarak tekrar Filistin'e döndü. Böylece Mekke'de tevhid dini geleneği başladı ve bu gelenek, zaman içinde şirke karışmakla birlikte Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesine kadar varlığını sürdürdü.

Yeryüzünde Allah'a kulluk maksadıyla yapılmış ilk mâbed olan Kâbe, inşâ edildiğinden günümüze kadar Kur'ân-ı Kerîm'de de ifade edildiği gibi Allah'ın evi

(Beytullah) olarak bilinen en kutsal ve en güvenilir bir mekândır. Aynı şekilde Kâbe'nin bulunduğu Mekke ve çevresi de Hz. İbrahim'in duâsında dilediği üzere Yüce Allah tarafından, insanların manevî olarak temizlenip arındığı her türlü tecavüzdten korunmuş kutsal ve güvenli bir yer (harem) olarak ilân edilmiştir. Burada zararlılar dışındaki her türlü canlının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesi haram kılınmıştır.

Bu sebeple Mekke'ye “**el-beledü'l-emîn**” (güvenli belde), “**el-Beledü'l-harâm**” (kutsal ve dokunulmaz topraklar) veya kısaca “**harem**” gibi isimler verilmiştir. Bu manada Kâbe de “**el-Beytü'l-harâm**” (kutsal ve dokunulmaz ev) ve **el-Beytü'l-atîk** (eski veya şanlı ev), çevresindeki mescid de “**el-Mescidü'l-harâm**” (kutsal ve korunmuş ibadet yeri) vb. isimlerle anılır. Mekke yeryüzündeki bütün yerleşim birimlerinin merkezi ve müslümanların kiblesi olduğundan Kur'ân'da “**ümmü'l-kurâ**” (şehirlerin anası) olarak da isimlendirilir (En'âm 6/92). Şu halde Mekke ve Kâbe ilâhî övgüye mazhar olmuş, Allah tarafından himâye ve dokunulmazlığı ilân edilmiş en kutsal mekânlardır.

Bu sebepledir ki, Mekke'nin idaresi yanında Kâbe'ye ve bu kutsal toprakları ziyarete gelen hacılara yönelik hizmetler özel bir anlam ve önem kazanmış, çeşitli dönemlerde belli başlı şahıslar ve kabileler arasında yarış ve mücadeleye konu olmuştur. Başlangıçta Hz. İsmail tarafından yürütülen Mekke ve Kâbe'nin idaresi ondan bir nesil sonra **Cürhümlüler**'in eline geçti. Önceleri Hz. İsmail'in tebliğ ettiği dini benimsemiş olan Cürhümlüler zamanla sapıklığa düştüler; Kâbe'ye saygı göstermediler, gizli açık her türlü ahlâksızlığı yapmaya başladılar. Kâbe'ye takdim edilen hediyelere el koydukları gibi hac maksadıyla şehre gelenlere de kötü davranmaya başladılar.

Huzaaluların Mekke Hakimiyeti ve Amr b. Luhay

Cürhümlüler'in Mekke hakimiyeti sırasında Güney Arabistan'daki sel felâketi (seylü'l-arim) yüzünden kuzeye göç ederek Mekke civarına gelen Huzâa kabilesi, Amr b. Luhay liderliğinde Cürhümlüler'le yaptıkları savaşta onları mağlup ederek şehirden çıkardı. Cürhümlüler, Hacerülesved'i yerinden söküp bir yere gömdükten ve Zemzem Kuyusu'nu kapatıp yerini belirsiz hale getirdikten sonra tekrar ilk yurtları olan Yemen tarafına gittiler.

Cürhümlülerle Huzâa arasındaki savaşta İsmailoğulları, sayılarının azlığı sebebiyle taraf olmadı ve Benî Huzâa ile anlaşarak şehirde kalmaya devam etti. Huzaalılar zamanında kabilenin ileri gelenlerinden **Amr b. Luhay**, Mekke ve Kâbe idaresini eline alınca tevhid geleneğini bozup şehirde putperestliğin başlamasına sebep oldu. Bundan dolayı “**Arabistan'a putperestliği sokan kişi**” olarak tanınır.

Amr b. Luhay, bir iş için gittiği **Suriye'nin Belkâ yöresindeki Meâb'da** (Moab) burada yaşayanların putlara taptığını görmüş, ilk defa karşılaştığı bu manzara karşısında hayrete düşerek bunların mahiyetini ve niçin taptıklarını sormuştu. “Bunlar bizim tanrılarımızdır; düşmanlarımıza karşı zafer kazanmak için onlardan yardım isteriz, bize yardım ederler; kuraklıkta yağmur isteriz, yağdırırlar” cevabını alan Amr, Arabistan'a götürmek üzere bir put istemiş ve onlar da kırmızı akikten yapılmış **Hübel** adlı putu vermişlerdi. Putu Mekke'ye getiren Amr, onu Zemzem Kuyusu'nun üst tarafına Kâbe'ye yakın bir yere koymuş ve herkesi bu puta tapınmaya çağırmıştı. O tarihten itibaren halk Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği, Allah'ın birliği (tevhîd) esasına dayalı Hanîf dinini bırakarak putperestliği benimsediği için bu hadise Araplar'ın İslâmiyet'ten önceki tarihlerinde bir dönüm noktası sayılır.

Kureyş'in Mekke Hâkimiyeti ve Kâbe Hizmetleri: Kusay b. Kilab

Huzaâlılar'dan sonra Mekke idaresi ve Kâbe hizmetleri Kureyş kabilesinin eline geçti. Hz. İsmail'in torunlarından Adnân'ın soyundan gelen Kureyş kabilesi, uzun süre **Benî Kinâne'den olan akrabalarıyla** birlikte dağınık guruplar halinde Mekke dışındaki çadırlarda yaşadı. V. Yüzyılın ilk yarısında, Kureyş kabilesine adını veren Fihri (Kureyş) b. Mâlik'in altıncı dereceden torunu ve Hz. Peygamber'in beşinci dereceden dedesi **Kusay b. Kilâb**, liderlik vasıflarıyla Kureyş kabilesi arasında seçkin bir yer kazandı ve Mekke tarihinde çok önemli bir rol oynadı. Kusay liderliğindeki Kureyş kabilesi, Kinânelilerin yardımıyla, Mekke hâkimiyetini elinde bulunduran **Huzâalılarla** mücadele etti ve sonunda Mekke hâkimiyeti Kâbe ile ilgili hizmetlerle birlikte Kusay'ın şahsında Kureyş kabilesine intikal etti.

Kusay, dağınık olarak yaşayan Kureyş kollarını birleştirerek Mekke'ye yerleştirdi. Kâbe civarından başlayarak Mekke topraklarını on parçaya ayırdı ve Kureyş'in on kolu arasında paylaştırdı. Kureyş'in bazı kolları da Mekke dışına yerleştirildi. Kureyş'ten Mekke'de iskân edilenlere **Kureyşü'l-Bitâh**, Mekke dışında yerleştirilenlere de **Kureyşü'z-Zevâhir** adı verildi.

Kusay, Kâbe'yi tamir ederek hac menâsikini (hac ibadeti sırasında yapılması gereken davranışlar) düzenledi; **Cürhümlüler'in yerinden söküp gömdükleri Hacerüleşved'i Kâbe'deki yerine koydu.** Mekke'nin dinî ve siyâsî yönetimi anlamına gelen riyâset görevini üstlenmiş olan Kusay, ayrıca gerekli düzenlemeler yaparak Mekke ve

Kâbe ile ilgili hizmetleri elinde topladı. Kusay'dan sonra da İslâm dönemine kadar devam eden bu hizmetler şöyle sıralanabilir:

1. Dârünnedve

İlk defa Kusay tarafından yaptırılan ve kapısı da Kâbeye doğru açılan Dârünnedve, Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeri idi. Dârünnedve esas itibariyle bir asiller (mele') meclisiydi. **Her türlü savaş ve barış kararının alındığı, çeşitli konularda ortak görüşlerin belirlendiği bu meclise Kusayoğulları'ndan başka Mekke'deki Kureyş boylarının kırk yaşından yukarı başkanları katılabiliirdi.**

“Dârünnedve” adı verilen kurum, siyasî, ekonomik, dinî, hukûkî ve sosyo-kültürel çok yönlü fonksiyon ifa etmekteydi.

2. **Kıyâde:** Sözlükte “reislik, önderlik ve kumandanlık” gibi anlamlara gelen kıyâde kelimesi Câhiliye devrinde Mekke'de ordu kumandanlığını ve kabile başkanlığını ifade etmek için kullanılmaktadır.

3. **Livâ:** Bu görevi yürüten kimse Kabileye ait sancağın muhafazasından sorumluydu

4. **Hicâbe (veya Sidâne):** Hicâbenin sözlük anlamı “örtmek, birinin bir yere girmesine engel olmak”tır. **Bu görevi üstlenen kişi temelde Kâbe'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazasından sorumlu idi. Hâcib adı verilen görevli, Kâbe'nin anahtarlarını elinde bulundurur ve belirli zamanlarda ziyaretçilere açar, ondan izinsiz kimse Kâbe'ye giremezdi. Aynı zamanda Makam-ı İbrahim'in, Kâbe'ye hediye edilen kıymetli eşya ile iç ve dış örtülerin korunması ve bakımı gibi önemli hizmetler de bu görevli tarafından yürütülürdü.**

5. **Sikâye:** Kâbe'yi ziyarete gelen hacılara su temini görevi demektir.

6. **Rifâde:** Hacıları ağırlama ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması görevini ifade eden rifâde de temel hizmet ve görevlerin başında gelmekteydi.

Mekke idaresi ve Kâbe hizmetlerine yönelik düzenlemeler yaptığı sırada Kusay b. Kilâb, Kureyşlileri toplayıp önemli bir konuşma yaptı ve onları da hacılara su ve yiyecek temini gibi hizmetlere ortak olmaya çağırdı. O Kureyşliler'e şöyle seslenmişti: “Ey Kureyşliler! Sizler Allah'ın komşuları, Kâbe ve harem ehlisiniz. Hacılar ise Allah'ın misafirleri ve O'nun kutsal evinin ziyaretçileri olup ikram edilmeye en lâyük misafirlerdir. Şu halde hac mevsiminde hacılar buradan ayrılıncaya kadar onlara yiyecek ve içecek ikram

edin. Şayet imkanlarım bunların hepsini yapmaya yetecek olsaydı, buna sizi dahil etmeden bizzat kendim yerine getirirdim.”

Kusay bu hizmetlerin yürütülebilmesi için bütün Kureyşlilerden gücüne göre para ve mal toplayarak bu maksatla **bütçe oluşturulması** geleneğini başlatmış oldu.

Kan Yalayanlar ve Koku Sürünenler

Milâdî 480 yılı civarında öldüğü tahmin edilen Kusay’dan sonra Mekke ve Kâbe ile ilgili hizmetler büyük oğlu **Abdüddâr’a** intikal etti. Ancak daha sonra **Abdümenâfoğulları Abdüşems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel** sayıca ve itibar bakımından daha üstün olduklarını, dolayısıyla bu görevlerin artık kendilerine verilmesi gerektiğini ileri sürdüler.

Görevlerin taksimi konusunda çıkan anlaşmazlık sonucu Kureyşliler üç guruba ayrıldı: Benî Mahzûm, Benî Sehm, Benî Cumah ve Benî Adî b. Ka‘b Abdüddâroğulları’nın; Benî Esed, Benî Zühre, Benî Teym b. Mürre ve Benî Hâris b. Fihri Abdümenâfoğulları’nın tarafını tutarken Benî Amir b. Lüey ile Benî Muhârib b. Fihri tarafsız kaldı. Aynı görüşte olan kabileler, kendi aralarında birbirlerini sonuna kadar desteklemek ve yalnız bırakmamak üzere yemin ettiler.

Abdümenâfoğulları’nın oluşturduğu topluluğun üyeleri, bir kaba konulmuş güzel kokulu bir sıvıya ellerini batırarak Kâbe duvarına sürdüler; bundan dolayı onlara “mutayyebîn” (güzel kokulular), yaptıkları ittifak ve yemine de “Hilfû’l-mutayyebîn” denildi. Abdüddâroğulları ve müttefikleri de birlikte hareket edeceklerine dair ant içmişlerdi. Bundan dolayı kendilerine “ahlâf” (yeminliler), yaptıkları ittifaka da “Hilfû’l-ahlâf” denilmiştir. Karşılıklı yeminlerden sonra her iki taraftan hangi kabilelerin birbiriyle savaşacakları belirlendi. Buna göre çarpışacak kabileler Benî Abdümenâf Benî Sehm, Benî Abdüddâr-Benî Esed, Benî Zühre-Benî Cumah, Benî Teym, Benî Mahzûm ve Benî Hâris b. Fihri-Benî Adî b. Ka‘b şeklinde seçilmişti.

Kureyş’in taraf olan kolları çatışma noktasına gelmişken uzlaşmadan yana olanlar ağır bastı ve onların araya girmesiyle anlaşma sağlandı. Böylece Kureyş kabilesi son anda kanlı bir iç savaştan kurtulmuş oldu. Anlaşmaya göre hicâbe (sidâne) ve livâ görevleriyle Dârünnedve yöneticiliği eskisi gibi Abdüddâr’da kaldı. Sikâye, rifâde ve kıyâde görevleri ise Abdümenâf’a verildi. Bu durum müttefikler arasında fazla bir sürtüşmeye yol açmadan İslâmiyetin zuhuruna kadar devam etti.

Daha sonra kıyâde Abdüşems'e, ondan oğlu Ümeyye'ye, ondan da Harb b. Ümeyye'ye intikal etti.

Sikâye ve rifâde hizmeti ise zenginliği ve cömertliğinden dolayı Hâşim b. Abdümenâf'a, ondan da oğlu ve Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'e geçti. Abdülmuttalib'ten sonra sikâye ve rifâde oğlu Ebû Tâlib'e intikal etti. Ancak Ebû Tâlib'in malî durumu bozulduğu ve fakir düştüğü için kardeşi Abbas ondan bu görevleri devraldı. Hâşimoğullarının reisliği ise ölünceye kadar Ebû Tâlib'in uhdesinde kaldı.

Hâşim b. Abdümenâf ve Mekke Ekonomisinin Dışa Açılması

Kusay b. Kilâb'in Kureyş'in çeşitli kollarını Mekke'ye yerleştirmesiyle kabile yarı göçebelikten yerleşik hayata geçmişti. Mekke'nin tarıma elverişli olmaması nedeniyle Kureyş kabilesi ticaretle geçimini temin etmekte, ancak bu ticaret Mekke dışına taşmamaktaydı. Mekke'nin saldırı korkusu bulunmaksızın gelinebilecek ve sığınılabilir kutsal bir yer (harem) oluşu şehrin bir ticaret merkezi olarak gelişmesine imkân vermişti. Kureyşliler Mekke'ye gelen yabancı tacirlerden mal satın alır ve bu malları çevrede bulunan Araplara satarlardı.

Daha sonra Kusay'ın torunu ve Hz. Peygamber'in üçüncü kuşaktan dedesi Hâşim b. Abdümenâf gerek Mekke'ye gelen hacıların gerekse Kureyş kabilesinin yiyecek ve su ihtiyacını karşılamak için çalışmalar yaptı. Cömertliğiyle tanınan Hâşim, Suriye'ye gidip Bizans imparatoruyla (kayser) görüştü ve ondan Mekkeli tâcirlerin emniyet içerisinde bu bölgeye gelip ticaret yapabileceklerine dair bir belge aldı. Böylece Mekkelilerin ekonomik amaçlı dışa açılma dönemi başlamış oldu.

Hâşim, Bizans imparatoruyla yaptığı görüşmeden dönerken, Mekke'den Bizans topraklarına kadar uzanan yol üzerinde oturan çeşitli kabilelerle de kervanların güvenlik içerisinde bu güzergâhı kullanabileceklerine dair antlaşmalar yaptı. Mekkeliler Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden sağladıkları deri, kumaş vb. malları Suriye'ye getirip satmaya başladılar.

Bizans imparatorunun aynı zamanda Habeşistan kralı Necâşî'ye hitaben bir tavsiye mektubu da yazarak Habeşistan'a gelen Mekkeli tâcirlerle gerekli kolaylığı sağlamasını istediği kaydedilmektedir. Hâşim'in Bizans'la ticarî anlaşma yapmasından sonra kardeşlerinden Muttalib, Yemen'e, Abdüşşems, Habeşistan'a ve Nevfel de İran'a giderek bu ülkelerin krallarından benzeri imtiyazlar elde ettiler. Ayrıca onlar da Hâşim gibi ticaret

güzergâhı üzerindeki kabilelerle saldırmazlık antlaşmaları imzaladılar. Böylece Mekke ticareti milletlerarası bir mahiyet kazandı; Kureyşliler gerek antlaşmalar gerekse Harem bölgesinde oturup Kâbe hizmetlerini yürütmenin getirmiş olduğu itibar sayesinde emniyet içerisinde kışın Yemen ve Habeşistan'a, yazın da Suriye ve Anadolu'ya kadar ticarî amaçlı yolculuklar yapmaya başladılar. Kureyş'in bazı ülke ve kabilelerle ticaret antlaşmaları yapıp serbest dolaşım izni alması "îlâf" terimi ile ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Kureyş veya İlâf adı verilen sûrede şöyle buyurulmaktadır: "Kureyş'in emniyeti sağlanıp yaz ve kış seferleri kolaylaştırıldığı için, onlar da bu kutsal evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsinler. O ki, onları açlıktan koruyup doyurdu ve her çeşit korkudan emîn kıldı." (Kureyş 106/1-4)

Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf ticaret için Suriye'ye giderken bir süre kaldığı Yesrib'de (Medine) Neccârôğulları'ndan Amr b. Zeyd'in kızı Selmâ ile evlendi. Bu evlilikten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dedesi Abdülmuttalib dünyaya geldi. **Hâşim, seyahati sırasında Filistin'de Gazze'de öldü ve oraya defnedildi.** Asıl adı Şeybe olan Abdülmuttalib, annesiyle beraber sekiz yaşına kadar Medine'de kaldıktan sonra amcası Muttalib tarafından Mekke'ye getirildi. Şehre girerken Muttalib'in terkisindeki çocuğu gören Mekkeliler, onu kölesi zannederek kendisine "**Muttalib'in kölesi**" anlamında "**Abdülmuttalib**" dediler ve Şeybe o günden sonra Abdülmuttalib diye anıldı. Abdülmuttalib'i amcası yetiştirdi ve ölümüne yakın bir zamanda kabile reisliği görevini ona devretti. Abdülmuttalib gördüğü bir rüya üzerine Cürhümlülerin Mekke'yi terkederken kapattıkları Zemzem kuyusunun yerini bularak yeniden açtı. Bazı Kureyşlilerin Zemzem kuyusunu araması ve açması esnasında ona zorluklar yaşatmalarından dolayı Abdülmuttalib, şayet on çocuğu olursa birini kurban etmeyi adadı. Sonra on çocuğu olunca kendisine rüyasında "vadettiğini yerine getir" denildi. Bunun üzerine çocukları arasında kur'a çekti. Kur'a her defasında Hz. Muhammed'in babası Abdullah'a çıktı. Kureyş'in ileri gelenleri onun oğlunu kurban etmesi durumunda çok kötü bir geleneği başlatacağını ifade ederek buna başka bir çözüm bulmasını tavsiye ettiler. O, bir kahine başvurarak Abdullah'ı kurban etmemek için onun karşısına on deve koyarak kur'a çekmesini kur'a Abdullah'a çıktıkça onar deve daha fazlalaştırarak kur'aya devam etmesini tavsiye etti. Kur'a develere çıkıncaya kadar bu sayıyı arttırmamasını tavsiye etti. Nitekim kur'a çekiminde onuncu defada ancak kur'a develere çıktı. Yani Abdullah yüz deve ile kurban edilmekten kurtuldu. Abdülmuttalib'in kestiği bu yüz deve İslâm tarihi boyunca kan diyeti miktarı olarak uygulama alanı buldu

Abdülmuttalib, hacılara yiyecek ve su temini görevlerini üstlendi.

ARAPLAR'DA DİNÎ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT

Dinî Hayat

Arabistan yarımadasının genelinde putperestlik (şirk) hâkimdi. Yarımadanın çeşitli bölgelerinde put evleri denilebilecek tapınaklar inşa edilmişti. Bunlara genellikle beyt, kübik olanlarına da kâbe denilmekteydi.

Putperestlik ve çok tanrıcılığın yaygın olduğu Câhiliyye döneminde kabilelerin kendilerine mahsus putları vardı. Bazı kabileler de ortak putlara sahiptiler. Bu dönemin başlıca ibadeti bu tapınaklarda duâ, secde ve tavaf etmek, adaklar adamak, kurbanlar kesmek, tanrıların hoşnutluğunu kazanmak için sadaka vermek gibi faaliyetlerdi.

Kureyşliler edindikleri putları Kâbe'nin içine ve çevresine yerleştirmekte, putların önünde fal okları çekerek yapacakları işler konusunda karar vermekte idiler. Ayrıca hac için Kâbe'yi ziyarete gelen kabilelerden azami derecede istifade etmek ve onların ilgilerini çekmek için başka kabilelerin putlarını da Kâbe'ye ve çevresine dikiyorlardı. Öyle ki, **Kâbe ve çevresindeki putların sayısı 360'a kadar ulaşmıştı.**

Şüphesiz Câhiliye döneminde hac en yaygın, köklü ve düzenli bir ibadetti. Araplar güneş ve ay takvimi farklılığından kaynaklanan sebeplerle nesî yaparak, yani ihtiyaç halinde yıla bir ay ilave ederek hac mevsimini bazen ilkbahar veya yaz aylarına denk getirirlerdi. Aynı zamanda hac mavsimi eşhürü'l-hurum denilen "haram aylar"da (zilkade, zilhicce, muharrem, receb) olduğu için bu dönemi bir barış ve esenlik dönemi olarak geçirirlerdi.

Araplar yalnız Mekke'yi değil putlarının bulunduğu başka tapınaklarını da haccederlerdi. Mekke'deki Kâbe'ye ve Lât, Menât, Uzzâ ve Zülhalasa gibi putların bulunduğu diğer tapınaklara yapılan bu ziyaretler birer bayram görünümündeydi.

Araplar, gökleri ve yeri yaratan, idare eden en yüce tanrı olarak Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte kendilerini Allah'a yaklaştıracığı ve O'nun katında şefaathçi olacağı düşüncesiyle putlara tapıyorlardı. Böylece sadece Allah'a kulluğu öngören tevhid inancından saparak Allah'a ortak koşmuş, şirk düşmüş oluyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin bu anlayışı tenkit edilerek sadece Allah'a kulluk etmeleri istenmektedir: "Kesinlikle, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'ndan başkasını dost ve koruyucu edinenler, "Biz bunlara sırf bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz" derler. Şüphesiz Allah (Kıyamet günü) ayrılığa düştikleri konularda aralarında hüküm verecektir." (Zümer 39/3)

Arapların putlara ibadetteki başlıca hedefleri dünya hayatına yönelik hususlardı. Sağlık ve afiyet içinde olmak, servet elde etmek, yolculuğun iyi geçmesi, savaşlarda zafer kazanmak, erkek çocuk sahibi olmak gibi amaçlarla putların ilgi, yardım veya şefaatinin dilerlerdi. Kısacası, ibadet ve diğer iyilikleri dünyevî gayeler için yaparlardı. Bu da onların âhiret hayatına inanmamalarının bir sonucu idi. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de müşriklerin öldükten sonra dirilme, dünyada yaptıklarından hesaba çekilme, cennet ve cehennem hayatı gibi âhiret hayatına yönelik hususlara inanmadıkları birçok âyette belirtilmektedir: “Onlar hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir, biz bir daha diriltilecek değiliz, demişlerdi”. (En'âm 6/29).

Haniflik

Mekke'de sayıları az olmakla birlikte Hz. İbrahim'den gelen tevhid inancına sahip **Hanîfler** de bulunuyordu. Bunlar putperestliği reddettikleri gibi dönemin iki önemli dini olan Yahudilik ve Hıristiyanlığı da benimsemeyen tevhîd inancına bağlı kimselerdi.

Meşhur hanîfler arasında şu isimler zikredilmektedir: Kus b. Sâide el-İyâdî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Ümeyye b. Ebü's-Salt, Adî b. Zeyd el-İbâdî, Varaka b. Nevfel el-Kureşî, Mütelemmis b. Ümeyye el-Ken'ânî, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Ubeydullah b. Cahş el-Esedî, Osman b. Huveyris vs. Varaka b. Nevfel ve Osman b. Huveyris örneklerinde olduğu gibi Hanîflerden bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir.

Meleklerle ve Cinlere Tapanlar

Araplar arasında Allah ile akraba olduklarına inandıkları cinlere, yıldızlara ve Allah'ın kızları olarak kabul ettikleri **meleklerle tapanlar** da bulunuyordu. Câhiliyye döneminde Ay, Güneş ile Zühre yıldızının yanısıra Süreyyâ, Merih, Utârid (Merkür), ve Zühâl gibi yıldızlar da takdis edilmiştir. Lahm, Huzâa, Himyer ve Kureyş kabilelerince takdis edilen ve “Doğrusu Şi'râ yıldızının Rabbi de O'dur” ayetiyle Kur'ân'da da zikredilen Şi'râ (Sirius) yıldızı da önemli bir yer tutmaktaydı.

Yahudilik

Hayber, Fedek, Teymâ, Vâdilkurâ ve Yemen'de yahudiler mevcuttu. Hicretten sonra Medîne olarak isimlendirilen Yesrib'de üç önemli yahudi kabilesi kendilerine mahsus mahallelerde yaşamaktaydı: Benî Kaynukâ, Benî Nadîr ve Benî Kurayza.

Suriye ve Filistin'den kaçan Yahudiler Yesrib ve civarına yerleşmişler, ayrıca Yemen'de de Yahudiliği kabul eden Zû-Nuvas insanlara zorla benimsetmeye çalışmışlardır.

Hıristiyanlık

Yemen’de ve Arabistan’ın kuzey bölgelerinde yaşayan **Kudâa, Gassân ve Tağlib** kabileleri örneğinde olduğu gibi bazı Arap kabileleri arasında Hıristiyanlık yayılmıştı.

Gassaniler,

Hireliler- Nasturî Hıristiyanlar

Bizans’a bağlı olan Habeşistan, Mısır, Suriye

Necran, Hıristiyanlığın Arabistan’daki merkezi...

Hicaz’da az sayıda Hıristiyan vardı.

Mecusilik

İran’da ve Sasanî imparatorluğunun etkisindeki yerlerde sakin olan İranlılarda Mecusilik vardı. Araplarda mecusilik benimsenmemiştir. İran’a komşu Bahreyn, Uman ve Yemen dolaylarında da ateşe tapan Mecûsiler bulunuyordu.

Sabiîlik

Sabiîler, ehl-i kitap gibi muamele görmüşlerdir. Hz. Peygamberden önce yaşayan Sabiîleri Kur’an zikrediyor. Onlardan Allah’a ve ahiret gününe inanların mükafata erişeceği bildirilmiştir.

Sabiiler, dinlerinin Hz. Adem’le başladığını iddia ederler. Kutsal metinleri vardır. İlah inancı, temel ibadetler vardır. Hz. Yahya’yı ışık peygamberi olarak görürler.

Daha sonraki sabiilerin yıldızlara taptıklarına dair tarihi kayıtlar vardır. Harran sabiileri gibi.

İslâm’ın geldiği sıralarda putperestlerin bazı yıldızları kasederek putlara taptıkları rivayetleri mevcuttur.

Putperestlik

Putlara, heykellere ve dikili taşlara tapanlara putperest denir. Taptıklarını Allah’a ortak olarak gördükleri için onlara «müşrik» denir.

Kabe ve evlerde putlar çok sayıda idi. Herkesin veya her ailenin bir putu vardı. Meşhur putları, Lat, Menat, Uzza ve Hübel.

Huzaa kabilesinin lideri Amr b. Luhay, Hübel isimli putu Suriye taraflarından getirerek insanları ona tapmaya teşvik etmiştir. Böylece putperestliği Mekke'ye ilk sokan adam Amr b. Luhay olmuştur.

Ka'be'de 360 put vardı. Putperestler, karada putlarına taparken denizde bir fırtınaya tutulduklarında hemen Allah'a yalvarmaya başlardı.

Ekonomik Hayat

Coğrafi şartlar yüzünden tarıma elverişli olmayan Mekke'de ekonomik hayatın temelini ticaret oluşturmaktaydı. Mekke'de "sûk" (çoğulu esvâk) adı verilen çarşı ve pazar yerleri mevcuttu. Bunların en eskisi ve en büyüğü **Hazvere** çarşısı olup şehrin başlıca ticaret merkeziydi.

Öte yandan Arabistan'ın değişik bölgelerinde ve bu arada Mekke çevresinde genellikle hac mevsimi ve haram aylar dikkate alınarak peşpeşe kurulan panayırların (esvâku'l-'Arab), yarımada için olduğu gibi Mekke ticareti açısından da büyük önemi vardı. Mekkeliler bu panayırlara iştirak etmekte ve önemli miktarda gelir sağlamakta idiler. Siyasî ve sosyo-kültürel açıdan da oldukça önem taşıyan, bir kısmı uluslararası mahiyetteki bu panayırlarda çeşitli milletlere mensup tâcirler ve Arap kabileleri bir araya gelir, alış veriş yapılır, ilişkiler geliştirilir, dostluklar kurulur, ihtilaflar çözüme bağlanıp antlaşmalar imzalanır, edebî konuşmalar yapılır ve şiirler okunurdu. Beğenilen şiirler Kâbe duvarına asılırdı. Câhiliye döneminin meşhur yedi şairine ait bu şiirler "el- Muallakât" (**el-Mu'allâkâtü's-seb'a** = Yedi Askı) adıyla bilinmektedir. **İmriülkays** b. Hucr, Tarafe b. Abd, Amr b. Külsûm, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Antere, Lebîd b. Rebîa, **Nâbiga ez-Zübyânî**, Meymûn b. Kays el-A'şâ muallakât şairlerinden olup bunlardan **Lebîd b. Rebîa** müslüman olmuş ve İslâm devrinde de uzun süre yaşamıştır. Söz konusu panayırlardan önemli bazıları şunlardır:

Ukâz: Kureyş'in devamlı katıldığı ve Mekkelilerce desteklenen Ukâz panayırı Tâif-Nahle arasında Mekke'ye üç günlük mesafede olup Zilkâde ayının başında kurulur ve yirmi gün devam ederdi. Milletlerarası bir nitelik taşıyan ve katılımın oldukça yüksek olduğu bu fuara Arabistan'ın dört bir yanından tâcirler iştirak eder, Arap eşrafi ticaret yapmak üzere ürünlerini buraya gönderirdi. Çiftlik hayvanları, atlar, sığırlar, davarlar ve develer burada el değiştirir; Yemen elbiseleri, kılıçları, ıtriyat (parfümeri) ve derileri yanında muhtelif Mısır, Suriye, Irak ve Habeş malları alınır satılırdı. Hızla gelişerek Câhiliye döneminin en meşhur pazarı haline gelen Ukâz fuarı aynı zamanda edebî bir kongre mahiyetindeydi. Şairler en

güzel şiirlerini burada okur, beğenilen şiirler Kâbe duvarına asılırdı. Resûlullah Efendimiz (s. a. v.) peygamberliğinden önce Kus b. Sâide'nin meşhur konuşmasını burada dinlemiş, peygamberliğinden sonra da buraya gelip bazı kişilerle görüşmüş ve İslâm'a davet etmiştir.

Mecenne: Mekke yakınlarındaki Merruzzahrân denilen yerde Ukâz panayırının ardından zilkâde ayının son on gününde kurulurdu.

Zülmecâz: Arafat'a bir fersah (yaklaşık 6 km.) mesafedeki Zülmecâz adlı yerde kurulan bu panayır, Zilhicce ayının ilk sekiz günü devam ederdi. Hacılar, Mecenne panayırının ardından buraya gelip sekiz gece kaldıktan sonra tevriye günü (8 Zilhicce), Arafat'a gitmek üzere buradan ayrılırlardı.

Hubâşe: Hicaz-Yemen kervan yolu üzerinde Recep ayının başında kurulan ve üç veya sekiz gün devam eden Hubâşe panayırını, bölgedeki Arap kabilelerinin katılımıyla sınırlı kaldığı için mahallî bir özellik taşıyan ikinci derecede bir fuardı. Özellikle Mekke halkının istifade ettiği bu fuara Peygamber Efendimiz (s.a.v.) peygamberlikten önce Hz. Hatice'nin kervanıyla gelmişti. Ticari faaliyetler yanında diğer panayırlardan farklı olarak esirler, burada yakınları tarafından fidye ödenerek kurtarılır, haklarında kısas uygulanmasına karar verilen katiller burada cezalandırılırdı.

Arap Kabileleri ve Kabile Yapısı

Arabistan'ın asıl sakinleri Araplar'dır. Araplar tarihî açıdan iki büyük kısma ayrılır:

1) Arab-ı bâide: Bunlar tarihin eski devirlerinde yaşamış olup çeşitli sebeplerle yok olmuşlardır. **Âd, Semûd, Medyen, Amâlika vs.**

2) Arab-ı bâkiye: Soyları devam eden Araplar olup iki ana kola ayrılırlar:

a) Arab-ı Âribe: Kahtânîler adı verilen bu kabileler grubunun anavatanı **Yemen**'dir. Bu sebeple Güney Arapları olarak da bilinirler. Bunlar **Cürhüm ve Ya`rub** olmak üzere önce iki büyük kola ayrılırlar. Ya`rub'dan da Kehlân ve Himyer adında iki ayrı koldan birçok alt kollar meydana gelmiştir. Bu kabileler değişik zamanlarda değişik sebeplerle anavatanlarını terkederek Arabistan'ın çeşitli bölgelerine yerleştiler. Dört kola ayrılan Kehlânîler'den Ezd kuzeye göç etti. Bunlardan **Sa`lebe b. Amr** Hicaz tarafına gitti, bir müddet sonra da Medine'ye göç ederek oraya yerleşti. **Evs ve Hazrec** bunun soyundandır. Hârise b. Amr (Huzâa) ise Merrüzzahrân'a, sonra Mekke'ye yerleşerek Cürhümlüler'i oradan kovdu. İmrân b. Amr Umân'da, Cefne b. Amr ise Suriye'de yerleşti. Lahm ve Cüzâm

kabileleri Hîre'ye, Tay kabilesi Ecâ ve Selmâ dağlarına, Kinde kabilesi önce Bahreyn'e daha sonra da Hadramut ve nihayet Necid'e yerleşti.

b) Arab-ı Müsta`ribe: Aslen Arap olmayıp sonradan Araplaşan kabilelerden meydana gelmektedir. Bunların soyu Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e dayandığı için İsmailîler veya onun soyundan gelen uzak torunlarına nispetle **Adnânîler** de denilmektedir. Kuzey Arapları adıyla da bilinirler. Hz. İsmâil'in ana dili babası gibi Ârâmîce, Keldânîce veya İbrânîce idi. Onun soyu Arapça'yı Mekke'de öğrenip Cürhümlüler'e karışarak Araplaştığı için Arab-ı müsta`ribe adıyla anılmıştır.

Hz. Peygamber'in **yirmi birinci göbekten atası olan Adnân'a** mensup başlıca kabileler ve kolları şöyle sıralanabilir: Mead, Nizâr, Rebîa, Mudar, Kays-Aylân, Gatafân, Kinâne, Kureyş, Kusay, Hâşim vs.

Genel olarak bakıldığında düzenli bir siyasî birliğin ve devletin söz konusu olmadığı Arap yarımadasında Araplar kabileler halinde yaşıyorlardı ve kabile hayatı sosyal yapının temelini oluşturmaktaydı. Kabile üyeleri birbirleriyle kan ve neseb bağlarıyla bağlı olup bu birliği **kabile asabiyeti** denilen dayanışma duygusu ayakta tutardı. Bundan dolayı **ensâb** adı verilen soy bilgisi önemliydi. Düzenli bir siyasî yapı ve hukuki bir düzen sözkonusu olmadığından sosyal hayatın devamı, **mal, can ve ırzın korunması “asabiyyet” duygusu**, uyulması gereken gelenekler ve ecdattan kalma “örfler”le sağlanmaktaydı. Hangi sebeple olursa olsun saldırıya maruz kalan bir kişinin kendi kabilesini yardıma çağırması (istigâse) halinde bütün kabilenin galeyana gelerek (hamiyye) bu çağrı uyarınca hareket etmesi asabiyetin gereği olarak kaçınılmazdı. **“İster zalim ister mazlum olsun kardeşine yardım et”** ve **“Senin gerçek kardeşin seninle birlikte hareket eder; sen zalim olursan o da seninle birlikte zalim olur”** şeklindeki sözler Câhiliyye dönemindeki asabiyet anlayışının tipik ifadeleridir. Sosyal hayattaki anarşiyi bir dereceye kadar kan gütme âdeti sınırlandırabiliyor, fakat buna karşılık da intikam alma sebebiyle kabileler arasında kanlı çarpışmalar çıkıyordu. Herhangi bir öldürme olayında **“kan ancak kanla temizlenir”** anlayışı ile öç alma duygusu devreye giriyor ve kisas olarak kâtilin öldürülmesi gerekiyordu. Yakını öldürülen taraf intikam alıncaya kadar yas tutar, bu süre içerisinde meselâ zırhını çıkarmayacağına, şarap içmeyeceğine, koku sürünmeyeceğine, kadınlara yaklaşmayacağına vs. yemin ederdi. Bazan öç almak için yıllar geçmekte ve bu durum öç alınıncaya kadar o kabile için bir leke olarak görülmekteydi. Öldürülen kişinin yakınlarının kisas yerine kâtilin yakınları tarafından verilecek diyete razı olmaları zillet olarak değerlendiriliyordu.

İslâmiyet'ten önce “**Eyyâmü'l-Arab**” denilen kabilelerarası savaşlar Orta Arabistan tarihinde önemli bir yer tutar. Bu savaşlar, kan davaları, sürüler, otlaklar, su kaynakları vb. sebepler yüzünden çıkar ve bazan yıllarca devam ederdi. **Bekir b. Vâil ve Tağlib b. Bekir kabileleri arasındaki Besûs**; Abs ve Zübyân kabileleri arasındaki Yevmü Dâhis ve Gabrâ ve **Evs ile Hazrec kabileleri arasındaki Buâs Harbi ve Ficâr savaşları Eyyâmü'l-Arab'ın en meşhurlarıdır**. Savaşlar kabile hayatı açısından özel bir önem taşıdığından bu savaşlara dair hikâyelere kabileler ve mensupları müşterek bir kültür olarak sahip çıkmışlardır. Kabilenin savaşlarıyla ilgili rivâyetler geceleri veya muhtelif zamanlardaki sohbet toplantılarında genellikle kabile lehine abartılarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Kabile başkanlarına reis, şeyh veya seyyid denilmekte olup cesur, cömert ve birleştirici olmaları istenirdi. Kabile reisinin kabile için taşıdığı merkezî önemden dolayı savaşlarda kabile reisleri hedef alınır, kabile reisinin öldürülmesi büyük bir felâket olacağından taraftarlarınca özel olarak korunurdu. Savaşlarda kabile sancağının yere düşmemesi de önem taşıdığından sancak, kahramanlığıyla bilinen güçlü ve cesur kişilerce taşınır, sancaktarın öldürülmesi halinde yerini aynı vasıflara sahip bir başkası alırdı.

Arap toplumunda **göçebe veya yerleşik** hayat hâkimdi. Çöl ve vahalarda (**bâdiye**) develeriyle birlikte konar- göçer olarak çadırlarda yaşayanlara **bedevî (ehlü'l-bâdiye)**; köy, kasaba ve şehirlerde kerpiçten yapılmış evlerde yerleşik hayat yaşayanlara **hadarî (ehlü'l-meder)** denilmekteydi. Her kabilenin yaşadığı, konakladığı veya mülk olarak kabul ettiği bir toprağı vardı; Kabilelerin savaş, kuraklık, daha iyi otlak arama gibi sebeplerle sık sık yer değiştirdikleri olurdu. Kabile özel toprak mülkiyeti tanımazdı. Otlaklar ve su kaynakları kabile için hayatî öneme sahip olup kabile mensupları arasında müşterek mülkiyete dahildi.

Kabilelerin önemli gelir kaynaklarından biri, diğer kabilelere karşı düzenlenen yağma ve baskınlardan elde edilen ganimetlerdi. Kabile fertleri sebebini sormadan kabilesiyle birlikte yola çıkar, baskın ve yağmaya katılırlardı.

Kabileler içerisinde güçlü olanlar bulunduğu gibi zayıf olanlar da vardı. Bu sebeple kabileler arasında yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla antlaşmalar yapılmakta, ittifaklar kurulmaktaydı. Temelde savunma amacına yönelik olan ve hilf (çoğulu ahlâf) adı verilen bu antlaşmalar için ilgili kabile mensupları bir araya gelir ve törenle yemin ederlerdi. Yeminleşen kabileler artık bir tek kabile gibi olur ve birine yapılacak saldırı diğerine de yapılmış sayılır, sevinç ve yaslar paylaşılır, herhangi birinin üçüncü bir tarafa verdiği emân kabul edilirdi. Kabileler diğer kabile veya şahıslara tanıdıkları himaye haklarına önem

verirler ve savaş pahasına dahi olsa sahip çıkarlardı. Öte yandan kabilelerin antlaşmalara uymaları istenir, aksi bir davranış, bilhassa ihtiyaç duyulduğu bir sırada antlaşmanın tek tarafı olarak feshedilmesi ayıplanır, hıyanet olarak değerlendirilirdi. Kabile kurallarının ve geleneklerinin dışına çıkan, kabilenin şerefine leke süren ve kabile önderleri tarafından yapılan tavsiye ve uyarılara kulak asmayanlar cezalandırılır, aile ve kabilesiyle bağları kopmuş olurdu. En büyük ceza kişinin ailesi ve kabilesinden kovulmasıydı. Bu duruma düşenler hac ve panayır mevsimlerinde açıkça ilân edilirdi.

Kabile şairlerinin toplumda önemli yeri bulunmaktaydı. Kabile veya kabileler birliğinin sözcüsü olarak siyasi müzakerelere katılan heyetlerde şairin yeri ve vazifesi vardı. Kabile, hayatının, hissiyatının, geçmişteki övünülecek şeylerinin, zaferlerinin, düşmanlarına karşı beslediği kin ve intikamının, onları küçültücü hicivlerin, etrafını çeviren tabiatın en güzel ifadesini şairin sihirli sözlerinde bulur ve bütün bunları ondan beklerdi. Bu sebeple de onun şiirinin korunmasına ve yayılmasına çalışırdı. Bir kabileden şair çıktığı zaman bayramlarda, düğünlerde olduğu gibi şenlik düzenlenir, ziyafet verilir.

Tevhîd inancını esas alan İslâm dini Câhiliyye dönemindeki putperestlik ve şirk anlayışına cephe aldığı gibi kabîleciliği, kişinin haksız bir konuda da olsa kendi kavmine yardımcı olmasını öngören asabiyeti ve kabîle asabiyetine dayalı üstünlük iddialarını da yasaklamış, Allah katında üstünlüğün ancak takvâ ile elde edilebileceğini bildirmiş ve kabîlecilik yerine “**İslâm kardeşliği**” bilincini yerleştirmiştir: “Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz. Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir. Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçın. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir. Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.” (Hucurât 49/11-13).

Arap toplumu hürler, mevâlî ve kölelerden oluşmaktaydı. Hürler de eşrâf ve avam olmak üzere ikiye ayrılırdı. Arabistan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Mekke'de de kölelik yaygındı. Köle ve cariyeler toplumun en alt sınıfı olup efendilerine itaatle yükümlü idiler. Mal gibi miras kalır, alınıp satılır, tarım ve ticarete çalıştırılırdı.

Efendiler, köleler üzerinde kesin bir tasarruf yetkisine sahipti. Azad edilen kölelere mevâlî denilirdi ve bunlar hür insanlarla evlenemezdi. Aile, bağımsız bir birim olmaktan daha ziyade kabilenin bir alt birimi olmak bakımından önemliydi. Diğer bir ifadeyle toplumda kabilecilik esas olduğundan aile üyesi olmaktan çok kabilenin üyesi olmak değer taşımaktaydı. Bu manada kabile adeta büyük bir aile gibiydi. Aile, koca, eş veya eşler, çocuklar ve kölelerden oluşmaktaydı.

Ataerkil bir aile yapısına sahip olan Araplarda neseb ve akrabalık bağı erkek yoluyla kurulur ve devam ederdi. Bir erkek istediği kadar kadınla evlenebilirdi. Sosyal itibarı bulunmayan kadınlar miras hakkına da sahip değillerdi. **Boşama yetkisi erkekteydi.** **Araplar çok sayıda erkek çocuğa sahip olmakla övünürlerdi. Çünkü erkek çocuk sırası geldiğinde bir savaşçı olarak ailenin ve kabilenin güç kaynağıydı.** Öte yandan kız çocukları doğduğunda bundan utanç duyarlardı; hatta kız çocuklarını diri diri gömenlere de rastlanmaktaydı. Bazıları da fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürürlerdi. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah bu tür anlayış ve davranışları şiddetle kınamaktadır: “Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir, kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenirdi. Onu aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!” (Nahl 16/58-59). “Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur” (İsrâ 17/31).

ÖRNEK SORULAR

1. İslam öncesi dönemde hangi devlet Güney Arabistan'da (Yemen) kurulmuştur?

- a) Gassanîler
- b) Hireliler
- c) Himyeriler
- d) Kindeliler
- e) Tedmürlüler

2. “Dağınık olarak yaşayan Kureyş kollarını birleştirerek Mekke'ye yerleştirdi. Kâbe civarından başlayarak Mekke topraklarını on parçaya ayırdı ve Kureyş'in on kolu arasında paylaştırdı.”

Yukarıdaki cümlede gerçekleştirdiği ifade edilen icraatlar kimin liderliğinde gerçekleştirilmiştir?

- a) Fihr b. Malik
- b) Kureyş b. Malik
- c) Hz. İsmail
- d) Kusay b. Kilab
- e) Abdulmuttalib

3. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamber'in ticaret maksadıyla yolculuk yaptığı yerlerden değildir?

- a) Hubâşe Panayırı
- b) Yemen
- c) Hire
- d) Şam
- e) Deba Panayırı

CEVAPLAR: 1. C, 2. D, 3. C

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

İKİNCİ HAFTA

PEYGAMBERLİĞİNE KADAR HZ.

MUHAMMED

PEYGAMBERLİĞİN MEKKE DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &

Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

PEYGAMBERLİĞİNE KADAR HZ. MUHAMMED

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hayatını Tetkik Sebepleri

1. İnsan, yaratılmışların en şerefli, peygamber ise onların en şerefli, en üstünü ve en kâmilidir. İnsanların en mükemmeli olan Hz. Muhammed'in hayatı diğer insanlar için çok önemlidir. Olgun bir insan (insan-ı kâmil) olma yolunda mesafe katetmek için onun hayatı tetkik edilmelidir.

2. Maddi ve manevî yönleri olan insan bu iki taraf arasında dengeli bir hayat yaşamak için bir örneğe muhtaçtır. O da Hz. Muhammed'dir. O, **Üsve-i Hasene**'dir. Yani insanlığa en güzel örnektir. Tarihte alimlerden, velîlerden ve hükümdarlardan insanlara örnek olacak nice şahsiyetler olmuşsa da, insanlar arasında insanlar için en iyi örnek şüphesiz ki peygamberlerdir. Bunların arasından bizim için seçilip gönderilen ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. İnsan için hayatın her alanında her çeşit insanın kendisine örnek alabileceği kadar sade bir hayat yaşayan Hz. Muhammed hayatının tüm yönleriyle tetkike tabi tutulmalıdır. Hz. Peygamber'e itaat Allah'ın emridir, dinimizi öğrenmenin gereğidir. Dünya hayatında ve ahiret yurdunda mutluluğu elde etmek onu rehber edinmekle olur.

3. Kur'an'ın anlaşılmasında en önemli kaynak Hz. Peygamberdir. O, **yaşayan Kur'an**'dır. İslâm, onu tanımakla daha iyi anlaşılır. Onu takip etmeden Müslüman olunmaz.

4. O, puta tapıcılığın yaygın olduğu bir toplumda ezeli ve ebedî hakikat olan tevhit inancının yeniden inşasına çalışmıştır. Bozuk inançlardan uzak bir şekilde gerçek iman ile buluşmak için onu tanımaya ihtiyaç vardır.

5. Yüce Allah ona vahyettiği Kur'an-ı Kerim'i muhafaza edeceğini bildirmiştir. Kur'an ve Hadis, yüzyıllardır yazılı kitap olarak muhafaza edilmektedir. Onun bize bıraktıkları ile onu daha iyi tanımaya çalışmalıyız.

6. Her seviyeden her çeşit insana örnek olabilen bir peygamber, yaşanabilecek bir hayatı bize önerdiğinden ve tüm alemlere, milletlere ve çağlara gönderilmiş bir peygamber olduğundan onun hayatını herkes tetkik ederek onu kendisine örnek almalıdır.

7. On sene gibi kısa bir zamanda üç milyon metrekare büyüklüğünde bir memlekete hükmeden ve kendisinden onbeş sene sonra Asya, Avrupa ve Afrika'ya hükmeden bir devletin kurucusu ve lideri olmuş, veda haccında 150.000 kişiye hitap edebilmiş bir önder olduğundan onun hayatı tetkik edilmelidir.

8. Kıyamet gününün şefaathçısı, ahiret kurtuluşumuzun rehberi olacağından onun hayatını tetkik ediyoruz. O zor günde bize de şefaathçı olması için onun izinden gitmeliyiz.

Siyerin Temel Kavramları

Siyer = سير : Hz. Peygamberin bütün hayatını ele alan hal tercümesidir. Siyer, Meğaziyi de içine alır.

Siret = سيرة ile aynı anlamda kullanılan «**Siyer**» özelde sadece Hz. Peygamber için kullanılır: Siyer-i Nebi.

Sîret, genellikle diğer insanlar için de kullanılır: Siret-u Ebû bekr gibi.

Ayrıca Siyer, savaş, esirler ve ganimetler başta olmak üzere devletler hukuku alanına giren konulara da isim olarak verilmektedir. Bu yönüyle de Siyer, **Fıkıh ilminin bir dalıdır.**

Meğazî: Hz. Peygamber'in her türlü askeri faaliyetlerine, savaşlarına denir. Hz. Peygamberin savaşlarını konu edinen kitaplara da verilen isimdir. Meğazî kitapları genellikle Hz. Peygamber'in sadece savaşlarını değil bütün hayatını ihtiva ederler.

Ashab/Sahabe: Peygamber Efendimizi dünya gözüyle görmüş ve ona iman etmiş olan kimsedir.

Gazve: Hz. Peygamber'in bizzat sevk ve idare ettiği, komutanlığını yaptığı savaş demektir.

Seriyye: Hz. Peygamber'in bizzat katılmayıp tayin ettiği sahabileri tarafından sevk ve idare edilen askerî harekâttır.

Gazâ: Hz. Peygamber'den sonra genel olarak kâfirlere karşı gerçekleştirilen askeri faaliyetlere denir.

Gazi ve Şehit: İslâm'ı yaymak gayesiyle kâfirlerle savaşanlara gazi denir. Bunlardan savaş esnasında ölenlere şehit denir.

Kur'an'a ve Sünnet'e Göre Hz. Peygamber'in Özellikleri

1. Hz. Peygamber, bir aylık yoldan gelen düşmanın kalbine korku salmıştır. Allah, onun düşmanlarını onun karşısında zelil etmiştir. Onlar çok uzakta olsalar bile onun korkusunu kalplerinde hissetmişlerdir.

2. Hz. Peygamber (ve ümmeti) için yeryüzü temiz kılınmıştır, dolayısıyla mescit kılınmıştır. Her yerde ibadet etmemiz mümkündür, yeter ki temiz olsun.

3. Hz. Peygamber, belli bir kavme değil tüm insanlığa gönderilmiş evrensel bir peygamberdir.

4. Hz. Peygambere ganimetler helal kılınmıştır. Önceki ümmetlere ganimetler helal kılınmamıştır.

5. Hz. Peygambere şefaati uzma yetkisi verilmiştir. Ümmetinin günahkârlarına şefaati ederek onların günahlarının silinmesine vesile olacaktır.

6. Sünnet, Kur'an'ın tefsiridir.

Siyerin Kaynakları

1. Kur'an: Kur'an, peygamberlerden ve kavimlerinden sık sık bahsederek tarihe ışık tuttuğu gibi, Hz. Muhammed s.a.v.'den ve ashabından da bahsederek, onun yaşadığı döneme (23 seneye) şahitlik ederek siyer ilminin oluşmasına kaynaklık eder. Hz. Peygamberin hayatına dair en sağlıklı bilgileri ve haberleri verir. Kur'an, eski Arap tarihi üzerine yaptığı değerlendirmeler ile vahiy coğrafyasını aydınlatarak siyer ilmine kaynaklık eder. Geçmiş kavimlerden bahsederek insanın tabiatını derinlemesine tahlil eder. Kur'an'ın özellikleri dikkate dikkate alınarak Hz. Peygamber'in hayatı için kaynak olarak kullandığımızda Arapları, Hz. Peygamberi ve o dönemde yaşananları daha sağlıklı değerlendirebiliriz.

2. Sünnet: Hz. Peygamberin herhangi bir ayetle ilgili açıklaması, kendisine sorulan bir soruya verdiği cevap yada bir durum karşısındaki tavrı, hem kendi döneminde yaşayan Müslümanlar, hem de sonraki dönemde yaşayan Müslümanlar açısından önem arz ettiği için hadisler, ilk zamanlarda ağırlıklı olarak sözlü gelenek içinde, ancak yaygın bir şekilde birinci asrın sonundan itibaren yazılı olarak nakledilmiştir. Hadisçi, hadise bir rivayet olarak bakıp incelerken, tarihçi ve siyerçi ona tarihe dair bir veri olarak bakarak istifade eder.

Hz. Peygamberin hadislerini derleyen kaynaklarda Hz. Peygamberin hayatına dair çok geniş tarihi malzeme mevcuttur. Bazı bölümler onun hayatına hasredilmiştir. Cihad ve menakıb gibi.

3. Sahifeler: Abdullah b. Amr b. As (es-Sahifetu's-Sadika') başta olmak üzere Ebû Hureyre, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas gibi elli civarında sahabe hadis metinlerini sahifelere yazmıştır. Şüphesiz ki sahabe tarafından yazılan hadis metinlerinin bazıları siyer ve meğaziye dair idi.

Abdullah b. Abbas, ders verdiği günlerde Tefsir, Fıkıh gibi derslerin yanı sıra bir günü de Meğazi'ye ayırmıştır. İbn Abbas'ın yazdıkları Musa b. Ukbe'ye intikal etmiştir.

4. Vesikalar: Hz. Peygamber döneminden günümüze gelen vesikalar sınırlıdır. Kaynaklarda anlatıldığı kadarıyla üzere Hz. Peygamber, birçok devlet adamına ve kabile reisine İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Bazılarıyla antlaşmalar yapmıştır. Bazı Müslüman olanlara belgeler vermiştir. Bu belgelerden çok azı günümüze ulaşabilmiştir.

Medine Sözleşmesi, Hudeybiye musalahası, İslâm'a davet mektupları, Hz. Peygamberin şahıslara veya kabilelere ikta ettiği arazilere dair ahidnameler ve benzeri vesikalar Siyer için önemli kaynaklardır.

5. Şiir: Cahiliye dönemi ve Hz. Peygamber dönemi için şiir önemli bir kaynaktır. Arap kültüründe şiir önemlidir. Çünkü o dönemin sosyal, siyasî, dinî, kültürel ve ekonomik boyutlarına ışık tutmaktadır. Dönemin en saygın insanları şairlerdi. Buna rağmen Hz. Peygamber'e itiraz edenler onu şair olmakla itham ediyorlardı. Halbuki Kur'an şiire benzemez, Allah Rasulü de şairlikle alakalı olmamıştır. İslâm'a saldıran şairlere karşı Müslüman şairlerin cevap vermesini istemiştir. Hz. Peygamberin şairi, Hassan b. Sabit'tir.

6. Kitaplar (Siyer İlminin Temel Kitapları)

Hz. Peygamberin hayatına dair yazılmış pek çok eser, müstakil olarak günümüze kadar ulaşamamıştır. Ya sonraki dönemlerde telif edilen eserlerin içinde kısmen veya tamamen yer alabilmişler, ya da dağınık rivayetler şeklinde farklı müelliflerce değerlendirilmişlerdir.

Hz. Muhammed'in Ailesi

Hazreti Muhammed'in babası tarafından soyu: Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib (Şeybe) b. Haşim (Amr) b. Abdümenaf b. Kusay b. Kilab b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Galib b. Kureyş (Fihri) b. Malik.

Annesi tarafından soyu: Amine bint Vehb b. Abdümenaf b. Zühre b. Kilab ...

Hazreti Muhammed'in soyu Fihri b. Malik yoluyla Hazreti İsmail'in torunlarından Adnan'a dayanmaktadır.

Hz. Muhammed'in beşinci atası Kusay, Huzaa Kabilesi ile mücadele ederek onları Mekke'den çıkarmış ve Mekke'de bir şehir yönetimi oluşturmuştur. Kabe ile ilgili kurumlar da onun tarafından ihdas edilmiştir.

Hız. Muhammed'in üçüncü atası Haşim ise Bizans imparatoru ile ticaret antlaşması yapmıştır. Ayrıca kardeşlerini de hicaza yakın devletlere göndererek onlarla ticari antlaşmalar sağlamıştır.

Haşim, yaz ve kış mevsimlerinde ticaret kervanları ile seferler başlatmıştır. Ondan sonra da bu durum bir gelenek haline gelmiştir. (Kureyş suresi)

Haşim zamanında Kâbe ile ilgili görevlerden ziyaretçilerin su ihtiyacını karşılama anlamına gelen sikaye ile onların yemek ve ağırlanma hizmetini karşılama anlamında rifade Haşimoğulları kabilesi tarafından icra edilmekteydi. Ondan sonra da bu durum devam etmiştir.

Haşim, Suriye taraflarına bir ticaret kervanını götürürken Medine de Neccar oğullarından Selma binti Amr ile evlenmişti. Bu evlilikten asıl adı Şeybe olan Abdulmuttalip doğmuştu. Haşim ticari bir seferde iken Gazze'de vefat etmiş oraya defnedilmişti.

Haşim'in kardeşi Muttalib, Medine'ye giderek yeğeni Şeybe'yi alıp Mekke'ye getirmişti. Onun terkisinde görenler onun kölesi zannederek Abdulmuttalip demişlerdi. Onun adı bu olaydan sonra Abdulmuttalip olarak kalmıştır. Abdulmuttalip, Haşimoğulları kabilesinin liderliğini yapmıştır.

Abdulmuttalib'in Mekke İçin Çabası

Abdulmuttalib, Cürhümlülerin kapattığı zezem kuyusunu yeniden bulup faaliyete geçirmiştir. Zezem kuyusunu ararken Mekke ileri gelenlerinden bazılarının baskısına maruz kalmıştı. Bundan dolayı eğer on oğlu olursa birini kurban edeceğini adamıştı. Nihayet Yüce Allah ona on erkek evladı verdi. Onların en küçüğü Hz. Peygamber'in babası Abdullah idi. Aralarında çekilen kur'a ona çıktı.

Onun kurban edilmemesi yolu arandı. Bir kahine danışıldı. O zamana kadar Araplar da bir kişinin kan bedeli, yani diyeti on deve değerindeydi. On devenin bir tarafa Abdullah'ın bir tarafa konularak kura çekilmesi önerildi. Abdullah'a kur'a çıktıkça develere on daha ilave edildi. Nitekim onuncu defa develer ilave edilince bu defa kur'a develere çıktı. Böylece 100 deve Abdullah'ın yerine kurban edilerek kurtarılmış oldu.

Amcaları: Haris ve Zübeyr İslâmdan önce vefat etmişlerdir. Ebû Talib ile Ebû Leheb iman etmemişlerdir. **Hamza ile Abbas** Müslüman olmuşlardır. Abbasiler Hz. Abbas'ın oğlu Abdullah'ın soyundan gelirler.

Halaları: Ümeyme, Berre, **Âtike**, Beyza, Erva ve **Safiye**.

Hz. Peygamberin soyu Ebû Talib'in oğlu Hazreti Ali ve kızı Hz. Fatıma ile devam etmiştir. Onlardan Hasan, Hüseyin, Zeynep ve Ümmü Gülsüm isminde çocukları olmuştur. Hz. Peygamber'in nesli Hasan ve Hüseyin ile devam etmiştir.

Annesi Amine, Zühreoğullarından Vehb'in kızıdır. Peygamber efendimizin babası ile anne tarafı soyları Kılap'ta birleşmektedir. Dolayısıyla her iki kabile de Kureyş'in en saygın boylarıdır. Hz. Amine, henüz genç ve dul bir kadın iken kocasının kabrini ziyaretten dönerken Ebva köyünde vefat etmiş oraya defnedilmiştir.

Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Doğumu: 20 Nisan 571 fil olayından 55 gün önce.

Abdumuttalib, onu Ka'be'ye götürerek ona Muhammed adını verdi. Yedinci günde Mekkelilere ziyafet verdi.

Sütanneleri: Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe ve Halime bint Ebû Züeyb.

Halime, Taif yakınlarında göçebe hayat yaşayan Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir koluna mensuptu. Kocası, Haris b. Abduluzza idi. O, dört sene sütanne de kaldı.

Sütkardeşleri: Şeyma, Abdullah ve Üneyse.

Sütannede iken olağanüstü bazı durumlar yaşandı: şakku's-sadr mucizesi, evin bereketlenmesi gibi.

Altı yaşında iken annesi ile Medine'den dönerken Ebva denilen köyde annesi vefat etti.

Sekiz yaşına kadar dedesi ile kaldı.

Evleninceye kadar amcası Ebû Talib ile yaşamıştır.

10 yaşlarında iken amcası Ebû Talib ile Suriye taraflarına ticari bir sefer gerçekleştirdi. Bu yolculuğu esnasında Busra'da rahip Bahira ile görüşmüştür.

25 yaşlarında iken yine aynı yerde bir başka rahip Nastura ile görüşmüştür.

Hz. Muhammed'in gençliğinde Rahip Bahira ve Rahip Nastura ile yapmış olduğu görüşmelerle ilgili müsteşriklerin bir takım yersiz iddiaları mevcuttur. Bu iddialar üzerinden batıdan ve doğudan bazı akademik çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmaların dikkatlice incelenmesi gerekir.

Ficar Savaşına Katılması

Hz. Muhammed (s.a.v), 20 yaşında iken 4. Ficar (Ficar-u Berrad) savaşına katıldı.

Kinaneli Berrad b. Kays, Hevazin kabilesinden Urve b. Utbe'yi bir ticari rekabet sebebiyle öldürünce iki kabile arasında savaş meydana geldi. Kinane kabilesi Kureyş kabilesi ile antlaşmalı bir dostluk içinde olduğundan bu iki kabile savaşlarda birbirlerini desteklemek üzere antlaşmışlardı.

Hevazin kabilesi ise Kays-Aylan ile müttefik idi. Bu savaşta Kureyş, dost kabile olan Kinane ile beraber hareket etmek zorunda kaldı. Taif ve çevresinin en büyük kabilelerinden biri olan Hevazin kabilesi ise bu savaşta antlaşmalı dost kabile olan Kays-Aylan ile beraber hareket etti. Ondan askerî destek aldı.

Kureyş komutanı Harb b. Ümeyye idi. Savaş sabah saatlerinde Kureyş-Kinane aleyhine cereyan etmekte idi. Akşama doğru Kureyşle Kinane, Hevazin, Kays-Aylan ittifakına üstünlük sağlayarak onları yenilgiye uğratmayı başardı.

Hz. Peygamber bu savaşta Kureyş saflarında yer almıştır. O sıralarda Hz. Peygamber yirmili yaşlarda idi. O, bu savaşta hiç kimseyi öldürmemiştir. O, savaş esnasında amcalarına destek vererek onlara yardımcı olmuştur. Çatışmalarda aktif bir faaliyet içinde olmamıştır.

Hılfu'l-Fudûl (Faziletliilerin Andı)

Mekkeli fazilet sahibi bir grup insanın kendi aralarında, yerli veya yabancı kimsesiz birine zulüm yapıldığında zalimden hakkını geri alıncaya kadar kabileleriyle birlikte ona yardım edeceklerine dair ahidleşmelerine hılfu'l-fudûl denilmektedir.

Hz. Muhammed'in amcası Zübeyr'in teşvikiyle Mekke'de faziletli insanlar bir araya gelerek haksızlıkları önlemek amacıyla bir dayanışma grubu oluşturmuşlardır. Onlar, Teym kabilesinden Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplandılar. Zalime karşı mazlumun yanında yer almaya dair kendi aralarında bir antlaşma yaptılar.

Hılfu'l-fudûl teşkilatı mensupları hep birlikte hareket ederek Mekke'de yerli veya yabancı kimselere yapılan zulmü önlemeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber daha sonraları da bu teşkilattan övgü ile bahsetmiş, böyle bir oluşuma tekrar çağrılırsa katılacağını ifade etmiştir.

Hız. Hatice ile Evliliği

Kureyşin saygın ve iffetli kadınlarından biri olduğundan cahiliye döneminde “Tahire” lakabı ile anılmakta idi. “Kübra” unvanı ise Hz. Peygamberin en büyük hanımı olması dolayısı ile daha sonraları kullanılmaya başlanmıştır. Hatice tüccar bir kadındı. Hz. Muhammed de ticaretle iştiğal eden dürüst bir tüccar olarak Mekke’de nam salmıştı. Bunu duyan Hatice onunla ticaret yapmak istedi. Ona Suriye taraflarına göndermek istediği ticaret kervanının başında ücretle gitmeyi teklif etti. Anlaştılar, yapılan ticarete çok mal kazanıldı. Onun adına yaptığı ticaretle dürüstlüğünü ispat etti.

Evlilik teklifi Hz. Hatice’den gelmiştir. Görüşmeler sonunda evlenmeye karar vermişlerdir.

Hız. Muhammed 25 yaşında iken dul bir kadın olan Hz. Hatice ile evlenmiştir. Genel kabule göre Hz. Hatice 40 yaşındadır. Ancak 28 yaşında olduğuna dair rivayetler de mevcuttur.

O, İslam’ın hâkimiyeti için Hz. Muhammed’e tam destek vermiştir. Bütün malını Allah yolunda harcamaktan çekinmemiştir. Müslümanlara ambargo uygulandığı zamanlarda bütün malını Müslümanların ihtiyaçları için harcamıştır.

Ondan 6 çocuğu dünyaya gelmiştir: Kasım, Abdullah (Tayyip), Tahir, Zeynep, Rukiyye, Ümmü Gülsüm, Fatıma. Bazıları Abdullah, Tahir ve Tayyip isimlerinin aynı çocuğın isimleri olduğunu rivayet etmiştir.

Hız. Hatice, yirmi beş yıl kadar süren mutlu bir evlilik hayatından sonra hicretten üç yıl kadar önce 10 Ramazan’da (19 Nisan 620) vefat etti ve Hacûn Kabristanı’na defnedildi.

Hız. Muhammed’in Kişiliğinin Temel Özellikleri

1. Yetim olarak büyümesi
2. Fakir olarak büyümesi
3. Ümmî oluşu: Okuma yazma bilmiyordu.
4. Tüccar oluşu: Uluslararası ticaret yapmıştır.
5. Çobanlık yapması: Ailesinin ve başkalarının koyunlarını gütmüştür.
6. Güvenilir oluşu: Halk, en kıymetli eşyalarını ona emanet ederdi. O da emanete rivayet ederdi.

7. Toplumdaki konumu: Saygındı. Toplumun saygınları ile arkadaş idi.

8. Ahlâkı: En güzel ahlaka sahipti.

9. Dinî hayatı: Peygamberlik öncesinde Hanif dinine mensuptur. Putlara asla tapmamıştır.

Ka'be Hakemliği

Hz. Muhammed (s.a.v.), 35 yaşında iken Ka'be'nin buhurdanlıklarla tütsülendirildiği bir anda rüzgârın etkisiyle Kâbe'nin örtüsüne sıçrayan bir kıvılcım sonucu Kabe'nin örtüsü ve ahşap kısımları yandı. Kısa zaman sonra da yağın şiddetli yağmurlar sonucu Ka'be sel baskınına uğrayarak yıkıldı.

Daru'n-Nedve'de toplanan Kureyş reisleri Kabe'yi yeniden bina etmeye karar verdi. Ka'be'nin inşaatına halkın meşru kazancından katkıda bulunması talep edildi. Zina ve faiz gibi yollardan elde edilen kazanç kabul edilmedi. O esnada Mısır'dan kereste yüklü bir gemi Yemen'e doğru yola çıkmıştı. Aslında bu gemideki malzeme ile Yemen'de büyük bir kilise inşa edilmesi arzu edilmişti, fakat gemi, Şuaybe kıyılarına ulaşınca fırtınaya yakalandı ve karaya oturdu. Durumu haber alan Mekkeliler hemen limana koştular, kazazedelere misafirperverlik gösterdiler ve geminin keresteleri de dahil külliyetli miktarda mermer, demir ve kalas satın aldılar.

Kazaya uğrayanlar arasında Mekke'ye yerleşerek orada mesleğini sürdürmek arzusunda olan Mısır Kıptîlerinden bir marangoz da vardı. Mekkeliler, inşaat malzemesi satın almaktan ve Ka'be'nin inşasında çalışacak bir usta bulmaktan dolayı sevinç duydular.

Mekkeliler, Kabe'nin harabe hale gelmiş olan binasını yıkarak Hz. İbrahim'in yapmış olduğu temele kadar indiler. Kabe'yi yeniden bu temel üzerine bina etmeye başladılar. Hacerülesved'i yerine yerleştirmeye sıra gelince her kabile bu şerefin kendisine ait olmasını istedi. Neredeyse aralarında kan dökeceklerdi ki yaşlı bir adam araya girerek: «Gelin, bu durumu Allaha havale edelim ve şimdi buraya gelecek olan ilk kimseyi hakem olarak kabul edelim» diyerek tarafları ikna etti.

O esnada Kabeye ilk gelen kişi Hz. Muhammed (sav) oldu. Onun hakemliğine herkes razı oldu. O, hemen abasını çıkardı, yere serdi ve Hacerülesved'i üzerine koydu. Bütün kabile reislerinin elbisenin bir tarafından tutmalarını ve yerden kaldırmalarını istedi. Her kabile reisi elbisenin bir tarafından tutarak Hacerülesved'i kaldırma şerefine nail oldu. Hz.

Muhammed (s.a.v.) mübarek elleriyle Hacerülesved'i yerine yerleştirdi. Herkes çıkmak üzere olan bir savaşı önlediği için çok sevindi ve ona Muhammed'ül- Emin ünvanını verdi.

Dinî Şuurun Uyanışı

Kureyşliler Ka'be'yi yeniden inşa ettikten sonra Ka'be'nin içi ve dışı putlarla ve duvar resimleriyle süslü hale getirildi. Beytullah'ın etrafında 360 putun olduğu rivayet edilmektedir. Ka'be'nin bu derece putperestliğe maruz kalması aklı başında şehir halkını derin derin düşünmeye sevk etmişti. İnsanlar elleriyle hamurdan yapmış oldukları putları acıkınca yemekte idiler.

Putlara süt ve tereyağı sunmaları... Köpeklerin onları yiyip onların üzerine pislemeleri...

Kendilerinde dinî uyanış başgösteren bazı Mekkeliler Hıristiyan olmuş, bazıları da Hanif dinini benimsemişti.

Zeyd b. Amr b. Nufeyl, putlara takdim olunmuş kurbanların etlerini yemezdi. Aradığını o günkü şartlarda Hıristiyanlıkta ve Yahudilikte de bulamazdı. Bundan dolayı şöyle derdi: Ey Allahım! şayet seni hoşnut edecek ibadet biçiminin ne olduğunu bilseydim ona yönelirdim. Fakat böyle bir şey bilmiyorum» der ve avuç içlerine secde ederek ibadet ederdi.

Hz. Muhammed (s.a.v.) gençliğinde **Ukaz Panayırında** iken bizzat dinlediği **Kus b. Saide**'nin vahdaniyyetle ilgili hitabesinden hep hayranlıkla bahsetmiştir. Bazen **Lebid ve Umeyye b. Ebû 's-Salt**'ın tevhid konusunda nazmedilmiş şiirlerine atflarda bulunmuştur. Hz. Hatice'nin amcasının oğlu olan **Varaka b. Nevfel** ve daha başka akrabaları Hıristiyan idi. Mekke'de bazı Hıristiyan köleler de mevcuttu.

Hz. Peygamber'in kabilesi mensupları diğer Kureyşliler gibi genellikle putperest idiler ve bunlar toplumla ilgili bazı dinî görevleri de uhdelerinde bulunduruyorlardı. Mesela; sikaye ve rifade görevini onlar yürütmekte idiler.

Hz. Muhammed ise Ka'be hakemliğinden sonra farklı dinî bir uyanış içine girerek dedesi Abdulmuttalib gibi Ramazan aylarında **Nur dağındaki Hira mağarasında** inzivaya çekilmeye başlamıştır.

PEYGAMBERLİĞİN MEKKE DÖNEMİ

Risaletin Başlangıcı ve Vahiy

Hz. Muhammed (s.a.v.), 35 yaşından 40 yaşına kadar her sene Hira mağarasında inzivaya çekilerek dinî düşünce ve anlayış bakımından kemale ermiştir. Bu süreçte O, «güneş ışması kadar açık ve berrak rüyalar» görmüştür. Gördüğü her rüya sonraki günlerde gerçekleşecek bir olaya işaret idi

Daha sonraki gelişmelerle ilgili olarak; “Karşılaştığım her taş, her ağaç bana selam veriyordu. Bana sesleniyor, sesin geldiği tarafa bakıyorum ama kimseyi göremiyordum” diyecektir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) 40 yaşını doldurduktan altı ay sonra son defa (beşinci kez) Ramazan ayında Hira’da inzivaya çekiliyordu. Nihayet Ramazan ayının 27. gecesi pek tuhaf bir görüntü ile karşılaştı; nurdan yaratılmış bir varlık ona sözlü olarak hitap etti.

Cebrail a.s.’ ona kendini tanıttı. Onun Allah’ın elçisi olduğunu müjdeledi.

İlk vahiy: Alak suresi ilk beş ayeti nazil oldu... Vahiy 23 yıl boyunca devam etti.

Vahiy, kimi zaman bir çingirak sesi gibi, kimi zaman Cebrail, bir insan şeklinde görünerek vahiy gelmeye devam etti.

Hz. Peygambere vahiy geldiğinde bir müddet hareketsiz kalıyor, ter döküyordu. Hz. Peygamber vahyin ilk zamanlarında telaş içinde tekrar edip duruyordu. Bu konuyu Kur’an: «Vahyedileni acele kavrayıp ezber olsun diye henüz vahiy kesilmeden dilini hareket ettirip durma!...» ayeti ile dile getirmektedir.

İbn İshak: «Yeni vahiyler nazil olunca önce erkeklere sonra da kadınlara okuyarak tebliğ ederdi» şeklinde kaydetmiştir.

İlk Vahiy ve Fetret-i Vahiy

İlk defa vahyedilen Alak Sûresi (1 - 5): «Yaratan rabbinin adıyla oku! (1) O, insanı alaktan (asilip tutunan zigottan) yaratmıştır. (2) Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir. (3-5)»

Hz. Peygambere vahiy geldikten sonra vahiy katiplerini çağırarak yazdırıyordu. Katip yazdıktan sonra herhangi bir hatası varsa düzeltirme yoluna gidiyordu.

İlk vahiy esnasında neye uğradığını anlamakta zorluk çekerken ve endişeli bir durumda iken hanımı Hz. Hatice, onu şu sözlerle teselli etmiştir: «Sen cömert bir kişisin, insanlara iyilik yaparsın, muhtaçlara yardım edersin, muhakkak ki Allah seni şeytanın aldatmalarına uğratmayacaktır».

Varaka ile buluşma... İlk vahiyden sonra iki veya üç senelik bir ara dönem- fetret-i vahiy yaşanmıştır.

Fetret dönemi: vahiyden kaynaklanan bir dehşet hali+ sükûnet hali+ hoşnutluk devresi+ yeniden vecd hali+ bekleme dönemi+ yeis ve ümitsizlik (neredeyse kayalıklardan kendisini atacak) Bir ara ailesi ile de bağı kopmuş ve Ka'be'nin avlusunda yatıp kalkmaya başlamıştır. Ruhî- manevî yönü kemale erişince vahiy yeniden gelmeye başlamıştır.

Gizli Davet ve İlk Müslümanlar

Peygamberliğin ilk dört senesi- Yakınlarına İslâm'ı gizlice tebliğ etme dönemi.

Tebliğ ilk önce evin içinden başlamıştır.

İlk Müslümanlar: Hz. Hatice ve kızları Zeynep, Rukiyye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma (4-5 yaşında). Bakıp büyüttüğü kuzeni Ali ve oğul edindiği azatlı kölesi Zeyd, Dostu Hz. Ebû Bekir.

Bu ilklerden sonra İslâm'ı kabul eden kişi Yanbu liman şehri yakınlarında oturan Gıfar kabilesi mensubu **Ebû Zer el-Gıfarî** Müslüman olmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in çabalarıyla Sad b. Ebi Vakkas, Osman b. Affan, Zübeyr b. Avvvam, Talha b. Ubeydullah.

Kureyşin önemli ailelerine mensup zengin aile çocukları: Halid b. Said, Musab b. Umeyr, Ebû Huzeyfe, Utbe b. Ebî Rebia, Abdurrahman b. Avf,

Bu ilk Müslümanlar, genellikle kendi kabileleri arasında baskı ve işkenceye maruz kaldılar. Kimisi ayağından asılarak zincire vuruldu, kimisi ebeveyninden, kardeşlerinden dayak yedi, işkence gördü.

Köleler ise sahiplerinden işkence, eziyet ve kızgın kumlara yatırılma gibi cezalar gördüler. Kölelerden Bilal-i Habeşi'yi ve Amir b. Führeyre'yi; cariyelerden Zinnire, Ummu Ubeys, Nehdiye ve Lübeyne'yi Hz. Ebû Bekir satın aldı ve azad etti.

İlk davete iştirak edenler genellikle otuz yaşın altındadır. Az sayıda insan elli yaşın üzerindedir.

«Yakın akrabalarını uyar» ayeti nazil olunca Hz. Peygamber, Haşimoğullarına iki defa yemekli davet düzenlemiştir. Ebû Leheb tepki göstermiş, halaları ve amcası Ebû Talib desteklerini ifade etmişlerdir.

İlahi Tebliğin Bildirilmesi

Mekkeliler, genellikle atalarından gelen geleneklere bağlı olduklarından yeniliklere karşı çıktılar. Bununla birlikte Mekke putperestlerinden aklı başında insanlarda vardı. Hamurdan, çamurdan, taştan veya tahtadan yapılmış putlara tapmak ve onlara kurbanlar sunmak onlara çok tuhaf geliyordu.

Bu tuhaf inanç ve davranışlar, Mekke toplumunda inanç konusunda bir arayışın başlamasına neden oldu. Bu nedenle bazı insanlar, putperestlik inancını bırakıp başka inançlara intisap ettiler. Bunlardan bazılarının putperestliği terketmesi şehirde pek de rahatsızlık oluşturmadı. Mekke’li olupta Hanifliği veya Hıristiyanlığı kabul edenlere karşı kimse bir yaptırım uygulamamıştı.

Fakat Hz. Muhammed’e gelince Mekkelilerin tepkisi farklı oldu. Onun getirdiği inanç sistemine ve yeniliklere cahiliye toplumu atalarının dinini inkar ediyor, gerekçesiyle karşı çıktı. Bundan dolayı İslâmî tebliğin başlangıcında çok az insan İslâm’ı kabul edebildi.

Hz. İsmail’den beri Hicaz bölgesinde hiç kimse; «ben halkımın ıslahı ile görevlendirilmiş Allah’ın elçisiyim» dememiş, ondan sonra bu coğrafyaya bir peygamber gelmemişti.

Hz. Muhammed’in kavmini ıslah etmeye görevlendirilmesi onun köklü değişikliğe talip olduğuna işaret idi. Değişim istemeyen cahiliye toplumu ise atalarının dinine bağlılık göstererek ona karşı duruyordu.

Cahiliye toplumunu iyi tahlil etmeyi bilen Hz. Peygamber, tebliğini ilk dört sene gizli sürdürdü. İlk inananlar Kelime-i şehadeti söyleyip tasdik ederek İslâm’ı kabul ediyorlardı.

Başlangıçta putperestlerin putlarına dokunulmamakta, onlar da Müslümanlara zarar vermiyorlardı.

Ne zamanki Allah Rasulü onların putlarını hedef alınca, onlar o zaman şiddete başvurmuşlardır.

Fetret Sonrası İlk Ayetler

Fetret-i vahiyde o, bir taraftan daha da kemale erip dünya ile alakasını keserken, bazı kimseler Rabbi, onu terketti diye iğnelemeye başlayınca Cebrail a.s. yeni bir vahiy ile ortaya çıkmıştır.

Fetreti sona erdiren ayetler müddessir suresinin ilk ayetleri mi yoksa **Duha suresi mi ihtilaflıdır.**

Duha Suresi :

«Kuşluk vaktine andolsun, {1}

Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, {2}

Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da. {3}

Muhakkak ki âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. {4}

Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın. {5}

Seni yetim bulup da barındırmadı mı? {6}

Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? {7}

Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi? {8}

Öyleyse sakın yetimi ezme! {9}

Sakın isteyeni azarlama! {10}

Rabbinin nimetine gelince; işte onu anlat. {11}

Tebliğin Aşamaları

Müddessir 1-5: Ey örtünüp bürünen (Peygamber!) {1} Kalk da uyar. {2} Rabbini yücelt. {3} Nefsini arındır. {4} Şirkten uzak dur. {5}

Şuara 214 {۲۱۴} وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ

İlk Ayetlerin Mesajı: (İman ve amel-eylem)

Bir tek ilaha iman, ona hiçbir şeyi şirk koşmamak.

Salih amellerle dolu bir hayat sürme zarureti.- Hesap verme zorunluluğunun bilinmesi ve iman edilmesi.

Şuara 214 nazil olduğunda Allah Resulü bir ay kadar evine kapandı. Halaları onu merak ettiler, gelip sual ettiler. O, kendisine emredileni halalarına açınca onlar, akrabaları tebliğ için bir yemek tertip etmesini, fakat Ebû Leheb'i davet etmemesini istediler. İlk davette Allah Resulü konuyu açamadan herkes dağıldı.

Bir müddet sonra Rasul-i Ekrem kabilesi mensuplarını ikinci defa yemeğe davet etti. Bu defa Ebû Leheb davet edilmediği halde yemeğe katılmıştı. Bu defa Hz. Muhammed s.a.v. akrabalarına kendisinin Allah Teala tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini açıkladı, onları kendisine iman etmeye ve destek olmaya davet etti. Ebû Leheb derhal muhalefet etti ve on karşı çok ağır sözler söyleyerek çekip gitti.

Hz. Peygamberin halaları daha sonra gidip Ebû Leheb'i ikna etmeye çalıştırsa da onu inandıramadılar.

Bir defasında Hz. Peygamber, Safa tepesine çıkarak insanları dine davet etti. Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemil (Ebû Süfyan'ın kız kardeşi) yine ona karşı çıktılar ve beddua ettiler. Yüce Allah, onların bedduasına karşı Tebbet suresini nazil buyurarak onlara ders verdi. İslâm daveti, gün geçtikçe daha da hedef genişletmeye devam etti.

• فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (٩٤)

• Hicr 94: «Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme.»

Açık Davet Dönemi

4. yıldan 13. yıla kadar Açık Davet Dönemidir. Gizli davetin sona ermesinden sonra açıktan davet başlamıştır.

Açıktan davet dönemi Mekke döneminin sonuna kadar sürmüştür.

Hz. Peygamber Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz gibi panayırları dolaşarak tebliğde bulunmuştur. Fakat Kureyş'in şiddeti ve düşmanlığı artmıştır.

Hz. Peygamber, Arap yarımadasındaki bütün kabilelere tebliğini kısa zamanda ulaştırmıştır. Bazı kabileler nazikçe, bazıları da kaba bir şekilde daveti reddetmiştir.

Genellikle Kureyş'in engellemesi, propagandası ve baskısı İslâm'ın yayılmasına engel teşkil etmiştir.

Ebû Leheb İslâm'ın baş düşmanlarının öncülüğünü yapmıştır.

Müşriklerin Hz. Peygambere Eziyet Etmesi

Hz. Peygamber İslâm yolunda en çok eziyet ve işkencelere maruz kalan kişidir. Bir defasında Ebû Cehil, onun Ka'be'de ibadet etmesini yasaklamıştı; ancak Hz. Peygamber aldırış etmeden Ka'bede ibadete devam etmişti.

Birgün Allah Resulü secdede iken Ebû Cehil onun sırtına deve işkembesi koyarak ona eziyet etmişti.

Bir başka gün de Hz. Peygamberi Ukbe b. Ebî Muayt boğmaya çalışmıştı.

Ka'be'de bir gün Müslümanlar cemaatle namaz kılıyordu. Bu esnada meydana gelen kargaşada Haris b. Ebû Hale (Hz. Hatice'nin ilk zevcinden oğlu) Kureyşliler tarafından öldürüldü. O, İslâm'ın ilk şehidi oldu.

Ashab, ilk zamanlarda gizli gizli namaz kılıyor, ya kapalı kapılar ardında ya da çölde dağların arasında namazlar eda ediliyordu.

Hz. Peygambere eziyet bazen sempatiye de sebep olmuş, İslâm'ın kabul görmesine yol açmıştır.

Artan eziyetler sebebiyle Hz. Peygamber evini terk etmek zorunda kalmış ve Erkam'ın evine geçmiştir.

Hakaret, saldırı ve kötü muamaleye maruz kaldığı zaman Hz. Peygamber'in **Ebû Süfyan'ın evine** birkaç defa sığındığı ve onun da onu koruduğu rivayet edilmektedir.

Evine sığınanı koruma asaleti gösteren Ebû Süfyan'ın bu iyiliğini unutmayan Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi günü Ka'be'ye sığınan güvendedir, demekle kalmayacak «Ebû Süfyan'ın evine sığınan güvendedir» diyerek ona olan vefasını gösterecektir.

Gizli Örgütlenme –Daru'l-Erkam

Efendimiz'in Darü'l-Erkam'ı oluşturması ve buradaki talim ve terbiye yöntemi

Hz. Peygamber, Darü'l-Erkam'da İslâm davasının çekirdek kadrosunu oluşturmuştur.

O sıralarda 17 yaşında bekar bir genç olan Erkam'ın Müslüman olduğu bilinmiyordu. O, Mahzum oğullarındandı. Bunlar da Haşimoğulları ile rekabet halinde idiler.

Müşrikler, Müslümanların toplantılarını kendilerine çok yakın birinin evinde yaptıklarını asla düşünememişlerdir.

Bi'setin beşinci yılı Müslümanlara baskının en üst seviyede, Müslümanların ise en zayıf halde olduğu zamandır. Bu nedenle Hz. Peygamber Müslümanlara Habeşistan'a hicreti önermiştir.

Hz. Hamza ve Hz. Ömer bu evde İslâm ile şereflenmişlerdir. Onların Müslüman olması İslâm'ı Mekke'de kuvvetli bir hale getirmiştir.

Hz. Ömer, Hz. Peygamberi öldürmeye giderken İslâm'a dirilmiştir. Kız kardeşi Fatıma ve eniştesi Said b. Zeyd ilk Müslümanlardandır. Onlarla olan mücadelesi sonucunda Habbab b. Eret'in de ortaya atılması ile Daru'l-Erkam'a götürülmüş ve orada Müslüman olmuştur.

Hz. Ömer'in Müslüman olması ile Müslümanlar Ka'be'de açıktan namaz kılmaya başlamışlardır.

Hz. Hamza ve Hz. Ömer, davanın korku, eziklik ve işkence merhalesinden ibadet ve davette özgürlük ve açıklık merhalesine geçmesini sağlamışlardır.

Mekkelilerin Davayı Bitirmeye Yönelik Çabaları

Mekkeliler, Hz. Muhammed s.a.v. ile zaman zaman tartışmalarda bulundular. Ebû Talib'e; ya Muhammed'in yaptığı işe mani olursun, ya da onu bize teslim edersin, diyerek tehditte bulundular. Heyet üyelerinden biri Ebû Talib'e: "Muhammed'i bize teslim et! Zaten o doğru yola gelmekten uzaktır. Onu öldürelim. İçimizden herhangi birinin en yakışıklı oğlunu onun yerine sana verelim!" deyince, Ebû Talip onlara: «Siz benim oğlumu öldüreceksiniz, ben ise sizin oğlunuzu yedirip içireceğim, bu hiç adil olur mu?» diyerek onların teklifini reddetti.

Bu münakaşanın ardından Ebû Talip, Hz. Muhammed as'ı yanına çağırdı ve gelen heyetin maksadını ve talebini bildirdi. Artık bu işi bırakmasını da ona tavsiye etti. Hz. Peygamber onun kendisini desteklemekten vaz geçtiğini zanneterek: «Amca! Sen de mi beni terk etmek istiyorsun? Allah'a yemin ederim ki şu ilahi tebliğ vazifemi terk edeyim diye güneşi sağ elime ayı da sol elime verip bana bağışlasalar, sen bile beni terkedip bırakmış olsan, yine de davamdan vazgeçmeyeceğim. Rabbim bana yeter!" diyerek üzüntülü bir şekilde arkasını dönüp giderken Ebû Talip onu çağırdı, hayatta kaldığı müddetçe asla onu terk etmeyeceğini, söyleyerek desteğinin devam edeceğini açıkladı.

Müşrikler, Daru'n-Nedve'de Hz. Muhammed'le ilgili münakaşa ve müzakereler yapmaya devam ediyorlardı. Bir defasında onunla doğrudan temas kurmak üzere **Utbe b. Rabia'yı** ona gönderdiler.

Utbe, ona, reislik istiyorsan, başımıza reis yapalım; zenginlik istiyorsan, aramızda mal toplayıp seni en zenginimiz yapalım; kadın istiyorsan en güzel kızlarımızla evlendirelim. Ancak sahip olduğumuz dini hassasiyete ve sosyal alandaki değerlerimize hücum edip de bunları sarsma! Putlarımıza dil uzatma! Şayet hasta isen seni iyileştirecek en iyi tabipler bulalım. Şu kadar var ki biz şehrimizde karışıklık ve sürtünme istemiyoruz." dedi.

Onun sözlerine karşılık Hz. Muhammed a.s. ona Kur'an'dan bazı ayetler okudu. Utbe, bu ayetlerden çok etkilendi ve Hz. Muhammed'in okuyuşunu derhal bitirmesini istedi, hemen kalktı gitti. O, müşrik arkadaşlarına: «Ne isterseniz öyle yapın, çünkü bu iş benim halledebileceğim bir şey değil» diyerek çaresizliğini ortaya koydu.

Müşriklerin Tebliğe Karşı Gelme Sebepleri

a. Dinî kaygılar: Babalarının dininden vazgeçememeleri.

b. Kin, Büyüklük taslama, Peygambere uymayı kabullenememe, Kendi kabilesinden olmaması: Kendilerine Hak gelince, "Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle inkar ediyoruz" dediler. {30} "Bu Kur'an iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler. {Zuhruf 31}

c. Siyasi ve Ekonomik Kaygılar: Putperestliğin kalkmasıyla itibarlarının kalkacağını, ekonomik kayba uğrayacaklarını ve Mekke'nin kutsiyetini yitireceğini zannettiler.

d. Geleneklere Bağlılık ve Kabileler Arası Mücadele: Ebû Cehil: "Biz Abdümenafogulları ile şimdiye kadar şan ve şeref yönünden çekiştik durduk. Onlar halka yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Bağışta bulundular biz de bulunduk. Arabuluculuk yaptı biz de yaptık. Artık kulak kulağa giden yarış atı konumuna gelince onlar "şimdi bizim içimizden bir Peygamber var" dediler. Biz bunun dengini nereden bulup çıkaracağız. Vallahi bu sebeple onu hiçbir zaman tasdik etmeyiz." diyerek kabilecilik ruhunu ortaya koymuş oldu.

e. Peygamberlik Hakkındaki Yanlış Kanaatler: De ki: "Ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size 'Ben bir meleşim' de

demiyorum. Ben sadece, bana gönderilen vahye uyuyorum." De ki: "Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?" (En'am 50)

Habeşistan'a Hicret / Himayesizlerin Hicreti /Gecici Hicret

Müşrikler, Müslümanlara karşı eziyet ve işkencelerini arttırınca **bi'setin 5. yılında** (m. 615) Hz. Peygamber ahabına: «İsterseniz, Habeşistan'a sığınınız! Zira orada ülkesinde hiç kimseye zulmedilmeyen bir hükümdar işbaşındadır. Orası bir doğruluk ülkesidir. Allah bir çıkış yolu nasip edinceye kadar orada kalın» diyerek inanan insanları Habeşistan'a yönlendirdi.

İlk gidenler 10 veya 11 erkek, 4 kadındır. Toplamı 14-15 kişidir. Başlarında Osman b. Affan var, hanımı Rukiyye de beraberdir. İkinci kafilenin reisi, Cafer b. Ebû Talib'dir. Hz. Peygamber, Cafer'le birlikte daha önceden tanıdığı Necaşi'ye bir mektup göndermiştir. O mektupta Hz. Peygamber, Necaşi'den Cafer ve arkadaşlarına yardımcı olmasını istemektedir.

Muhacirler, Mekke'den Şuaybe limanına; oradan da kiraladıkları bir gemi ile Habeşistan'ın Musavva' limanına gitmişlerdir. Musavva'dan da kara yoluyla (170 km) başkent Aksum'a yolculuk etmişlerdir. Yolculuk, toplamda 20 gün sürmüştür.

İkinci Habeşistan hicretinden sonra Kureyşliler, Amr b. As'ın riyasetinde bir heyeti Necaşi'ye elçi göndererek; «Bunlar, bizim kaçkınlarımızdır. Bunları bize teslim et» deyince Necaşi, Cafer'i çağırarak bir takım sorular sorarak İslâm dini hakkında bilgi almıştır. Özellikle de İslâm'ın Hz. İsa ve Hz. Meryem'e bakışını sorgulamıştır. Necaşi, Cafer b. Ebû Talib'in verdiği cevaplarla tatmin olmuş ve Müslümanları kendi ülkesinde himaye etmeye karar vermiştir. Onları, Müşriklere teslim etmeyi reddetmiştir.

Garanik hadisesi: Necm suresinde Lat, Uzza ve Menat'ın geçtiği ayetleri Hz. Peygamber okurken yanlış anlamalar olmuş, dinleyen müşrikler Hz. Peygamberin onların putlarına saygı duyduğu anlamı çıkarmışlardır. Mekke'de meydana gelen olumlu hava Habeşistan'da duyulunca oradaki Müslümanlardan dönenler olmuştur.

Oranın güvenli bir ülke olduğunu öğrenen Müslümanlar bu defa daha fazlasıyla göç etmişlerdir. Sayı 130'a kadar ulaşmıştır. En son kabile Hayber'in fethi sırasında Medine'ye gelmiştir. Habeşistan hicretleri, Müslümanların Afrika ile ve Hıristiyanlık ile tanışmalarına vesile olmuştur.

MÜSLÜMANLARA AMBARGO (B. 7-10 YILLARI)

Müslümanların Habeşistan'da himaye edilmesi müşrikleri kudurtmuş ve onları şu kararları almaya sevk etmiştir:

- a. Haşimoğullarıyla ve Muttalipoğullarıyla konuşulmayacak.
- b. Onlarla birlikte beşeri münasebetler sürdürülmeyecek,
- c. Kimse onlara kız alıp, onlara kız vermeyecek, hısım olmayacak,
- d. Onlarla ticari münasebette bulunulmayacak.

e. Muhammed kendilerine teslim edilinceye kadar onlarla bir antlaşma akdedilmeyecek.

Alınan kararların yazılı olduğu vesikayı müşrikler Kâbe'nin iç tarafına astılar.

Müslümanlara ambargo ve boykot üç sene sürdü.

Rasulullah, ailesi, amcası Ebû Talip ve Müslüman olsun müşrik olsun Ebû Leheb hariç bütün diğer akrabaları Mekke dışında Şi'b-i Ebi Talip adı verilen küçük bir vadiye sığınmaya mecbur kaldılar.

Müslümanlar bu ambargoyla o kadar sıkıntıya maruz kaldılar ki açlıktan ölmek üzere olan bebeklerin çığlıkları müşriklerin mahallesinde duyulur hale gelmiştir.

Hac mevsimi dışında Müslümanların alış veriş yapmasına bile müsaade edilmemiştir.

Bu ambargo esnasında Hz Hatice'nin akrabaları Müslümanlara yardımcı olmuşlar, gıda malzemesi göndermişlerdir. Birkaç insafli insan bir araya gelip ambargoyu sona erdirmiştir.

Özellikle de Hz. Peygamber'in boykota dair Ka'be'nin içine asılan vesikanın çöl karıncaları tarafından kemirildiğini bildirmesi ve yerinde yapılan tespitte olayın gerçek olduğunun ortaya çıkması bu ambargonun sona erdirilmesinde etkili olmuştur.

Hüzün Yılı (Bi'setin 10. yılı)

Ambargo kalktı derken İslâm davasının en büyük destekçileri Hz. Hatice ve Ebû Talib vefat etti.

Ebû Talib'in vefatından sonra Haşimoğulları kabilesinin başına Ebû Leheb geçti.

Ebû Leheb başlangıçta Hz. Peygamberin halalarının baskısıyla Hz. Peygambere eman tanıdı ise de kısa zaman sonra onu emansız bırakarak toplum dışı ilan etti.

Bu süreçte Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara eziyet ve işkenceler arttı.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen o, umudunu yitirmeden Cenabu Allah'ın rızası için tebliğ vazifesini devam ettirdi.

Hz. Peygamber sığınacak bir yer aramaya koyuldu.

Sığınacak yer konusunda ilk müracaat Taif oldu.

Sığınılacak Bir Yer Arama: Taif Yolculuğu

Ebû Talib'ten sonra kabilenin başına Ebû Leheb geçti. O, bir müddet Resulullah'a eman tanıdı ise de çok geçmeden ona tanıdığı himayeyi kaldırdı. Bundan dolayı Hz. Peygamber sık sık saldırı ve İşkenceye maruz kaldı.

Can güvenliği probleminin oluşması Hz. Peygamberi sığınacağı bir yer aramak zorunda bıraktı. O, bu amaçla ilk önce Taife gitmeye ve Taifin kabile reislerinden eman istemeye karar verdi.

Taif'te hüküm süren Abduyeliloğulları kabilesi Hz. Muhammed'in annesinin amcaları yoluyla akrabası idi. Haşimoğullarıyla Abduyeliloğulları arasında sıkı dostluk ilişkileri vardı.

Hz. Muhammed (as.), Mekke'yi gizlice terk ederek azatlı kölesi Zeyd b. Harise ile birlikte Taif'e gitti, Taif'te halk ile görüşmeden önce kendisine akraba olan üç kabile reisi ile görüşerek onlardan himaye talebinde bulundu. Bunlar ona hem sert davrandılar, hem de alay ettiler.

Taif'li reislerin olumsuz tavrı karşısında Hz. Peygamber onlardan buraya gelişini gizlemelerini ve kimseye söylememelerini rica etti ise de onlar derhal şehri terk etmesini istediler. Bununla da yetinmeyip gençlerini ona karşı kışkırtarak onu taşlattılar.

Kölesi ile birlikte kanlar içinde kalan Hz. Peygamber kaçarak canını zor kurtardı. Taif dışında Mekkelilere (Utbe-Şeybe b. Rabia) ait olan bir bağa sığındı. Bu bağda karşılaştığı Hıristiyan bir köle olan Addas, İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber burada Cenabu Allah'a yalvararak acizliğini Rabbine arz etti.

Geceyi Mekke yolunda geçiren Hz. Peygamber, Mekke'ye yaklaştığında bir ümitle kabile başkanlarından eman talebinde bulundu. Rivayete göre ilk teklifi alan iki kabile reisi eman vermeyi reddetti.

Müslümanlara uygulanan ambargonun kaldırılışında etkili olan şahıslardan biri olan Mut'im b. Adiy, ona eman verdi. Mut'im, kendi oğullarını da silahlandırarak Hz. Peygamberi Mekke dışında karşılayarak Ka'be'ye götürdü, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra ona eman verdiğini halka duyurdu.

Cinlerin İnanması

Rasûlullah Taif'ten dönerken Nahle Vadisi'nde gece molası vermişti. Namaza durdu. Namazda kıraat halindeyken onu bir grup cin dinledi.

Dinledikleri Kur'an hoşlarına gitti; iman ettiler. Gidip diğer cinlere, dinlediklerini haber verdiler.

“Bir de şu vakti anlat, hani cinlerden birtakımını Kur'an dinlemek üzere sana göndermiştik. Onu dinlemeye geldiklerinde: Susun, dinleyin, dediler. (Dinleme) bitirilince de dönüp uyarmak üzere kavimlerine gittiler. Ve dediler ki: Ey kavmimiz, haberiniz olsun ki, biz Musa'dan sonra indirilmiş önündeki kitapları doğrulayıp gerçeği ve doğru yolu gösteren bir kitap dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine uyun ve O'na iman edin ki, bazı günahlarınızı bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun!”(Ahkâf 46/29-31)

İSRA VE MİRAC

Mucize

Mucize; gönül ve kalbimize sığmayan bir şeyi kabul etmemiz için bizi zorlayan olaylardır. Mucize, bir nevi zor ve cebir vasıtasıdır. Cebir ve zorluk altında gerçekleşen itaat ve teslimiyet bir değer taşımaz. Hz. Peygamberin «üsve-i hasene» olması bizi mucizeler görmeden inanmaya ve örnek almaya götürür.

Mucizeler:

Rasulullah'ın bir kızı diriltmesi...

Dilsiz çocuğun konuşturulması...

Pehlivanı defalarca yenmesi,

Ağacın Rasulullahın yanına gitmesi ve yerine dönmesi...

Şakku'l-kamer mucizesi...

Gözü çıkan sahabinin gözünü yerine koyması...

İsra ve Mirac (Hicretten 8 ay önce 27 Receb)

«Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.» (İsra: 1)

İşte tam böyle bir durumdayken Hz. Peygamber, İsra ve Mirac denilen ilahî mükafata mazhar oldu. En büyük mucize vuku bulmuş, Yüce Allah onu göğe çekip almış ve huzuruna kabul etmek suretiyle şereflendirmiştir.

İsra kelimesi, «gece yürümek ve yola gitmek» demektir. Terim anlamı ise, «Allah'ın takdiriyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'deki Mescid-i Haram'dan, çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksa'ya gece yolculuğu ile götürülmesidir. İsra'nın delili İsra suresi 1. ayeti ile Necm suresi 1-18 ayetleridir.

Mirac ise, sahabeden en 45 kişinin tevatür derecesine varan rivayetleriyle sabittir.

Bütün Ehl-i Sünnet alimleri İsra ve Miracın gerçekleştiği konusunda ittifak halindedirler. İhtilaflar olayın teferruatı üzerinedir.

Mescid-i Aksâ المسجد الأقصى

Mescid-i Aksa, Ârâmîce Beth makdeşa, İbrânîce Beth ha-Mikdaş ve Arapça Beytülmakdis'dir.

İslâm âlimleri, Kur'an'da el-Mescidü'l-aksâ adıyla anılan ve çevresinin mübarek kılındığı belirtilen yerin (el-İsrâ 17/1) Beytülmakdis olduğu konusunda ittifak halindedir. Arapça **aksâ** "uzak" anlamındadır ve mâbedin Mekke'ye uzaklığından dolayı bu ad verilmiştir. Mescid-i Harâm'dan sonra içinde insanların Allah'a ibadet etmeleri amacıyla yapılan en eski ikinci mâbeddir.

Mescid-i Aksâ'ya da çevresiyle birlikte Harem-i şerif denilmektedir. Bununla eski Kudüs'teki kuzeyi 321, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 m. uzunlukta olan ve yer yer 30-40 m. yüksekliğe ulaşan surlarla çevrili bulunan, içinde Kubbetü's-sahre'nin de yer aldığı kutsal mekân kastedilmektedir.

Hz. Peygamber mi'rac yolculuğuna çıkmadan önce Mescid-i Aksâ'ya getirilmiştir (İsra).

Hicretten sonra Mescid-i Aksa'nın kible oluşu on altı - on yedi ay kadar sürmüştür.

Kudüs'ün fethinden yıllar önce Resûl-i Ekrem, ibadet ve ziyaret maksadıyla gidilmesi gereken üç mescidden birinin Mescid-i Aksâ olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Ömer, Kudüs'ün anahtarını teslim aldığı anda kendisi de bizzat çalışarak Mescid-i Aksâ'nın (Süleyman Mâbedi) Hıristiyanlık döneminde molozlar altında kalmış olan yerini temizletip Sahre'nin güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırması, daha sonra da buraya bir mescid yaptırmıştır. Bu mescid daha sonra ikinci defa Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından inşa edilmiştir (Kubbetü's-Sahre).

Halen mevcut olan Mescid-i Aksa'yı yaptıran ise Velid b. Abdülmelik'tir.

Mirac

Mirac "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki «urûc» kökünden türemiş ismi alettir, merdiven demektir.

Terim olarak Mirac, nasıl olduğu Kur'an ve Sünnet tarafından bildirilen Hz. Peygamber'in ilahi huzura kabulünü ifade eder.

İsra ve Mirac'ın sadece ruhla mı yoksa ruh ve bedenle mi meydana geldiği konusunda üç görüş vardır:

1. Bazıları miracın sadece ruhla gerçekleştiğini yani rüya şeklinde meydana geldiği görüşündedir.

2. Ashap ve Tabiîn'in büyük çoğunluğu, Mirac'ın uyanırken, ruh ve bedenle meydana geldiğini kabul etmiştir. Doğru olanda budur. Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdullah, Enes b. Malik ve Hz. Ömer gibi sahabeler ve daha niceleri bu görüştedir.

3. Bazıları ise Mirac'ın Beyt-i Makdis'e kadar olan kısmının bedenle ve uyanık iken, semalara yükseliş kısmının ise ruhla gerçekleştiği görüşündedir.

Hz. Peygamber, Mescid-i Aksa'ya varınca peygamberlere namaz kıldırды, meleklerle görüştü, sonra da Sidretü'l münteha'ya götürüldü. İlahi huzura kabul edildi ve Allah'ın büyük icraatına tanık oldu.

İsra ve Mirac Yolculuğu

Hz. Peygamber, Cebrail ile birlikte Mescid-i Aksa'ya vardığında orada iki rekat namaz kıldırarak suretiyle peygamberler topluluğuna imam oldu.

Cebrail, biri süt diğeri şarap dolu iki kap getirdi. Allah'ın Rasulü süt dolu kabı seçince Cebrail kendisine, «fıtratı seçtin» dedi. Ardından onunla birlikte dünya semasına yükseldi.

Hz. Peygamber, semaların her birinde sırasıyla Adem, İsa, Yusuf, İdris, Harun, ve Musa peygamberlerle görüştü. Beytü'l-Ma'mur'un bulunduğu yedinci semâda Hz. İbrahim'le buluştu.

Sidretü'l-münteha denilen yere vardıklarında, ilahi hüküm ve kararları yazan meleklerin kalemlerinin çıkardığı sesleri duydu.

Hz. Peygamber, Mirac gecesi Cebrail ile Sidretü'l müntehaya kadar gitti. Cebrail'in daha ileri gitmesine izin verilmediğinden «Kabe kavseyne» olan yolculuğuna Refref ile devam etti. Kur'an'ın ifadesiyle aralarında sadece bir yayın iki ucu, hatta daha az bir mesafenin kaldığı ilahi huzura vardı. Yüce Allah ile Miraç'ta görüştü.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Mirac'da üç hediye ile döndü:

1. Bakara suresinin son iki ayeti – Amenerrasulü.. nazil oldu.
2. Allah'ın birliğine inanıp ona ortak koşmayanların ve Hazreti Muhammed'in peygamberliğine inanan bütün Müslümanların, günahkar olsalar da cehennemde bir süre cezalarını çektikten sonra affedilip kurtulacaklarına dair müjde verildi.
3. Beş vakit namaz farz kılındı.

YESRİBLİLERLE İLİŞKİLER VE AKABE BİATLARI

Taif'te siyasî bir destek ve himaye elde edemediği Mekke'ye dönen Hz. Muhammed s.a.v., bu yöndeki arayışını özellikle Hac mevsiminde gelen yabancı heyetler üzerinde devam ettirdi. Hz. Muhammed'in yabancı heyetler üzerinde ısrarcı olması müşrikleri telaşlandırdı. Bu yüzden Ebu Leheb gibi azgın müşrikler Hz. Muhammed'in ziyaret ettiği kabilelerin mensuplarına hemen gidip onun söylediklerine inanmamaları, onu reddetmeleri yönünde telkinde bulunuyordu.

Hz. Peygamber bi'setin onbirinci yılı (620) hac döneminde Mina'da görüştüğü onbeş kabile grubundan hiçbirinden olumlu cevap alamamıştı. Kimisi kaba bir üslupla, kimisi alaylı bir tarzda, kimisi nazikçe onun davetini reddetmişti. O bu davetinde onlara: “Beni

himaye ediniz ve dediklerimi izleyiniz, bakarsınız çok yakında komşu İnan ve Bizans imparatorluklarının sahibi sizler olmuştunuz!”. Allah Resulü davetine olumsuz cevaplar alsa da umudunu yitirmeden ve yılmadan davetini devam ettirmeye devam ederken Mina’da Akabe denilen yerde bir grup Yesribli ile karşılaştı. Hz. Peygamber onları İslam’a davet etti. Yesribliler kısa bir görüş alışverişinden sonra grup halinde İslam’ı kabul ettiler. Bunların başında muhtemelen Hz. Peygamberin daha önceden tanıdığı babasının dayılarının mensup olduğu Neccaroğulları kabilesinden Es’ad b. Zürene vardı. Es’ad ve 5 arkadaşının İslam’ı kabul etmesinde önceden tanışık ve akraba olmanın etkisinin de olduğuna dair rivayetler mevcuttur.

Yesriblilerin diğer araplardan daha kolay bir şekilde Müslüman olmalarının bir diğer hikmeti ise onların içine düştükleri savaş ortamından kurtulma arzuları idi. Yesribliler (Evs ve Hazrec) arasında devam eden Buas savaşlarının sonuncusu Müslümanlara ambargo uygulandığı esnada vuku bulmuştu. Yesribliler artık bu savaşlardan bıkmış usanmışlardı. Aralarındaki bu savaşa son verecek, toplumu sulh ve selamete kavuşturacak bir lidere ihtiyaç duymaktaydılar. Bu defa Mekke’ye gelişlerinin amaçları arasında haccı eda etmek gibi bir düşünceleri olmakla birlikte kendilerine Mekkelilerden müttefik arama düşüncesi de var idi. Hz. Peygamberin davetine icabet eden bu heyet altı Hazreçliden oluşuyordu. Onlar son Buas savaşında yenik düştükleri Evs kabilesine karşı Mekke’li müşriklerle ittifak yapmak arayışında idiler.

Yesribliler, kendilerine arabulucu / müttefik ararken Hz. Peygamber kendisini himaye edecek birilerini arıyordu. Toprakları olan ama devleti olmayan Yesrib ile devlet cevheri olan ama toprağı olmayan İslâm müttefik arama noktasında Akabe’de kesişiyordu.

Yesribli Yahudiler, kendilerinden bir peygamberin gelmesini beklerken Yesribli Arapları tehdit ediyorlardı. Bu nedenle Yesriblilerde bir peygamber kültürü oluşmuştu. Hz. Muhammed karşılarına çıkınca onu Yahudiler sahipleneceğine önce biz sahiplenelim, himayemize alalım, diyerek hemen Müslüman olmuşlardı.

Abdumuttalib’in annesinin Hazrec’in Neccaroğulları kolundan olması dolayısıyla Haşimoğullarının Hazreçle akraba olması, Hz. Peygamberin ebeveyninin orada medfun oluşu, Abbas’ın Yesriblilerle iyi ticari ilişkiler içinde oluşu, Yahudilerden öğrendikleri peygamberlik bilgisi gibi olumlu durumlar Medinelilerin Hz. Peygamber’e iman etmelerinde etkili olmuştur.

Hız. Muhammed'e iman eden altı kişi bir sonraki sene hac mevsiminde aynı yerde buluşmaya söz vererek ayrılmışlardır.

Birinci Akabe Biatı

Bir sene boyunca Hazreçli 6 Müslümanın Yesrib'de İslâm'ı yayma çalışmaları semeresini vermiş, hatta bazı Evsliler de İslâm'ı kabul etmiştir. Nitekim bir sene sonraki Akabe Buluşmasında 10 Hazreç'li ve 2 Evs'li yine Akabe denilen mevkide Hz. Peygamber'le buluşarak ona ilk defa biat etmişlerdir. Bu biatte Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali de hazır bulunmuşlardır. Bu nedenle bu buluşmaya I. Akabe biatı denilmiştir.

Es'ad b. Zürene başta olmak üzere 12 kişi şu şekilde biat etmiştir. Hz. Peygamber onları şu sözlerle biate davet etmiştir: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık etmemek, zina yapmamak, çocuklarınızı açlık korkusuyla öldürmemek, yalan-dolanlarla hiç kimseye iftirada bulunmamak, hiçbir hayırlı işte bana muhalefet etmemek üzere bana biat ediniz. İcinizden sözünde duranlar, mükâfat olarak cennete gireceklerdir. Kim bunlardan birini yapar da dünyada cezalandırılırsa, bu, ona keffaret olur. Yine kim bunlardan birini yapar da Cenâb-ı Hak bunu gizlerse, onun işi Allah'a kalır. Allah, dilerse bağışlar, dilerse azâba uğratar!" Medineli Müslümanlar bu esaslar üzerine Hz. Peygambere biat ettiler.

Medineliler, Hz. Peygamberden kendilerine Kur'an'ı ve İslâm'ı öğretecek bir muallim göndermesini talep ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye muallim olarak göndermiştir.

Musab b. Umeyr / İslâm'ın İlk Öğretmeni

Habeşistan ve Medine'ye hicret etmiştir. Medine'yi manen fethetmiştir. İslâm onun çabaları sayesinde bir senede Medine'de her eve girmiştir. İlk Cuma Namazını o hicretten önce Hz. Peygamberin emri ile Medine'de kıldırılmıştır. İslâm'ın Sancaktarıdır. Bedir Savaşı'nda Efendimiz İslâm'ın sancağını Mus'ab b. Umeyr'e vermiştir. Annesinin küfürde inad etmesine karşın: "Anneciğim, ben seni seven bir nasihatçiyim." diyerek annesinin küfürde inadına cevap vermiştir. Savaş bitip Müslümanlar kesin bir zafer kazandığında müşriklerden yetmiş esir alınmıştı. Bu esirler arasında Mus'ab'ın kardeşi Ebû Aziz de vardı. Mus'ab kardeşini esir alan sahabiye bu esiri sıkı bağlamasını, zira annesinin çok zengin olduğunu ve onu kurtarmak için Müslümanlara fidye verebileceğini söylemişti. Kulaklarına inanamayan kardeşi bu söylediklerinden dolayı kendisini kınadığında, Mus'ab asıl kardeşinin onu esir eden Müslüman olduğunu ve İslâm kardeşliğinin diğeri bağları koparıp

attığını söyledi. Savaş sonrasında öldürüleceğini anlayan müşrik lider Nadr b. Haris de ondan akrabalık bağını gözetmesini ve kendisi için şefaati olmasını istediğinde, vaktiyle Müslümanlara yaptığı işkenceleri hatırlatarak onun talebini reddetmiştir.

Hayatı İslâm olan Mus'ab, İslâm'ın dışındaki hiçbir şeye yakınlık duymamıştır.

Mus'ab, Allah'a verdiği sözü tutan bir kahramandır. Uhud savaşında şehit olmuştur. Fahri Kâinat Efendimiz Uhud şehitleri hakkında şu ayeti okudu: "Müminler içinde Allah'a verdikleri sözde duran nice erler vardır. Onlardan kimi sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir. Kimi de şehitliği beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde sözlerini değiştirmemişlerdir." Mus'ab, Uhut'ta şehit düştüğünde bir kefeni bile olmamıştır.

İkinci Akabe Biatı (Bi'setin 13. yılı 12 Zilhicce)

Nübüvvetin 13. yılı hac döneminde Mus'ab bin Umeyr ile beraber, Medineli 73 erkek ile 2 Müslüman kadın Mekke'ye geldiler. Zilhicce'nin 12. gecesinde Hz. Peygamberle yine Akabe denilen yerde gizlice bir araya geldiler. İlk sözü Hz. Peygamberin amcası Abbâs aldı: «Ey Yesribliler! Siz de bilirsiniz ki, Muhammed bizdendir. Bu, benim kardeşimin oğludur ve bana insanların en sevgilisidir. Eğer siz O'nu alıp yanınıza götürmek istiyorsanız yardımsız bırakmayacağımıza, aldatmayacağımıza dair sizden kesin bir söz almak istiyorum. Çünkü sizin komşularınız Yahudilerdir. Yahudiler ise buna düşmandırlar. Onların tuzak kurmayacaklarından emin değilim. Eğer siz, ok yağmuruna tutacak olan Arap kabilelerinin de düşmanlıklarına göğüs gerebilecek kadar savaş gücüne sahipseniz, aranızda iyice görüşüp konuşarak kararlaştırınız da, sonradan tefrikaya düşmeyiniz. Biz O'nu elimizden geldiği kadar korumaya çalıştık. O kendi kavmi içinde bulunmakta ve mümkün olduğunca da korunmaktadır. Fakat size katılmak, sizinle birlikte olmak istiyor. Eğer siz kendisine söz verip davette bulunduğunuz yardım, barındırma ve muhaliflerinden koruma gibi şeyleri yerine getireceğinize kani iseniz ne âlâ. Şayet, yanınıza vardıktan sonra korkup yardım edemeyecek, kendisini muhaliflerinin eline bırakacak iseniz, şimdiden bırakınız. O, kendi kavminin içinde ve beldesinde bulunmaya ve korunmaya devam etsin.»

Hz. Peygamber: "Yüce Rabbim için sizden istediğim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanız ve O'na ibadet etmenizdir. Kendim için isteğime gelince; Allah'ın Rasûlü olduğuma şahitlik etmeniz, Beni ve ashâbımı barındırmanızdır. Kendinizi ve ailenizi savunduğunuz ve koruduğunuz şeylerden, bizleri de savunup korumanızdır. Hanımlarınızı ve çocuklarınızı savunup koruduğunuz gibi, Beni de savunup koruyacağınız hakkında sizinle bey'at yapmak istiyorum!"

Ey Allah'ın Rasûlü! Seni Hak Din ve Kitapla peygamber olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki, kendi canımızı ve çoluk çocuğumuzu savunup koruduğumuz şeylerden Seni de koruyacağız! Ne istersen iste, hazırız. Bizimle biat et yâ Rasûlallah! Biz, vallahi savaş ve silah erleriyiz. Bu bize, ecdadımızdan miras kalmıştır. Sana biate hazırız yâ Rasûlallah!

Akabede yapılan son buluşmadan birkaç gün sonra Müslümanlar hicret etmeye başlamıştır. Medineli Müslümanlar Hz. Peygamberi ve ona inananları şehirlerine hicret etmeye davet ettiler.

Hz. Peygamber, onların kendi aralarından 12 kişiyi başkan (nakib) seçmelerini istedi. Onlar da kendi aralarından 9'u Hazrec'li 3'ü Evs'li olmak üzere 12 nakib seçtiler. Es'ad b. Zürene ise «nakibü'n-nukaba» başkanlar başkanı seçildi. Nakibler, Medine'deki Müslümanların problemleri ile ilgilenmek, İslâm'a davette bulunmak ve oradaki gelişmeleri takip edip Rasulullah'a iletmekle görevlendirildiler.

Hz. Peygamber: «Allah c.c. size kardeşler ve emniyette olacağınız bir yurt ihsan etti.» diyerek ashabın hicret etmesini emretmiştir. İki ayda çok yoğun bir göç ile bütün Müslümanlar Medine'ye göç etmiştir. Bir senede tutuklu ve esir olan Müslümanlar dışında hicret etmeyen kalmamıştır. Medine'ye hicret, imkânı olan herkese farz kılınmıştır. Mekke'nin fethine kadar Medine dışında yaşayan Müslümanların mutlak surette Hz. Peygamberle birlikte Medine'de bulunması emredilmiştir. Bu emre uymayanlar şiddetle kınanmışlardır. (Nisa: 97) Öyle ki Medine'ye mazeretsiz hicret etmeyen Müslümanlarla yakın dostluk ilişkilerinin kesilmesi bile emredilmiştir: “İman edip de hicret etmeyenlere gelince hicret edinceye kadar onlarla sizin hiçbir yakın dostluğunuz ve ilişkiniz olamaz.” (Enfal, 72.)

Hz. Peygamber de iman etmek üzere kendisine gelenlerden hicret etmek üzere biat almıştır. İslâmiyet'in evrensel boyutlara taşınması, kurumsal bir yapıya kavuşması, toplumsallaşma ve eğitim için gerekli ortamın hazırlanması Hicrette etkili olmuştur.

Müslümanlar, Hicretle birlikte dinî, siyasî, askerî, ekonomik, sosyal vb. hayatın tümünü kapsayan alanlarda toplumsal bir yapıya, yani siyasî bir oluşum olan devlete kavuşmuşlardır.

ÖRNEK SORULAR

1. Hz. İsmail'in soyu aşağıdakilerden hangisi ile devam etmiştir?

- A) Arab-1 Musta'ribe
- B) Amalika
- C) İbrani
- D) Arab-1 Arike
- E) Arab-1 Baide

2. Hangisi haram aylarda yapılan savaşlara verilen ortak bir isimdir?

- A) Haram savaşlar
- B) Eyyamu'l-Arab
- C) Eşrafu'l-Arab
- D) Beyne'l-Arab
- E) Ficar Savaşları

3. Hz. Muhammed'in Çinli tüccarlarla tanışması ve onlardan memleketleri ve halkının sınaî üretimleri hakkında bilgi almış olma ihtimali hangi memleketteki ticaret yolculuğu ile mümkün görülmektedir?

- A) Hicaz
- B) Habeşistan
- C) Bahreyn
- D) Mısır
- E) Kuzey Afrika

4. Hz. Peygamber, Ebu Leheb'in ondan himayeyi kaldırması sebebiyle yeni bir mekân arayışı bağlamında Taif'e gitmiş, ancak Taiflilerden de himaye alamamıştır. Bu halde geri döndüğünde aşağıdakilerden hangisinin himayesini alarak Mekke'ye girebilmiştir?

- a) Varaka b. Nevfel
- b) Hz. Ebubekir
- c) Ebu Leheb

- d) Velid b. Muğire
- e) Mut'im bin Adiyy

5. Mekkelilerin kfilesinin basılarak Amr b. El-Hadrami'nin öldürölüp iki kişinin de ele geçirilmesi ile sonuçlanan seriyye aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Benu Esed Seriiyesi
- b) Asım b. Sabit Seriiyesi
- c) Zeyd b. Ed-Desinne Seriiyesi
- d) Abdullah b. Cahş Seriiyesi
- e) Batn-ı Nahle Seriiyesi

6. Aşağıdakilerden hangisi Medine döneminde münafıkların yaptıkları arasında zikredilemez?

- a) Yahudilerle ortaklık kurmaları
- b) Evs ve Hazreç arasındaki önceki düşmanlıkları körüklemeleri
- c) Kureyhalıların affettirilmeleri
- d) Nadiroğullarını desteklemeleri
- e) Müreysi Gazvesinde ensar ile muhacir arasına nifak sokma teşebbüsleri

CEVAPLAR: 1. A, 2. E, 3. C, 4. E, 5. E, 6. C

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

**İSLÂM TARİHİ I
(DERS NOTLARI)**

ÜÇÜNCÜ HAFTA

**HİCRET, İSLÂM TOPLUMUNUN OLUŞUMU
MÜŞRİKLERE KARŞI İLK GAZVELER VE
SERİYYELER**

Hazırlayanlar

**Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ**

Kocaeli 2025

MEDİNE'YE HİCRET

Akabe biatları sonucunda Mekkeli Müslümanlar sığınacak güvenli bir yer bulmuşlardı. Bu defa hicret edecekleri yer Habeşistan gibi deniz aşırı bir yer olmayıp Mekke'ye yakın olan Yesrib şehri idi. İkinci Akabe biatı Zilhicce ayının ortalarında gerçekleşmişti. Hemen ardından Hz. Peygamberin emri ile ashabı göç etmeye başlamıştı. Zilhicce'nin sonuna kadar çok sayıda muhacir Yesrib'e ulaşmıştı. Gidenler sadece taşınabilen birşeyler yanlarında götürüyorlardı. Geride kalan mallarına müşrikler el koyuyordu. Bundan dolayı büyük maddi zarara uğrayanlar oluyordu. Büyük maddi zarar gören sahabilerden biri de Suheyb-i Rumî idi. Suheyb-i Rumî, zengin bir tüccar idi. Dışardan gelip Mekke'ye yerleşmişti. Ticaret yapıp zengin olmuştu. Müslüman oldu, hicret etmek isteyince müşrikler biz senin malını alarak gitmene müsaade etmeyiz, deyince, Suheyb malını onlara bırakarak Allah ve Rasulü için hicret etti.

Hz. Ömer açıktan meydan okuyarak ailesinden olan insanlarla hicret etti. Kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemedi.

Mekkelilerin hicretine müsaade etmeyip zindana attığı çok sayıda müslüman var: Hişam b. As, Ayyaş b. Rebi' gibi.

Mekke'den ayrılıp gidenler genellikle gizli gitmişlerdir. Evlerini, mallarını, hatta çoluk çocuğunu bırakarak gidenler olmuştur.

Hz. Peygamberin Hicreti (622 /H. 1. yıl, 1-12 Rebiulevvel)

Müşriklerin meclisi, kısa zaman içinde Müslümanların hicretini görüşmek ve Muhammed'e karşı takınacakları tavrı belirlemek üzere toplandı. Sürgün edilmesinin veya hapse atılmasının Hz. Muhammed'in davasının yükselişine engel olamayacağını anladılar.

Nihayet, Hz. Muhammed'e bir suikast tertip edilmesine karar verdiler. «Şehirdeki bütün kabilelerden seçilmiş gençler birlikte Hz. Muhammed'i öldürecek ve Haşimoğulları onların hepsine karşı duramayacağı için diyete razı olacaktır.» diyerek fikir birliği ettiler.

Hz. Peygamber haberi alır almaz hemen Hz. Ebû Bekir'in evine koşarak ona haber verdi ve öğle sığağında hemen yola çıktılar. Hz. Ebû Bekir, müşrik Abdullah b. Uraykıt'la kendilerine yol rehberliği yapması için anlaştı. Hz. Ebû Bekir'in, aylardır beslediği develere binerek yola koyuldular. Önce Sevr mağarasında saklandılar, orada üç gün geçirdiler.

Hız. Peygamber, Hız. Ali'nin müşrikleri yanılmak amacıyla yatağında yatmasını, kendisine emanet edilmiş eşyaları sahiplerine teslim ettikten sonra hicret etmesini emretti.

Sevr mağarasına varılır varılmaz, Ebû Bekir ilk olarak içeri girdi, içerisini süpürdü, yılan-çıyan girmesin diye elbisesini yırtarak delikleri tıkadı. Sonra Rasulullah'ı içeri çağırıldı. Son bir delik kalmıştı. Onu da topuğuyla tıkadı. Rasulullah, onun dizine başını koyarak uyudu. O delikten bir yılanın onun ayağını ısırmasının verdiği acı ile gözlerinden boşalan yaş Rasulullah'nın yüzüne dökülerek onu uyandırdı. Rasulullah uyanınca ısırılan yere tükürüğünü sürünce, ilaç gibi iyileştirdi.

Mağaranın kapısına örümcek ağ ördü, güvercin çifti de yuva yaptı. Sonraki gün onları arayan müşrikler oldukça yakına geldilerse de onları bulamadılar. Allah Rasulü: «Üzülme! Allah bizimledir» diyerek Ebû Bekir'i teselli etti. Hız. Ebûbekir'in oğlu Abdullah istihbarat sağladı. Çobanı Amir b. Führeyre süt ikram etti, onların ayak izlerini davarlarını sürerek kaybettirdi. Kızı Esmâ (Zatu'n-Nitakayn= iki kuşak sahibi) yemek taşıdı.

Üç gün sonra Abdullah b. Uraykıt rehberliğinde Medine yoluna koyuldular. Değişik yollardan giderek 8 Rebiulevvel Pazartesi Kuba'ya vardılar. 12 Rebiulevvel Cuma günü Medine'ye gittiler. Ranuna'da Cuma'yı kıldırıldılar.

Müşrikler, onlar hakkında haber getirenlere 100 deve vadettiler.

Kur'an ve Sünnette Hicret'e Teşvik

"Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayı etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de and olsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır." (Âl-i İmrân: 195).

"İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler ve (Muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir." (Enfal: 72)

Mekkeli Müşrikler Açısından Medine'ye Hicretin Sonuçları

Hz. Peygamber'den kurtulduğunu zanneden Kureyşliler, Hicret hareketinin sonlarını hazırlayacak bir gelişme olduğunu geç fark ettiler. Mekkeliler açısından iç tehdit olarak algılanan İslâm ve Müslümanlar, onların Mekke'den uzaklaşmasıyla bir dış tehdit haline gelerek, onlar tarafından kontrol edilemez noktaya dönüşmüştür. Mekke'de alt edilemeyen ve kendilerini tehdit edebilecek bir gücün, yakın bir şehirde güç ve kuvvet kazanabilecek potansiyel taşınmasına yol açtılar.

Kureyş'in düşmanlığı artmış, Medine'nin Yahudilerini ve çevresindeki müşrik kabileleri Müslümanlara karşı kullanmaktan geri durmamıştır. Müslümanların hâkimiyetinde olan Medine'nin Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde yer alması Mekkeli müşriklerin iktisadi faaliyetlerine zarar vermiştir.

Mescid-i Nebi'nin İnşası

İnsanların Allah'ın huzurunda kardeşçe buluştuğu yer olan Mescidin İnşası, Devletin İslâmi Olduğunun Kanıtıdır.

Toplumun manevî / ruhî yapısı burada inşa edilmiştir. Mescidin inşası aslında toplumun inşasının temelidir.

İnsanları bir araya toplayan en güçlü müessese olduğu için ona cami denilmiştir. Hicretten sonra ilk önce Kuba mescidi bina edilmiş, ardından Hz. Peygamber Medine'de ilk iş olarak Mescid-i Nebi'yi inşa etmiştir.

O, devesini serbest bırakmış devenin çöktüğü arsa Sehl ve Süheyl isimli iki yetim çocuktan Hz. Ebû Bekir'in ödediği 10 dinar ile satın alınmıştır.

Mescidin inşası: Mescid + Suffe + Hz. Peygamberin evleri... (Rasulullah mescidin mühendisi ve işçisi)

Ebû Eyyub el-Ensari'nin evinde yedi ay kaldıktan sonra Hz. Peygamber kendisi için yapılan eve geçmiştir.

Mescid'in Fonksiyonları

1. İbadethane: Namazların cemaatle eda edildiği, inanç birliği etrafında insanların bir araya getirildiği merkez.

2. Okul/ Üniversite / Suffe: Ashabın eğitildiği bir üniversite ve aynı zamanda evsizlerin geceleri yattığı bölüm.

3. Toplantı salonu: Yönetimle ve toplumla ilgili durumların istişare edilip karara bağlandığı yerdir.

4. Hapishane: Suçluları cezalandırmak için hapishane olarak da kullanılmıştır.

5. Nikah salonu: Nikahların ilan edildiği, düğünlerin yapıldığı bir merkezdir.

6. Ordugâh: Ordunun hazırlanıp komutanın tayin edildiği merkezdir.

7. Mahkeme salonu: Mahkemenin kurulup hükümlerin verildiği bir salondur.

Medine Toplumunun Unsurları

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince Medine'deki toplulukları İslâm'a davet etti. Çok sayıda Medine'li müşrik Müslüman oldu.

Yahudilerden de Abdullah b. Selam gibi ailesiyle birlikte İslâm'ı kabul edenler oldu.

Yeni toplumun inşası için önce mescid bina edildi. Müslümanların birliği muahât ile güçlendirildi.

Toplumsal birliktelik için bir anayasa metni hazırlandı.

Hz. Peygamber Medine toplumunun reisi olarak benimsendi.

Hicret öncesinde Medine kralı seçilen Abdullah b. Übeyy'in krallığı rafa kaldırıldı.

Hz. Peygamber, Müslümanları, Müşrikleri ve Yahudileri toplumsal birlikteliğe dahil ederek, şehirde huzur ve sükunu sağlamak için İslâm devletinin temellerini attı.

Yeni toplumun hukukî altyapısını Medine vesikasına dayandırdı.

Medine vesikasına şu topluluklar paydaş olmuşlardır:

1. Müslümanlar: Muhacirler (Kureyş) ve Ensar (Evs ve Hazrec)

2. Yahudiler: Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kurayza

3. Müşrikler: Evs ve Hazrec kabilelerine mensup olup henüz İslâm'ı kabul etmeyen müşrikler.

Muâhât

Muhacirler, herşeylerinden vazgeçerek sırf Allah rızası için göç ederken, Ensar, herşeyini din kardeşi ile paylaşan konumda olmuştur. Ensar, kendi namusunu koruduğu gibi muhacirleri korumaya azmetmiştir.

Kureyş, Medinelilere bir ultiaton vermiş: *“Düşmanlarımız yanınızda. Onları ya öldürün ya da kovun. Aksi halde gereken zaruri tedbirleri alacağız.”*

Hız. Peygamber, Müşriklerin tehditleri karşısında ashabını yekvücut yapmak, muhacirleri rahatlatmak için Medine şehrinin tüm Müslüman aile reislerini topladı ve: *“Bunlar, İslâm uğrunda göç ederek yurdunuza gelmiş kardeşleriniz. İçinizden her ailenin göçmen bir aileyi yanına almasını öneriyorum. Bundan böyle kardeşlik bağı kuran bu iki aile bir tek aile gibi çalışacak, birlikte kazanacak, birlikte harcayacak ve sadece bir büyük aile teşkil edeceklerdir”* diyerek onları en köklü birlikteliğe teşvik etti.

Bu çerçevede Hz. Peygamber Mekke'den gelen 186 aileyi ve bekarları Medine'li Ensar ile kardeşleştirdi. Her ikisi de birlikte çalışıp kazançlarını bölüşecekler, Askerî seferler sırasında kardeşlerden biri orduya alınınca, diğeri geride kalarak iki ailenin işlerini-geçimini üstlenecek, biri çalışmaya giderken diğeri Hz. Peygamber'i izleyecek ve olup bitenleri kardeşine aktaracaktı: "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine iman yerleştirmiş olanlar kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunsalar dahi onları öz canlarına tercih ederler." (Haşr/59: 9).

Muâhâtın Sonuçları

Ensar, varlıklarını paylaşmaya yönelik fedakârlık sınavına; Muhacirler ise bütün servetlerini terk etmiş olmalarına rağmen yük olmadan yaşayabilme imtihanına tabi tutulmuşlardır.

Muhacirlerin Medine'deki hayata daha kolay bir şekilde intibakları sağlanmış, onların gurbet hissiyatı en aza indirilmiştir.

Soya dayalı kabilevî ittifak akidevî ittifaka dönüşmüştür. Asabiyet yıkılmış, ümmet bilinci kazanılmıştır. Din kardeşliği kan kardeşliğinin önüne geçmiştir.

Yahudi ve münafıkların hile ve tuzakları boşa çıkarılmıştır. Müşriklerin baskılarına karşı koyabilme gücü elde edilmiştir.

Kolektif çalışma gelişmiş, Müslümanlar arasında paylaşma kültürü yerleşmiştir.

Muâhat ile birbirine kardeş olanlar başlangıçta birbirine mirasçı kılınıyor iken daha sonra gelen miras ayeti ile mirasçı olma hususu, kan bağı şartına bağlanmıştır.

Medine'nin Nüfusu ve Coğrafyası

Huzeyfe ra'ten rivayet edildiğine göre Hicretten sonra Rasulullah sav: «İslâm'ı kabul eden herkesin adını yazıp bana getiriniz, dedi. Biz kendisine 1500 kişinin adını yazıp getirdik."

Hz. Peygamber, Mekke'den Medine'ye hicret eden 186 ailenin her birini Medine'li Müslüman bir ailenin yanına yerleştirmiştir. Medine-i Münevvere'de henüz İslâm'ı kabul etmemiş çok sayıda müşrik bulunmaktaydı. Yahudilerin nüfusu da Araplar kadar var idi. Medine de hicretin birinci yılında 10.000 nüfus mevcut idi.

Medine'de Yahudilerle Arapların kaleleri ayrı olmalarına rağmen karışık halde yaşayanların oranı da yüksekti.

Anayasa metninde Medine'nin cevfi şeklinde Medine İslâm Devleti'nin sınırları ifade ediliyordu ki o da Medine ovası ve vadisinin tamamını kapsıyordu.

Cuşem b. Harise: «Rasulullah, Medine'yi kutsal (haram) bir belde haline getirdi ve bu durum evlerimizde havlanî türü bir deri parçası üzerinde tasvir edildi.»

Buharî, Rasulullah s.a.v.'in, şehir-devletin değişik yerlerdeki sınırlarını göstermek üzere Ka'b b. Malik'i sınır taşları dikmek üzere gönderdiğini ifade etmektedir.

Medine'nin haremi merkezden dört tarafa doğru 20'şer km. şeklinde belirlenmiştir.

Hz. Peygamber, zamanla Medine yakınlarındaki kabilelerle ittifak antlaşmaları yaparak sınırlarını genişletmiştir.

MEDİNE'DE SİYASİ HAYAT

Siyasi hayat ve sosyal yapı itibari ile medine kabile sistemi ile idare edilmekteydi. Medine'de bir devlet yapısı mevcut değildi.

Her kabile, reisi olan kişi tarafından idare edilen kendi başına bağımsız bir birim idi. Kabile mensupları kendi reisinden başka siyasi bir otorite tanımamaktaydı.

Yahudi kabilelerinin ve bazı Arap kabilelerinin savaş gibi beklenmedik durumlara harcamak üzere halkın katkılarıyla oluşturulmuş yardım sandıkları vardı. Kabile mensubunun işlediği cinayetin diyetinin ödenmesinde bu yardım sandıkları önemli iş görmekteydi.

Medine’de yürürlükte bir hukuk sistemi yoktu. Yasalar da mevcut değildi. Herhangi bir durumda seçilmiş olan hakemlerin verdiği kararlar, ya hakemlerin kendi görüşlerine, ya da bir takım geleneklere dayanmaktaydı.

Medine şehri, coğrafi açıdan korunaksız olduğundan her kabilenin kendisini korumaya aldığı bir kalesi mevcut idi. Silah tutan erkekler açık alanlarda savaşımaya gittiğinde kadınlar, çocuklar ve kabilenin hayvanları bu kalelerde korunmaktaydı.

Medine de okuma yazma oranı düşük idi. Yahudiler, Arapça konuşuyordu, fakat bunu İbranî harfleriyle yazıyorlardı. Beytü'l-Midras adı verilen bir eğitim kurumu da vardı.

Medine arazisi genellikle geniş düzlüklerden oluşmaktadır. İklimi tatlı, toprağı bereketlidir. Kuyu suları serin ve boldur. Hurma bahçelerinden elde edilen ürünler yüksek nitelikli, çeşidi bol ve çok büyük miktarlardadır. Hicri birinci yüzyılda Medine, Suriye'ye buğday ihraç ediyordu.

Medine’de Siyasî Otorite

Medine’de işbaşında herhangi bir kral yoktu. Fakat toplum artık Buas savaşlarından bıkmış, kendilerini birleştirecek, savaşlardan kurtaracak bir lidere ihtiyaç duymaktaydı.

Medine’de siyasî otorite ihtiyacı toplum tarafından şiddetli bir şekilde hissedildiği halde henüz bu krallık makamına geçen bir kimse olmamıştı. Gerçi Medineliler bu hususta Abdullah b. Übeyy’in kendilerine kral olması hususunda karar vermiş, hatta kral tacını da kuyumculara sipariş etmişlerdi.

İşte tam bu esnada son akabe biatı yaşanmış, Hz. Muhammed ve ashabı Medine’ye davet edilmişti. Hz. Peygamberin kendisini tanıyacak bir topluma ihtiyacı vardı. Medineli Araplar ise kendilerini kuşatacak, birleştirecek bir lidere şiddetle ihtiyaç duymakta idiler.

Yaşanan ani süreç Abdullah b. Übeyy’i devre dışı bırakmış ise de Hz. Peygamber onu ömür boyu hoş tutmaya çalışmıştır. O ise görünürde İslam’ı kabul etmiş gibi görünmüşse de gerçekte kabul etmeyip bundan sonraki hayatını münafıkların başı olarak sürdürmüştür.

Medinelilerin kendilerine dinî ve dünyevî önder olarak Hz. Peygamberi tanımaları, bu hususta hiçbir engelle karşılaşılması takdir-i ilahinin çok özel tecellisi olarak kendini göstermiştir. Şayet ümmetinden olan bir kral bile olsaydı peygamberi lehine tahttan

çekilmesi kolay olmazdı. Ulu'l-azm peygamberlerden hiçbiri böyle bir imkânı yakalayabilmiş değildir.

İnsanlık için en güzel örnek olan Hz. Muhammed s.a.v., toplumu idare eden bir siyasî lider olarak da en güzel örnek olmuştur. Çünkü o, hükümdarlığını hiçbir zaman mevki, makam hırsı veya kişisel çıkarlar için yapmamıştır. Onun hükümdarlığı toplumuna hayatın her alanında iyi bir örnek olmak ve dini yaşanır kılmak için olmuştur.

İlk İslâm Devletinin Anayasası

Akabede Hz. Peygamber'e biat edilmesi, nakiblerin seçilip görevlendirilmeleri, siyasî oluşumun başlangıcını teşkil etse de Medine'de ilk zamanlarda toplumlar arası dayanışma henüz sağlanamamıştı.

Rasulullah'ın ve bağlılarının karşılıklı hak, görev ve sorumluluklarının tanımlanması, şehirdeki diğer topluluklarla Araplarla ve Yahudileler de anlaşılması ve uyum sağlanması gerekiyordu.

Şehir'de yaşamakta olan tüm topluluklar için eğitim, adliye, maliye, askerlik, din vb. alanlarda kurumların oluşturulması ve bir düzene sokulması gerekiyordu.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in eğitim anlayışı, Allah'ın varlığı ve birliği inancına ve güzel işler yapmaya dayanıyordu. Mekke döneminde bile Müslümanlar günde beş vakit namaz kılmakla ve imkânı oranında yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine sadaka vermekle yükümlü kılınmıştı. Ama insanlar sadece bunlardan sorumlu tutmak da yeterli değildi. Dinî ve dünyevî açıdan siyasî otoriteyi elinde bulunduran bir lidere ihtiyaç duyulmaktaydı.

Hz. Peygamber Medine'deki hem kendi ashabı hem de şehirdeki bütün gayrimüslim temsilcilerle bir toplantı yaparak istişarede bulundu. Bu toplantıda bir şehir devleti kurulmasına karar verildi.

Devletin anayasası bir sözleşme şeklinde kaleme alınarak tespit edildi. Bu antlaşma metni günümüze kadar korunarak ulaşmıştır.

Bu belge ilk İslâm devleti anayasası olmanın yanısıra aynı zamanda dünya yüzünde bir devletin yazılı olarak ortaya koyduğu ilk anayasadır.

İlk İslâm Anayasasının Tahlili

Medine Sözleşmesi olarak da ifade edilen ilk İslâm Anayasası, 47 paragraftan ibarettir. 1 ilâ 23. paragraflar arasındaki ilk bölüm Müslümanlarla ilgili konuları; 24 ilâ 47.

paragraflar arası ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Bu anayasa ile Yahudiler de Hz. Peygamberin liderliğini kabul edip, onu devlet başkanı olarak tanımışlardır. Bir bakıma kendi bağımsızlıklarından vaz geçmişlerdir.

Medine vesikasının tam metni şöyledir:

Bismillâhirrahmânirrahîm. 1. Bu vesika, Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve bunlara tâbi olanlarla sonradan onlara katılmış olanlar ve onlarla beraber cihad edenler için düzenlenmiştir. 2. Vesikayı imzalayanlar diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil eder. 3. Kureyşli muhacirler kan diyetlerini ödemeye katılacaklar ve savaş esirlerinin fidyesini müminler arasındaki mâkul esaslara ve adalete göre ödeyeceklerdir. 4. Avfoğulları daha önce olduğu gibi kan diyetini ödemeye iştirak edecek ve müslümanların teşkil ettiği her zümre savaş esirlerinin fidyesini müminler arasında adalet prensibine göre verecektir. 5. Hârisoğulları daha önce olduğu gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre savaş esirlerinin fidyesini müminler arasında adalet çerçevesinde verecektir. 6. Sâideoğulları, daha önceki yaptıkları gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre savaş esirlerinin fidyesini müminler arasındaki adalete göre verecektir. 7. Cüşemoğulları, evvelce uygulandığı gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre savaş esirlerinin fidyesini müminler arasındaki adalet prensibine göre verecektir. 8. Neccâroğulları eskisi gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre, savaş esirlerinin fidyesini müminler arasında uygulanan mâkul esaslara ve adalet prensibine göre verecektir. 9. Benî Amr b. Avf, daha önce olduğu gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre savaş esirlerinin fidyesini müminler arasında kabul edilen esaslar ve adalet çerçevesinde verecektir. 10. Nebîtoğulları daha önce yaptıkları gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre savaş esirlerinin fidyesini mâkul esaslar ve adalet çerçevesinde verecektir. 11. Evsoğulları eskiden olduğu gibi kan diyetini ödeyecek ve her zümre savaş esirlerinin fidyesini mâkul esaslara ve adalete göre verecektir. 12a. Müminler, kendi aralarında ağır malî sorumluluklar altında bulunan hiç kimseyi bu halde bırakmayacak, fidyesini veya kan diyeti gibi borçlarını mâkul esaslara göre ödeyecektir. 12b. Hiçbir mümin diğer müminin mevlâsı ile ondan habersiz bir anlaşma yapamayacaktır. 13. Takvâ sahibi müminler saldırganlara, haksız bir fiil tasarlayanlara ve cürüm işleyenlere, bir hakka tecavüz edenlere, müminler arasında karışıklık çıkarmak isteyen kimselere karşı olacak ve bunlardan biri kendilerinden bir kişinin evlâdı bile olsa hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır. 14. Hiçbir mümin kâfir için bir mümini öldüremez ve mümin aleyhine kâfire yardım edemez. 15. Allah'ın zimmeti,

himaye ve teminatı tektir, dolayısıyla müminlerden -yetki bakımından- en aşağı derecede olan birinin kabul ettiği himaye onların hepsini bağlar, zira müminler birbirinin kardeşidir. **16.** Yahudilerden bize tâbi olanlar, zulme uğramadan ve onların düşmanlarıyla yardımlaşmadan yardımımıza hak kazanacaktır. **17.** Müminler arasında geçerli olan barış tektir. Hiçbir mümin Allah yolunda girilen bir savaşta diğer müminleri hariç tutarak bir anlaşma imzalayamaz; anlaşma ancak müminler arasında eşitlik ve adalet çerçevesinde yapılacaktır. **18.** Savaşa katılan bütün askerî birlikler nöbetleşe görev yapacaktır. **19.** Müminler birbirinin Allah yolunda akan kanlarının intikamını birlikte alacaktır. **20a.** Takvâ sahibi müminler en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunurlar. **20b.** Hiçbir müşrik bir Kureyşli'nin malını ve canını himayesi altına alamaz ve hiçbir müminin Kureyşliler'e müdahalesine engel olamaz. **21.** Bir kimsenin bir müminin ölümüne yol açtığı kesin delillerle sabit olur ve maktulün velisi diyete razı olmazsa o kimse kısas hükümlerine tâbi olur; bu takdirde bütün müminler öldürene karşı tavır alır. Bunlara sadece bu hükmün uygulanması için hareket etmek helâl olur. **22.** Bu yazının içeriğini kabul eden, Allah'a ve âhiret gününe inanan bir müminin bir kâtile yardım etmesi ve ona sığınacak yer bulması helâl değildir; kâtile yardım eden veya sığınacak yer gösteren kimse kıyamet günü Allah'ın lânet ve gazabına uğrayacaktır ve artık kendisinden ne bir para ne de bir tâviz kabul edilecektir. **23.** Üzerinde ihtilâfa düşülen konular Allah'a ve resulü Muhammed'e arz edilecektir. **24.** Yahudiler müminler gibi savaş devam ettiği müddetçe savaş masraflarını kendileri karşılayacaktır. **25a.** Avfoğulları yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet teşkil eder. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir. Buna mevlâları da dahildir. **25b.** Haksızlık yapan veya suç işleyen kimse yalnız kendine ve aile fertlerine zarar vermiş olacaktır. **26.** Benî Neccâr yahudileri Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahiptir. **27.** Benî Hâris yahudileri Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahip olacaktır. **28.** Benî Sâide yahudileri Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahiptir. **29.** Benî Cüşem yahudileri Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahip olacaktır. **30.** Benî Evs yahudileri Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahiptir. **31.** Benî Sa'lebe yahudileri de Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahiptir. Haksız bir fiil işleyen kimse sadece kendine ve aile fertlerine zarar vermiş olacaktır. **32.** Cefne kabilesi Sa'lebe'nin bir koludur, dolayısıyla onlar gibi mülâhaza edilecektir. **33.** Benî Şetîbe yahudileri de Avfoğulları yahudileriyle aynı haklara sahip olacaktır. Şüphesiz iyilik, günah ve kötülükten farklıdır. **34.** Sa'lebe'nin mevlâları bizzat Sa'lebîler gibi kabul edilecektir. **35.** Yahudilere sığınmış olan kimseler bizzat yahudiler gibi kabul edilecektir. **36a.** Yahudilerden hiçbir

kimse Hz. Muhammed'in izni olmadan -müslümanlarla birlikte savaşa-katılamayacaktır. **36b.** Bir yaralamanın intikamını almak yasak edilmeyecektir. Bir adam öldüren kimse yalnız kendini ve aile bireylerini sorumluluk altına sokmuş olur. Bu sorumluluktan kaçmak haksızlıktır. Allah bu kurallara riayet edenlerle beraberdir. **37a.** - Medine'ye yönelik bir saldırı olması halinde- yahudiler ve müslümanlar kendi savaş masraflarını kendileri karşılayacak, bu sahîfede gösterilen kimselere savaş açanlara karşı yardımlaşacaktır. Onların arasında kötülük değil iyi niyet ve samimiyet hâkim olacaktır. Bu vesikadaki bütün kurallara muhakkak riayet edilecektir. **37b.** Hiçbir kimse müttetiklerine karşı suç işleyemez; mazluma muhakkak yardım edilecektir. **38.** Yahudiler müslümanların yanında savaştıkları müddetçe harcamalara katılacaklardır. **39.** Yesrib vadisi bu sahîfede adı geçenler için mukaddes bir yerdir. **40.** Himaye altındaki kimse bizzat himaye eden gibidir; ne zulmedilir ne de kendisi zulüm işleyebilir. **41.** Himaye hakkına sahip kimselerin izni olmadıkça kimseye himaye hakkı verilemez. **42.** Bu yazıda adı geçen kimseler arasında meydana gelmesinden endişe edilen anlaşmazlık ve öldürme vak'alarının Allah'a ve resulü Muhammed'e arz edilmesi gerekir. Allah bu sahîfeye en iyi riayet edenlerle beraberdir. **43.** Kureyşliler ve onlara yardım edecek olanlar himaye altına alınmayacaktır. **44.** Bu vesikada zikredilen kişiler Yesrib'e saldıracak olanlara karşı yardımlaşacaktır. **45a.** Eğer yahudiler, müslümanlar tarafından barış antlaşması yapmaya veya barış antlaşmasına katılmaya davet olunursa bunu kabul edip anlaşmaya iştirak edeceklerdir. Eğer yahudiler müslümanlara aynı şeyleri teklif edecek olursa müminler de aynı sorumlulukları yerine getireceklerdir. Din uğruna yapılacak savaşlar bu hükümlere tâbi değildir. **45b.** Medine'deki her zümre şehrin savunmasında kendine ait bölgeden sorumludur. **46.** Bu sahîfede adı geçenler için konulan şartlar hem Evs yahudilerine hem de onların mevlâlarına sahîfede adı geçen kimseler tarafından tâvîzsiz bir şekilde uygulanır. Kurallara mutlaka uyulacak ve asla aykırı hareket edilmeyecektir. Haksız kazanç sağlayanlar sadece kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahîfede gösterilen maddelere en doğru ve en mükemmel şekilde riayet edenlerle beraberdir. **47.** Bu vesika haksız bir icraatta bulunan veya suç işleyenlere ayrıcalık sağlamaz yahut cezalandırılmasına engel olmaz. Savaş için yola çıkanlar da Medine'de kalanlar da emniyet içinde olacaktır; haksız bir fiil ve suç işlenmesi hali müstesnadır. İyilik yapanlar ve sorumluluğunun bilincinde olanlar Allah ve resulünün himayesi altındadır.

(İbn Hişâm, II, 501-504; Hamîdullah, İslâm Anayasa Hukuku, s. 96-102).

Bu belge «kitap» ve birkaç yerinde de «suhuf» diye tanımlanmıştır.

Medine sözleşmesi, ensarı, muhacirleri ve Medineli müşrikleri içine alan bir birliktelik kurmayı hedeflediği gibi gayrimüslim Yahudi unsurlarla da işbirliği yaparak birlikte hareket etmeyi ifade etmektedir. Anayasa, şehrin savunulmasında birlikte hareket etmeyi, düşmanla dayanışma içine girmemeyi, askerlik görevini bütün tarafların katılımı ile gerçekleştirmeyi esas almaktadır.

Bu anayasa, insanlar arasındaki ihtilafların giderilmesinde «Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed s.a.v'in» yegâne hüküm verme makamı olarak kabul edilmesini istemektedir.

Adaletin herkese eşit sağlanması, savaş durumunda şehrin ortak savunulması, herkesin merkezi otorite etrafında kenetlenmesi gibi konular da Anayasa metninde yer almaktadır.

Esir düşenlerin özgürlüklerine kavuşturulması, öldürme ve yaralama gibi hallerde kısas tatbiki yerine kan diyeti ödeyebilmek için bir sosyal sigorta müessesesinin kurulması da bu sözleşmenin içerdiği konulardandır.

Hiç kimse bir katili korumayacak, ona sığınma hakkı tanımayacaktır. Şehrin savunulmasında gerekli askerî harcamaları her toplum kesimi kendisi karşılayacaktır.

Müslümanlar sözleşmenin şartlarına riayet ettiler ise de tarihi hadiseler Yahudilerin benzer hassasiyeti göstermediklerini ortaya koymuştur: Onlar, ahde vefasızlık yaparak, Müslümanları birbirine düşürerek, müşrikleri desteklemeye çalışarak sözleşmeye aykırı davranmışlardır.

Önce Kaynukaoğulları (h.2/m.624) akabinde de Nadîroğulları (h. 4 /m. 625) anlaşmayı bozmaları sebebiyle Medine'den çıkarıldılar. Son olarak Kurayzaoğulları'nın (h.5/m.627) cezalandırılmasıyla da Medine Sözleşmesi yürürlüğünü yitirmiştir.

Hicretten Sonraki Gelişmeler

- 1. Cuma Namazının Farz Kılınışı:** Hicret esnasında Ranûna'da.
- 2. Öğle, İkinci ve Yatsı'nın Farzlarının Dört Rek'ata Çıkarılması:** Hicretten bir ay sonra.
- 3. Savaşa izin verilmesi:** Hicretten hemen sonra.
- 4. Ezan (h. 1):** Abdullah b. Zeyd el-Ensarî rüyasında ezanın nasıl okunduğunu gördü. Gelip Hz. Peygamber'e rüyasını anlatınca, O da, bunun sadık bir rüya olduğunu söyledi ve

rüyasında duyduğunu Bilal'e öğretmesini emretti. Ezan sözlerini Bilal Habeşî bir sabah vakti okuyarak ezanı başlatmıştır. Hz. Ömer'in de ezanı rüyasında gördüğü rivayet edilmiştir.

5. Medine Haremi: Hz. Peygamber, Medine şehrini merkezinden dört bir tarafa doğru yirmişer km. lik mesafeyi harem ilan etmiştir.

6. Nüfus Sayımı: ilk nüfus sayımında Medine'de 1500 Müslüman var. Medine'nin o sıralarda nüfusunun 10.000 civarında olduğu kabul edilmektedir.

7. Pazar Yeri Kurması: Hz. Peygamber özel bir Pazar yeri tespit etti. Beni Saide bölgesinde açık bir alanı Müslümanlar için pazar yeri olarak tahsis etmişti seçmiştir. Müslümanlar bununla ekonomik bir bağımsızlık kazanmışlardır.

Hz. Ömer ve Semra binti Nuveykil, Medine çarşısında /pazarında zabıta olarak görev yapmışlardır. Alışveriş helal, faiz haram kılınmıştır. Karaborsacılık yasaklanmıştır.

Köylü vatandaşların mallarını pazara getirerek satması esas alınmış, onların şehir dışında zengin tüccarlarca karşılanmasını Hz. Peygamber yasaklamıştır.

«**Bizi aldatan bizden değildir**» diyerek Hz. Peygamber, piyasa değerinde mal satışına müsaade etmiştir.

MEKKE'Lİ MÜŞRİKLERLE İLİŞKİLER

Mekke'li müşrikler Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara sürekli zulüm, işkence ve hakaret etmişler ve önce Habeşistan'a, ardından Medine'ye hicret'e mecbur etmişlerdir. Onlar, Müslümanları Medine'de de kendi haline bırakmamışlardır.

Müşriklerin onca zulüm, işkence ve kötülüklerine rağmen Hz. Peygamber Mekke'li hemşehrilerine ve Mekke'ye daima şefkat hisleriyle bağlı kalmaya devam etmiş, ashabına savaşı değil sürekli sabrı tavsiye etmiştir. «sabredin, ben savaşmakla emrolunmadım» buyurmuştur.

İslâm, Hz. Peygamber'in tatlı öğütleriyle, anlatımıyla ve insanları ikna etmesiyle yayılmıştır. Mekke'de de Medine'de de insanlar zorla değil, kendi istek ve iradeleriyle İslâm'ı kabul etmişlerdir. Öte yandan İslâm'ı kabul etmeleri dolayısıyla Müslümanlara işkence yapılmış, kılıç çekilmiştir.

Hicrete mecbur edilen Müslümanlar Medine'de de rahat bırakılmamışlardır. Hicretten sonra Mekke'nin ileri gelen iki başkanı Ebû Süfyan ve Ubeyy b. Halef, Ensar'a

mektuplar yazarak, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları korumalarından dolayı tehdit etmişlerdir.

Ensar'ın Mekke'li müşrikleri reddetmesi onları yıldırılmamış, Medine'li münafıkların başı Abdullah b. Übeyy'e ve arkadaşlarına da, Hz. Peygamber'i himaye etmeleri sebebiyle tehdit mektupları yazmışlardır. Bunun üzerine Ensar'la münafıklar arasında başgöstermesi muhtemel çatışma Hz. Peygamberin araya girip onları ikna etmesiyle önlenmiştir.

Yahudilere de Müslümanları korumamaları konusunda tehdit edici mektuplar yazılmış, çok sürmeden Yahudi ihanetlerine şahit olunmuştur.

Savaşa İzin Verilmesinin Sebepleri

a. Meşru Müdafaa: Müşriklerin tehditlerine ve fiilî saldırılarına karşı Müslümanların canlarını ve mallarını savunmaları için Yüce Allah savaşa izin vermiştir:

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ

«Kendileriyle savaşılana zulme uğramış olmaları sebebiyle (savaş konusunda) izin verildi. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye kadirdir.» (Hac: 39)

b. İslâm Davetini Güvence Altına Almak: Evrensel bir din olan İslâm'ın mesajının tüm insanlığa ulaşmasına engel durumları ortadan kaldırmak, insanların özgür iradeleriyle, güven içinde İslâm'la şereflenmesine meydan vermek için İslâm'ın düşmanlarıyla savaşmaya izin verilmiştir.

c. Ahdi bozanları ve hainlik yapanları cezalandırmak: Müslümanlarla saldırmazlık ve ittifak antlaşmaları yapıp, sonra Müslümanların zor zamanlarında ihanet eden Yahudi kabileleri gibi hainlerin cezalandırılması ve Müslümanların ihanete uğramalarına mani olmak için savaşa izin verilmiştir.

d. Mekke, Bizans ve İran saldırılarına karşı İslâm Devleti'ni korumak için savunma savaşlarına ihtiyaç vardı. Tebük seferi ile Mute Harbi, Bizans'a karşı; Bedir, Uhud ve Hendek ise Mekke müşriklerine karşı gerçekleştirilen savunma amaçlı savaşlardır.

Gazve ve Seriyye

Gazve (غزوة): Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı savaş olsun olmasın askeri harekâtlardır. Çoğulu «gazavât (غزوات)»tır. Gazvelerin sayısı yirmi yedidir. Sadece dokuzunda silahlı çatışma olmuştur.

Seriyye (سرية): Hz. Peygamber'in bizzat katılmayıp bir sahabinin komutası altında gerçekleştirilen askerî harekata seriyye denilmektedir. Çoğulu «seraya (سرايا)»dır. Otuz beş ilâ altmışaltı arasında seriyyenin vuku bulduğu kaynaklarda yer almaktadır. Çok azında çatışma olmuştur.

Hz. Peygamber döneminde çok sayıda askerî harekâta rağmen az sayıda insan ölmüştür. Çünkü İslâm'ın gayesi insanları öldürmek değil, insanları yaşatmaktır. Çoğu askeri sefer, saldırmazlık ve ittifak antlaşmaları için gerçekleştirilmiş, az sayıda askerî harekâta kan dökülmüştür.

Gazve ve Seriyelerin Amaçları:

1. İslâm toplumunun, dolayısıyla Medine'nin iç ve dış güvenliğini sağlamak.
2. İslâm'ın yayılmasının önündeki engelleri kaldırmak.
3. Mekke müşriklerinin ticaret yolu olan Suriye ticaret yolunu kontrol altında tutmak.
4. İslâm'ın düşmanları ile ilgili istihbarat sağlamak ve keşiflerde bulunmak.
5. İnsanları İslâm'a davet etmek.
6. İnsanları maddi ve manevî baskılardan kurtararak, hür iradeleriyle İslâm'la buluşmalarına ortam hazırlamak.

Bedir Öncesi Gazveler ve Seriyeler

Büyük Bedir Gazvesine kadar Hz. Peygamber, Ensar'a görev vermemiştir. Çünkü onlar, Muhacirleri ve Hz. Peygamber'i kendi yurtlarında korumaya söz vermişlerdi.

Hz. Peygamber, Medine'ye gelişinden yaklaşık bir sene sonra devletini kurduktan sonra Müslümanları tehdit eden Mekkeli Müşrikleri ticarî yollardan sıkıştırmaya karar verdi. Bu maksatla stratejik bazı noktalara seriyye ve gazveler düzenledi. Büyük Bedir Gazvesi'nden önce dört gazve ve dört seriyye tertip etti. Tüm bu seriyye ve gazvelerde tam bir savaş hukuku tatbik edilmiştir.

Sîfu'l-Bahr Seriyesi (1. Ramazan 2/ Mart 623)

İslam tarihinde gerçekleşen ilk askerî harekât hicretin 1. Senesi Ramazan ayında (Mart 623) Hz. Hamza komutasında gerçekleştirilen Sîfu'l-Bahr seriyesidir. Hz. Hamza komutanlığında 30 kişilik askerî bir birlik Medine'nin batısında Kızıldeniz sahiline kadar giderek Ebû Cehil'in idaresindeki 300 deveden müteşekkil bir kervanla karşılaşmıştır.

Cuheynîlerin başkanı Mecdî b. Amr'ın araya girmesiyle çatışma olmadan Medine'ye dönmüştür.

Ubeyde b. Haris Seriyyesi (h. 1. Şevval/ Nisan 623)

Birinci seriyyeden birkaç hafta sonra muhacirlerden oluşan 60 kişilik bir askerî birliğin başında Ubeyde b. Haris'in komutasında ikinci bir seriyye tertip edildi. Ebu Cehil'in oğlu İkrime'nin liderliğindeki büyük bir kervanı durdurmaya yönelik olan bu seferde Seniyyetü'l-Mürre denilen yerde karşılaşılmış, fakat bir çatışma olmamıştır. Burada bir çatışma olmamış, düşman karargâhında olan iki kişi İslam ordusu saflarına katılmıştır.

Harrar Seriyyesi (h. 1. Zilkade/ Mayıs 623)

Sa'd b. Ebi Vakkas komutasında sekiz kişilik bir birlikle Harrar bölgesine bir seriyye düzenlenmiştir. Bu askerî sefer, keşif ve istihbaratta bulunmak, bu bölgede oturmakta olan kabilelerin Müslümanlarla işbirliği yapmak isteyip istemediklerini araştırmak maksadıyla gerçekleşmiş idi. Çatışma olmamıştır.

Veddan Gazvesi (12 Safer 2/623)

Yukarıda saydığımız bu üç seriyyeden sonra yine aynı maksatla Hz. Peygamber, Kureyşli müşriklere karşı hicretin 2. yılı Safer ayında (Ağustos 623) bir gazve düzenledi. Hz. Peygamber yörede bulunan Benû Damran kabilesi arazisinde bulunan Veddan köyüne geldi. Muhacirlerden oluşan yetmiş kişilik bir ordu ile iki hafta kadar bu civarda kaldı. Bu gazve sırasında Resûl-i Ekrem Benî Damre kabilesiyle, birbirlerine saldırmamaları ve onların Müslümanların düşmanlarıyla iş birliği yapmamaları konusunda bir antlaşma yapmıştır.

Buvat Gazvesi (Rebiulevvel h. 2/ Eylül 623)

Müşrik liderlerden Ümeyye b. Halef emrindeki 2500 deveden oluşan Kureyş kervanının Buvât'tan (Medine'nin yaklaşık 80 km. kuzeybatısında) geçeceğini haber alan Hz. Peygamber, Sa'd b. Muâz'ı Medine'de yerine vekil bırakıp 200 kişilik bir kuvvetle ikinci yılın rebîulevvel ayında (Eylül 623) yola çıktı. Sefer sırasında Resûlullah'ın beyaz sancağını Sa'd b. Ebû Vakkâs taşıdı. Kervan bölgeden daha önce geçmiş olduğu için müslümanlar düşmanla karşılaşmadan Medine'ye döndüler.

Kurz b. Cabir'in Medine'ye Saldırısı (2/624)

Mekke'li düşmanlardan müteşekkil ve Fihr Kabilesinden Kurz b. Cabir'in komutanlığında küçük askerî bir birlik, Medine'nin güneyindeki dış mahallelere hücumda bulundu; oraları yağmaladı ve insanlarını kılıçtan geçirdi.

Hz. Peygamber birkaç gün boyunca düşmanın peşinden gitti ise de bir sonuç alamadı.

Müslümanların bozulan sınırlarını teskin etmek için kesin ve sert tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bunun için Hz. Peygamber Mekkelilerin kervanlarının geçtiği güzergahta yer alan kabileler ile müttefiklik /dostluk antlamaları imzalamak peşine düştü. Hz. Peygamber, Benû Damre kabilesi ile daha önce de dostluk ve saldırmazlık antlaşması yapmıştı. Bu defa hicret yolculuğunda kendisini takip ederken hidayete eren Müdlic kabilesi Süraka, büyük bir vefa göstererek Hz. Peygamberin ashabı ile birlikte kendi topraklarında olduğunun haberini alınca derhal Hz. Peygambere ulaşarak onları yurduna davet etti. Allah Resulünü 150 savaşçı sahabesi ile ağırladı. İşte bu misafirlik esnasında Kureyş kervanı o civardan gelip geçmişti.

Hz. Peygamberin bu sefer esnasında Müdlic kabilesi ile bir antlaşma imzaladığı bilinmektedir. Süraka'nın aynı zamanda Benû Damre kabilesi ile Allah Resulünü buluşturduğu ve onlarla da bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasının gerçekleştiği kaynaklarda yer almaktadır.

Hz. Peygamber hicretin ikinci yılının Cemaziyelahir ayında Medine'ye döndü. Hemen Suriye taraflarına giden kervanın dönüş zamanı hakkında bilgi ve istihbarat sağlamak için iki sahabiyi Filistin'e gönderdi. Kervanın ne zaman döneceğini öğrenen iki kişi, hiç zaman geçirmeden Medine'ye gelince Hz. Peygamberin önceden bir savaş hazırlığına giriştiğini müşahede etmişlerdir. Bu hazırlık Bedir savaşına hazırlıktı.

Batn-ı Nahle Seriyyesi (30 Receb 2/ 27.1. 624)

Hz. Peygamber Medine'ye döndükten sonra Abdullah b. Cahş komutasında 8 kişilik bir askerî birliği sefere çıkardı. Onlar iki gün boyunca yaylalarda küçük kuyu istikametinde dolaşacak ve daha sonra ellerine verilen mühürlü zarfı açarak ondaki talimata göre hareket edeceklerdi. İki gün boyunca keşif yapmaya ve istihbarat toplamaya çalışan birlik iki günün sonunda Allah Resulünün talimatlarını içeren zarfı açınca, talimatın Batn-ı Nahle'ye gidilmesi yönünde olduğunu anladı. Bunun üzerine Batn-ı Nahle denilen mevkiye gelince Mekkeli müşriklere ait dört kişilik bir kervanla karşılaşıldı. Kervana bir saldırı

gerçekleştirerek kervandakilerden biri olan Amr b. el-Hadramî'yi öldürdüler. Kervandaki iki kişiyi de esir aldılar. Kervanın mallarını da ganimet olarak alıp Medine'ye döndüler.

Batn-ı Nahle saldırısı haram ay olan Recep ayında vuku bulduğundan veya talimata aykırı hareket edildiğinden Hz. Peygamber oldukça üzüldü ve olayı gerçekleştirenleri kınadı. Hatta onların getirdiği ganimetten almadı. Çok sürmeden olay ayet-i kerime ile açıklığa kavuşunca Hz. Peygamber ganimetleri aldı.

Kısa bir süre sonra Mekke'den gelen bir heyet esirlerin fidye-i necatını ödeyerek serbest bırakılmalarını sağladı.

Batn-ı Nahle'de dökülen kan İslam için dökülen ilk kan oldu. Bu olay Mekke'de şok etkisi yaptı. Nitekim Bedir savaşına giden yol böylece açılmış oldu.

BEDİR GAZVESİ (2/624)

Müşriklerle Müslümanlar arasında gerginlik gün geçtikçe artıyordu. Müşrikler Müslümanları Medine'de de asla rahat bırakmak istemiyordu. Müslümanlar da artık müşriklere bir darbe vurmanın zamanı geldiğini düşünüyordu.

Hız. Hz. Peygamber Mekkeli müşriklere ait bir ticaret kervanının Medine yakınlarından geçeceğini haber alınca ashabıyla istişare etti. Müslümanlar Ebû Süfyan liderliğindeki bu kervana saldırıp onların mallarına el koymak istediler. Diğer taraftan Müslümanların saldırısından endişe eden Ebû Süfyan, Mekke'ye bir haberci göndererek durumu ilettili.

Kervanın Müslümanların saldırısına maruz kalacağından endişe eden müşrikler Ebu Cehil komutasında acilen 950 kişilik bir ordu teşekkül ettirerek Medine'ye doğru harekete geçtiler.

Müslümanlar önce Ebû Süfyan liderliğinde Medine yakınlarından geçen Kureyş kervanını elde etmek istedilerse de kervanı elde etmek mümkün olmadı. Çünkü Ebû Süfyan kervanı çok hızlı sürdürerek Kızıldeniz sahiline yakın bir yoldan götürerek Müslümanların saldırısından kurtarmayı başarmıştı.

Diğer taraftan Müslümanların elde etmek istediği kervanın Müslümanların eline geçme ihtimali ortadan kalkınca Ebû Süfyan, haberci göndererek salimen Mekke'ye ulaşacaklarını, şimdilik Medine üzerine yürümeye gerek kalmadığını bildirdi ise de, bu teklifi Ebû Cehil hiç dikkate almayarak ve Kureyş'in bazı ileri gelenlerinin de savaştan yana olmamasına aldırılmayarak savaşta ısrar etti.

Müşriklerin büyük bir ordu ile Medine'ye doğru gelmekte olduğunu haber alan Hz. Peygamber ashabıyla istişare ederek Müşriklerle savaşmaya karar verdi. Müslümanlar 12 Ramazan 2 (9 Mart 624) tarihinde Medine'den harekete geçtiler.

Hız. Peygamber kendisine vekil olarak namaz kıldırması için Abdullah b. Ümmi Mektum'u, idare için ise Ebû Lübabe el-Ensarî'yi Medine'de bıraktı. Hz. Peygamber 160 km Medine'nin güneyinde yer alan Bedir'e doğru hareket etti. Düşman ordusunun da o istikamette geldiğini haber aldı. Hz. Peygamber müşrik ordusundan önce Bedir'e ulaştı. İslâm ordusu, önce Bedir kuyularına hakim bir yere konakladı. Daha sonra Hubab b. Münzir'in, karargahı yükseğe kurmanın, kuyuları kapatıp karargahın yakınına havuz yaparak suyu orada muhafaza etmenin daha stratejik olacağını söylemesi üzerine Hz. Peygamber onun görüşünü tatbik etti. Müslümanlar, savaş öncesi gece yağın yağmurla ve karargah yerleşimi ile suya hakim olarak psikolojik üstünlüğü elde ettiler.

Bedir savaşı ile ilgili Yüce Allah Kur'an-i Kerim'de şöyle buyuruyor: «Hatırlayın ki (Bedir Savaşında) siz vadinin yukarı kenarında (Medine tarafında) idiniz. Onlar da uzak kenarında (Mekke tarafında) idiler. Kervan da sizden daha aşağıda (deniz sahilinde) idi. Eğer savaş için sözleşmiş olsaydınız, sözleştiğiniz vakit hususunda ihtilafa düşerdiniz. Fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helak olanın açık bir delille helak olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı. Çünkü Allah, hakkıyla işitendir, bilendir.» (Enfal: 42)

Hız. Peygamber'in savaş öncesi ordusunu zafere ulaştırmak için aldığı tedbirler:

Bedir kuyularını kontrol altına almıştır.

Savaş için en iyi yeri seçerek zemini sağlam bir yerde mevzilenmiştir.

Savaş meydanında İslâm ordusunu sabah itibariyle batıya dönük, güneşi arkasına almış bir vaziyete getirmiş, Mekke ordusunu ise güneşe dönük saf bağlamak mecburiyetinde bırakmıştır.

Hız. Peygamber, savaş öncesi savaş alanını gezerek müşriklerin elebaşlarının öldürüleceği yerleri tek tek göstererek askerlerine zafer müjdesi vererek onlara moral üstünlüğü kazandırmıştır

Hız. Peygamber, Hz. Ömer'i Kureyşliler'e elçi göndererek savaş yapılmadan Mekke'ye dönmelerini teklif etti. Fakat Kureyşliler savaşmakta ısrar ettiler.

Hız. Peygamber, orduyu savaş nizamına koyduktan sonra çadırına çekilerek Öyle dua etti: «... Ya Rabbi! Bana olan zafer va'dini yerine getirmeni senden istiyorum. Eğer sen Şu bir avuç müslümanı helak edersen, sana ibadet eden bulunmayacaktır».

Hız. Peygamber, savaşa başlamadan orduya hitaben Öyle dedi: «Saflarınızı bırakıp ayrılmayınız. Yerinizde kalınız. Ben emir vermedikçe savaşa başlamayınız. Oklarınızı düşman size yaklaşmadan kullanıp israf etmeyiniz. Düşman kalkanını açtığı zaman okunuzu atınız. Düşman iyice yaklaşınca elinizle taş atınız. Daha da yaklaşırsa mızrak ve kargılarınızı kullanınız. Kılıç en sonra, düşman ile göğüs göğüse gelindiği zaman kullanılacaktır.»

Hicretin 2. yılında 17 Ramazan (13 Mart 624) Cuma sabahı Bedir dzlgnde cereyan eden savaş, önce mübareze usulüyle başladı. Savaş meydanına önce müşriklerden Esved b. Abdlesed ıktı. Onun karşısına Hız. Hamza ıktı. Vuruştular. Hız. Hamza onu öldürdü. Daha sonra mbarezede Őunlar yer aldı: Utbe b. Rabia'nın karşısına Ubeyde b. Haris; Şeybe b. Rabia'nın karşısına Hız. Hamza; Velid b. Utbe'nin karşısına ise Hız. Ali ıktılar.

Mbarezeye ıkan Müslümanlar, müşriklerin n de öldürdüler. Mbarezelerden sonra başlayan savaş dört-beş saat sürdü. İkindiye doğru İslâm ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı. Allah c.c. Müslümanlara üç bin melekle yardım etti. Vaadini yerine getirdi. Düşmanlarını zelil etti.

Bedir Gazvesinin Sonuçları

Savaşta Ebû Cehil başta olmak üzere toplam yetmiş müşrik öldürüldü. Yetmiş kişi de esir alındı. Müslümanlar on dört Şehit verdiler. Hız. Peygamber Şehitlerin cenaze namazlarını kıldırarak onları defnettirdi. Müşrik ölülerini de gmdrd. Yirmisini bir kuyuya attırdı.

Hız. Peygamber, esirlere iyi davranılmasını emretti. Onlardan sadece Ukbe b. Ebi Muayt ile Nadr b. Haris'i Mekke'de Müslümanlara yaptıkları işkencelere karşılık lme mahkum etti. Diğer esirlere yapılacak muamele ile ilgili aşhabının görüşüne başvurdu. Hız. Ömer, hepsinin boynunun vurulmasını, Hız. Eb Bekir, fidiye karşılığı serbest bırakılmalarını teklif etti. Esirler için 1000 il 4000 dirhem arası maddi durumlarına göre kurtuluş fidiyesi takdir edildi. Maddi gücü olmayanların onar tane Müslüman çocuğuna okuma yazma ğretmeleri Şartıyla serbest bırakılmalarına karar verildi.

Müslümanlar, bu savaşta kesin bir zafer kazanarak müşriklerden işkence gören Müslümanların intikamını aldılar. Bu zaferle Müslümanların kendilerine güveni arttı.

Kureyşli müşrikler ise büyük bir mağlubiyet yaşadı. Araplar nazarındaki itibarları sarsıldı. Kureyş'in yenilmezlik efsanesi son buldu. Onların elebaşları öldürüldü. Kureyşliler mağlubiyete çok üzüldüler. Ebû Cehil'in yerine Ebû Süfyan'ı seçerek, hep birlikte intikam almaya yemin ettiler.

İslâm tarihi literatürüne «Ehl-i Bedir» kavramı girdi. Ehl-i Bedir'den Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde övgüyle bahsedildi. Onlar, Ashabın en faziletli olarak tarihe geçti. Ganimetler eşit olarak paylaştırıldı. Atlılara iki pay verildi.

Sevik Gazvesi (2/624)

Kervanın başında Mekke'ye ulaşan Ebû Süfyan Bedir'de yeniden Kureyş ordusu şehre döndüğü zaman yakınlarının öldürüldüğünü öğrenince Hz. Muhammed'le savaşınca ve öldürülen yakınlarının intikamını alıncaya kadar yıkanmama ya, koku sürünmemeye ve hanımına yaklaşmamaya yemin etti.

Ebû Süfyan, Bedir gazvesinden iki buçuk ay sonra 200 kişilik silahlı bir birlikle Medine'ye hareket etti. Gece Nadiroğulları Yahudilerinden Sellam b. Mişkem'e uğradı. Sonra Medine'nin dış mahallelerine saldırdı. Bir bahçede çalışan iki kişiyi öldürdü. Bahçeyi de ateşe vererek çekip gitti.

Hz. Peygamber, 150 kişilik askeri bir birlikle Ebû Süfyan'ın peşine düştüyse de yakalayamadı. Yolda kaçarken ağırlık yapan kavrulmuş un (Sevik) torbalarını attığından bu sefere «Sevik Gazvesi» denildi.

Hicretin İkinci Yılında Bazı Gelişmeler

Kiblenin Tahvili: Miraçtan itibaren Hicretten 18 ay sonrasına kadar kible Mescid-i Aksa'dır. Ka'beye çevrilmiştir.

Hz. Ali'nin Hz. Fatıma ile Evlenmesi: (H.2, Zilhicce) Bedir Savaşı dönüşü Zilhicce ayında evlenmişlerdir.

Ramazan Orucu: H. 2. Şaban 10'da oruç farz kılınmıştır. (Bakara: 183-187)

Hz. Peygamberin Kızı Rukiyye'nin Vefatı: Bedir Gazvesinden üç gün sonra.

Sadaka-i Fıtır: H. 2'de Ramazan'ın bitimine iki gece kala meşru kılınmıştır. İnsanın bedeninin zekâtıdır. Dinen zengin olana üç mezhebe göre farz, Hanefi mezhebine göre vaciptir.

Ramazan Bayramı Namazı: Hz. Peygamber, H. 2., Şevval ayının ilk günü işrak vaktinde namazgaha çıkarak ilk kez ezansız ve kametsiz olarak önünde dikili bir mızrağı sütre yaparak iki rek'at namaz kıldırdıktan sonra hutbe okumuştur.

Teravih Namazı: Hz. Peygamber «Kıyam-ı Ramazan» demiş, araya cemaate sekiz rek'at kıldırılmıştır.

Hz. Peygamber'in Hz. Aişe ile Evlenmesi: H. 2., yılında Şevval ayında evlenmişlerdir.

İlk Kurban Bayramı ve Namazı (10 Zilhicce 2): Önce Namaz, sonra Kurban.

Karkaratu'l-Kudr Gazvesi (3/624)

Süleym ve Gatafan kabilelerinin Medine'ye saldırmak için asker toplamaları üzerine Hz. Peygamber 200 kişilik bir ordu ile üzerlerine yürümüş, İslâm ordusunun gelişini haber alınca onlar dağılmışlardır. İslâm ordusu bu sefer esnasında savaşılmadan Medine'ye dönmüştür.

Gatafan (Zû Emer) Gazvesi (3/624)

Hz. Peygamber 400 kişilik bir orduyla Medine'ye saldırmak isteyen Beni Muharip ve Beni Sa'lebe kabilelerinin üzerine yürümüştür.

İslâm ordusunun üzerlerine geldiği haberini alan müşrikler dağılıp kaçmışlardır.

UHUD GAZVESİ

Uhud Gazvesinin Sebepleri:

Bedir'in intikamını almak.

Müslümanlara karşı büyüyerek devam eden kin ve düşmanlık.

İslâm devletini ve Müslümanları ortadan kaldırma arzusu.

Suriye kervan yolunu Müslümanların tehdidinden kurtarma gayesi.

Uhud Gazvesi Öncesi Hazırlık

Müşrikler, Bedir'in intikamını almak için ticaret kervanından elde ettikleri 250.000 dirhem kazancı sahiplerine dağıtmayıp hepsini Müslümanlarla savaşmak için harcamaya karar verdiler. Mekke'de oturan Hz. Abbas, Kureyş'in hazırlıklarını Hz. Peygamber'e bildirdi.

Ebû Süfyan ve diğer müşrik liderler Mekke dışındaki müşrik kabilelere başvurarak ikibin paralı asker topladı. Kureyş, toplam üç bin kişilik bir ordu ile Medine üzerine yürüdü.

Müşrik ordusunda 15 kadınla birlikte Ebû Süfyan'ın karısı Hind de vardı. O, Hz. Hamza'nın ciğerini çiğnemeye yemin etmişti. Cübeyr b. Mut'im, kölesi Vahşi'ye Hamza'yı öldürdüğü takdirde azad edeceği sözünü vermişti.

Hz. Peygamber, münafıkların da olduğu bir toplantı yaparak, şehrin nasıl savunulacağını istişare etti.

Hz. Peygamber, şehrin içerden savunulmasının daha isabetli olacağı yönünde görüş belirtti ise de Bedir savaşına katılamayan gençlerin meydan savaşında ısrar etmeleri sebebiyle meydan savaşına karar verildi.

Genç sahabiler, Hz. Peygamber'in isteksizce meydan savaşına onay vermesi sebebiyle vazgeçmek istediler. «Ya Rasulallah! Siz nasıl isterseniz, isterseniz şehri içten savunalım, meydan savaşına çıkmayalım», dedilerse de Hz. Peygamber: «Bir peygamber zırhını giydikten sonra savaşmadan çıkarmaz» diyerek onların teklifini reddetti.

Hz. Peygamber yerine Abdullah b. Ümmi Mektum'u vekil bırakarak Cuma günü Cuma namazını kıldırdıktan sonra yaklaşık 1000 kişilik bir ordu teşkil etti. Abdullah b. Übeyy'in müttefikleri olan 600 kişilik Yahudi birliği de orduya katılmak istediysede Allah'ın Resülü onları İslâm ordusuna katmadı.

Cuma'dan sonra Medine'den Uhud'a doğru yola çıkan İslâm ordusu Şeyhayn denen yerde geceledi. Abdullah b. Übeyy, 300 kişilik bir münafık birliği ile İslâm ordusundan ayrılarak geri döndü. İslâm ordusu 700 kişi kaldı.

Uhud Gazvesi (15 Şevval 3 / 625) ve Safhaları

Uhud dağı eteklerine giden 700 kişilik İslâm ordusu sırtını Uhud dağına dayadı, Ayneyn tepesini soluna aldı. Hz. Peygamber, Ayneyn tepesine Abdullah b. Cübeyr komutasında 50 okçu bıraktı. «Kuşların cesetlerimizi didiklediğini görseniz bile yerinizi terketmeyin» diyerek onları tenbih etti.

Sancağı Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Hz. Hamza zırhsız birliklere ve Zübeyr b. Avvam zırhlı birliklere komutan tayin edildi.

Savaş mübareze ile başladı. (önce Talha b. Ebi Talha ile Hz. Ali), (sonra Osman b. Ebi Talha ile Hz. Hamza), Müşriklerin ikisi de öldürüldü.

Savaşın ilk safhasında Müslümanlar 22 müşriki öldürerek üstünlük sağlayınca okçulardan 40 kişi Allah Rasulünün tenbihini unutarak ganimet toplamaya koştu.

Savaşın ikinci safhasında Halid b. Velid'in Müslümanları ayneyn tepesinden vurmasıyla Müslümanlar hezimete uğradı. Hz. Hamza ve Mus'ab b. Umeyr başta olmak üzere 70 kişi şehit oldu. Ğasilü'l-melaike Hanzala b. Ebû Amir (rahip) de şehit oldu.

Abdullah b. Kamie adlı müşrik Hz. Peygamber'in yüzünü yaraladı.

Kureyşli kadınlar, Müslümanların bozguna uğradığını fırsat bilerek şehitlerin cesetlerine müslle yaptılar.

Müslüman kadınlardan Ümm 'Umare tam bir erkek gibi savaşarak Resulullah'ın takdirini kazandı.

Savaşın üçüncü safhasında Ka'b b. Malik, gür sesiyle Müslümanları Efendimizin yanında toplanmaya çağırdı. Müslümanların tekrar toparlanmasıyla düşman püskürtüldü. Hz. Peygamber az sayıda sahabe ile Uhud dağına sığındı.

Ebû Süfyan: «Savaş sırayladır. Bugün Bedir savaşına bedeldir» diyerek karşılıklı konuşmalardan sonra savaş meydanından ayrıldı.

Hz. Peygamber savaştan sonra şehitleri yıkamadan elbiseleriyle defnetmek üzere oturarak cenaze namazlarını kıldırdı. Sonra Medine'ye döndü.

Sonraki gün 500 kişiyle müşrik ordusunu takibe çıktı. Hamraü'l-Esed'de beş gün konakladı. Takibi haber alan müşrik ordusu çekip gitti.

Uhud savaşı, Hz. Peygamber döneminde Müslümanlar için ilk ve son yenilgi oldu. Müslümanların Hz. Peygamberin talimatını beklemeden Ayneyn tepesini terk etmeleri ve ganimet derdine düşmeleri yenilgiye sebep oldu.

Savaşta kocası, babası ve kardeşinin şehit olduğu haberini alan Medine'li Hind bint Amr ise: Resulullah'a ne oldu? O nasıl? Diye sormuş, onun hayatta olduğu haber verilince o: «Mademki sen hayattasın, diğer bütün felaketler bir yana konabilir» diyerek bir şiir inşad etmiştir.

Uhud Savaşından Dersler

Hz. Peygamber istişareye önem vermiştir. Ancak Hz. Peygamber'i kararından dönmeye zorlayan muhalefet hezimete sebep olmuştur. Komutan istişare etmeli, fakat istişareden çıkan karara uymak en uygundur.

Ganimet sevdası, cihada gölge düşürmüştür. Allah'ın rızasının ve Rasulü'nün emrinin önüne geçmiştir. Dünyevî menfaatler hiçbir zaman Allah'ın rızasının önüne geçmemelidir. Varlık, insanı Hakk yoldan gaflete düşürmemelidir.

Zafer, sabırla ve komutana itaatle elde edilir. Bir grup askerin gevşeklik göstermesi bütün orduya zarar verebilir. Ömrümüzün her safhasında Allah Resulünü hayatımızın komutanı olarak görüp onun sünnetini düstur edinerek yaşamalıyız.

Müslümanlar yara almıştır. Fakat buna karşılık müşrikler de yara almıştır. Rasulullah ölse veya öldürülse bile Müslümanların savaş meydanında ve İslâm'da sebat etmeleri gerektiği ayette belirtilmektedir.

Bi'r-i Maûne Faciası (4/ 625)

Amir b. Sa'saa kabilesi başkanı Ebû Bera Amir b. Malik, hicretin 4. yılı başlarında Medine'ye gelerek Rasulullah'tan İslâm hakkında bilgi istedi, Müslüman olmadı fakat kabilesini İslâm hakkında bilgilendirecek muallimler istedi. Hz. Peygamberin onların güvenliğine dair endişe etmesi üzerine Ebû Bera onların güvenliği hakkında garanti verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber kısa bir süre sonra Ashab-ı Suffe'den yetmiş kurrayı gönderdi.

Hafızlar Bi'r-i Maune'nin başında konakladılar. İçlerinden Haram b. Milhan, Hz. Peygamber'in mektubunu Amir b. Sa'saa kabilesi reisi Ebû Bera'ya götürürken onun yeğeni Amir b. Tufeyl'e verdi. O da elçiyi öldürdü.

Amir b. Tufeyl, kendi kabilesinden kimseyi toplayamadıysa da Süleym kabilesinden topladıklarıyla ehl-i Kur'an'a saldırdı. İki hariç hepsini şehit ettiler.

Amr b. Ümeyye ve Ka'b b. Zeyd'i esir aldılar.

Amr b. Ümeyye, Amir b. Tufeyl tarafından serbest bırakıldı.

Amr, yolda gelirken **Amir b. Sa'saa** kabilesine mensup iki kişiyle karşılaştı ve onları öldürdü. Aslında Hz. Peygamber, bu iki kişiye eman vermişti, fakat Amr'ın bundan haberi yoktu. Hz. Peygamber bundan dolayı onların diyetini ödedi.

Bu katliamı yapanlar Ka'b b. Zeyd'i götürüp Mekkelilere sattılar. Onlar da onu idam etti. Allah Rasulü, günlerce sabah namazından sonra buna sebep olanlara beddua etti.

Reci' Vak'ası (4/625)

H. 4. sene Safer ayında Adel ve Kare kabilelerinden bir heyet Medine'ye gelerek kendilerine İslâm'ı öğretecek bir heyet göndermesini istediler.

Allah Resulü, Asım b. Sabit başkanlığında on kişiyi onlara irşad ve ta'lim için gönderdi.

Heyet Recî' mevkiine vardığında Hüzeyl kabilesinden 200 kişilik bir grup onları esir alıp Mekke müşriklerine satacaklarını söyledi.

Üçü hariç diğerleri savaşarak şehit oldular.

Esir düşen üç kişiden Abdullah b. Tarık yolda bağını çözüp onlarla çarpışarak şehit oldu. Diğer ikisini götürüp Mekke müşriklerine sattılar. Onlar da onları dar ağacına asarak şehit ettiler. Recî'de de Müslümanlar böylece ihanete uğradılar.

H. Peygamber her iki faciaya sebep olanlara beddua etmiştir.

Hassan b. Sabit, bu seferlerde şehit olan Müslümanlara mersiye yazmıştı.

HENDEK (AHZAB) GAZVESİ (5/627)

(Müşrik- Yahudi İttifakı)

İslâm ordusu: üç bin kişi. Müşrik ordusu (müttefik güçler): Ebû Süfyan komutasında on bin kişilik. **Kureyş, Gatafan, Benî Süleym, Fezare, Kinane ve Sakif** gibi müşrik kabilelerle Hayber'e sürgün edilen **Benî Kaynuka ve Benî Nadir** Yahudileri.

H. Peygamber, müşriklerin Medine üzerine yürüdüğünü haber alınca ashabıyla istişare etti. Savunma savaşına karar verildi. **Selman-ı Farisî'nin**, şehrin taarruza açık kısımlarına hendek kazılması teklifi kabul edildi. Üç bin kişinin katılımıyla 5,5 km. uzunluğunda, 9 m. eninde ve 4,5 m. derinliğinde bir hendek kazıldı.

H. Peygamber ordusunu Sel dağı eteklerine konuşlandırdı. H. Peygamber için bir çadır kuruldu. Aile fertlerini ise müstahkem kalelere gönderdi.

Hendek tamamlandıktan sonra düşman ordusu Medine çevresine geldi. Hendeği gören düşman şaşkına döndü. **Üç bin Müslüman askeri** ve otuz beş atlı hendeği korumaya ve devriye gezmeye başladı.

Düşmanın zaman zaman hendeği geçme teşebbüsleri başarılı olmadıysa da Müslümanlar sıkıntılı anlar yaşadı.

Kuşatma uzadıkça müşriklerin hem kendilerinin hem de hayvanlarının yiyecekleri tükendi. **Nadiroğulları reisi Huyey b. Ahtab'ın gönderdiği arpa yirmi deve yükü ve hurma Müslümanların eline geçti.**

Huyey b. Ahtab, **Kurayza oğulları** Yahudileri lideri Ka'b b. Esed'e giderek onu müşriklerle birleşmeye zor da olsa ikna etti. **Kurayza oğullarının antlaşmayı bozduklarını haber alan Müslümanlar iki ateş arasında kaldı.**

Hz. Peygamber geride bıraktıkları ailelerini korumak için gerekli askerî tedbirleri aldı.

Müşrik ittifakında yer alan Eşca' kabilesi reisi Nuaym b. Mes'ud'un İslâmı kabulü ve müşrikleri birbirine karşı şüpheye düşürme teşebbüsü düşman ittifakını çatırdattı ve Benî Kurayza'yı yalnız bıraktı.

Yirmi üç gün devam eden muhasara sonunda ortaya çıkan bir kasırğa düşman çadırlarının yerinden sökülmesine, ateşlerinin sönmesine, atlarının ürkmesine ve onların çekilip gitmelerine sebep oldu.

Benî Müstalik (Mureysî) Gazvesi (5/627)

Benî Mustalik kabilesi reisi Haris b. Ebû Dırar'ın çevredeki kabilelerle beraber Medine üzerine yürüyeceğine dair haberler Medine'ye ulaşınca Hz. Peygamber, 1000 kişilik bir kuvvetle Medine'den hareket etti.

Mureysî kuyusunun başında karşılaştığı düşmanı, önce Hz. Ömer'i göndererek İslâm'a davet etti. Mustalik oğulları bu daveti kabul etmeyip savaştılar ve yenildiler (5/627).

Hz. Peygamber, esirler arasında yer alan Beni Mustalik'in reisi Haris'in kızını Cuveyriye ile evlendi. Bu evlilik Müstalik oğulları ile Müslümanları yakınlaştırdı ve bu kabile toptan Müslüman oldu.

Bu gazvenin sonunda İfk hadisesi yani Hz. Aişe'ye yapılan iftira olayı vuku buldu.

Hz. Aişe savaştan döndükten sonra iftirayı duyunca bir ay kadar hasta yattı.

Daha sonra Hz. Aişe'nin suçsuz olduğunu bildiren ayetler (Nur Suresi 24/11-20) nazil oldu.

ÖRNEK SORULAR

1. Aşağıdakilerden hangisi Medine Vesikası'nın ayırt edici 4 özelliğinden değildir?

- a) Her topluluğun din ve vicdan özgürlüğü elde etmesi
- b) Suffanın açılması
- c) Sosyal sigortanın geliştirilmesi
- d) Vatandaşlık mevzusu
- e) Dini cemaatlerin muhtariyet hakkına sahip olması

2. Bedir Savaşı'nda pek çok kabilenin reisi öldürülmüştür. Bunlar arasında aşağıdakilerden hangisi yoktur?

- a) Ebu Mesud b. Amr
- b) Ebu Cehil
- c) Utbe b. Rebia
- d) Şeybe b. Rebia
- e) Nadr b. Haris

3. Hz. Peygamber Medine 'ye hicret ettiğinde içinde namaz kılacakları, gerektiğinde toplanıp siyasi ve idari meseleleri konuşabilecekleri bir mescide ihtiyaç duymuşlardır. Bu mescidin inşası için arsanın satın alındığı kişi aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Sehl ve Süheyl kardeşler
- b) Abdullah b. Zeyd
- c) Esad b. Zürare
- d) Ebu Zer el-Ğıfari
- e) Sad b. Ubade

4. Aşağıdakilerden hangisi Hudeybiye Antlaşması'nın maddeleri arasında yer almamaktadır?

- a) Müslümanlar bu yıl Mekke'ye giremeyeceklerdir
- b) Ziyareti gelecek yıl yapacaklar ve şehirde üç gün kalacaklardır
- c) Ziyaretleri esnasında yanlarında sadece kılıçları olacaktır
- d) Taraflar başka kabileler ile anlaşma yapamayacaklardır
- e) Anlaşma 10 sene sürecektir.

5. I) Bu fetihle birlikte Müslümanlar Medine'yi kuzeyden tehdit eden en büyük düşman ve şer odağını etkisiz hale getirmiştir

I) Fedek arazisi savaş yapılmaksızın Müslümanların hâkimiyetine girmiş ve Beytü'l-mal'e bırakılmıştır

II) Bu savaşta Hz. Ali'nin büyük gayret ve katkıları olmuştur

III) Mağlup olanlar Hz. Peygamber' e gelerek sürülmemeleri karşılığında topraklarından elde ettikleri ürünün yarısını vermeyi teklif etmişlerdir.

Yukarda hakkında bilgiler verilen gazve aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Bedir
- b. Mute
- c. Hayber
- d. Huneyn
- e. Taif

6. İfk Hadisesi (h. 5 /m. 627) hangi hadiseden sonra vuku bulmuştur?

- a) Uhud Savaşı
- b) Bi'ru Maune
- c) Huneyn Savaşı
- d) Benî Nadîr Gazvesi
- e) Müreysi (Mustalikoğulları) Gazvesi

CEVAPLAR: 1. B, 2. A, 3. A, 4. D, 5. C, 6. E

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

DÖRDÜNCÜ HAFTA

HUDEYBİYEDEN VEFATINA KADAR HZ.
PEYGAMBERİN MÜCADELESİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

HUDEYBİYE ANTLAŞMASI (6/628)

H. 6, Zilkade ayında Hz. Peygamber, rüyasında Ka'be'yi tavaf ettiğini görünce umreye gitmeye karar verdi. Yerine Abdullah b. Ümmi Mektum'u bırakarak 1500 sahabe ile Mekke'ye doğru yola çıktı. Yanlarına sadece yolculuk silahı olarak kılıç aldılar.

Hz. Peygamber, Kureyşlilere sadece umre yapmak istediğine dair elçilerle haber gönderdiyse de onlar buna izin vermeyeceklerini bildirdiler. Nihayet Hz. Osman'ı Kureyş'e elçi olarak gönderdi.

Bir ara Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi gelince Allah Rasulü, «ölüm üzerine» veya «savaştan kaçmamak üzere» sahabeden biat aldı (bey'atu'r-rıdvan)

Müslümanların Hz. Peygamber'e bağlılıklarını ve onun yolunda ölümü göze aldıklarını gösteren bu biat haberi Mekke'ye ulaştığında müşrikler Hz. Osman'ı ve diğer Müslümanları serbest bıraktılar.

Müşrikler, Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyeti Hz. Peygambere gönderdiler. Bu heyetle Hz. Peygamber arasında Hudeybiye Antlaşması yapıldı.

Maddeleri şöyledir:

Antlaşma süresi on yıldır. Bu süre zarfında iki taraf birbiriyle savaşmayacak, birbirlerine saldırıda bulunmayacaklardır. Bu şart, iki tarafın müttelikleri için de geçerlidir.

Müslümanlar bu yıl Kabe'yi ziyaret etmeden geri dönecekler; ancak gelecek yıl Mekke'ye gelip umre yapabileceklerdir. Sadece kılıç taşıyabilecekler ve ziyaretlerini üç günde tamamlayacaklardır.

Barış devam ettiği süre zarfında Mekke müşriklerinden İslâm'ı kabul edip velisinin iznini almadan Medine'ye sığınanlar Mekke'ye geri gönderilecektir. Ancak Müslümanlardan birisi Mekke'ye giderse Mekkeliler onu geri vermek zorunda değildir.

Diğer arap kabileleri, iki taraftan biri ile ittifak kurabilecektir.

Hz. Ali'nin kaleme aldığı, iki nüsha olarak hazırlanan antlaşma metni, iki tarafın şahitleri tarafından imzalanmıştır.

Hudeybiye Antlaşmasının Sonuçları

Kâbe'yi ziyaret etmeden dönmeyi ve Medine'ye sığınacak Mekkeli Müslümanları geri göndermeyi kabul etmek Müslümanlara ağır gelmiş, bu iki şartın sonuçta kendilerinin

lehine olacağını düşünememişlerdir. Ayrıca Kureyş elçisinin antlaşma metni üzerine «besmele ve Allah'ın Rasulü» yazılmasına itiraz etmesi sebebiyle, «Bismikellahümme ve Muhammed b. Abdullah» yazılması da Müslümanlara ağır gelmiştir. Müslümanlara sığınan Ebû Cendel'in babasına antlaşma gereği iade edilmesi onların üzüntüsünü daha da arttırmıştır.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e bu şartların Kureyş müşriklerine taviz olduğuna dair sonradan pişmanlık duyacak sözler söylemiştir. Hz. Ömer'e, «Ben Allah'ın kulu ve peygamberiyim. Hiçbir zaman Allah'ın emrine karşı gelmem. Allah da beni ziyana uğratmaz» cevabını veren Hz. Peygamber, ashaba kurbanlarını kesip başlarını traş ederek ihramdan çıkmalarını söylemiş ve sonrasında Medine'ye dönmüştür.

1. Medine İslâm Devleti'ni resmen tanınmış, Ahzab (Müşrik- Yahudi) ittifakı parçalanmıştır.

2. Medine yolunda nazil olan fetih suresinde, Hudeybiye barışının apaçık bir fetih olduğu bildirilerek (Fetih: 1-3), Hayber'in fethi müjdelenmiş (Fetih: 27) Müslümanların üzüntüsü büyük bir sevince dönüşmüştür.

3. Hz. Peygamber'in gördüğü umre rüyası bir yıl sonra yapılan kaza umresi yapılarak gerçekleştirilmiştir.

4. Ebû Basir gibi yeni Müslümanlar Medine'ye kabul edilmemeleri dolayısıyla Kureyş kervanlarının yol güzergâhına konuşlanarak, kervanların geçişini engellemişlerdir. Bundan dolayı Kureyş, «Mekke'den Medine'ye sığınan Müslümanların iadesi» şartının kaldırılmasını teklif etmek zorunda kalmıştır.

5. İslâm'ın yayılışı hızlanmış, iki yıl içinde İslâm'ı kabul edenlerin sayısı 19 yılda İslâm'a girenlerin sayısını aşmıştır. Halit b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha gibi önemli şahsiyetler de Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur.

6. İki yıl sonra gerçekleştirilecek Mekke fethinin sebebi de bu antlaşmanın Kureyş tarafından bozulması olmuştur.

Hiz. Peygamberin İslam'a Davet Mektupları

Hiz. Peygamber Hudeybiye'den döndükten hemen sonra kâtiplerine yazdırdığı altı adet davet mektubunu elçileri aracılığıyla dönemin ileri gelen devlet başkanlarına gönderdi (Muharrem 7/Mayıs 628). Elçilerin, gidecekleri bölgeyi ve insanlarını tanıyan, fizikî ve

ahlakî güzelliklere sahip, hitabet ve temsil açısından yetenekli olmalarına özen gösterdi. Rasûlullah diplomatik geleneği dikkate alarak ilk defa “Muhammed Rasûlullah” (Allah’ın elçisi Muhammed) yazılı bir mühür yaptırmış ve mektuplar bununla mühürlenmişti.

Mektuplardan ikisi dönemin iki büyük devleti ve süper gücü sayılan Bizans ve Sâsânî imparatorlarına gönderildi. İslam’ın doğuşu yıllarında Ortadoğu, dönemin bu iki süper gücünün birkaç asırdır devam eden mücadelesine sahne olmaktaydı. Sâsânîler 614 yılında Kudüs’ü zaptederek Hıristiyanlar için son derece önemli olan Kutsal Haç’ı alıp başkent Medâin’e (Ktesiphon) götürmüş, 619’da Mısır’ı işgal ettikten sonra 626’da Anadolu’yu aşp İstanbul önlerine kadar ilerlemişlerdi. Sâsânîlerle mücadeleye devam eden Bizans, İmparator Herakleios’un Sâsânîler’in ana ordusunu 627 yılı sonunda Ninova’da ağır bir yenilgiye uğratmasıyla nihaî zaferi elde eden taraf olmuştu.

Sâsânî Hükümdarı (Kisrâ) II. Hüsrev Pervîz’e Hz. Peygamber’in İslam’a davet mektubu Abdullah b. Huzâfe tarafından götürüldü. Adının Muhammed isminden sonra yazılmış olmasına kızan Kisrâ mektubu yırttı ve San’a’daki valisi Bâzân’dan Hz. Muhammed (s.a.v) hakkında bilgi istedi. Mektubunun yırtıldığını öğrenen Rasûlullah üzülmüş ve bu edep dışı davranışından dolayı kisrânın cezalandırılmasını Cenâb-ı Hak’tan niyaz etmiştir. Aradan fazla bir zaman geçmeden Yemen valisi Bâzân iki adamını Medine’ye gönderdi. Hz. Peygamber, Hüsrev Pervîz’in, oğlu tarafından öldürüldüğünü vahiy yoluyla öğrenip elçilere bildirdi ve Bâzân’a Müslüman olduğu takdirde valilik görevinde bırakılacağını iletmelerini istedi. Bunun üzerine Bâzân ile birlikte Yemen halkı da Müslüman oldu. Böylece Yemen’in ilk Müslüman valisi Bâzân ile İslamiyet bu bölgede yayılmaya başladı; birçok Arap kabilesi değişik zamanlarda çeşitli heyetler göndererek İslamiyet’i benimsediklerini bildirdi.

Bizans imparatoru Herakleios'a elçi olarak Dihye b. Halife el-Kelbî görevlendirildi. Burada davet mektuplarına örnek olmak üzere yer verilecek olan mektup şöyleydi:

"Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Bizans imparatoru Herakleios'a, Hidayete uyanlara selâm olsun. İslam'ı kabul et ki kurtuluşa eresin ve Allah da ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen sorumluluğun altındaki insanların günahını sen çekersin. “Ey Ehl-i Kitap! Sizin ve bizim aramızda müşterek olan söze gelin: Sadece Allah'a kulluk edelim ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birimiz diğerini rab edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse `şahid olun biz Müslümanız' deyiniz.” (Âl-i İmrân 3/64)

İmparator Herakleios yıllar süren savaşlar sonunda Sâsânîler karşısında Ninova'da kazandığı kesin zafer için Allah'a bir şükran ifadesi olarak hac ziyaretinde bulunmak ve İranlılardan geri almayı başardığı kutsal haçı tekrar eski yerine dikmek üzere o sıralarda Kudüs'te bulunuyordu. İmparator, Busra valisi aracılığıyla kendisine gelen Peygamber elçisi Dihye'yi kabul etti. Rivayete göre Hz. Muhammed (sav) hakkında daha detaylı bilgi almak üzere, o sıralarda ticaret için Suriye'ye gitmiş bulunan Ebû Süfyân ve arkadaşlarını huzuruna davet etti ve onlardan Hz. Muhammed (sav)'in soyu, ailesi, çevresi, toplumdaki konumu, kişiliği, getirdiği mesajın niteliği ve temel prensipleri hakkında bilgi aldıktan sonra anlatılanların bir peygamberin özelliklerine uygun olduğunu ifade etti. Elçiyi diplomatik kurallar dâhilinde kabul etmekle yetindiği anlaşılan Herakleios, onu hediyelerle uğurladı.

Üçüncü mektup Amr b. Ümeyye ed-Damrî eliyle Habeş Necâşîsi Ashame'ye gönderildi. Daha önce Habeşistan'a hicret etmiş olan Müslümanlara iyi davranmış ve Kureyş'in iade taleplerini reddederek himaye etmiş olan Ashame, Hz. Peygamber'in İslam'a davet mektubuna olumlu cevap vererek Müslümanlığı kabul etti. Hz. Peygamber'e çeşitli hediyeler gönderdi ve onun isteği üzerine Habeşistan'da kalmış olan son Muhacirleri elçiyle birlikte gemiye bindirip Medine'ye uğurladı.

Dördüncü mektup Hâtıb b. Ebû Beltea tarafından Bizans'ın Mısır genel valisi Mukavkıs'a (Cüreyc b. Mînâ) götürüldü. Mukavkıs, Müslüman olmamakla birlikte elçiyi güzel bir şekilde ağırladı. Hz. Peygamber ve İslam hakkında bilgi aldıktan sonra cevabî bir mektup ve değerli hediyelerle uğurladı. Bu hediyeler arasında cariyelerinden Mâriye ile Sîrîn adlı iki kız kardeş, bir hadım köle, 1.000 miskal altın, beyaz bir katır (Düldül), kıymetli elbise ve kumaşlar bulunmaktaydı. Hz. Peygamber Mâriye'yi eş olarak almış ve ondan İbrahim adlı oğlu dünyaya gelmiştir.

Beşinci mektup Şücâ' b. Vehb el-Esedî ile Gassânî krallarından Hâris b. Ebû Şemir'e gönderildi. Hâris kendisine böyle bir mektubun gönderilmesine sinirlenerek onu yere attı ve Medine'ye hücum tehdidinde bulundu.

Altıncı mektup Selîb b. Amr tarafından Yemâme'de yaşayan Benî Hanîfe kabilesinin reisi olup şair ve hatipliğiyle de tanınan Hevze b. Ali'ye götürüldü. Hevze elçiye iyi davranıp ikramda bulunmakla birlikte Müslümanlığı kabul etmediğini bildiren cevabî bir mektup gönderdi.

Hz. Peygamber, İslamiyet'i tebliğ amacıyla yazdığı bu tür mektuplardan Arap yarımadasının muhtelif yerlerinde yaşayan birçok kabile reisine, hatta bazan şahıslara da

göndermiştir. Veciz bir ifadeyle yazılan mektuplarda, kişilere unvanlarıyla hitap edilmiş, kendilerini tehdit eden veya küçük düşüren ifadeler yer verilmemiş, muhataplar tek Allah'a ve Muhammed (sav)'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna inanmaya davet edilmiştir. Özellikle kabile reislerine gönderilen mektuplarda, kabilenin Müslüman olması halinde kendi topraklarında bırakılacaklarına, mal ve can güvenliklerinin sağlanacağına, bazı kabilelere toprak, mera veya maden yerleri verileceğine işaret edilmiştir. Müslüman olmayı kabul edenlerin Allah'a ve Rasulüne itaat etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri gerektiği bilhassa zikredilmiştir. Hicretin 9. (m. 630) yılında nazil olan cizye ayetinden (et-Tevbe 9/29) sonra yazılan mektuplarda ise Müslümanların hâkimiyetini tanımakla birlikte İslam'a girmeyi kabul etmeyen Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerden cizye alınacağına da yer verilmiştir.

Kaza Umresi (7/629)

Hudeybiye Antlaşması'nın üzerinden bir yıl geçtikten sonra, hicrî yedinci yılı Zilkade ayında Hz. Peygamber, 2000 kişiden oluşan bir sahabe grubu ile Mekke'ye doğru yola çıktı. Aralarında geçen yıl umre yapamayan sahabiler çoğunlukta olmakla beraber başka sahabiler de vardı. Hz. Peygamber, yanına 70 kurbanlık deve de aldı.

Mekkeli müşrikler şehri üç günlüğüne boşalttılar. Müslümanlar, Kabe'yi tavaf ederek ve Safa Merve arasında sa'y yaparak umre yaptılar. Bilal-i Habeşî, Kâbe'nin üzerine çıkarak öğle ezanı okudu ve ardından namaz kılındı. Daha sonra Hz. Peygamber ve ashabı traş olup kurbanlarını keserek ihramdan çıktılar.

Muhacirler, yedi yıldır ayrı kaldıkları, doğup büyüdüğü şehirde hasret giderdiler. Mekke sokaklarında gezdiler. Eski evlerini gördüler. Dördüncü gün Medine'ye hareket ettiler.

Hz. Peygamber, bu sefer esnasında amcası Abbas'ın baldızı Meymûne ile evlendi. Bunun üzerine Mekkelilerden bazıları "Demek ki Muhammed hemşehrilerine hâlâ dostluk ve iyi duygular besliyor." şeklinde yorumlar yaptılar. Bu evlilik Mekke müşriklerine karşı iyi bir jest olmuştu

Umretü'l-kaza sırasında dağ ve tepelerden Müslümanları seyreden müşrikler, onların olgun davranışlarından etkilendiler. İslâm'ın onlara kazandırdığı değerleri ve geleceğin Müslümanlara ait olacağını fark ettiler. Bu yönüyle umre bir gönül fethine vesile oldu.

Nitekim Kureyş eşrafından Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha bu ziyaretten kısa bir süre sonra Medine'ye gelip Müslüman oldular.

Hayber Gazvesi (7/628)

Hayber, Hicaz yarımadasının kuzeyinde, Medine-Suriye ticaret yolunun üzerinde bulunan, tarihi milattan önceye giden eski bir yerleşim yeridir. Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleşen Nadîroğulları, Suriye-Medine arasındaki ticaret yolunu kullanan Müslümanların kervanları için tehdit oluşturdular. Mekkeli müşriklerle iş birliği yaparak onları ve diğer Arap kabilelerini Müslümanlar aleyhine tahrik ederek Hendek savaşına sebep oldular.

Hz. Peygamber, Hudeybiye antlaşması ile Yahudilerle Müslümanlar arasında çıkabilecek bir savaş durumunda Mekkeli müşriklerin tarafsız kalmasını sağladı.

Hudeybiye'den yaklaşık bir ay sonra 1500 kişilik bir ordu ile Hayber üzerine yürüdü. Önce onları İslâm'a davet etti; ancak onlar bu daveti reddettiler. Hz. Peygamber onların kalelerini kuşattı. Kalelerin bazısını savaşla, bazısını barış yoluyla zaptetti. Nâim, Kamûs, Şık, Netâh, Ketîbe, Vatîh ve Sülâlim kalelerini teslim aldı. Yahudilerden 93 kişi öldürüldü, Müslümanlardan 15 kişi şehit oldu.

Hayber'in fethinde Safiyye binti Huyey ile evlenen Hz. Peygamber, Hayberliler'in ortakçılık yoluyla topraklarını işleterek mahsulün yarısını Müslümanlara vermeleri kaydıyla yerlerinde kalmalarına izin verdi.

Hayber'den sonra Hz. Peygamber Vadi'l-Kura üzerine yürüdü. Onlar da Hayber Yahudilerine tanınan haklardan yararlanmak üzere teslim oldular.

Hz. Peygamber, Fedek Yahudilerinin önerisi üzerine onların arazilerinin yarısını karşılığında onlarla anlaşma yaptı. Bu arazi Hz. Peygamber'e tahsis edildi.

Hayber'in fethi ile kuzeyden gelebilecek Yahudi tehlikesi bertaraf edildi, Mekke'nin fethine giden yoldaki en önemli engel ortadan kaldırıldı.

MEKKE’NİN FETHİ

Mekke’nin Fethinin Sebepleri

Mekke fethinin temel sebebi, Mekke müşriklerinin Hudeybiye Antlaşması'nı ihlal etmeleridir.

Hudeybiye Antlaşması gereği Müslümanlarla müttefik olan Huzâa kabilesi ile, müşriklerle ittifak kuran Benî Bekir kabilesi arasında eskiden beri düşmanlık mevcuttu.

Benî Bekir kabilesinden bir grup, hicretin sekizinci yılı Şaban ayında bir gece ansızın Huzâalılara baskın yaparak 23 kişiyi öldürdü. Bu baskın sırasında Kureyş müşrikleri Benî Bekir kabilesine silah, binek ve su yardımı yaptılar. Hatta Safvan b. Ümeyye, İkrime b. Ebi Cehil ve Süheyl b. Amr gibi bazı Kureyşliler baskına bizzat iştirak ettiler.

Huzâalıların lideri Amr b. Sâlim, Medine'ye gelerek durumu Hz. Peygambere bildirdi. Hz. Peygamber onların gönüllerini alıp yardım edeceğine söz vererek yurtlarına gönderdi.

Hz. Peygamber, Huzâalılar'ı yolcu ettikten sonra Mekke'ye bir elçi göndererek, Kureyşlilere şu üç tekliften birini kabul etmelerini şart koştu:

- a. Ya öldürülen Huzâalılar'ın ailelerine diyet ödemeyi kabul edersiniz,
- b. Ya Bekiroğullarını himaye etmekten vazgeçersiniz,
- c. Bu iki şarttan herhangi birinin kabul edilmemesi hâlinde iki taraf arasında yapılmış olan Hudeybiye barış antlaşması bozulmuş sayılacaktır.

Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'in çok makul olan birinci teklifini kabul etmek yerine, üçüncü teklifini kabul ettiler. Ancak daha sonra buna pişman oldular. Ebû Süfyan, Medine'ye gelip barışı yenilemek istediye de Hz. Peygamber kabul etmedi. Ebû Süfyan, Medine'den ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber, Mekke üzerine yürümeye karar verip gizlice hazırlıklara başladı.

Mekke’nin Fethi

Hz. Peygamber, Medine yakınlarındaki kabilelere haber göndererek Ramazan ayı başlarında Medine'de toplanmalarını istedi. Bu kabileler de bölük bölük Medine'ye geldiler. İslâm Ordusu 10 Ramazan 8/1 Ocak 630'da Medine'den hareket etti. Mekke yakınlarındaki Merru'z Zahrân denilen vadide konakladı.

Hız. Peygamber'in emriyle İslâm ordusunun gücünü göstermek maksadıyla burada on bin ateş yakıldı. Mekke müşrikleri telaşa kapılarak, birkaç arkadaşıyla birlikte Ebû Süfyan'ı durumu öğrenmek için gönderdiler. Ancak onlar İslâm ordusunun gözcü birlikleri tarafından esir alınarak Hız. Peygamber'in huzuruna götürüldü. Ebû Süfyan uzun tereddütlerden sonra Müslüman oldu.

Sonra da Hız. Peygamber, Ebû Süfyan'ı, Mekkeliler'in savaşız teslim olmalarını sağlamak üzere şu üç talimatla Mekke'ye gönderdi:

- Kâbe'ye sığınanlara dokunulmayacak.
- Ebû Süfyan'ın evinde toplananlara dokunulmayacak.
- Kendi evinde kalanlara dokunulmayacak.

İslâm ordusu dört koldan şehre girdi. Hız. Peygamber mecbur kalınmadıkça kan dökülmemesini emretti. Güneyden şehre giren Halid b. Velid'in komuta ettiği birlik hariç İslâm ordusu mukavemetle karşılaşmadı.

Hız. Peygamber, mücahitlerin başında Mekke'yi kan dökmeden fethetmenin verdiği huzur içinde ilerlerken, Halid'in kendilerine saldıranları takip ettiğini öğrenince canı sıkıldı. Halid'e haber göndererek savaşmamasını emretti. Böylece Mekke kan dökülmeden fethedildi.

Mekke'nin Fethi Sonrası

Hız. Peygamber Mekke'yi fethedince şehirde genel af ilan etti. Ancak on biri erkek, altısı kadın olmak üzere on yedi kişiyi genel af dışında tuttu. Bunların katlinin serbest bırakılması da şahsi kin ve husumet yüzünden değildi. Bunlar çok büyük suç işlemişlerdi.

Mesela, Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, önce Müslüman olmuş, Medine'ye hicret etmiş ve hatta vahiy kâtipleri arasında yer almıştı. Bir müddet sonra İslâm'dan çıkıp Mekke müşriklerinin yanına dönmüş, katipliği sırasında vahyi kendi arzusuna göre tahrif ettiğini söyleyerek müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki çalışmalarını desteklemişti. Ebû Süfyan'ın karısı Hind de, Uhud'da şehit edilen Hız. Hamza'nın ciğerini çiğnemişti. Ancak bu ikisi ve daha başkaları affedildi. Öldürülmesi serbest bırakılanlardan ancak altı kişi Mekke'ye girildiği gün katledildi. Kâbe ve çevresinde bulunan putlar imha edildi.

Hız. Peygamber "Bugün Kâbe'de savaşın helal olacağı gündür," diyen komutan Sa'd b. Ubade'yi azlederek elinden sancağı almış ve onun oğlu Kays b. Sa'd'a vermiştir.

Yaralıların, arkasını dönüp kaçanların, esirlerin öldürülmemelerini emretmiştir. Hz. Peygamber barış esaslı bir fetih gerçekleştirmeye gayret etmiş ve bunu başarmıştır.

Fetihten sonra Mekkeliler esir muamelesi görmediler. Hak ve görevler konusunda zaferi kazananlarla eşit muameleye tabi tutuldular. Kimsenin malına, mülküne, evine, arazisine el konulmadı. Mücahitler yağma vs. gibi işlerle değil, Mekke'yi fethettikleri günün gecesini sabaha kadar tekbir, tehlil ve Kabe'yi tavafla geçirdiler.

Hz. Peygamber Mekke'de hiçbir asker bırakmadan, Mekke'nin idaresini de İslâm'ı yeni kabul etmiş Attâb b. Esîd'e bırakarak Huneyn'e doğru hareket etti.

Mekke'nin Fethinin Sonuçları

Mekke halkına genel af uygulanmıştır. Ancak af kapsamı dışında bırakılan on yedi kişiden altısı fetih günü öldürülmüştür. Diğerleri daha sonra Müslüman olduklarından affedilmişlerdir.

Mekkelilerin malları ganimet statüsünde değerlendirilmemiştir.

Kâbe'nin içi ve dışı putlardan temizlenmiştir.

Mekke'nin fethi, bir gönül fethine dönüşerek tüm Mekkelilerin İslâm'ı kabul etmesine neden olmuştur.

İslâm'ın yayılışının önündeki Mekke müşrikleri böylece bertaraf edilmişlerdir.

HUNEYN GAZVESİ (8 /630)

Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin savaş hazırlığı yaptıklarını öğrenince yeni Müslüman olan Attâb b. Esîd'i Mekke'ye vali tayin ederek Huneyn vadisine hareket etti.

Taif ve çevresinin büyük kabileleri olan Hevâzin ve Sakîf, şimdiye kadar Mekkeliler'in yanında yer alıyorlardı. Mekke'nin fethi ile sarsılan Hevâzin ve Sakîf kabileleri, sıranın kendilerine geldiğini anladı.

Her iki kabile, Müslümanlara karşı güç birliği yaparak savaş hazırlığına başladı. Hevâzin lideri Mâlik b. Avf'ın kumandasında yürütülen savaş hazırlığını duyunca Hz. Peygamber, 12.000 kişilik bir ordunun başında Mekke'nin kuzeydoğusunda Mekke'ye 36 km. mesafede olan Huneyn vadisine doğru hareket etti.

Mekke fethinde bulunan on bin kişiye, iki bin kişi de Mekke'den katıldı. Henüz iman etmeyen 80 kişi de bu orduya katıldı. Ordunun azameti bazı Müslümanları gururlandırdı ve "bu ordu yenilmez" diyenler oldu.

Hevâzin ve Sakîf kabilelerinin oluşturduğu orduyu idare edecek olan Mâlik b. Avf ise, otuz yaşlarında genç bir liderdi.

Askere cesaret vermek, cepheden kaçmalarını önlemek ve bir ölüm kalım savaşına girmelerini sağlamak maksadıyla, kabilesinin kadınlarını, çocuklarını ve tüm hayvanlarını savaş meydanına getirdi.

Hevazin- Sakif ittifakından oluşan düşman ordusu, savaşın başında Huneyn vadisinin dar bir noktasındaki yamaçlara okçularını yerleştirerek İslâm ordusuna pusu kurdu.

11 Şevval 8/1 Şubat 630 günü sabahın alacakaranlığında vadiye giren İslâm ordusunun Hâlid b. Velid komutasındaki öncü birlikleri, iki taraftan ok yağmuruna tutuldu. Öncü birlik geri çekilmek zorunda kalınca panik hali tüm orduyu etkiledi ve askerler kaçışmaya başladılar.

Hiz. Peygamber, bu zor anda olduğu yerde kaldı ve kaçışan askerlerine seslenerek onları etrafında toplamaya çalıştı. Amcası Abbas da gür sesiyle İslâm ordusunun toparlanmasına yardımcı oldu. Bu sırada askerlerin büyük bir bölümü savaş alanından uzaklaşmış, Hiz. Peygamberin etrafında yüz kadar sahabi kalmıştı.

Hiz. Peygamber'in gösterdiği sebat ve metanet sayesinde Müslümanlar yeniden toparlanarak taarruza geçti. İslâm ordusu kısa sürede zafere ulaştı.

Müslümanların taarruzu karşısında bozguna uğrayan düşman, kadınlarını, çocuklarını ve mallarını savaş alanında bırakıp kaçtı.

Bu savaşta Müslümanlar 4 şehit verdi. Düşman tarafında 170 ölü vardı. Ayrıca Müslümanlar, bu savaşta düşmandan çok büyük miktarda ganimet de elde ettiler.

Düşmanın savaş alanına getirdiği kadınları, çocukları ve malları bırakıp kaçması sebebiyle, çok sayıda esir de ele geçirildi.

Hiz. Peygamber, kaçan düşmanın takip edilmesi için, esirler ve ganimetlerin Cirâne denilen yerde koruma altına alınmasını emretti. Tevbe: 25-27 ayetleri Huneyn savaşı hakkında nazil oldu.

Evtas Gazvesi (8 /630)

Huneyn'de yenilgiye uğrayan düşman ordusunun büyük bir kısmı, komutanlarıyla birlikte Tâif'e, bir kısmı Evtâs'a, geri kalanları da Nahle'ye doğru kaçmışlardı.

Savaşın ertesini günü bir birliği Evtâs'a, bir birliği Nahle'ye sevk eden Hz. Peygamber, ordunun büyük bir kısmıyla Tâif üzerine yürüdü.

Nahle'ye doğru kaçanlar, Müslümanlar tarafından takip edildi ve zararsız hale getirildiler.

Hz. Peygamber, Evtâs'a gönderdiği birliğin başına Ebû Musa el-Eş'arî'nin amcası Ebû Amir'i komutan tayin etti. Evtâs'ta toplanan düşmanların başında da Düreyd b. Simme vardı. Yapılan savaşta Düreyd öldürüldü. Ebû Amir de yaralandı. Yanında bulunan Ebû Musa'yı kendi yerine komutan tayin ettikten sonra da vefat etti.

Komutanlığa geçen Ebû Musa el-Eş'arî, düşmana karşı hücumla geçti. Savaşı kazanarak pek çok esir ve ganimetle geri döndü.

Tâif Kuşatması (Şevval 8 / Şubat 630)

Tâif'e ulaşan Sakif ve Hevâzinliler, kale kapılarını kapatarak şehrin kalesinde savaşa hazırlanmışlardı. Bir yıllık erzak depolamışlar ve savunmada kullanmak üzere taş toplayıp bunları atacak sapanlara yerleştirmişlerdi.

Onların peşinden Tâif'e kadar gelen Hz. Peygamber, sağlam bir surla çevrili şehri kuşatma altına aldı. İslâm'a girmeyi veya teslim olmayı reddeden Tâifliler, erzakları tükeninceye kadar savunmayı devam ettirip sonunda ölüm kalım mücadelesine gireceklerini söylüyorlardı.

Kuşatmanın ilk safhasında kalelerden Müslümanlara ok atıldılar. Atılan oklardan Müslümanlardan yaralananlar ve şehit düşenler oldu. Bunun üzerine ordugâhını biraz geriye çeken Hz. Peygamber, sur içine taş ve yanıcı maddeler atabilen mancınık ve debbabe kullandı. Tâifliler, surlara yaklaşmaya çalışan debbâbelerin üzerine kızgın yağ veya kızgın demir atarak içindeki askerlerin surlara yaklaşmasına izin vermediler.

Hz. Peygamber Tâiften çıkıp kendilerine sığınacak kölelerin azat edileceklerini ilan etti. Bunun üzerine 20 civarında köle kaleden inmeyi başararak Müslümanlara katıldı. Bir ay civarında sürdürülen kuşatmanın uzayacağı anlaşılınca, Resulullah, ashabıyla yaptığı istişare sonucunda kuşatmayı kaldırdı (8/630). Kuşatma sırasında on dört şehit verilmişti.

Çok geçmeden Taiflilerden bir heyet Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını Hz. Peygamber'e ilettiler.

Huneyn Ganimetlerinin Taksimi

Hz. Peygamber, 6 Zilkade 8 / 25 Şubat 630'da Cirâne'ye ulaştı. Huneyn'de; 6.000 esir, Büyük miktarda para ve kıymetli eşya, Binlerce küçük ve büyükbaş hayvandan oluşan ganimet elde edilmişti.

Hz. Peygamber, esirleri taksime başlayınca Hevâzin kabilesinden bir heyet, Resulullah'ın huzuruna gelerek pişmanlıklarını arz etti. Bu kabileye mensup olan sütannesi Halime ve esirler içinde olan sütkardeşi Şeyma dolayısıyla akraba olduklarını söyleyip kendilerini affetmesi ve esirlerle mallarını geri vermesini istediler. Hz. Peygamber, onlara esirlerle malları arasından birini tercih etmelerini söyledi. Heyet üyeleri savaş esirlerini tercih ettiklerini bildirdiler.

Hz. Peygamber, bu gelişmeler üzerine, kendisi ve ailesinin payına düşen esirleri serbest bıraktığını söyledi ve ashabına hitap ederek onların da hisselerine düşen esirleri serbest bırakmalarını istedi. O'nu dinleyen sahabiler, ellerindeki esirlerin tamamını serbest bıraktılar. Bundan çok etkilenen Hevâzinliler, vakit geçirmeden İslâm'a girdiklerini açıkladılar.

Ganimetlerin beşte biri beytülmale ayrıldı, kalanı gaziler arasında paylaştırıldı. Bütün askerlerin hisseleri dağıtıldıktan sonra, yeni Müslüman olmuş Mekke eşrafı ve diğer kabile liderlerine beytülmale ayrılan beşte birlik hisseden fazla miktarda pay ayrıldı. Bu durum, Ensar gençlerinin kıskançlığına yol açtı ise de Hz. Peygamber: "Eğer hicret şerefi ve fazileti olmasaydı, muhakkak Ensardan bir fert olmak isterdim» diyerek onların gönlünü aldı. Hz. Peygamber Cirane'de ihrama girerek Umre yaptı. Umreden sonra Medine'ye hareket etti ve 28 Zilkade 8/ 16 Mart 630 tarihinde Medine'ye ulaştı.

HEYETLER YILI (9)

Mekke'nin fethiyle Kureyş kabilesi, Huneyn savaşı sonucu Hevâzin kabilesi, Taif muhasarasından bir müddet sonra Taif= Sakif kabilesi, Tebük seferi sonucunda Kuzey Arabistan İslâm'a girdi. H. 9. yılında çok sayıda kabile Medine'ye temsilci heyetler gönderdi. Bundan dolayı o yıla, "heyetler yılı= Senetü'l-vufûd" denildi.

Heyetleri Hz. Peygamber Ustuvanetu'l-vufûd denilen sütunun dibinde kabul etmiştir. Heyetler onuncu yılda da gelmeye devam etmiştir. Medine'ye gelen heyetler, Medine'deki bazı sahabilerin evleriyle Suffe'nin yanına kurulmuş bir çadırda ağırlanıyordu. Medine'den ayrıldıklarında onlara hediyeler veriliyordu. Hz. Peygamber onlardan bazılarına «emanne» adı verilen yazılı belgeler vermiştir. Bu yazılarda kendilerine tahsis edilen araziler yazılı olabiliyor idi. Ayrıca bu yazılarla bazı kabilelere vali, zekat veya cizye tahsildarı tayin etmiştir.

Medine'ye Heyet Gönderen Kabileler: Sakîf, Kinane, Fezare, Müzeyne, Sa'd b. Bekir, Temim, Himyeriler, Ezd, Becile, Has'am, Hanife, Tayy, Tağlib, Amir b. Sa'saa, Kilab, Bahile, Havlan, Mürre, Cüheyne, Süleym, Necranlılar

Kabilelerin Medine'ye Heyet Göndermelerinin Sebepleri:

- a. Kabilelerinin Müslüman olduğunu bildirmek,
- b. Kabileleri adına biatte bulunmak.
- c. Bir müddet Medine'de kalıp İslâm'ı öğrenmek.
- d. Tağlipiler gibi kendi dinlerinde kalmak, fakat cizye vermeyi kabul etmek için gelmişlerdir.

HZ. PEYGAMBERİN GAYRİMÜSLİMLERLE İLİŞKİLERİ

YAHUDİLERLE İLİŞKİLER

Mekke'de nazil olan ayetlerde İsrailoğullarından bahsedilmesinden hareketle o dönemde Mekke'de bazı Yahudilerin ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bazı Yahudilerin Medine'den Mekke'ye gelerek Mekkelilerle ticari ilişkilerde buldukları tahmin edilmektedir. Mekkeli müşriklerin de Yahudilerle bazı ilişkiler kurdukları rivayet edilmektedir.

Hz. Peygamber Medine'ye göç ettiğinde şehrin yarısı Yahudi idi. Yahudiler bir peygamberin geleceğini Arap komşularına anlatmışlardı. Yahudilerin peygamberden bahsetmesi Medineli Araplarda bir peygamber bilinci oluşturmuştu. Bu sayede Medineli Araplar (Evs ve Hazrec kabileleri) Hz. Peygamberle karşılaştıklarında ona iman etmekte, İslâm'ı kabulde zorlanmamışlardır.

Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra Yahudilerle iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmiştir. Gerçekten onlardan bazıları ile antlaşmalar gerçekleştirmiştir. Onları Medine sözleşmesine dâhil ederek şehrin korunmasında ve geliştirilmesinde ortak hareket etmeye dair karara varılmıştır. Ancak zamanla Yahudilerin vermiş oldukları sözlere bağlı kalmayıp ihanet ettikleri görülmüştür. İhanet etmeleri sebebiyle Bedir'den sonra Kaynukaoğulları; Uhud'dan sonra ise Nadiroğulları sürgün edilmişlerdir. Hendek savaşı sıralarında ise Kurayzaoğulları ihanetine rastlanıldığından onlar da Allah Rasulü tarafından cezalandırılmışlardır.

Kaynukaoğulları Gazvesi

İslâm'ın doğuşunda Medine'de yaşayan üç yahudi kabilesinden biri olan Benî Kaynukâ'lılar yazıda İbrânî harflerini kullanıyor, çocuklarına Kitâb-ı Mukaddes'te geçen isimlerin yanında Arap isimleri de veriyor ve Arapça konuşuyorlardı; geçim yolları ticaret, silâh imalâtı ve kuyumculuktu.

Hz. Peygamber'in hicretten sonra Medine'deki Arap ve Yahudi kabileleriyle yaptığı, barış içerisinde birlikte yaşama anlaşmasına (Medine Vesikası) Benî Kaynukâ'lılar Hazrec kabilesinin müttefiki olarak katılmışlardı. Ancak müslümanların Bedir Gazvesi'nde kazandıkları başarı onları rahatsız etti ve taşkınlık yapmaya başladılar. Resûl-i Ekrem'in, Kureyş'in başına gelenlerden ders alarak müslüman olmalarını istemesi üzerine de ona red cevabı verdiler. Bedir Gazvesi'ne dikkat çekilerek kâfirlerin Allah'ın yardımıyla yakın bir zamanda tekrar yenileceklerini belirten Âl-i İmrân suresinin 12. ayeti bu cevaba karşılık nâzil olmuştur: *“O kâfirlere de ki: “Yenileceksiniz ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır.”*

Müslümanlarla Kaynukaoğulları arasındaki gerginlik sürerken alışveriş için Kaynukâ'oğulları çarşısına giden müslüman bir kadının tâcize uğraması ve çıkan olayda karşılıklı kan dökülmesi anlaşmanın bozulmasına sebep oldu (el-Enfâl 8/58). Bu olay üzerine Hz. Peygamber, hicretten yirmi ay sonra şevval ayının ortasında Kaynukaoğulları mahallesini kuşattı ve on beş gün sonra teslim aldı (Zilkade 2 / Nisan 624). Resûl-i Ekrem'in esirlerden, sayılarının 700 civarında olduğu nakledilen savaşçı erkeklerin öldürülmesine karar vermesi üzerine Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey b. Selûl, Kaynukâ'oğullarının kendilerinin müttefiki olduklarını belirterek bağışlanmalarını istedi. Hz. Peygamber, münafıkların başı olduğunu bilmesine rağmen onun ısrarı üzerine kabile mensuplarının tamamının Medine'den sürülmesini emretti. Ayrıca onlara şehirden

ayrılmaları için üç gün süre tanındı ve alacaklarını tahsil etmelerine izin verildi. Ticaret ve zanaatla uğraştıklarından toprak sahibi olmayan Benî Kaynukâ‘ yahudileri çok sayıda silâhla silâh yapımında ve kuyumculukta kullandıkları malzemeyi bırakarak Medine’den ayrıldılar ve bir ay kadar Vâdilkurâ‘da kaldıktan sonra Suriye taraflarına gidip Ezriât’a yerleştiler.

Resûlullah ele geçirilen ganimetten üç kılıç, üç mızrak, iki zırh ve iki yay ile beytül mâlin beşte bir hakkını (humus) aldıktan sonra geriye kalanı gaziler arasında paylaştırdı. Bu taksim humusla ilgili âyetin (el-Enfâl 8/41) inmesinden sonraki ilk uygulamadır. Hicretten sonra müslüman olan âlim sahâbî Abdullah b. Selâm, Kaynukaogulları kabilesindendi.

Nadiroğulları ile İlişkiler

Nadiroğulları Reislerinden Ka’b b. Eşref’in Öldürülmesi

Medine’nin en kalabalık Yahudî kabilesi olan Nadiroğulları Evs kabilesi ile müttefikti. Bedir Gazvesi’nin ardından Benî Kaynuka’nın sürülmesi üzerine müşriklerin safında yer aldılar.

Onların reislerinden olan Ka’b b. Eşref, şairdi. O, Müslümanların Bedir’de galip gelmeleri üzerine büyük üzüntü duymuştu. Hatta Müslümanların zaferini o kadar içerlemişti ki; «Yerin altı, yerin üstünden daha hayırlıdır» demişti. Hem taziyyede bulunmak hem de Kureş’i Müslümanların aleyhine şiirleriyle tahrik etmek amacıyla yaklaşık kırk adamıyla Mekke’ye gitmiş ve Ebû Süfyân ile ortak savaş kararı almışlardı.

Ka’b b. Eşref, haince planlarının yanısıra Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara hakaret edici şiirler yazmıştı. Müslümanların kadınları için aşk şiirleri terennüm etmişti. Bu yaptıklarından dolayı Hz. Peygamber, onun öldürülmesine karar verdi. Mescid-i Nebi’de; «Ka’b b. Eşref için kim hazırdır? Çünkü o, Allah ve Rasulüne eziyet etmiştir» diye sorunca Allah’ın Resulü, bu görevi Muhammed b. Mesleme üstlendi. Muhammed b. Mesleme, Ka’b’ın sütkardeşi Ebû Naile’nin de içinde olduğu bir grup Müslümanla birlikte onu kendi kalesinde öldürdü (Rebûlevvel 3/Eylül 624).

Nadiroğulları, Uhud Gazvesi’nin hazırlıkları sırasında Müslümanlar hakkında Ebû Süfyân’a bilgi sızdırdılar. Uhud savaşında müşriklerin karargâhına gelerek onları Müslümanlara karşı kışkırtmaya devam ettiler.

Suikast Tertipleri

Bi'r-i Maûne faciasından sağ kurtulan sahabi Amr b. Ümeyye ed-Damrî Hz. Peygamber'in eman verdiği iki kişiyi yanlışlıkla öldürmüştü. Bu maksatla Hz. Peygamber içlerinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de bulunduğu bir grup sahabi ile birlikte Benî Nadir yurduna gitti ve öldürülenlerin diyetlerine ortak olmalarını istedi. Başlangıçta onlar da diyete ortak olmayı kabul ettiler. Hz. Peygamber sahabeleriyle bir duvarın dibinde otururken Nadiroğulları reisi Huyey b. Ahtab ve bazı Yahudiler Hz. Peygamber'in üzerine bir taş yuvarlayarak onu öldürmeyi planladılar. Suikast teşebbüsü kendisine vahiyle bildirilen Hz. Peygamber, oturduğu yerden kalkarak Medine'ye yöneldi. Sahabiler de onu izledi.

Hz. Peygamber, bu suikast teşebbüsü üzerine Muhammed b. Mesleme'yi onlara elçi göndererek on gün içinde Medine'yi terk etmelerini istedi. Benî Nadîr önce bu teklifi kabul etti; ancak münafıkların ve müşriklerin yardım vaadinde bulunmaları üzerine savaşacaklarını ilan ettiler.

Nadiroğulları Savaşı

Savaş hazırlıklarını tamamlayıp 4. yılın Rebûlevvel ayında (Ağustos 625) yola çıkan Hz. Peygamber önce Benî Kurayza'nın üzerine giderek onlarla bir tarafsızlık antlaşması yaptı. Ardından Benî Nadîr'in oturduğu yeri kuşattı. On beş gün sonra kuşatmanın şiddetinden bunalan Benî Nadîr yahudileri, bekledikleri yardım da gelmeyince develerinin yüklenebildiği kadar yükü Medine'den ayrılma talebinde bulundular; taleplerinin kabul edilmesi üzerine bir kısmı 600 deve yükü ile Suriye ve Ezriât'a, daha az sayıdaki bir kısmı da Hayber'e gidip yerleştiler.

Benî Nadîr yahudilerinin geride bıraktığı mallar, bölgeden sürülmelerinin ardından nâzil olan ve Benî Nadîr adıyla da bilinen Haşr sûresinin 6-10. âyetleriyle fey statüsüne tâbi tutularak Resûl-i Ekrem'e tahsis edildi. Resûl-i Ekrem bunlardan bir kısmını kendi şahsî ve ailevî harcamaları için, bir kısmını cihad amacıyla kullandı; bir kısmını da uygun gördüğü kişilere verdi. Ganimetler arasında elli zırh, elli miğfer ve 340 Kılıç bulunuyordu.

Yanlarına alabildikleri eşyalarıyla Hayber'e göç edip gitmelerine müsaade edildi. Onlar da Medine'den göç ederek Hayber'e yerleştiler. Onlardan geriye kalan mallar Hz. Peygamber tarafından muhacirlere dağıtıldı.

Kurayzaoğulları Gazvesi (5/627)

Hz. Peygamber, kendileriyle anlaşmalı oldukları için Hendek Gazvesi sırasında Benî Kurayza'nın ikamet ettiği tarafa hendek kazdırmamış, ayrıca hendek kazımında kullanılmak üzere kazma, kürek gibi malzemelerin bir kısmı Benî Kurayza'dan temin edilmişti. Hendek Gazvesi'nin en kritik anında Benî Kurayza'nın ihanet etmesi Müslümanları zor durumda bıraktı.

Hz. Peygamber Hendek Gazvesi'nden sonra evine döndüğünde öğle vakti gelen vahiy üzerine Bilâl-i Habeşî'yi çağırarak ashabına ikinci namazını Benî Kurayza topraklarında kılmalarını duyurmasını emretti.

Hz. Peygamber zırhını giyip silahını kuşanarak atına bindi. Sancağı Hz. Ali'ye vererek öncü birliklerle gönderdi. Abdullah b. Ümmü Mektûm'u vekil bırakıp süvari ve piyade birlikleriyle sefere çıktı (23 Zilkâde 5/15 Nisan 627).

Hz. Peygamber'den önce Benî Kurayza kaleleri önüne varmış olan Hz. Ali burada Yahudilerin Hz. Peygamber ve hanımları hakkında çok kötü sözler söylediklerini duydu. Bunları duyup üzüleceğini düşündüğü için Hz. Peygamber'den, onların bulunduğu yere yaklaşmamasını istedi. Rasûlullah, Hz. Musa'nın daha ağır durumlarla karşılaştığını hatırlattı ve kendisini görmeleri halinde Benî Kurayza'nın hiçbir şey söyleyemeyeceğini ifade ederek onların kalelerine kadar ilerledi.

Hz. Peygamber buradan Yahudi ileri gelenlerine teker teker seslenerek onları Müslüman olmaya davet etti. Olumsuz cevap vermeleri üzerine Allah ve Resulünün emrine boyun eğip kalelerinden inmelerini ve teslim olmalarını istedi. Bu teklif de kabul edilmeyince çatışma başlamış oldu.

Benî Kurayza 15-25 gün boyunca kuşatıldı ve bu arada karşılıklı olarak şiddetli ok ve taş atışları yaşandı. Müslümanlar 3000 savaştı ve 36 süvariden oluşurken Benî Kurayza savaştıkları, reisleri Ka'b b. Esed ve müttefikleri Huyey b. Ahtab komutasında 600-700 civarında idiler.

Bu arada münafıklar Benî Kurayza'ya giderek onları Müslümanlara teslim olmamaya çağırıyor, direnmeye devam etmeleri halinde kendilerine yardımda bulunacaklarına söz veriyorlardı.

Benî Kurayza'nın Teslim Olması ve Cezalandırılmaları (5/627)

Çaresiz kalan Yahudiler, Hz. Peygamber'e mal ve silahlarını bırakıp birer deve yükü eşya ile Medine'den ayrılmayı önerdiler. Hz. Peygamber bu teklifi kabul etmedi ve onların sadece kayıtsız şartsız teslim olabileceklerini söyledi. Benî Kurayza, Hz. Peygamber'in vereceği hükme razı olarak kalelerinden indiler ve teslim oldular.

Benî Kurayza hakkında hüküm vermek üzere Evs kabilesinden Sa'd b. Mu'âz'ın hakem olarak tayin edildi. Hendek Gazvesi sırasında yaralandığı için Medine'de bir çadırda tedavi görmekte olan Sa'd, Hz. Peygamber'in bulunduğu yere getirilirken Evsliler ona sürekli müttefik Benî Kurayza lehine hüküm vermesini telkin ettiler.

Sa'd, kendisinin vereceği hükme razı olacaklarına dair hem Evsliler ve Benî Kurayza'dan hem de Hz. Peygamber'den söz aldıktan sonra kararını açıkladı. Savaşabilecek yaşta bulunan erkekler öldürülecek, kadın ve çocuklar esir alınacak, mallar Müslümanlar arasında taksim edilecekti.

Hz. Peygamber, Sa'd'ın Allah'ın hükmüyle hükmettiğini belirtti ve isabet ettiğini söyleyerek tasdik etti. Nitekim Sa'd'ın bu kararı Tevrat'a (Tesniye, XX/10-15) ve Kur'ân'a (el-Mâide 5/33-34) uygun olmuştur. Allah ve Rasûlüne savaş açan ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlara verilecek cezalar cümlesindedir.

Benî Kurayza'nın erkekleri öldürüldü. Kadın ve çocukları esir alındı. Onlardan birkaçı Müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber onlardan Reyhâne bint Zeyd'i kendisine cariye olarak aldı.

Ahzâb suresinin 26-27. ayetleri Benî Kurayza Gazvesi'ne işaret etmektedir: "Ehl-i kitaptan onlara arka çıkanları da kalelerinden indirdi ve onların kalplerine endişe düşürdü. Bir bölümünü öldürüyordunuz, bir bölümünü de esir ediyordunuz. Onların arazilerine, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız bir bölgeye sizi mirasçı kıldı... Allâh her şeye hakkıyla gücü yetendir."

Hayber Gazvesi (7/628), Vadi'l-Kura ve Fedek'in Teslim Olması

Hayber, Hicaz yarımadasının kuzeyinde, Medine-Suriye ticaret yolunun üzerinde bulunan, tarihi milattan önceye giden eski bir yerleşim yeridir. Medine'den sürüldükten sonra Hayber'e yerleşen Nadîroğulları, Suriye-Medine arasındaki ticaret yolunu kullanan Müslümanların kervanları için tehdit oluşturdular. Mekkeli müşriklerle iş birliği yaparak

onları ve diğere Arap kabilelerini Müslümanlar aleyhine tahrik ederek Hendek savaşına sebep oldular.

Hız. Peygamber, Hudeybiye antlaşması ile Yahudilerle Müslümanlar arasında çıkabilecek bir savaş durumunda Mekkeli müşriklerin tarafsız kalmasını sağladı.

Hudeybiye'den yaklaşık bir ay sonra 1500 kişilik bir ordu ile Hayber üzerine yürüdü. Önce onları İslam'a davet etti; ancak onlar bu daveti reddettiler. Hız. Peygamber onların kalelerini kuşattı. Kalelerin bazısını savaşla, bazısını barış yoluyla zaptetti. Nâim, Kamûs, Şık, Netâh, Ketîbe, Vatîh ve Sülâlim kalelerini teslim aldı. Yahudilerden 93 kişi öldürüldü, Müslümanlardan 15 kişi şehit oldu.

Hayber'in fethinde Safiyye binti Huyey ile evlenen Hız. Peygamber, Hayberliler'in ortaklık yoluyla topraklarını işleterek mahsulün yarısını Müslümanlara vermeleri kaydıyla yerlerinde kalmalarına izin verdi.

Hayber'den sonra Hız. Peygamber Vadi'l-Kura üzerine yürüdü. Onlar da Hayber Yahudilerine tanınan haklardan yararlanmak üzere teslim oldular.

Hız. Peygamber, Fedek Yahudilerinin önerisi üzerine onların arazilerinin yarısı karşılığında onlarla anlaşma yaptı. Bu arazi Hız. Peygamber'e tahsis edildi.

Hayber'in fethi ile kuzeyden gelebilecek Yahudi tehlikesi bertaraf edildi, Mekke'nin fethine giden yoldaki en önemli engel ortadan kaldırıldı.

HIRİSTİYANLARLA İLİŞKİLER

Müslümanların Hristiyanlarla ilişkileri İslâm'ın Mekke döneminde başlamıştır. İlk Müslümanlardan iki kabile halkı ve idarecileri Hristiyan olan Habeşistan'a hicret etmiştir. Hız. Peygamber Taif dönüşünde bir köle olan Ninovalı Addas'ın İslâmı tanımasına ve Müslüman olmasına vesile olmuştur.

Bunlardan başka Mekke döneminde Hristiyan Bizanslılar ile Mecusî Sâsânîler arasındaki mücadeleleri Mekke müşriklerinin yanısıra Hız. Peygamber ve Müslümanlar da yakından takip etmişlerdir. Bu mücadelelerin seyri özet olarak şöyledir: Sâsânîler 611 yılında Antakya'yı, 614'te Kudüs'ü ve 619'da Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Mekke müşrikleri kendileri gibi çok tanrılı dine sahip İranlıların Hristiyan Bizanslılara galip gelmesine sevinmişler; Müslümanlar ise üzülmüşlerdi. Hatta müşrikler daha da ileri giderek ateşperest İranlıların kitap ehli olan Bizanslılara galip geldikleri gibi, kendilerinin de

Müslümanlara üstün geleceklerini söylemeye başlamışlardı. Bunun üzerine Rûm Sûresi nâzil olmuş, Bizanslıların bu yenilgiden sonra bir kaç (3-9) yıl içinde galip gelecekleri bildirilmişti. Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'in bu haberine çok sevinmişler, müşrikler ise inanmamışlardı.

Hz. Ebû Bekir ile müşriklerden Übey b. Halef bahse girmişlerdi: Şayet Rûmlar İranlıları 9 yıl içinde yenerse Übey b. Halef, Hz. Ebû Bekir'e yüz deve verecek, şayet İranlılar Rûmları yenerse Hz. Ebû Bekir, Übey b. Halef'e yüz deve verecekti. Gerçekten kısa bir müddet sonra kendini toparlayan Herakleios düzenlediği bir seferle İranlıları Fırat'ın gerisine püskürttü. 622 ila 627 yılları arasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal ederek Mezopotamya'ya girdi; Tebriz'de ateş tapınağını yıktı. Bizanslıların ilk zaferi Bedir Savaşı sıralarına, son zaferi ise Hudeybiye Antlaşması'ndan birkaç ay öncesine rastlar. Bizans, İran'a galip geldiği sırada Übey b. Halef ölmüştü. Hz. Ebû Bekir onun varislerinden yüz deveyi alıp Hz. Peygamber'in emriyle fakirlere dağıttı.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği sırada burada Medine'de Ebû Âmir er-Râhib adında ve Hz. Peygamber'in fâsik dediği bir papazın varlığı bilinmektedir. Bu şahıs, hicretten sonra Medine'yi terkedip Mekke'ye yerleşmiştir. Orada müşriklerle işbirliği yapmış, etrafına topladığı kişilerle Uhud Savaşı'nda Müslümanlara karşı savaşmıştır. Medine'de onun dışında bir Hristiyan bilinmemektedir.

Hz. Peygamber Hudeybiye Barışı'ndan sonra birçok devlet başkanına ve bu meyanda Hristiyan olan Bizans, Mısır, Habeşistan hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Bizans İmparatoru Herakleios İslâm'la ilgilenmiş; Mısır Mukavkıs'ı Hz. Peygamber'in elçisine iyi davranarak kendisine çeşitli hediyeler göndermiştir. Habeşistan hükümdarının da İslâm'a girdiği söylenmektedir. Hz. Peygamber Haris b. Umeyr el-Ezdî'yi bir mektupla Bizans'a bağlı Busrâ valisine göndermiştir. Elçi Mûte'ye varınca Bizans'ın bir diğer valisi Şurahbil b. Amr el-Gassânî tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür. Hâris Hz. Peygamber'in öldürülen tek elçisidir. Bu olay Rasûlullah'ı son derece üzmüştür.

Mute Savaşı (8/629)

Müslümanların Suriyeli hristiyan Araplar ve Bizans ordusuyla yaptığı ilk savaştır. Mûte, Lût gölünün güneyinde Kudüs'e 50 km. uzaklıkta geniş tarım arazilerine sahip bir yerdir. Burada yapılan savaşa Hz. Peygamber katılmadığı için bir seriyyedir.

Gassânî-hıristiyan Arapları'nın reislerinden Şürahbîl b. Amr'ın, Resûlullah'ın bir mektubunu Busrâ-Filistin valisine götürmekte olan Hâris b. Umeyr'i öldürerek kabileler ve devletlerarası bir teamülü bozması Hz. Peygamber'i ciddi bir tavır almaya sevketti. Hemen bir ordu hazırlığına girişen Resûl-i Ekrem kısa zamanda ortaya çıkan 3000 kişilik kuvvetin kumandanlığına sırasıyla Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha'yı getirdi. Bunlardan biri şehid olduğu takdirde diğeri kumandayı ele alacaktı; hepsi şehid düşerse müslümanlar kendi aralarından birini kumandan seçeceklerdi.

Hz. Peygamber ordunun elçinin öldürüldüğü yere kadar ilerlemesini, oradakileri İslâmiyet'e davet etmelerini, kabul ettikleri takdirde savaşmamalarını emretti. Bu arada çocukları, kadınları, yaşlıları, manastırlara çekilmiş insanları öldürmemelerini, hurmalıklara zarar vermemelerini, ağaçları kesmemelerini, binaları yıkmamalarını tembih etti.

Ordu Medine'den ayrıldıktan sonra kuzeye doğru ilerleyip Vâdilkurâ'ya ulaştı. Şürahbîl b. Amr, müslümanların gelmekte olduğunu öğrenince kardeşi Sedûs'u bir ordunun başında onlara karşı gönderdi. Sedûs yapılan savaşta öldürüldü. Bunun üzerine Şürahbîl kaleye sığındı. Müslümanlar Maan'a vardılar. Orada ordugâh kurup konkladıkları sırada Bizans İmparatoru Herakleios'un kumandanı Theodoros'un ordusuyla karşılaştılar. Hıristiyan Arap kabilelerinin de katıldığı bu ordunun 100.000 veya 200.000 kişiden oluştuğu rivayet edilmektedir.

İslâm kaynaklarında Mûte Savaşı'nın sebebi zikredilirken Bizans ordusundan hiç bahsedilmemekte, ancak savaşın bu orduya karşı yapıldığı anlatılmaktadır. Bizans tarihçileri ise Bizans ordusunun Filistin'de bulunuş sebebini açıklamaktadır. Buna göre Herakleios, Sâsânîler'e karşı zaferle sonuçlanan Ninevâ (Ninova) savaşının (Aralık 627) ardından İstanbul'a dönmüş, bir süre sonra, daha önce Sâsânîler'in Kudüs'ü işgal ettiklerinde alıp götürdükleri büyük haçı yerine koymak üzere Allah'a adanmış olduğu ziyareti yerine getirmek için Filistin'e gelmişti.

Bizans ordusuyla karşı karşıya gelen müslümanlar Maan'da kaldıkları iki gün içinde vaziyeti müzakere ettiler. Bazıları, bu durumu Hz. Peygamber'e bildirip onun vereceği karara göre hareket edilmesini istedi. Bu sırada Abdullah b. Revâha savaş için at, silâh ve sayı üstünlüğünün önemi olmadığını ifade ettikten sonra düşmanla savaşmak gerektiğini belirtti. Bunun üzerine savaşa karar verildi. İki ordu Mûte'de savaş düzenine geçti. Birinci kumandan sıfatıyla sancağı taşıyan Zeyd b. Hârise daha savaşın başında şehid düşünce kumanda Ca'fer b. Ebû Tâlib'e geçti. Sağ eli kesilen Ca'fer sancağı sol eline aldı, sol eli de

kesilince iki koluyla göğsü arasında tuttu, fakat bir mızrak darbesiyle şehid oldu. Onun ardından sancağı Abdullah b. Revâha aldı. Bir süre sonra o da şehid düştü.

Müslümanlar kendi aralarında Hâlid b. Velîd'i komutan tayin ederek sancağı ona teslim ettiler. Bu sırada Resûl-i Ekrem, Mescid-i Nebevî'de savaş alanında cereyan eden gelişmeleri, kumandanların birer birer şehid oluşunu nakletmiş ve: “En sonunda sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç aldı. Nihayet Allah mücahidlere fethi müyesser kıldı” demiştir. Hâlid b. Velîd sağ kanattaki askerleri sol kanada, sol kanattakileri sağ kanada, geridekileri öne, öndekileri de geriye almak suretiyle yeni takviye birlikleri gelmiş izlenimi uyandırdı. Geri çekilirken zaman zaman düşmana zarar verip bir miktar ganimet de ele geçirerek İslâm ordusunu Medine'ye getirmeyi başardı (Cemâziyelevvel 8 / Eylül 629).

Mûte Savaşı'nda İslâm askerleri sayıca kendilerinden çok üstün olan düşman ordusuna karşı metanetle savaştılar. Savaşa katılanlardan Abdullah b. Ömer, Ca'fer'in göğsünde elli kadar kılıç ve ok yarası olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in, kesilen iki eline karşılık iki kanatla müjdelediği Ca'fer daha sonra Ca'fer-i Tayyâr diye anılmıştır. Hâlid b. Velîd'in, “Mûte Savaşı'nda elimde dokuz kılıç parçalandı, yalnız ağzı enli Yemânî bir kılıcım vardı, elimde o dayanabildi” dediği kaydedilmektedir.

Müslümanlardan Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha başta olmak üzere on beş kişi şehid oldu. Hz. Peygamber şehidlerin ardından ağlamış, ancak ağıt yakıp feryat etmeyi yasaklamış, yakınlarının ve komşularının şehid ailelerine üç gün süre ile yemek götürmesini ve işlerine yardımcı olmasını tavsiye etmiştir. Bizzat kendisi Ca'fer'in ev halkına üç gün yemek göndermiş, daha sonra oğullarını yanına alarak bakımlarını üstlenmiştir.

Günümüzde Mûte Savaşı'nın yapıldığı yerde tarihî Mûte Mescidi'nin kalıntıları ve 500 m. yakınında şehid olan üç kumandanın türbeleri bulunmaktadır.

Tebük Gazvesi

Tebük seferi, Hz. Peygamberin son gazvesidir. Tebük, Medine-Suriye ticaret yolu üzerinde Medine'ye 700 km. uzaklıktadır. Tebük Gazvesi esnasında büyük güçlükler ve sıkıntılarla karşılaşıldığından bu zaman için Kur'an'da “sâatü'l-usre” (güçlük zamanı) tabiri geçer (et-Tevbe 9/117). Bu sebeple Tebük seferini gerçekleştiren orduya “ceyşü'l-'usre”, gazveye ise “Gazvetü'l-'usre” adı verilmiştir.

İslâm-Bizans ilişkileri, Resûl-i Ekrem'in Herakleios'a İslâm'a davet mektubu göndermesi ve onun elçiye güzel muamelede bulunup elçiyi hediyelerle uğurlamasıyla dostane başlamıştı. Ancak Mûte Savaşı'ndan itibaren (Cemâziyelevvel 8 / Eylül 629) o yıllarda Sâsânîler'e karşı önemli zaferler kazanan Bizans'ın âni bir saldırısından endişe ediliyordu.

Suriye'den Medine'ye gelen Nabatî tüccarların Herakleios'un Medine'ye saldırmak için hazırlık yaptığını ve Lahm, Cüzâm, Gassân, Âmile gibi hıristiyan Arap kabilelerinin Bizanslılar'a katıldığını, öncü birliklerinin Arap çölü sınırındaki Belkâ'ya ulaştığını haber vermesi üzerine Hz. Peygamber Tebük Gazvesi'ne hazırlanmaya başladı. Ayrıca Suriye'deki hıristiyan Araplar'ın Herakleios'a bir mektup yazarak Muhammed'in öldüğünü, müslümanların kıtlık içinde perişan duruma düştüğünü, asker gönderip onları kendi dinine katmanın tam zamanı olduğunu bildirmeleri sebebiyle onun harekete geçtiği rivayet edilir.

Tebük seferi sıralarında hava sıcaktı ve önemli bir kıtlık vardı; öte yandan hurmalar olgunlaşmak üzereydi; dolayısıyla savaşa gitmenin büyük fedakârlık gerektirdiği günler yaşanıyordu. Resûlullah, daha önceki gazvelere hazırlanırken nereye gidileceğini son ana kadar gizli tuttuğu halde bu defa çok uzak bir yere sefer yapılacağını, yolculuğun çok zor olacağını ve düşman ordusunun gücünü dikkate alarak kiminle savaşılacağını baştan açıkladı; askerlerin ona göre hazırlık yapmasını söyledi. Bütün müslüman kabilelerine haber gönderilip savaşa hazırlanmaları ve Medine'ye gelmeleri istendi.

Sefer tâlimatının verilmesinden itibaren münafıklar savaş hazırlıklarını engellemek amacıyla harekete geçtiler. Çeşitli bahaneler uydurarak bozgunculuk yapıyorlar, havanın sıcaklığını öne sürüp savaşa gitmek isteyenleri caydırmaya uğraşıyorlardı (et-Tevbe 9/81). Bu arada bazı münafıkların, faaliyetlerini Süveylim adındaki bir yahudinin evinden yürüttüğü öğrenilince bu ev Hz. Peygamber'in emriyle yakıldı.

Yalan beyanda bulunarak izin isteyen seksen civarında münafiğa izin verildi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu münafıkların fitne çıkarıp müslümanlara zarar verecekleri ve Allah'ın onların sefere çıkmasını istemediği bildirilmektedir (et-Tevbe 9/42-47).

Bedevî Araplar'dan da bir bahane ile savaşa katılmamak için izin talep edenler olduysa da Resûlullah onlara izin vermedi. Bunun yanında bazı müslümanlarda sefere karşı bir isteksizlik ve durgunluk görüldüğünden Allah Teâlâ müminleri uyarmıştır: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olunuz' denilince yerinize yığılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Fakat dünya hayatının nimetleri

âhiret saadetinin yanında pek az bir şeydir. Eğer seferber olmazsanız Allah sizi acıklı bir azapla cezalandırır ve yerinize başka bir kavim getirir de siz Peygamber'e hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. Allah her şeye kâdirdir. Eğer siz Peygamber'e yardım etmezseniz Allah ona yardım eder" (et-Tevbe 9/38-40). Bu uyarı üzerine ashab sefer hazırlıklarını hızlandırdı.

Asker sayısının çokluğu dolayısıyla binek vb. ihtiyaçların temininde karşılaşılan zorluklar ve kıtlık yüzünden Resûl-i Ekrem ashaptan yardım istedi. Hz. Ebûbekir malının tamamını, Hz. Ömer yarısını getirdi. Ancak en büyük yardımı Hz. Osman yaptı, ordunun üçte birini donattı. Münafıkların çok az yardım yapabilen fakir sahâbîlerle alay etmeleri üzerine Allah bu münafıkların maskaraya çevirileceğini ve elem verici bir azaba çarptırılacağını bildirdi (et-Tevbe 9/79). Müslüman kadınlar da ziynet eşyalarını getirdiler. Bu yardımlara rağmen özellikle binek ihtiyacı karşılanamıyordu. Sefere katılmayı arzu ettikleri halde binek bulamayan yedi sahâbî Hz. Peygamber'e başvurdu ve onun da binek temin edememesi üzerine ağlayarak geri döndüler. Haklarında âyet nâzil olan (et-Tevbe 9/92) ve "bekkâin" diye anılan bu yedi kişi üç sahâbî tarafından binekleri sağlanınca gazveye katıldı. Böylece kısa sürede 30.000 kişilik bir ordu hazırlandı.

Resûlullah, Hz. Ali'yi yerine vekil bıraktıktan sonra Medine'den ayrıldı. Hz. Ali'nin Medine'de kalması münafıkların dedikodularına yol açınca Ali hemen yola çıkıp Cüf' te orduya yetişti; fakat Resûl-i Ekrem kendisine, "Sen bana göre Mûsâ'ya nisbetle Hârûn'un durumunda olmak istemez misin; ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir" dedi ve onu Medine'ye gönderdi. Hz. Peygamber ilk karargâhını Seniyyetülvedâ'da kurdu. Burada toplanan askerin mevcudu 30.000'i geçiyordu. Binek olarak 10.000 at, 12.000 deve vardı (Belâzürî, I, 368).

Adamlarıyla birlikte oraya kadar gelen ve Zübâb tepesi civarında ayrı bir ordugâha yerleşen münafıkların reisi Abdullah b. Übey, "Muhammed, Rumlar'la savaşmayı oyuncak sanıyor. Ben onun ve arkadaşlarının iplere bağlandığını görür gibiyim" diyerek yetmiş seksen taraftarıyla Medine'ye döndü (Vâkıdî, I, 995). Bununla birlikte çok sayıda münafık ganimet beklentisiyle sefere katıldı. Bu arada birkaç sahâbî geçerli bir mazeretleri olmadığı halde orduya katılmamıştı; bunların üçü hariç diğerleri daha sonra orduya yetişti. Sefere iştirak etmeyen sahâbîlerden Ebû Hayseme el-Ensârî de ordunun hareketinden birkaç gün sonra atına binerek Tebük'e doğru yola çıktı.

Hz. Peygamber, hareket öncesinde büyük sancağı Hz. Ebû Bekir'e vererek hareket tâlimatını verdi. Binek yetersizliği dolayısıyla develere nöbetleşe biniliyordu. Hz.

Peygamber, Tebük yolunda Semûd kavminin yurdu Hicr'den geçerken ashabına Allah'ın gazabına uğrayan bu beldedeki kuyudan su içmemelerini, abdest almamalarını söyledi ve devesini hızla sürerek oradan uzaklaştı. Su ihtiyacını karargâhtan uzakta Sâlih peygamberin devesinin su içtiği kuyudan karşılamalarını istedi.

Uzun ve yorucu bir seferden sonra **Tebük**'e ulaşıldı. İslâm ordusu on beş-yirmi gün Tebük mevkiinde bekledi. Ancak gerek Bizans'tan gerekse onu destekleyen Araplar'dan bir hareket görünmüyordu. Alınan haberlerin asılsız olduğu ve Bizans'ın müslümanlara karşı ordu hazırlamadığı anlaşıldı. Bazı rivayetlerde İslâm ordusunun geldiğini duyan Bizanslılar'ın müslümanların karşısına çıkmaya cesaret edemeyip geri çekildiği kaydedilir.

Resûlullah, Tebük'te bulunduğu sırada İslâmiyet'i kabul etme veya cizye ödeme şartıyla itaate davet için Akabe körfezinin kuzeyindeki Eyle (Akabe) Limanı, Ezruh, Cerbâ, Maknâ ve Maan'a birlikler gönderdi. Eyle'nin piskoposu Yuhannâ b. Rü'be ile Cerbâ, Maknâ ve Ezruh halkının temsilcileri Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek cizye ödemeyi kabul ettiklerini bildirdiler. Maknâ'da yaşayan Benî Cenbe yahudilerinin yetiştirdiği meyvelerin, denizden avladıkları ürünlerin ve hanımlarının dokuduğu bezlerin dörtte birinin cizye olarak alınması kararlaştırıldı. Resûl-i Ekrem onlara canları ve mallarının güvence altına alındığını belirten ahidnâmeler verdi. Bölgedeki birkaç yahudi kabilesiyle anlaşmalar yapıldı. Bu anlaşmalar, Tebük Gazvesi sırasında nâzil olan cizye âyetinin (et-Tevbe 9/29) ilk defa uygulanması bakımından önemlidir.

Bu arada Hâlid b. Velîd kumandasında 400 kişilik süvari birliği Irak yolu üzerinde bulunan, verimli topraklara sahip önemli ticaret merkezlerinden Dûmetülcendel'e gönderildi. Hz. Peygamber'in huzuruna getirilen Dûmetülcendel hâkimi hıristiyan Ükeydir b. Abdümelik cizye ödemek suretiyle İslâm devletinin egemenliğini benimsedi.

Benî Cüzâm reislerinden bazıları Resûlullah'la görüşüp müslüman oldu. Ayrıca Resûl-i Ekrem'in, o sırada Humus veya Dımaşk'ta kaldığı belirtilen Herakleios'a cizye âyetinin de eklendiği ikinci bir davet mektubu gönderdiği bildirilmektedir

Hz. Peygamber, Tebük'te Şam üzerine yürünüp yürünmemesi konusunda yaptığı istişare sonucu daha ileriye gitmenin faydasız olacağı kanaatine vardı ve ordusuna dönüş emri verdi. Sefer esnasında herhangi bir çatışma meydana gelmemesine rağmen son derece güç şartlar altında 30.000 kişilik bir ordunun çıkarılması ve Bizans'a karşı gidilerek meydan okunması dolayısıyla Tebük Gazvesi askerî ve siyasî bakımdan büyük bir zafer sayılır. Zira bu gazve, müslümanların kendi sınırlarını düşmanlardan koruma hususundaki kararlılıkları

yanında Bizans'a ve Arap yarımadası dışındaki komşu devletlere karşı Medine'nin askerî ve siyasî gücünü ortaya koydu.

Tebük Seferi esnasında konaklama yerlerinde on beş açık mescid (namazgâh) inşa edildi. Bu gelenek daha sonra devam etti ve ordunun konakladığı yerler namazgâh oldu.

Tebük Gazvesi süresince öğle ile ikindi, akşamla yatsı namazları cemedilerek kılındı.

Tebük dönüşünde bir grup münafık Resûl-i Ekrem'e suikast düzenlemek için hazırlık yaptı. Bunu farkedene Hz. Peygamber, Huzeýfe b. Yemân'ı onların üzerine gönderdi. Huzeýfe'nin geldiğini gören münafıklar tuzaklarının Allah tarafından Hz. Muhammed'e haber verildiğini anlayıp kaçtılar ve askerinin içine karıştılar. Resûlullah'ın isimlerini Huzeýfe'ye açıkladığı on iki münafığın suikast teşebbüsüne Kur'an'da işaret edilir (et-Tevbe 9/74).

Sefer dönüşü Zûevan'da konakladığı sırada bazı münafıklar Hz. Peygamber'e gelerek orada inşa ettikleri, sefere giderken dönüşte içinde namaz kılacağını söylediği mescidlerine davet ettiler. Ancak bu sırada mescidi yapanların niyetlerinin müminlere zarar verip aralarına nifak sokmak olduğunu bildiren âyetler indi (et-Tevbe 9/107-110) ve Resûl-i Ekrem, Kur'an'da Mescid-i Dırâr diye adlandırılan bu yapıyı yıktırdı.

Hz. Peygamber'in son gazvesi olan Tebük Seferi yaklaşık elli gün sürdü. Receb (ekim) ayında çıkılan seferden ramazan (aralık) ayında Medine'ye dönüldü. Halk büyük bir sevinçle Seniyyetülvedâ'ya giderek orduyu kasidelerle karşıladı. Resûl-i Ekrem her sefer dönüşü Medine'ye gelince önce mescide girip iki rek'at namaz kılar, ardından oturup sefere katılmayanların mazeretlerini dinlerdi. Tebük Gazvesi'ne mazeretleri olmadığı halde katılmayan seksen kişi Mescid-i Nebevî'ye gelerek sözde mazeretlerini açıkladılar. Resûlullah onların söylediklerini esas alıp kalplerinde gizledikleri şeyleri Allah'a havale etti (et-Tevbe 9/94-98).

Bu arada Ensardan Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî' ve Hilâl b. Ümeyye nefislerine aldanıp sefere gitmemişlerdi. Bu üç sahâbî gerçeği Resûl-i Ekrem'e anlattı. Hz. Peygamber onlara toplumdan tecrit cezası verdi; en yakınları dâhil hiçbir müslüman onlarla konuşmadı. Allah'tan başka sığınacak bir yer kalmadığını anlayan üç kişiye bütün genişliğine rağmen yeryüzü dar geliyordu. Elli gün sonra affedildiklerini bildiren âyetler nâzil oldu (et-Tevbe 9/117-118).

VEDA HACCI

Veda Haccı ve Hutbeleri (10/632)

Hac, h. 9. yılda farz kılındı. O sene Hz. Ebû Bekir, hac emiri olarak hacca gitti.

Hz. Peygamber, h. 10.yılda hacca gitti. Bu hacca, sahabilerle vedalaştığı için veda haccı dendi.

Arafatta dinin kemale erdiğine dair ayet nazil olmuştur.

Veda hutbelerinde, takva, veda, kan davalarının kaldırıldığı, emanete riayet, faizin yasaklanması, kısas ve diyet hususları, nesî- takvimde erteleme, kadın hakları, aile hukuku, müminlerin kardeşliği gibi konulara yer verilmiştir.

Hz. Peygamber'in Vefatından Önceki Bazı Gelişmeler

Hz. Peygamber'in vefatından bir müddet önce **Esved el-Ansî** Yemen'de ortaya çıkarak peygamberlik iddia etti. Ans ve Mezhic kabilelerinin desteğini alarak Yemen valisi Şehr b. Bazan'ı öldürdü ve hanımı ile evlendi. Bölgeye hâkim oldu. Sonra zorla evlendiği hanımının yardımı ve hilesi ile öldürüldü. Esved'in ölüm haberi Medine'ye ulaştığında Hz. Ebûbekir henüz halife olmuştu.

Hanife kabilesinden **Müseylimetü'l-Kezzab** ise Yemame'de peygamberlik iddia etti. Müseylime daha önce Medine'ye gelip Müslüman olmuştu. Yemame'ye dönünce dinden dönerek peygamberlik iddia etti. Hz. Peygamber'e yazdığı mektupla peygamberliğe ortak olmayı teklif etti. Hz. Ebû Bekir döneminde Akraba savaşında ortadan kaldırıldı.

Hz. Peygamber, hicretin 11. yılında Mute savaşının intikamını almak için Üsâme b. Zeyd komutasında bir orduyu Bizans'a karşı göndermek istedi. Fakat ömrü vefa etmedi.

Hz. Peygamberin Vefatı

Hz. Peygamber, hayatının son yıllarında genellikle rahatsızdı. Elden geldiğince kendisine özen gösteriliyordu. H. 11. senesi Safer ayının son haftasında hastalandı. Başının ağrıdığını söyledi. Ertesi gün ağırlaştı. Takati kalmayınca tüm hanımları kendisine aynı yerde yani Hz. Aişe'nin evinde kalmasını söylediler.

Hz. Peygamber bir ara kendisini iyi hissedince mescide çıktı, minbere oturarak ashabına: «**Bir kul ki, Allah onu dünya ile kendine kavuşması arasında bir seçim**

yapması için muhayyer kıldı, o, Allah'a kavuşmayı tercih etti» buyurdu. Hz. Ebû Bekir, bu sözü duyunca; «canlarımız, mallarımız ve evlatlarımızla sana feda olalım» diyerek ağladı.

Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e iltifatlarda bulundu ve onun kapısı dışında bütün kapıların kapatılmasını, Mescide sadece onun kapısından girilmesini emretti. Namaz için onu vekil tayin etti. Sonra Üsame'yi sefere çıkarmalarını istedi. Sonra minberden indi ve evine gitti.

Sonraki günlerde daha da ağırlaştı. Rasulullah ağır hasta iken bir gün yanındakilere, «bana bir kağıt getirin size bir yazı yazayım, sonra yolunuzu şaşırmasınız.» dedi. İçlerinden bazıları: «Rasulullah, çok acı çekiyor. Hem elimizde Kur'an var, o, bize yeter,» dediler. Kağıt getirilmesini isteyince her kafadan bir ses çıktı. Bunun üzerine Rasulullah, «buradan çıkın gidin» diyerek insanları odadan kovdu.

Aynı gün birkaç saat sonra Hz. Peygamber şifahî olarak üç tavsiyede bulundu: «Yahudi ve Hıristiyanları Arabistan'dan çıkarınız; gelen yabancı heyetlere sünnetim üzere hediyeler verin; Kur'an'a sıkı sıkı yapışın.»

Hz. Aişe'nin kucağında «La ilahe illallah, ruh teslimi ne güzel şeymiş, maarrafiki'l-a'la» diyerek ruhunu teslim etti. (14 R. evvel 11 / 8 Haziran 632). Müslümanlar çok büyük şaşkınlık geçirdi.

Hz. Ali, cenazeyi yıkadı. Hz. Abbas ve onun oğulları Fazl ve Kûsem ile Üsame b. Zeyd, Hz. Ali'ye yardım ettiler. Gruplar halinde Peygamberimizin naaşının olduğu odaya giren Müslümanlar tek tek imamsız cenaze namazını kıldılar.

Vefat ettiği yere döşeği ile defn edildi. Daha sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de vefat ettiklerinde onun yanına defn edildiler.

HZ. PEYGAMBER'İN AİLE HAYATI

Hiz. Peygamber'in Ailesi

Babası, Abdullah (ö. 571) b. Abdulmuttalib (Şeybe) b. Haşim (Amr) b. Abdimenaf (Muğire) b. Kusay (Zeyd) (ö. 480) b. Kilab b. Mürre b. Ka'b b. Lüey b. Galib b. Fihri (Kureyş) b. Malik..... Adnan İbrahim.

Annesi, Âmine (ö. 577) binti Vehb b. Abdimenaf b. Zühre b. Kilab'dır. Kureyş kabîlesi içinde ileri gelen bir boya- Zühreoğullarına mensup olup, güzel konuşan ve zekâsıyla tanınan bir kadındı. Hâşimoğulları reisi olan Abdulmuttalib, Âmine'yi oğlu Abdullah'a istedi ve onunla evlendirdi. Âmine ile Abdullah'ın bu güzel evliliğinden Hiz. Muhammed (s.a.s.) dünyaya geldi. Abdullah, Âmine hamile iken Suriye'ye yaptığı bir ticarî yolculuk sırasında Yesrib (Medine)'te vefat etti.

Âmine, Hiz Peygamber altı yaşlarında iken, onu alıp dayılarının yanına Yesrib'e gitti ve eşi Abdullah'ın kabrini oğlu Muhammed (sas) ile birlikte ziyaret etti. Bu seyahate, cariyesi Ümmü Eymen de katıldı.

Hiz. Peygamber, babasının dayıları Neccâroğulları ile tanıştıktan sonra annesi Âmine ile Yesrib (Medine)'den ayrıldı. Ebvâ köyüne vardığında annesi hastalandı ve orada vefat etti. Hiz. Muhammed s.a.v. dadısı Ümmü Eymen ile birlikte Mekke'ye dedesi Abdulmuttalib'in yanına döndü.

Annesinin vefatından sonra da dadısı ve cariyesi Ümmü Eymen ona hizmet etmeye devam etti.

Hiz. Muhammed s.a.v.; “Cennet ehlinde bir kimseyle evlenmek isteyen Ümmü Eymen ile evlensin” buyurunca, Zeyd b. Harise öne atıldı ve bu mübarek hanımla evlendi.

Ümmü Eymen ile Zeyd b. Harise'nin oğlu olarak dünyaya gelen Üsame, İslâm tarihine Sahabenin büyüklerinden ve kahraman kumandanlarından biri olarak geçti.

Bu üç kişiden oluşan aile birçok kez Hiz. Peygamberin iltifatına ve dualarına mazhar oldu. Medine'ye hicret edilince Ümmü Eymen de hicret ederek Hiz. Peygamber'e hizmete devam etti.

Peygamber Efendimiz'in, “annemden sonra annemdir” buyurarak iltifat ettiği Ümmü Eymen doğumundan vefatına kadar Peygamber Efendimiz'i yakından bilen ve en iyi tanıyanlardan birisidir. Ümmü Eymen, Hiz. Osman döneminde vefat etti

HZ. PEYGAMBERİN HANIMLARI

Mekke Döneminde Hanımları

1. Hz. Hatice binti Huveylid: Hz. Peygamber 25, Hz. Hatice 40 yaşında iken evlenmiştir. Gerçek bir sevgi ile 25 yıl birlikte yaşamışlar, Hz. Hatice malıyla ve canıyla İslâm davasına en çok hizmet edenlerdendir. Bi'setin 10. yılında vefat etmiştir.

2. Hz. Sevde binti Zem'a: Hz. Peygamber, Hz. Hatice'nin vefatından 2,5 yıl sonra yaşlı bir kadın olan Hz. Sevde ile evlenmiştir.

Medine Döneminde Hanımları

3. Hz. Aişe: Mekke döneminde nişanlanmış, nikâhlanmış, daha sonra Medine döneminde evlenmiştir.

4. Hz. Hafsa: Hz. Ömer'in kızıdır. Dul kalınca Hz. Peygamber onunla evlenmiştir.

5. Zeyneb binti Huzeyme: Evlendikten üç ay sonra vefat etmiştir.

6. Ümmü Seleme: Hudeybiye'de bulunmuş ve Hz. Peygamber'in kurbanını kesip sahabeye örnek olmasını o tavsiye etmiştir.

7. Cüveyriye binti Haris: Benî Müstalik kabilesi reisinin kızı olup savaş esirlerindendi. Hz. Peygamberin evlenme teklifini kabul etti.

8. Zeynep binti Cahş: Halasının kızı, önce Zeyd'le evlenmiş, ondan boşanınca da Hz. Peygamberle evlenmiştir. İslâm'da evlatlık müessesesini ortadan kaldırmaya matuf bir evliliklerdir.

9. Safiyye binti Huyey: Hayber savaşında ele geçirilen esirlerdendi. Babası, Hendek savaşında Ahzab'ı organize eden Nadiroğulları lideri Huyey b. Ahtaptır. Savaş sonrası Hz. Peygamber'in evlilik teklifini kabul edince evlilik gerçekleşmiştir.

10. Ümmü Habibe binti Ebû Süfyan: Habeşistan'a hicret edenlerdendir. Orada kocası irtidat edince dul kalmıştır. İslâm için her türlü sıkıntıya katlandığından Hz. Peygamber onunla evlenmekle ödüllendirmiştir.

11. Meymune binti Haris: Zeynep binti Huzeyme'nin anne bir kızkardeşidir.

Fatıma binti Dahhak b. Süfyan ve Esmâ binti Numan el- Cevniyye isimli kadınlarla nikâhlandığı fakat zifaf olmadan boşadığı rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamberin evlilik sayısını çoğaltan rivayetler de vardır. Bu rivayetler bir gerçeği yansıtmaktan ziyade ona akrabalık bağı oluştuğuna matuf iddialardır.

Hz. Peygamberin Cariyeleri:

1. Mariye: Aslen Mısırlı Kıbtî Hıristiyan bir cariye iken Müslüman olmuştur. Mukavkıs'ın hediyesidir. İbrahim'in annesidir.

2. Reyhane binti Zeyd b. Amr: Yahudi asıllı cariyesi/ hanımıdır. Kurayzaoğullarındandır. İslâm'ı kabul etmiştir. Veda haccı dönüşünde vefat etmiştir. Cennetü'l-Bakî mezarlığına defnedilmiştir.

Hz. Peygamberin Aile Fertleri

Çocukları: (6 tanesi Hz. Hatice'den birisi Hz. Mariye'den)

Erkek çocukları: Kasım, Abdullah, İbrahim.

Kasım ve Abdullah (Tahir) bebekliklerinde Mekke'de vefat etmişlerdir.

İbrahim: Diğer çocuklarının hepsi Hz. Hatice'den oldukları halde, İbrahim Mısırlı (Kıbtî) cariye Mariye'den doğmuştur. 18 aylık iken vefat etmiştir.

Kızları: Zeyneb, Rukiyye, Ümmü Gülsüm, Fatıma.

Zeyneb:

Rukiyye ve Ümmü Gülsüm, Hz. Osman'la evlenmişlerdir. Rukiye, Bedir savaşı sırasında vefat ettikten sonra, Hz. Peygamber, Hz. Osman'ı kızı Ümmü Gülsüm ile evlendirmiştir.

Fatıma: Hz. Ali ile evlenmiştir. Hasan ve Hüseyin'in annesidir. Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren tek çocuğudur.

Hz. Ali: Hz. Peygamber onun bakımını üstlenmiş, evine almıştır.

Evlatlığı / Azatlı Kölesi Zeyd b. Harise ve azadlı cariyesi Ümmü Eymen:

Zeyd, önce Zeyneb binti Cahş ile evlenmiş, sonra onu boşamıştır. Daha sonra Ümmü Eymen ile evlenmiştir.

Ümmü Eymen, Hz. Peygamber'e dadılık yapmış ve onun "Anamdan sonra anam (kadar sevdiğim kadın) dır." iltifatına mazhar olmuştur. Kendisi doğumundan itibaren

Peygamber Efendimizin hizmetinde bulunmuş ve azad edilip özgürlüğüne kavuşturulduğu halde hizmetini devam ettirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen tek Sahabe olan Zeyd bin Harise'ye eş, Üsame gibi kahraman bir İslâm kumandanına anne olmuştur. Peygamber Efendimizin vefatından sonra Sahabeden büyük saygı ve hürmet görmüştür. Uzun bir ömür yaşamış ve Hz. Osman'ın (r.a) halifeliğinin ilk yıllarında vefat etmiştir.

HZ. PEYGAMBER'İN GEÇİM KAYNAKLARI

Hz. Peygamber, peygamberliği veya devlet başkanlığı için bir maaş almıyordu.

O, zekât ve sadakadan veya devlet bütçesinden de hiçbir şekilde bir şey almamıştır. Onların kendisine ve ailesine helal olmadığını ifade etmiştir.

Geçim Kaynakları:

- a. Ganimetin beşte birinin beşte biri (Humusu'l-humus).
- b. Gazilerin payına düşen beşte dörtten payına düşen miktar.
- c. Safiyy: Ganimeti paylaştırmadan istediği miktarını kendisi için seçmesi.
- d. Hediyeler (Muhayrik'in hediye ettiği bahçeler gibi)
- e. Sulh yoluyla elde edilen **Fedek** arazisi.

Hz. Peygamberin Mirası

9 dirhem para (Hz. Peygamber fakirlere dağıtılmasını emretti.)

Develeri, Giyim eşyaları, yüzüğü,

Bazı aletler ve zırhı.

Hayvanları, bazı ev aletleri ve ayakkabıları Hz. Fatıma'ya verilmiştir.

Hırkası, yüzüğü ve kılıcı devlete kalmıştır.

Fedek arazisi: Hz. Peygamber kamu yararına vakfetmiştir.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE İDARÎ VE SOSYAL HAYAT

Haşimoğulları İslâm'ın doğuşu sıralarında Mekke şehir devletinde sadece «sikaye» hizmetini yürütmektedirler. Hz. Peygamberin dedesi Abdulmuttalib ve Amcası Ebû Talib'in Mekke şehir meclisinde önemli görevleri ve saygınlıkları vardı. Ancak Hz. Peygamberin Mekke şehir devletinde hiçbir idarî görevi olmamıştır.

Hz. Peygamberin amcası Zeyd, «**Hilfu'l-Fudûl**» müessesini kurmuştur. Hz. Peygamber de bu kurumda beraber görev almıştır.

Hz. Peygamber, hiçbir zaman idarî / maddî bir makam peşinde olmamıştır. Kendi hemşehrileri putlarına dil uzatmaması karşılığında ona, Mekke'nin başkanı olmasını teklif etmişlerdi. Fakat bununla birlikte O; «güneşi sağ elime, ayı sol elime verseniz, ben yine de görevimden vazgeçmem,» diyerek reddetmişti.

Hz. Peygamber, sadece Peygamberlik görevini icra etmeye çalışmıştır. O, İslâm'ı tebliğ etmiş, etrafında toplanan insanlar için ihtiyaç duyulan ortamı- idareyi oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla toplumun ihtiyacından bir devlet doğmuştur.

O, Medine'ye hicret etmeden önce Medineliler başlarına bir reis seçmek üzeredirler. Reis adayı ise Abdullah b. Übeyy'dir. Ancak Allah Resulü'nün Medine'ye hicretiyle Müslümanlar, kendilerini idare etmeye en ehil kişi olarak onu görmüşlerdir. Elbette ki Hz. Peygamber de İslâm toplumu için bir idareye ihtiyaç olduğunun bilincindedir. Yüce Allah da Hz. Peygamber'i İslâm toplumunun her yönüyle önderi olarak tayin etmiştir. Kur'an'daki idareye müteallik ayetler buna işaret etmektedir.

Aslında II. Akabe biatında Hz. Peygamber'in nakibler tayin etmesi bir çeşit idarî tasarruftur. Hz. Peygamberin sahabeden biat alması, Yüce Allah'ın nizamına bağlılığa bir yemindir. Bu nizamda itikat, iman ve muamelât mevcuttur. Muamelât, genellikle devlet olmakla tatbik sahası bulabilir.

Biat, İslâm devletlerinde daima idareyi onaylama aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Hz. Peygamber'in İdaresindeki Unsurlar

Biat: Hz. Peygamberle uygulanmaya başlamış, sonraki İslâm devletlerinde devlet başkanlığına atananlar tarafından da tatbik edilmiştir.

Şura: Hz. Peygamberin idaresinde istişare esas alınmıştır. Hakkında vahiy olmayan tüm konularda sahabilerle istişare etmeyi tercih etmiştir. «Onlar işlerini kendi aralarında istişare ederek yürütürler» ayeti önemli bir mesaj vermektedir.

Hz. Peygamber, idarî, askerî, kültürel ve sosyal konularda istişare etmiştir.

Hz. Peygamber Mekke'yi fethederken Hicabe ve Sikaye haricindeki kurumları kaldırmıştır.

Hicabe: Ka'be'nin bakımı, kapısının ve anahtarlarının muhafazası görevi.

Sikaye: Hacılara su hizmeti veren kurum.

Adalet: Medine sözleşmesine göre, herhangi bir anlaşmazlık durumunda Hz. Peygamberin hakemliğine başvurulacaktır. Yahudiler ve Medine müşrikleri bile bu şartı kabul etmişlerdir.

Hz. Peygamber, adaletli ve ahlaklı tutumu sayesinde nerede bir yanlışlık varsa onu önlemenin yoluna başvurmuştur. Bu sayede kabileler arası savaşları, kanlı baskınları, kan davalarını toplumun hayatından çıkarmıştır. İnsanı öldürmeyi değil, insanı yaşatmayı hedeflemiştir.

O, bir arada yaşamayı, medeniyeti geliştirmeyi devam ettirmek için Mekke'nin fethine kadar İslâm'a girenleri Medine'ye hicret etmeye davet etmiştir. Mekke'nin fethinden sonra taşrada İslâm'ın yerel olarak yayılması için öğretmenler ve idareciler göndermiştir.

Vilayetlerin İdaresi

Hz. Peygamber, Medine'yi kendisi idare etmiştir. Taşraya ise valiler tayin etmiştir. Şehri idare için görevlendirilene «vali» veya «emir»; zekat veya vergi toplamak için görevlendirilene «amil» denilmiştir.

Hz. Peygamber, Medine dışına çıktığı zaman yerine vekil bırakırdı. Askeri seferlere ya kendisi ya da tayin ettiği biri komuta ederdi.

İslâm devletinin hâkimiyeti altına giren yerlerdeki idareciler Müslüman olurlarsa öncelikle onlar görevlerinde bırakılırdı. Kabilelere genellikle onlardan biri amil olarak tayin edilirdi. Valiler, görev yaptıkları yerde Hz. Peygamber'i temsil ederlerdi. İdarî, adli görevleri yürüttükleri gibi, eğitim ve dini tebliğ görevini de yürütürlerdi. Oraya ayrıca bir amil görevlendirilmemişse zekât ve vergi toplama işini de orada görevli vali yerine getirirdi.

H. Peygamber Dönemi Vilayetleri

1. Yemen: İran'a bağlı bir vilayet iken valisi Bazan'ın İslâm ile şereflenmesi üzerine Yemen Medine İslâm Devletine bağlanmıştı. Hz. Peygamber, Bazan'ı görevinde bırakmıştı. Bazan, vefat ettikten sonra onun yerine oğlu Şehr tayin edilmiştir. Aynı zamanda Muaz b. Cebel, Yemen'in Cened bölgesine; Ebû Musa el-Eş'arî, Yemen'in sahil bölgesine; Hadramevt'e ise Ziyad b. Lebid vali olarak atanmışlardır.

2. Bahreyn: Mekke fethinden önce Bahreyn'den yirmi kişilik bir heyet Medine'ye gelerek Müslümanlığı kabul etmiştir. Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinden sonra Bahreyn'e Ala el-Hadrami'yi bir mektupla Bahreyn hâkimi Münzir b. Sava'ya gönderdi. Ada halkının çoğu İslâm'ı kabul etti. Ala, Müslümanlardan zekât, Müslüman olmayanlardan cizye- haraç tahsil etti. Böylece Bahreyn, İslâm devletine bağlandı. Alâ el-Hadramî, İslâm'ı tebliğ eden bir amil ve vali olarak Bahreyn'de görev yaptı (8/630).

3. Umman: Amr b. As, tebliğci, amil ve vali olarak Umman'da görev yapmıştır.

4. Mekke: Hz. Peygamber, Mekke'yi fethedince Ümeyyeoğulları kabilesine mensup bir genç olan **Attab b. Esid'i** Mekke valisi olarak tayin etmiştir. Ayrıca ona günlük bir dirhem ücret tayin etmiştir. **Muaz b. Cebeli** ise fıkıh, Kur'an ve sünnet'i Attab'a öğretmek için danışman olarak bırakmıştır.

5. Taif: Taif heyetinin Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olduklarını bildirmesinden sonra Hz. Peygamber heyetin içinde yer alan en genç kişi olan **Osman b. Ebû 'l-As'ı** vali tayin etmiştir. Osman, Taif valiliği görevine Hz. Ömer dönemine kadar devam etmiştir. Hz. Ömer, onu Uman ve Bahreyn valisi olarak atamıştır.

6. Necran: H. 9'da 60 kişilik içinde papazların da olduğu Necran Hıristiyanlarından müteşekkil bir heyet Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber'le bazı dini tartışmalarda bulunmuşlar, İslâm'ı kabul etmeyip, İslâm hâkimiyetini tanıdıkları bir antlaşma yapmışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber **Necran'a Amr b. Hazm'ı** vali olarak tayin etmiştir.

Hac Emirliği

Mekke'nin fethedildiği sene (8/ 630) Hac emirliğini, Mekke valisi Attab b. Esid yapmıştır.

H. 9. (631) yılda Hac farz kılınmıştır. Hz. Ebû Bekir hac emiri olarak görevlendirilmiş, 300 kişilik bir grubun başında hacca gitmiştir.

H. 10. (632) yılda Hz. Peygamber kendisi hac görevini bizzat idare etmiştir.

Elçilik

Hz. Peygamber, elçilerini liyakatli kişilerden seçmiştir. Ahlak, yakışıklılık, diksiyon, hitabet, ikna kabiliyeti, dürüstlük ve bilgi gibi özellikler aranmıştır. Bölgeyi tanıyanları elçi olarak göndermeyi tercih etmiştir. O, ülkenin dilini bilmeleri de tercih sebebi idi. Tebliğ için gönderilenlerin İslâm'ı çok iyi bilmesi esas alınmıştır.

Kâtiplik

Vahiy yazmak, devlet başkanlarına gönderilecek mektupları yazmak ve antlaşma metinlerini tanzim etmek gibi görevleri kâtipler yapmaktaydı. Hz. Peygamber, sahabilerden okuma- yazma bilenleri bu görevlerde istihdam ederdi. Kâtiplerin sayısının, 10-30 arası olduğu rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Halid b. Said, Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir gibi sahabiler kâtiplik yapmışlardır.

Adli İşler

Medine vesikasına göre hükümleri infaz görevi merkezi hükümete aittir. Yargıç, Hz. Peygamberdir. O, hüküm verirken Kur'an'a göre hareket ediyordu. Kur'an'da olmayan konularda kendisi hüküm veriyordu. Had cezalarını Kur'an'a göre veriyor ve tatbik ediyordu. Hz. Peygamberin hüküm vermesiyle ve fetva vermesiyle ilgili kitaplar tanzim edilmiştir.

Taşrada hüküm verme yetkisi valilerde idi. Hz. Peygamber, kadı olarak bazı sahabileri görevlendirmiştir: Hz. Ali, Hz. Ömer, Zeyd b. Sabit, Ebû Musa el-Eş'arî gibi sahabiler kadılık görevi yapanlardır.

Adli duruşmalar için genellikle Mescid-i Nebi'nin bir köşesi kullanılmıştır.

Askerî Teşkilat

Eli kılıç tutan her Müslüman gerektiğinde askerdir. Herhangi bir askeri seferde Hz. Peygamberin çağrısı üzerine gönüllüler toplanır, sefere çıkacakların isimleri bir deftere kaydedilerek ordu teşekkül ederdi. Tespit edilen günde askerler, belirlenen yerde

binekleriyle, silahlarıyla ve azıklarıyla birlikte toplanırdı. Asker toplama işi genellikle kabile başkanlarınca yürütülürdü.

Orduya Hz. Peygamber ya kendisi komutan olur. Ya da komutan tayin ederdi.

Ordu yola çıkarken önce keşif birlikleri gönderilirdi. Onlar düşman hakkında keşif yapar ve istihbarat sağlardı.

Hz. Peygamber genellikle gideceği yönü gizli tutardı. Hz. Peygamber liva ve sancak kullanırdı. Savaş öncesi düşmanı İslâm'a davet ederdi. Daha sonra çarpışma ve çatışma tercih edilirdi. Önce mübareze, daha sonra orduların çarpışması başlardı.

Askerleri arasında bir parola kullanmayı tercih ederdi.

Savaşta müslüman yapılmasını, din adamlarının, kadınların ve çocukların öldürülmesini yasaklardı.

Müşriklerle Son Safha

Hz. Peygamber 23 yıl boyunca en fazla müşriklerle uğraşmıştır. Mekkelilerle Taiflilerin Müslüman olmasıyla da müşrikler bitmemişti. Müşrikler, Kâbe'yi tavafa gelmeye devam ediyorlardı.

Taif seferi dönüşü Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i hac emiri tayin ederek 300 kişinin başında göndermişti. Bu esnada nazil olan Tevbe suresi müşriklere ultiatom niteliğindedi. Hz. Ali, bu ayetleri müşriklere ilan etmek üzere görevlendirildi.

Hz. Ali, Mina'da müşriklere durumu şöyle ilan etti:

Bu seneden sonra müşrikler hacca ve umreye gelemeyecekler.

Kafirler cennete giremeyecek.

Sürelî antlaşmalar sonuna kadar devam edecektir. Süresiz antlaşmalar iptal edilmiş, fakat dört ay süre tanınmıştır.

Kâbe, çıplak olarak ziyaret edilemeyecek.

Bu ultiatom etkisini gösterdi ve kısa sürede müşrikler Kâbe'ye yaklaşmaz oldular.

ÖRNEK SORULAR

1. Aşağıdakilerden hangisi Hudeybiye Antlaşması'nın maddeleri arasında yer almamaktadır?

- a) Müslümanlar bu yıl Mekke'ye giremeyeceklerdir
- b) Ziyareti gelecek yıl yapacaklar ve şehirde üç gün kalacaklardır
- c) Ziyaretleri esnasında yanlarında sadece kılıçları olacaktır
- d) Taraflar başka kabileler ile anlaşma yapamayacaklardır
- e) Anlaşma 10 sene sürecektir

2. I) Bu fetihle birlikte Müslümanlar Medine'yi kuzeyden tehdit eden en büyük düşman ve şer odağını etkisiz hale getirmiştir

II) Fedek arazisi savaş yapılmaksızın Müslümanların hakimiyetine girmiş ve Beytü'l-mal'e bırakılmıştır

III) Bu savaşta Hz. Ali'nin büyük gayret ve katkıları olmuştur

IV) Mağlup olanlar Hz. Peygamber' e gelerek sürülmemeleri karşılığında topraklarından elde ettikleri ürünün yarısını vermeyi teklif etmişlerdir

Yukarıda hakkında bilgiler verilen gazve aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Bedir
- b) Mute
- c) Hayber
- d) Huneyn
- e) Taif

3. İfk Hadisesi (h. 5 /m. 627) hangi hadiseden sonra vuku bulmuştur?

- a) Uhud Savaşı
- b) Bi'ru Maune
- c) Huneyn Savaşı
- d) Benî Nadîr Gazvesi
- e) Müreysi (Mustalikoğulları) Gazvesi

CEVAPLAR: 1. D, 2. C, 3. E

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I
(DERS NOTLARI)

BEŞİNCİ HAFTA
HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT
& Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ

Hiz. Ebû Bekir'in Hayatı (573-634)

Asıl adı Ebû Bekir Abdullah b. Ebî Kuhafe el-Kureyşî et-Teymî'dir. Erkeklerden ilk Müslüman olandır. «Sıddîk» lakabıyla meşhurdur. «Halifet-u Rasulillah» unvanını ilk kullanan halifedir.

Hiz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe, annesi ise Ümmu'l-Hayr künyesi ile tanınan Selma binti Sahr'dır. Annesi Hiz. Peygamber Daru'l- Erkam'da iken İslâm'la müşerref olmuştur. Babası Mekke'nin fethi günü Müslüman olmuştur.

Ebû Bekir, ilk evliliğini Kuteyle binti Abduluzza ile yapmıştır. Oğlu Abdullah ve kızı Esmâ ondandır. Kuteyle, İslâm'ı kabul etmeyince onu boşamıştır. Kuteyle'den sonra Ümmü Ruman bint Amir ile evlenmiştir. Ondandır da Abdurrahman ve Aişe dünyaya gelmiştir. Onun vefatından sonra ise Esmâ binti Umeys'le evlenmiştir. Ondandır da Muhammed doğmuştur. Aynı zamanda Habibe binti Harice (Hazrec'li) ile de evlenmiştir. Ondandır da Ümmü Gülsüm adlı bir kızı dünyaya gelmiştir.

Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Peygamberin en vefalı dostu, danışmanı ve hicret arkadaşı idi. Onunla birlikte bütün faaliyetlere ve savaşlara katılmıştır. Vahiy kâtiplerindendir. Ensabilmini çok iyi bilirdi. Mekke şehir devletinde «Eşnak» tan sorumluydu.

Hiz. Peygamber, onu 9/631'de hac emiri olarak görevlendirdi. Hiz. Peygamber hastalandığında, onu namaz kıldırmakla görevlendirdi. Beni Saide gölgeliğinde ashab tarafından halife seçildi.

Hiz. Ebû Bekir, malının önemli bir kısmını İslâm'a hizmet yolunda harcamıştır. Tebük seferinde malının tümünü ordunun teçhizi için vermiştir. Müslümanlığı kabul eden ve işkenceye maruz kalan Bilal-i Habeşî, Amir b. Führeyre, Ebû Führeyhe ve Zinnîre gibi birçok köle ve cariyeyi satın alarak hürriyetine kavuşturmuştur. Mekke'de Müslümanlara işkence yapılan dönemde Osman b. Affan, Zübeyir b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Talha b. Ubeydullah gibi gençler onun aracılığıyla İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Hiz. Peygamber'e hicrette yol arkadaşlığı yapmıştır. Hicret esnasında Hiz. Peygamberin Hiz. Ebû Bekir'e; «Üzülme! Allah bizimle beraberdir» mübarek kelamına muhatab olmuştur. Mescid-i Nebi'nin arsasını satın alarak Allah rızası için vakfetmiştir.

Kumandanlığını Resûlullah'ın yaptığı bütün savaşlarda, Hudeybiye Antlaşması, Umretü'l-kazâ ve Vedâ haccında bulunmuştur. Resûl-i Ekrem Bedir Gazvesi'ne karar vermeden önce onunla istişare etti; Ebû Bekir, Resûlullah için kurulan kumandanlık karargâhında onun yanında yerini aldı. Bu gazvede müşriklerin safında bulunan oğlu Abdurrahman ile savaşmasına Hz. Peygamber izin vermedi. Bedir'de alınan esirlere nasıl davranılması gerektiği konusunda Hz. Peygamber onun görüşüne uydu. Hz. Ebû Bekir, Uhud'da savaş müslümanlar aleyhine gelişme gösterdiği andan itibaren vücudunu Resûlullah'a siper eden ve yanından hiç ayrılmayan birkaç sahâbîden biridir.

Tebük Gazvesinde Resûlullah'ın kendisine verdiği en büyük sancağı taşıdı. Ordunun bu gazveye hazırlanması için bütün servetini Resûl-i Ekrem'in emrine tahsis etti. Hicretin 9. yılında (631) bizzat hacca gitmeyen Hz. Peygamber onu 300 sahâbî ile emîr-i hac tayin etti. Bir yıl sonra da Hz. Peygamber ile birlikte Vedâ haccına katıldı. Hz. Peygamber, namaza çıkamayacak kadar hastalanınca namazı Ebû Bekir'in kıldırmasını istedi.

Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesi ve Ashaba Hitabı

Hz. Peygamberin cenazesi ile uğraşıldığı bir anda Muğire b. Şu'be, Hz. Ömer'e gelerek; Ensar'ın, Sakifet-ü Benî Saide'de toplandığını ve bir halife seçmek üzere olduklarını haber verdi. Bu haber üzerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah hemen toplantı yerine gittiler.

Orada toplananlardan Ensar'ın reislerinden biri olan Sa'd b. Ubade, İslâm'a hizmetlerinden, fetihlerdeki başarılarından bahsederek halifeliğin kendi hakları olduğunu savundu. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygambere yakınlık ve Arapların saygı gösterdiği tek kabile olması dolayısıyla halifeliğin Kureyş'te olması gerektiğini savundu. "Araplar, Kureyş'ten başka bir kabileye itaat etmez", diyerek muhataplarını ikna etmeye çalıştı. Hz. Ömer'in halife olmasını teklif etti ise de Hz. Ömer'in teklifi ve diğer sahabilerin uygun görmesi ile ona biat edildi. Benû Saide gölgeliğinde gerçekleştirilen bu biate "özel biat", sonraki gün mescitte yapılan biate ise "genel biat" denildi.

Hz. Ebû Bekir, biat sonrasında, yapacağı icraatlarını özetlediği kısa, fakat anlamlı hitabesinde; «...En hayırlınız olmadığım hâlde sizi yönetmek üzere seçildim. Doğruluktan ayrılırsam beni düzeltin... Allah ve Resulü'ne itaat ettiğim sürece bana itaat ediniz. Bu itaatten ayrılırsam artık sizin üzerinizde itaat görevi kalmaz...» diyerek icraatlarıyla ilgili

mesajlar verdi.

Üsame Ordusu Suriye Yolunda

Hız. Peygamber, vefatından kısa bir süre önce Suriye taraflarına gönderilmek üzere bir ordu hazırladı. Komutasına da Üsame b. Zeyd b. Hârise 'yi tayin etti. Üsame Medine' nin dışında ordugâhını kurarak askeri hazırlıklara başladı. Hız. Peygamberin hastalığı ağırlaşınca Üsame Hız. Peygamberin yanına gitti. Hız. Peygamber bir ara kendisine gelince Üsame yine ordunun başına geçerek sefer hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı. Tam o esnada annesi Ümmü Eymen ona haber salarak Hız. Peygamberin ağırlaştığını haber verdi. Üsame Hız. Peygamberin yanına dönünce artık Hız. Peygamber vefat etmişti.

Hız. Peygamberin tekfini ve teçhizi ile ilgilenen Üsame, Hız. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ile tekrar görevinin başına geçti. Hız. Ebû Bekir, ondan sadece Hız. Ömer'in Medine'de kalması için izin aldı. Bazı sahabiler Üsame'nin komutanlığına itiraz ettilerse de o Hız. Peygamberin tayin ettiği komutanı değiştirmesinin mümkün olmadığını söyleyerek orduyu harekete geçirdi. O, hilafetinin ilk günlerinde meydana gelen irtidat olaylarına aldırmadan, genç Üsame'yi, ordunun başında Suriye taraflarına gönderdi. (1 Rebiulahir 11 / 26. 06. 632)

Hız. Ebû Bekir orduyu uğurlarken orduya şöyle hitap etti: "Emanete hıyanet etmeyin. Ahde vefa gösterin. Ganimetlerden çalmayın. Ölülerin organlarını kesmeyin. Çocukları, yaşlıları ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarını kesip yakmayın... Yiyecek ihtiyacı dışında deve, koyun gibi hiçbir hayvanı kesmeyin. Gittiğiniz yerlerde dünyadan el-etek çekmiş manastırlarda sadece ibadetle meşgul olan birtakım insanlara rastlayacaksınız. Sakın onlara dokunmayın. Gideceğiniz yerlerdeki insanlar sizlere yiyecek sundukları zaman Allah'ın adını anarak yemeye başlayın. Haydi, Allah'ın adıyla ilerleyin. Allah sizi taun ve yaralamalardan korusun»

Üsame ordusunun kırk gün süren Suriye seferinde üç bin kişilik İslâm ordusu ile Kuzeyde Eyle'ye kadar gidildi. İslâm ordusunun karşısına çıkan bir ordu olmadı. Ancak Üsame babasının şehit edildiği Mute civarında gece baskınlar yaparak babasının katillerini bertaraf etti. Bazı isyankâr kabileleri itaat altına aldıktan sonra İslâm ordusunun salimen geri döndü.

Ridde Olayları

Mütenebbilere ve Mürtedlere Karşı Mücadelesi

Hız. Peygamber vefat etmeden bir müddet önce ve sonrasında Arabistan'daki Mekke, Medine ve Tâif dışındaki yerlerde kabileler arasında dinden dönenler ve peygamberlik iddiasında bulunup isyan edenler oldu.

İslâm'ı özümsememiş bazı kabileler de Rasulullah'ın vefatından sonra namaz kılmakla beraber, devlete artık zekat vermeyeceklerini bildirmişlerdir.

Mütenebbilere ve mürtedlere karşı ne yapılacağına ihtilaf yoktu, fakat zekat vermekistemeyenler konusunda ashab arasında fikir ayrılığı vardı. Hız. Ömer ve bir kısım sahabe, Allah'ı birleyen bir kimseyle savaşamayacağını söylüyorlardı.

Halife Hız. Ebûbekir ise, "Hız. Peygamber'e verdikleri bir yuları bile bana vermeyi reddederlerse onlarla savaşırım." diyerek kararlılığını göstererek onları dize getirdi.

Toplu İsyân Girişimleri

Hız. Peygamber Döneminde: Benû Müdlic'den Esved el-Ansî; Benû Hanife'den Müseylime; Beni Esed'den Tuleyha b. Huveylid.

Hız. Ebû Bekir döneminde ise: Beni Temim'den Secah; Fezare'den Uyeyne b. Hısn; Gatafan ve Beni Amr ittifak lideri: Kurre b. Seleme; Benî Süleym'den Fücae b. Abdüyalil; Kinde'den Eş'as b. Kays; Benû Yerbu'den Hakem b. Zeyd'e tabi Benû Bekr b. Vail ve Malik b. Nüveyre'dir.

İsyânların Nedenleri

a) İnanç zayıflığı ve Dinî cehalet: Bir kısmı İslâmlaşmadan ziyade bir boyun eğiş ve Medine'ye siyasi bağlılık. O yüzden gerçek müminler yerine Medine devletinin vatandaşlığı statüsünü kazanan siyasi ve sosyo-kültürel nitelikli tebaa.

b) Kabilecilik, kabileler arası rekabet: Hız. Ebû Bekir'e itaatı Kureyş'e bağlılık gibi değerlendirenler isyan etmişlerdir.

c) Bedevi psikolojisi ve Bağımsızlık arzusu: Bedevinin hayatta kanun ve nizam tanımayan yapısı. Kendi başına bağımsızlığa alışan kabileler, Hız. Peygamberin vefatının

ardından yine bağımsız kalmayı tercih etmişlerdir. Uyeyne b. Hısn'ın şu ifadesi bu hususta önemlidir: “Allaha yemin ederim ki bir an olsun bile iman etmemişim.”

d) Ekonomik sebepler: Malı paylaşmak anlamına gelen zekatı, yani kazançlarını kimseye vermek istemiyorlardı. Kurre b. Hubeyre'nin Amr b. As'a söylediği “Arapların mallarını almaktan vazgeçerseniz, sizin sözlerinizi dinlerler, size itaat ederler, aksi halde onlar sizin etrafınızda toplanmazlar.”

Mütenebbilerle Savaş

1. Esved el-Ansî: Hz. Peygamber'in vefatından önce Yemen'de Peygamberlik iddiasıyla isyan etti. Vali Şehr b. Bazan'ı öldürdü, onun hanımını nikahladı. Hz. Peygamber, öldürülmesini emretti. Zorla nikahına aldığı kadının hilesi ile öldürüldü.

2. Tuleyha b. Huveylid: 9/630'da Medine'ye gelip Müslüman olan Tuleyha, Esed, Gatafan ve Tayy kabilelerinin bazılarının desteğiyle peygamberlik iddiasında bulundu. Buzaha'da Halid b. Velid'in ordusuyla savaştı. Tuleyha, Şam taraflarına kaçtı ve daha sonra Müslüman oldu.

3. Secah bt. Hâris: Temim kabilesinin Tağliboğulları kolundan Hıristiyan bir kâhine iken Peygamberlik iddiasında bulundu. Temim kabilesi liderlerinden Malik b. Nüveyre de onunla beraber hareket ediyordu. Halid b. Velid ile karşılaşınca Malik, teslim oldu. Secah daha sonra Müslüman oldu ve kabilesine döndü. Halit, Malik'i öldürdü ve hanımını nikahladı.

4. Müseylimetü'l-Kezzab: Benî Hanife kabilesinden olup peygamberlik iddiasında bulundu. Hz. Ebû Bekir, Müseylime'ye karşı İkrime b. Ebî Cehil'i gönderdi. İkrime, Müseylime'ye yenilince bu defa Hâlid b. Velîd'i gönderdi. **Yemame** yakınlarında vuku bulan Akriba savaşında iki taraf da büyük kayıplar verdi. Vahşi, Müseylime'yi öldürdü. Hanifeoğulları bozguna uğradı. Bu savaşta Müslümanlardan 700 ilâ 1200 kişi şehit oldu. Şehitlerden 70'i Kur'an hafızı idi.

İsyancılarla Savaş

1. Bahreyn: Bahreyn halkı ve yönetimi irtidat edip isyan edince Hz. Ebû Bekir, Bahreyn'de irtidat edenlerle savaşmak için **Ala b. el-Hadramî'yi** gönderdi. Ala b. Hadramî bölgede Müslüman olanların desteğini de alarak mürtedlere karşı başarı elde ederek İslâmın hakiyetini yeniden sağladı.

2. Umman: Umman'da oturanların büyük bir kısmını oluşturan **Ezd kabilesinden** Lakit b. Malik irtidat ederek Umman'ı ele geçirerek isyan etti. Hz. Ebû Bekir, Umman'a **İkrime b. Ebi Cehil**'i gönderdi. Lakit'in ordusuyla yapılan savaşta Müslümanlar galip geldi. Pek çok ganimet de elde edildi.

3. Yemen İsyanı: Esved el-Ansî'den geriye kalan taraftarları isyan ettiler. Yemen'in yeni valisi Firuz, Halife'nin gönderdiği ordunun desteği ile isyanı bastırarak kontrolü sağladı.

4. Kinde İsyanı: Hadramevt bölgesinde zekat amili olarak görev yapan Ziyad b. Lebide karşı Kinde kabilesi reisi Eş'as b. Kays etrafına asileri toplayarak isyan etti. Hz. Ebû Bekir, Muhacir b. Ümeyye'yi bir ordu ile isyanı bastırmak için gönderdi. Muhacir ile Ziyad birlikte hareket ederek asilerin üzerine yürüdüler. Bir kaleye sığınmak zorunda kalan Eş'as ve Kindeliler eman isteyince Hz. Ebû Bekir onları affetti.

Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihleri

Dünya tarihini etkileyen en büyük olaylardan birisi İslâm'ın başlamasıdır. İslâm'ın yayılması ile 1000 yıllık Pers imparatorluğu yok oldu, paganizm tarihe gömüldü, Zerdüştlük ortadan kaldırıldı. Dinler yeniden tarihte etken oldu. Harita yeniden düzenlendi ve tarih değişmedi. Çin batıya ilerliyordu, ilerleyişi durdu. Bugünkü sınırlarında kaldı. Avrupa merkezci tarih taslağından bakılınca bu görülmez. Bunlara kendi zaman algımızdan bakmalıyız.

Fetihlerin Sebepleri

- a) Arapların savaşçı özellikleri ve yüksek manevra kabiliyetleri
- b) İslâm dinini bütün dünyaya yayma gayret ve inancı. İslâm ile sağlanılan birlik kavmiyetçilikten arınma ve potansiyelin fethiye kanalize edilmesi.
- c) Bizans ve Sasani'nin 610'dan itibaren savaşları ile birbirini yıpratmış olması (Sünnetullah: Birliklerini bozma, parçalama). Tıpkı Osmanlı yükselirken Avrupa'nın parçalanması.
- d) Fetih topraklarındaki halk ile idare arasındaki kopukluk ve halka yönelik adaletsizlikler, ağır vergiler ve savaşlardan yılgınlık
- e) İslâm'ın hoşgörü içerisinde birlikte yaşama kültürü sağlaması

Irak Fetihleri

Ridde savaşları devam ederken Irak bölgesinde Şeybanî kabilesi liderlerinden Müsenna b. Hârise, Müslümanlar adına Farslar'la bir mücadele içindeydi. Hz. Ebû Bekir, ridde savaşları sonrası 12/633 yılında Hâlid b. Velîd'i de Yemame'den Irak'a yardım için gönderdi.

Sasaniler, 601 tarihinde Hire şehrini alarak buranın idaresini Hıristiyan Lahmî kabilesine vermişlerdi. Sasaniler Irak Sevad'ı denilen Mezopotamya'nın verimli topraklarını derebeyler aracılığı ile sağlamaktaydılar.

Basra körfezinden başlayarak fetihler gerçekleştiren Hâlid b. Velid, karşısına çıkan Sâsânî birliklerini mağlup etti. Nihayet Hire'ye ulaştı.

Hire ve Anbar'ın Fethi (12/633)

Halit b. Velit komutasındaki İslâm ordusu Hire'yi kuşattı ise de bir müddet sonra şehrin ileri gelenleriyle müzakerelere başlandı. Yapılan görüşmelerden sonra Hireliler'in temsilcisi İyas b. Kabisa, cizye ödeyerek barış yapmak isteğinde bulundu. Hirelilerle şu şartlarda antlaşma yapıldı (12/633):

1. Müslümanlara yıllık 90.000 dirhem müşterek cizye ödeyecekler.
2. İnanç ve ibadetlerinde özgür olacaklar.
3. Kimseyi isyana teşvik etmeyecekler.

Hire'nin ele geçirilmesinden sonra Müslümanlar Anbar'ı kuşattılar. İranlılar, şehrin etrafına hendek kazarak savunmaya geçseler de, Hâlid b. Velîd, güçsüz develeri keserek hendeği doldurdu ve hendeği geçerek Anbar'ı fethetti (12/633).

Bu zaferlerle güçlerini birleştirerek Müslümanlara teslim olmayan Hıristiyan Araplar, İslâm'ın hâkimiyetine boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Şam Fetihleri

Hz. Ebû Bekir, yaptığı istişarelerden sonra Şam bölgesine sefere karar verince dört ayrı komutan görevlendirdi. Amr b. el-Âs'ı Filistin'e, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün'e, Yezid b. Ebî Süfyân'ı Şam (Suriye) bölgesine fetihler yapmaları için görevlendirdi. Şam bölgesine giden ordu komutanları, kalabalık Bizans birlikleriyle karşılaşınca durumu Hz. Ebû Bekir'e

bildirdiler. Hz. Ebû Bekir de Irak bölgesinde fetihlerde bulunan Hâlid b. Velîd'e mektup yazarak yerine Müsenna b. Hârîse'yi bırakıp Şam'a yardıma gitmesini bildirdi.

Ecnadeyn Savaşı (13/634)

Hz. Ebû Bekir'in emri üzerine, Hâlid b. Velîd, Irak cephesinden Suriye cephesine giderken Dûmetu'l-Cendel'i fethetti. Suriye cephesine varınca bölgedeki komutanlarca başkomutan tayin edildi. Hâlid, önce Merc-u Rahıt'taki Bizans birliklerini yendi. Ardından (13/634) Busra şehrini fethetti. Onlarla, ergenlik çağına gelenlerin cizye ödemeleri şartıyla anlaşma yaptı.

Ecnadeyn Savaşı Suriye topraklarında Bizans ile gerçekleşen ilk savaştır. 24.000 kişilik ordusu ile Hâlid, Kudüs'ün batısındaki Ecnâdeyn'e doğru hareket etti ve ordugâhını orada kurdu. Hâlid'in komutasındaki ordu ile Bizans ordusu Ecnadeyn mevkiinde karşı karşıya geldiler. Bu savaşta Müslümanlar kesin bir başarı elde ettiler. Savaşta Bizanslılardan 3.000 asker öldürülürken Müslümanlar 14 şehit verdiler. Bu savaş sonucunda Filistin topraklarının yolu müslümanlara açıldı.

Kur'an'ın Cem'i

Kur'an'ı Kerim nazil olurken bir taraftan ayetler hafızlar tarafından ezberleniyordu. Diğer taraftan o günkü şartlarda nazil olan ayetler yassı taşlara, deri ve kemik parçalarına veya hurma dallarına yazılarak muhafaza ediliyordu.

Mürtedlerle yapılan savaşlar esnasında özellikle 11/632 yılında Müseylime ile yapılan Akraba savaşında Kur'an hafızı pek çok sahabe hayatını kaybetmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer, bu gelişmenin Kur'an'ın muhafazasına zarar verebileceğinden endişe ederek Kur'an-ı Kerim'in mushaf olarak bir araya toplanmasını Hz. Ebû Bekir'e teklif etti.

Hz. Ebû Bekir, önce Hz. Peygamber'in yapmadığı bir işi yapmaktan kaçındıysa da ikna oldu ve bu işi yapmaya karar verdi. Bu iş için Zeyd b. Sabit'i görevlendirdi. Zeyd de Kur'an'ı Kerim'i yazılı malzemelerden ve insanların hafızalarından ikişer kişinin şahitliğiyle Kur'an'ın sure ve ayetlerini cemederek mushaf haline getirdi. 25 civarında hafız vardı ve onların kontrolünde kabul edildi.

İslâm devletinin başkanı ve Rasulullah'ın halifesinin talimatıyla bir cild halinde bir araya getirilen resmi Kur'an nüshası Hz. Hafsa'ya teslim edilmiştir.

Hiz. Ömer'in Halife Tayin Edilmesi

Hiz. Ebû Bekir, 13/634'te hastalandı ve Hiz. Ömer'i namaz kıldırmak için imam tayin etti. Kendinden sonra Hiz. Ömer'in halife olmasının uygun olduğunu düşünerek ashabın ileri gelenleriyle istişare etti. Ashabın çoğunluğu Hiz. Ömer'in halife olması fikrini destekledilerse de bazıları onun sert karakterinden çekiniyorlardı. Sonuçta Hiz. Ebû Bekir, yazılı bir vasiyetname ile yerine Hiz. Ömer'i halife tayin etti.

Hiz. Ebû Bekir'in Vefatı (13/634)

Hiz. Ebû Bekir 63 yaşında vefat etti. Cenazesinin eski elbiseleriyle kefenlenmesini, eşi Esmâ binti Umeys tarafından yıkanmasını ve oğlu Abdurrahman'ın ona yardım etmesini istedi.

Nitekim vasiyetine uygun bir şekilde onun cenazesini hanımı Esmâ bint Umeys yıkadı. Cenaze namazını Hiz. Ömer kıldırdı. Hiz. Peygamber'in yanına defnedildi.

Hiz. Ebû Bekir'in Yönetim Anlayışı

a. İstişareye önem vermesi (Şura): Ridde hadiselerinde ordu başına geçmek istediğinde Hiz. Ömer ve Hiz. Ali, onun Medine'de kalması gerektiğini ifade etmişlerdir. O da bu ikazları dikkate alarak ordunun başına Halit b. Velid'i tayin etmiş, kendisi Medine'de kalmıştır. Bir diğer istişaresi Hiz. Ömer'in halifeliği hususunda gerçekleştirmiştir. O, yönetimde gerçekleştireceği konularda istişarede bulunmayı gözdardı etmemiştir. Onun danışma kurulunda Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Hiz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel ve Zeyd b. Sabit gibi sahabenin ileri gelenleri vardır.

Medine'de davalara bakma hususunda Hiz. Ömer; Beytulmal emini Ebû Ubeyde b. Cerrah; devlet kâtibi Hiz. Osman, Ali, Zeyd b. Sabit; Hacib Şedid ile istişare yapmıştır.

b. Yönetimde kararlı davranması: Usame'nin yaşının henüz çok genç olması dolayısıyla bazı sahabiler onun komutanlığına müsbet bakmamışlarsa da o, Hiz. Peygamber tarafından tertip edilen ordunun başında Üsame'yi göndermiştir.

Ridde hadiselerindeki tavrı: "Allaha yemin olsun ki, namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla savaşıcağım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Onlar Resulullah'a verdikleri zekât hayvanının başına bağlanan ipi dahi bana vermekten çekinirlerse, yine onlarla

savaşırm” diyerek kararlılığını ortaya koymuş ve zekât vermeyenlerle savaşarak onları yola getirmiştir.

c. **Müsamahalı davranması:** Halid b. Velid’in Secah ile hareket eden Beni Hanzala reisi Malik b. Nüveyre’nin eşi Leyla ile evlenmesi üzerine azlinin istenmesi karşısında “Ben asla kâfirlere karşı kınından çıkardığı bir kılıcı, kına sokmam” diyerek başarılı bir komutanın beşeri bir hatası dolayısı ile müsamahalı davranmaya devam etmiştir.

d. **Ehliyet (Liyakat):** Yönetimde liyakata büyük önem vermiştir. Teymoğullarından hiç kimseyi komutan tayin etmemiştir. Örneğin; Talha b. Ubeydullah onun zamanında önemli bir devlet görevine getirilmemiştir.

Yönetimini Hz. Peygamberin kurmayları ile devam ettirmesi. Mekke (‘Attab b. Esîd); Taif (Osman b. Ebû’l-‘As); Cened (Muaz b. Cebel); Zebid, Aden, Yemen (Ebû Musa el-Eş’arî); Bahreyn (‘Ala el-Hadramî) Peygamber bürokratlarıdır.

ÖRNEK SORULAR

1. Hülefa-i Raşidin döneminde halifelerin seçilmesinin şekli aşağıdakilerden hangisinde yanlış verilmiştir?

- a) Hz. Ebubekir-Seçim
- b) Hz. Ömer-Atama
- c) Hz. Osman-Şura
- d) Hz. Ali-Seçim
- e) Hz. Hasan-Kısmi Seçim

2. Hz. Ebubekir dönemindeki başkent görevlilerinden hangisi yanlış verilmiştir?

- a) Hz. Ömer-Kadı
- b) Ebu Ubeyde b. Cerrah-Beytulmal emini
- c) Zeyd b. Sabit-Şehremini
- d) Hz. Osman-Devlet kâtibi
- e) Şedid-Hacib

3. İlk dönem fetihlerinin sebepleri arasında aşağıdakilerden hangisi zikredilemez?

- a) Arapların savaşçı özellikleri
- b) İslam dinini bütün dünyaya yayma gayreti
- c) Bizans ve Sasani'nin 610'dan itibaren savaşları
- d) Fetih topraklarındaki halk ile önceki idare arasındaki kuvvetli bağ
- e) İslam'ın hoşgörü içerisinde birlikte yaşama kültürü sağlaması

CEVAPLAR: 1. D, 2. C, 3. D

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I
(DERS NOTLARI)

ALTINCI HAFTA
HZ. ÖMER DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

HZ. ÖMER DÖNEMİ (13-23/634-644)

Hiz. Ömer'in Hayatı

Ömer b. Hattab b. Nüfeyl – Kureyş'in Adiyogulları kolundandır. Fil vak'asından 13 yıl sonra Mekke'de doğmuştur. Künyesi Ebû Hafsa'dır. Lakabı Faruk'tur. Çocukluğunda ailesinin hayvanlarını güderek çobanlık yapmıştır. Gençliğinde ticaretle uğraşmıştır. Cahiliye döneminde Adiyogulları diye tanınan kabilesi Mekke şehir devletinde sefaret ve hakemlik görevlerini yerine getirirdi. Hiz. Ömer, Kureyş adına Suriye, Mısır ve Irak'a giderek ticarî antlaşmalar yaptığı gibi elçilik görevlerinde de bulunmuştur. Edebiyata ve şiire düşkün biri idi. Ata binmeyi, kılıç kuşanmayı ve kullanmayı severdi. Etkili konuşan iyi bir hatipti. Güçlü bir muhakemeye sahipti. Müthiş bir özgüvene ve sert bir mizaca sahipti. Cahiliye döneminde Hiz. Peygambere karşı aşırı düşmanlık yapanlardandı. Çok sayıda kadınla evlenmiştir. Hafsa ve Abdullah en meşhur çocuklarıdır. Hiz. Fatıma ile Hiz. Ali'nin kızı Gülsüm'le de evlenerek Hiz. Peygamberin soyunun kendisinden devam etmesini arzulamıştır. Nitekim Gülsüm'den Zeyd ve Rukiyye isminde iki çocuğu olmuştur.

Rasulullah (s.a.v.)'in, «Allahım! İslâm'ı iki Ömer'den biriyle güçlendir» diye dua etmesiyle Hiz. Ömer bi'setin 6. Yılında İslâm'la şereflenmiştir. Hiz. Ömer'in Müslüman oluşunda; Hiz. Peygamber'in duası; Nuaym b. Abdullah'ın yönlendirmesi; eniştesi ile kız kardeşinin dik duruşu; Habbab b. Eret'in iyi yaklaşımının katkısı büyüktür. Mekan olarak Erkam'ın evinde İslâm ile şereflenmiştir. Hiz. Ömer'in Müslüman olmasıyla Ka'be'de açıktan namaz kılınabilmiştir. Hiz. Hamza'nın ardından Hiz. Ömer'in Müslüman oluşu Müslümanları sevindirmiş, fakat müşrikleri kızdırmıştır. Belki de bu aşırı kızgınlık sebebiyle müşrikler Müslümanlara kısa süre sonra ambargo uygulamışlardır.

Hicret edinceye kadarki altı yıllık hayatına dair kaynaklarda pek bilgi yok. Medine'ye hicrete izin verilince ailesinden yirmi kişiyle beraber açıktan açığa müşriklere meydan okuyarak hicret etmiştir. Hicretten sonra Kuba'ya yerleşmiş, gün aşırı kardeşliği İtban b. Malik ile münavebeli olarak Mescid-i Nebi'ye gider, öğrendiklerini birbirlerine aktarırlardı. Hiz. Peygamber dönemindeki bütün gazvelere katılmıştır. Hudeybiye'de müşriklerin lehine görünen maddelere karşı çıkmıştır. Hiz. Peygamber'in ısrarı ve Hiz. Ebû Bekir'in çabasıyla ikna olmuştur.

Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'in vefatından önce bir vasiyetname yazdırmak istemesine engel olduğundan Şia'nın suçlamalarına hedef olmuştur. Tebük seferine dört bin dirhem yardımda bulunmuştur.

Hiz. Ömer, ezanın okunuşunu rüyasında görmüştür. Kur'an'ın cem'edilmesini Hiz. Ebû Bekir'e teklif edendir. Hiz. Ebû Bekir ile zekat vermeyenlerle savaş konusunda ihtilafa düşmüş, ancak Hiz. Ebû Bekir kendi içtihadına göre hareket edip onlarla savaşmıştır.

Hiz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde onun yardımcısı, vekili, müşaviri ve kadısıdır. 633'te ise hac emiri olmuştur. Hiz. Ebû Bekir hastalanınca yerine önce imam, sonra da halife olmuştur (634). Hiz. Ebû Bekir, kendi halifeliği seçiminde olduğu gibi İslâm toplumunun tekrar bir tartışma ortamına veya belirsizliğe sürüklenmemesi için Hiz. Ömer'i halife tayin etmiştir. Onu halife olacak en uygun kişi olarak görmesi de seçimde etkili olmuştur. Hiz. Ömer'in halifeliği on yıl sürmüştür.

Muğire b. Şu'be'nin anlaşmalı kölesi Ebû Lü'lü tarafından bir sabah namazında hançerlenerek ağır yaralanmış, ardından vefat etmiştir. Onun da mezarı Ravza-i mutahharadadır.

Hiz. Ömer Hakkında Hadisler

«Allah; hakkı, Ömer'in hem diline, hem de kalbine verdi.» (Ebû Davud, İmare, 17)

«Şeytan senden muhakkak korkar ey Ömer!» (Tac, Fedail, 954)

«İnsan şeytanlarının Ömer'den kaçtığını görüyorum» (Tac, Fedail, 955)

«Güneş, Ömer'den daha hayırlı kimse üzerine doğmamıştır.» (Tirmizi, Menakıb, 17)

«Şayet benden sonra peygamber gelseydi, bu, Ömer olurdu.» (Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 154)

Halife seçilmesi

Abdurrahman b. Avf'ın sert mizaçlı ifadesi.

Hiz. Osman'ın en isabetli kişi olduğu ifadesi.

Ensardan Üseyd b. Hudayr'ın desteği.

Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışı

Hz. Ömer'in idare anlayışı, Kur'an'a ve sünnete dayanır. O, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamalarına ve selefi Hz. Ebû Bekir dönemindeki idari anlayışa sıkı sıkıya bağlı kalmaya özen göstermiştir. Ayrıca yeni şartların ortaya çıkardığı gelişmelere paralel olarak kendisinden önceki dönemden farklı kararlar almaktan çekinmemiş, yeni açılımlar yapmıştır.

Hz. Ömer döneminde İslâm Devleti, çok geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Farklı kültürlerden insanlar İslâm'la buluşmuştur. Gelişmelere paralel olarak devlet, tüm müesseseleriyle kurulmuştur. Hz. Ömer, duhât-ı Arap denilen Arapların dört dahisini (Muaviye, Amr b. As, Muğire b. Şu'be, Ziyad b. Ebih) önemli görevlere getirerek otoritesini sağlamlaştırmıştır.

Hz. Ömer'in İdarî Yenilikleri

1. Teftiş (Denetleme) Kurulu: Teftiş kurulu başkanlığına **Muhammed b. Mesleme**'yi görevlendirmiştir. Hz. Ömer idarede şeffaf ve denetime açık davranmıştır. İdarecilerle valilerini karşı karşıya getirip halkın şikâyetlerini dinlemiştir. Hz. Ömer, idarecilere isnat edilen suçları sorgulamıştır. Basra valisi Muğire b. Şube'yi şikâyet üzerine teftiş yaptırarak görevden almıştır.

2. İstişare Kurulu: Ensar ve muhacirlerden oluşur. Hz. Ali de kuruldadır. Hz. Ömer, komutanlarına ve valilerine de istişareyi tavsiye ederdi. Amil, vali ve komutan tayinlerinde, yöre insanlarıyla istişare ederdi. Kadınlarla istişare eder, Şifa binti Abdullah'ın görüşlerine önem verirdi.

3. Asabiyeti Tesirsiz Hale Getirme Siyaseti: Bilal-i Habeşi gibi köle kökenlileri, Uyeyne b. Hısn gibi kabile reislerine tercih etmiştir. İdarî görevlere atamada liyakat ve takvayı esas almış, Kabileyi değil. Kendi kabilesinden olanları yönetimden uzak tutmuştur. Oğlu Abdullah'ı seçilmemek kaydıyla halife seçimi şurasına üye tayin etmiştir. Haşimoğullarına da idarî görevler vermemiştir. İdarî görevlere atamalarda kabileler arası denge politikası güderek iktidarda tek kabilenin daha fazla söz sahibi olmasına mani olmuştur.

4. Halk İçin Yönetim Anlayışını benimsemesi: Halka şefkatli, idarecilere sert idi.

Hz. Ömer'e göre idarenin öncelikli görevi toplumun güvenliği ile haklarını

korumaktı. O, halkın hak ve menfaatini her şeyin üstünde tutardı. Hz. Ömer, fetihlere iştirak eden orduların güvenliklerine önem vermiştir.

Askerin hayatını tehlikeye atacak maceralara girilmesine izin vermemiştir. Kendisinden habersiz İran topraklarına girip ordusunu tehlikeye maruz bırakan A'la b. el-Hadramî'yi görevinden azletmiştir.

Deniz seferlerine ve askerleri nehirden karşıya geçirerek savaşmaya müsaade etmemiştir. Yeni kurulan şehirlerin, nehirlerin Başkentten yana olan yakasına kurulmasını istemiştir.

Zekat veya harac malı toplarken, onların mallarının ve hayvanlarının en iyilerini almamaları talimatını vermiştir. Halktan alınan vergilerin adilane olmasına özen göstermiştir.

Fethedilen toprakları toplumun ortak malı kabul edip, elde edilen geliri halka dağıtmıştır.

5. Hicri Takvimin resmen kabulü: Müslümanların kullandığı hicri takvim ilk kez onun tarafından ihdas edilmiştir. Hz. Ömer, ay takvimi sistemini kullanmış ve 1 Muharrem'i esas alarak önemine binaen Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret tarihi olan 622 yılını başlangıç yılı kabul etmiştir. İlk kez onun döneminde resmi evraklara tarih konulması uygulaması başlatılmıştır.

6. Teravîh Namazının Cemaatle Kılınması: Yine onun döneminde teravîh namazı cemaatle kılınmaya başlanmış ve günümüze kadar bu şekilde gelmiştir.

7. Mikat Mahalli Belirlenmesi: Iraklılar için ihrama girilecek yer tespit etmiş ve onun içtihadına göre Zât-ü Irk, mikat mahalli olarak belirlenmiştir.

8. Müellefe-i Kulûbun Ödeneklerini Kesmesi: İslâm'a sıcak bakan, kalbi İslâm'a ısınan fakirlere Kur'an'ın beyanı üzere zekat verilmeye devam ediyordu. Hz. Ömer, İslâm'ın böyle insanlara artık bir ihtiyacının kalmadığını, bundan dolayı da onlara zekat verilmesine de gerek kalmadığı yönde içtihadta bulunarak onun zamanına kadar verilmeye devam eden zekatın artık müellefe-i kulûba verilmesini uygun bulmayıp onların ödeneklerini kesmiştir.

9. Fatih Askerlerin Fethedilen Yerlere Yerleştirilmesi:

10. Hapishane Kurması:

11. Posta Teşkilatı:

12. Beytülmal'in Kuruluşu: Cizye: Hz. Ömer zamanında çocuk, kadın, fakir ve kilise gelirleriyle geçinen rahiplerin cizyeden muaf tutuldukları bilinmektedir. Cizye miktarlarındaki köklü düzenlemeler Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Örneğin; Sevad bölgesindeki mükellefler mali durumlarına göre fakir, orta halli ve zengin olmak üzere üç sınıfa ayrılarak bunlara 12, 24 ve 48 dirhem cizye konulmuştur. Bu üçlü ayrıma gidilmesinde Sasani tesiri düşünülebilir. Buna göre beygire binen, "parmaklarına altın yüzük takan" reislerden (dihkan) 48, tacirlerden 24, çiftçilerden ve diğerlerinden 12 dirhem cizye alınmıştır. Şam halkı ile yapılan ilk barış antlaşmasında kişi başına 1 dinar ve 1 cerib buğday, belirli miktar sirke ve zeytinyağı cizye olarak kabul edilmişken daha sonra Hz. Ömer bunu altın para olarak 4 dinar, gümüş olarak da 40 dirhem şeklinde düzenlemiştir. Cezire bölgesinde ise cizye kişi başına 1 dinar, 2 müd buğday, 2 kışt zeytinyağı, 2 kışt susam yağı olarak tespit edilmiştir.

Osman b. Huneyf'in Sevad bölgesinden cizye toplarken ödenen cizye miktarının yazılı bulunduğu mühürlü bir deri parçasını mükelleflerin boynuna astırıldığı bilinmektedir. Bu şekilde mühürlü belge taşıyanların sayısı Ebû Yusuf'a göre 500.000, Belazüri'ye göre 550.000'dir ki bu rakamlar bölgedeki cizye mükelleflerini göstermesi bakımından önemlidir.

Hz. Ömer, beytülmal görevlilerini merkezden atamıştır. Devletin merkezinde beytülmal olduğu gibi taşrada da beytülmal mevcuttur. Abdullah b. Erkam ve Muaykib b. Ebû Fatıma, Abdurrahman b. Ubeydullah'ın beytülmalde sorumlu kişiler olduğu bilinmektedir.

13. Divan Teşkilatının Kurulması: İslâm'daki önceliğine göre savaflara katılmış Müslümanları defterlere kaydettirerek, devletin fethedilen topraklardan elde ettiği geliri adilane bir şekilde dağıtılmasına vesile olan müessesedir. Beytülmalde toplanan mal ve paranın düzenli bir şekilde hak sahiplerine dağıtılması ihtiyacı ile kurulmuştur. Divan teşkilatı, diğer bir ismiyle "defterler" demektir. Defterleri tutan memurlar ve resmi dairenin adıdır. Gelirler (cizye, haraç) ve ticari vergiler.

Hz. Ebû Bekir gelirden eşit dağıtım gerçekleştirmiştir. Hz. Ömer ise toplumsal ekonomik farklılıkları beraberinde getirmesi ile Bedir'e katılanlara 5000, Bedir-Hudeybiye arasında Müslüman olanlara 4000, Hudeybiye-Ridde arasında Müslüman olanlara 3000, Ridde-Kadisiye ve Yermük arasında Müslüman olanlara 2000, sonrasında Müslüman olanlara 1000 dirhem atıyeye vermiştir.

Bu dağıtım esasları şöyledir: Yılda bir defa; Maaş miktarının sabit olması; Maaş almaya hak kazanması. Bunun için kabile sistemini baz almış ve divandan maaş alacakları kabile şecerelerini gösterir soy cetvelleri hazırlamıştır. Divan defterlerinin oluşturulmasında Akil b. Ebû Talib, Mahrame b. Nevfel ve Cubeyr b. Mut'im görev almışlardır. Buna göre Benu Haşimden olanlar ile Bedir Gazvesi'ne katılanlara öncelik tanınmıştır. Yani Hz. Ali ile Hz. Osman farklı sıralarda olmasına rağmen aynı miktarı almışlardır. Maaşta azat edilmiş köleler (mevali) efendileri ile eşittir. Usame b. Zeyd, ehl-i beytten kabul edildiği için daha önce yazılmış ve yüksek meblağ almıştır. Hz. Ömer'e huzura kabulünde de kıstas budur.

13. Adalet Teşkilatı düzenlemesi: Valilikten sonraki ilk kurum kadılıktır. Medine'de Ebû ' -Derda, Kufe'de Ebû l Kurre ile Kadı Şureyh, Mısır'da Kays b. Ebû l As, sonra onun oğlu Osman b. Kays, Basra'da Ebû Meryem el- Hanefî, ardından Kab b. Sevr el- Lakiti kadılık yapmıştır. Medine'de ayrıca Temyiz Mahkemesi de kurulmuştur.

14. Ordugâh Şehirler kurmuştur:

Basra (14/635): Sivil Yönetime geçişi 16/637'dir. Basra Bağdat'ın 420 km güneydoğusunda, Dicle-Fırat birleştiği yerdedir. Utbe b. Gazvan. Önce Sakif, Süleym, Adi, Beli, Mazin ve Yeşkur kabile askerleri, Sonra Temim, Dabbe, Ribab, Abdulkays, Bekr b. Vail, Kureyş, Kinane, Kaysı Aylan, Ensar yerleşmiştir.

Kûfe (17/638): Kufe, Babil harabelerinin güneyinde, Fırat'ın batısında yer almaktadır. Eski Hire şehridir. Yemenliler (12.000) doğuya, Nizarlılar (8000) batıya yerleştirilmiştir. Ayrıca 1. Hemdan ve Himyer, 2. Mezhic, Eşar ve Tay, 3. Kureyş, Kinane, Esed, Temim, Ribab, Müzeyne, 4. Kays, Abdulkays, 5. Kinde, Hadramut, Kudaa, Mehre, 6. Ezd, Becile, Hasam, Huzaa, Ensar, 7. Bekr, Tağlib ve Rebia kabileleri yerleştirilmiştir. Bu teşebbüsler kabilecilikten toplum hayatına geçiş denemeleridir

Fustat (21/641): Amr b. As tarafından kurulmuştur. Fustat'ın kuzeyinde Babilon, doğusunda Mukattam dağı, batısında Nil Nehri bulunmaktadır. Ordugâh şehirlerin kuruluşu ile Arapların rekabet merkezleri yarımada dan Suriye ve Mısır gibi yerlere taşındı.

Mezhic, Becile, Hemdan, Has'am gibi dar kapsamlı kabilelerden Mudar, Rebia, Nizar, Adnan, Kahtan gibi daha geniş soy birliklerine dönüştü. Çekirdek kabile yerine büyük kabile federasyonları.

Kabilelerden öte Horasan, Irak ve Şam gibi büyük bölgeleri etkileyen boyuta kayd.

Muvafakât-ı Ömer (Hz. Ömer'in Görüşlerinin Vahye Uygun Düşmesi)

Peygamber Efendimizin (s.a.s) eğitiminde yetişmiş olan sahâbe, vahyin iniş sürecine yakından tanıklık etmiş, ayetlerin maksat ve sebeplerini tahlil etme imkânına sahip olmuştur. Ayetleri anlamaya yönelik yoğun çaba içerisinde giren sahabilerin bazıları, basiret ve feraset hasletleri ile öne çıkmış, karşılaştıkları olaylar hakkında vardıkları kanaatler vahiy ile uyum içerisinde olmuştur. Vahyin beşerî düşünceye uygun olarak gelmesi, tefsir ilminde 'muafakat' olarak adlandırılmış; bu terim ileri görüş ve anlayışı ile meşhur olan Hz. Ömer ile özdeşleştirilmiştir.

Hz. Ömer, vahyi kavrayış ve istinbat hususundaki yeteneğinden ötürü Peygamber Efendimizin (s.a.s) kendisine çokça danıştığı, görüşlerine önem verdiği sahabilerden biri olmuştur. Nitekim bir hadis-i şerifinde Peygamber Efendimiz (s.a.s): "Allah, gerçeği Ömer'in lisanı ve kalbi üzere yarattı." diyerek O'nun söz ve düşüncelerinin Hakk üzere olduğunu vurgulamıştır. Yine Peygamber Efendimiz (s.a.s)'in bir hadisi şerifinde Hz. Ömer'in Allah tarafından ilham ve ilme mahzar olduğu bildirilmiştir: "Benden önceki ümmetlerin muhaddesleri (ilim verilen kimseleri) vardı. Bu ümmetin içerisinde öyle biri varsa O da Ömer'dir."

Abdullah b. Ömer'in şu rivayeti de Hz. Ömer'in muafakat hususunda sahâbe içerisindeki seçkin konumunu göstermektedir: "İnsanlar bir mesele ile karşılaştıkları zaman görüş beyan ederlerdi, aynı mesele hakkında Ömer de bir görüş beyan ederdi, ancak vahiy Ömer'in görüşüne uygun inerdi."

Hz. Ömer: «Ben üç şeyde Rabbime muafakat ettim: Makam-ı İbrahim hakkında (Bakara 125), Hicab (tesettür) hakkında (Ahzab 53) ve Bedir esirleri hakkında (Enfal 68) (Müslim, Fedailü's-sahabe 24)» demiştir.

Peygamber Efendimiz, Hz. Ömer ile birlikte bir gün Makam-ı İbrahim'in bulunduğu yere gitmiştir. Bu makam, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken üzerine çıkıp duvar ördüğü ve insanları hac etmeye çağırdığı önemli bir yerdi. Hz. Ömer, geçmişte mühim olaylara sahiplik etmiş bu makamın, insanların mağfiret dileyebilecekleri bir ibadet mahalli olmasını arzu etmiş ve Hz. Peygamber'e: "Burayı namazgâh edinemez miyiz?" diye sormuştur. Hz. Peygamber de Allah'tan böyle bir emir almadığını beyan etmiştir. Bu olay üzerine Bakara Suresinin 125. ayet-i kerimesi nazil olmuştur: "*Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma*

mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.” Böylece Hz. Ömer'in bu arzusu ilahi vahiy ile desteklenmiştir.

Hz. Ömer'in muvafakat olarak zikrettiği bir diğer ayet hicab hakkında gelmiştir. Hz. Ömer: “Ey Allah'ın Rasûlü, iyi-kötü birçok insan seni ziyaret ediyor. Hanımlarına örtünmelerini emretsen.” demiştir. Allah Teâlâ hicâb ayetini vahyettiğinde Hz. Ömer'in basireti bir kez daha gözler önüne serilmiştir:

“Peygamber'in hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temiz bir davranıştır. Sizin Allah'ın Rasûlü'nü üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız asla caiz olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük (bir günah)tır.”

Muvafakât-ı Ömer ile ilgili diğer bir konu Bedir esirleri ile ilgili nazil olan ayetlerdir:

“Enfal 67: Hiçbir peygambere, düşmanın belini kırıp yeryüzünde hâkimiyetini iyice perçinleyinceye ve dînini insanlar arasında yerleştirenceye kadar esirleri olması uygun değildir. Siz, dünyanın geçici menfaatini istiyorsunuz, halbuki Allah âhireti kazanmanızı diliyor. Allah, kudreti dâimâ üstün gelen, her işi ve hükmü hikmetli ve sağlam olandır.

Enfal 68. Eğer affedileceğinize dair önceden Allah tarafından verilmiş bir hüküm olmasaydı, esirlere bedel olarak aldığınız fidyeden dolayı elbette size büyük bir azap dokunacaktı

Enfal 69: Ama artık elde ettiğiniz ganimetlerden helâl ve temiz olarak yiyin ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Hiç şüphesiz Allah, çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”

Bedir savaşı müslümanların zaferiyle neticelenmiş, yetmiş kadar müşrik öldürülmüş, yetmiş kadarı da esir alınmıştı. Allah Resûlü (s.a.s.) esirlere yapılacak muamele hususunda ashâbıyla istişare etti. Hz. Ebûbekir: “Bunlar amca ve akraba çocuklarıdır, onlardan fidye almanı uygun görüyorum. Böylece fidye kâfirlere karşı bize güç olur, belki Allah'ın hidâyetiyle ileride müslüman da olurlar” dedi. Hz. Ömer ise: “Ben Ebûbekir gibi düşünmüyorum. Bana göre, kellelerini uçurmamız için bize izin vermelisin; Ali, Akil'in, ben de filan yakınımın kafasını keselim, çünkü bunlar kâfirlerin öncüleri ve ileri gelenleridir” dedi. Hz. Ömer hâdisenin bundan sonrasını şöyle anlatır: “Resûlullah, benim değil de

Ebûbekir'in görüşünü tercih etti. Ertesi gün yanlarına geldiğimde ikisini de oturmuş ağlar halde buldum. Niçin ağladıklarını sorduğumda Allah Resûlü (s.a.s.): «Arkadaşlarının, fidye alarak başıma getirdikleri yüzünden!» dedi ve yakındaki bir ağacı göstererek: “Cezayı kendilerine şu ağaç kadar yaklaşmış gördüm” buyurdu. (Müslim, Cihâd 58)

Alınan esirlerin, fidye karşılığı serbest bırakılmaksızın tümüyle öldürülmesi hükmü, sadece Bedir savaşıyla alakalıdır. Çünkü o zaman müslümanlar sayıca az idiler ve Allah'ın hususi yardımlarıyla zafer elde etmişlerdi. Henüz düşman ordusu üzerinde tam bir hâkimiyet kurulamamıştı. İslâm'ın güç ve kuvveti bütün satvetiyle ağır basmış değildi. Dolayısıyla esirleri serbest bıraktıkları takdirde bunların ileride dönüp tekrar başlarına bela olma ihtimali yüksekti. Nitekim Uhud harbinde yaşanan sıkıntılarda Bedir'deki esirlerin serbest bırakılmasının tesirini yok saymak mümkün değildir. Ancak müslümanlar sayı ve kuvvet bakımından artınca, Allah Teâlâ, bundan sonraki esirlere yapılacak muamele hakkında şöyle buyurmuştur:

“Ey mü'minler, kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarınızı vurun. Onlara karşı kesin bir üstünlük elde edince onları esir alın ve aldığınız esirleri sınıksız bağlayın. Sonra o esirleri ya lütfedip karşılıksız salar veya fidye alarak serbest bırakırsınız. Savaş sona erip silahlar bırakılıncaya kadar gevşemeden böyle yapın...” (Muhammed 47/4)

68. âyetteki “önceden Allah tarafından verilmiş bir hüküm”den maksat şu ihtimaller olabilir:

Ganimetlerin helâl kılınacağına dair geçmiş hüküm. Çünkü ganimetler bizden öncekilere haram kılınmıştı. (bk. Tirmizî, Tefsir 8/7) Fakat Bedir gününde, savaşa katılanlar ganimet toplamakta acele davrandılar. Bunun için ikaz edildiler. Sonra bu husustaki ilâhî hüküm beyân olunarak ganimetlerden helâl ve temiz olarak yemelerine müsaade edildi.

Yüce Allah'ın, Bedir savaşına katılanların geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış olması.

Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s.) aralarında bulunduğu sürece onlara azap etmeyeceği hükmü. (bk. Enfâl 8/33)

Kasıtlı olarak işlemediği müddetçe bir kimsenin bilmeksizin işlediği bir günah dolayısıyla azaba uğramaması.

Yüce Allah'ın, büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahları sileceğine dair hükmüdür.

Ganimetlerin helâl kılınma hükmü tercih edilmekle beraber bu ihtimallerin hepsi ayetin mânasına uygun düşmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz üç olay, Hz. Ömer'in bizzat kendisinin muvafakat olarak zikrettikleridir. Ancak daha Hz. Ömer'in muvafakatlari bunlarla sınırlı değildir. Münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenaze namazının kılınmaması gerektiği (Tevbe 9/84), İfk hadisesinde Hz. Aişe'ye iftira atıldığını düşünmesi (Nur 24/16), üç vakitte izin isteme emri (Nur 24/58), birçoğu eski ümmetlerden birçoğu da sonrakilerden olan cennetliklerin sayısı (Vakıa 56/39-40), Cebrail ve Mikail'e düşmanlık edenin Allah'a düşmanlık etmiş olacağı (Bakara 2/97-98), Ramazan gecelerinde cinsi münasebete ruhsat verilmesi (Bakara 2/187), Allah'ın ve Rasulü'nün hükmüne razı olmayan Yahudi'yi öldürmesi (Nisa 4/65), içkinin yasaklanması (Bakara 2/219, Nisa 4/43, Maide 5/90-91) hakkında nazil olan ayetlerin tümü Hz. Ömer'in görüş ve düşüncesine uygundur.

Hz. Ömer'in Orduya Asker Temin Yolları

Hz. Ömer döneminde İslâm coğrafyasının genişlemesine paralel olarak İslâm ordusunun da güçlendirilmesine ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu nedenle Hz. Ömer farklı stratejiler geliştirmiş, orduyu güçlendirmek ve güçlü tutmak maksadıyla değişik kesimlerden İslâm ordusuna asker temin etmenin yollarını açmıştır.

1. İrtidat veya isyan edip tekrar denetim altına alınan bedeviler: Hz. Ebû Bekir'in orduya almadığı bu kitleleri Hz. Ömer askere alarak asker ihtiyacını karşılamış ve onların Müslümanlarla birleşmelerini sağlamıştır. Hz. Ömer böyle bir siyaset takip etmekle bir taraftan ordunun asker ihtiyacını karşılamış, diğer taraftan onları yeniden İslâm toplumuna kazandırmıştır. İslâm devleti onların katılımıyla güç kazanırken, onlar da İslâm'a gönül veren bir topluluk haline gelmişlerdir.

2. Yol boyundaki kabileler: Savaşın cereyan ettiği bölgelerdeki komutanlarına, cepheye giderlerken yol boylarındaki kabile mensuplarını askere almalarını istemiş ve gerekirse mecbur tutmalarını emretmiştir. Bir bakıma Hz. Ömer İslâm ordusunun İslâm'ın hâkimiyeti için mücadele ettiği bölgelerin insanların bu şekilde orduya ve İslâm dininin yayılmasına katkı sunmasını sağlamıştır.

3. Suriye ve Irak bölgesindeki Hıristiyan Arap kabileleri: Hz. Ömer: 'Kısra ve Kayserleri, Arap kabile şefleriyle çökteceğim' diyerek Suriye ve Irak'ta yaşayan ve çoğu Hıristiyanlığı benimsemiş olan Arap kabileleri ile ortak hareket etmelerini komutanlarına

emretmiştir. Hz. Ömer, Hıristiyan Arap kabile reislerine kendi milletinden olan Araplara destek vermeleri gerektiğini onlara iletmış olmaktadır. Artık Bizans ve Sasanî devletine tabi olmanın anlamsızlaştığı bir ortamda Arap kabile reisleri de Hıristiyan olmalarına rağmen İslâm ordusuna asker desteği vermişlerdir.

4. **Ganimet vaadiyle orduya katılanlar:** Hz. Ömer, kimi zaman cihâda vurgu yapan ayetleri okuyup halkın dinî duygularına hitap ederek, kimi zaman da elde edilecek ganimetlerden daha fazla pay vereceğini vaat ederek orduya asker toplamaya çalışmıştır. Hz. Ömer'in bu duyurularından sonra, Arabistan'ın değişik bölgelerindeki kabilelerden çok sayıda insan cepheye gitmek için Medine'de toplanmıştır. Özellikle de Becile kabilesi mensupları Medine'ye gelerek Cerir b. Abdullah el-Becelî komutasında Irak cephesindeki savaşa iştirak etmişlerdir.

HZ. ÖMER DÖNEMİ FETİHLERİ

1. İRAK- İRAN FETİHLERİ

Hz. Ömer, hilafet makamına geçmeden önce Hz. Ebû Bekir h. 13. (634) Hâlid b. Velid'i Irak cephesinden Suriye'ye göndermişti. Halid'in gönderilişini fırsat bilen Sasanîler bölgeyi tekrar ele geçirmek için savaş hazırlığına girdiler. Bunu haber alan Irak bölgesi komutanı Müsennâ b. Harise, tekrar yardım istemek için Medine'ye geldi. O sırada Hz. Ebû Bekir ölüm döşeğindeydi. Yerine Hz. Ömer'i halife adayı göstermişti. Ondan Müsennâ'ya destek olmasını istedi.

Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer, halktan biat aldı. İlk icraat olarak, halkı Irak ordusuna katılmaya davet etti ise de halk, cihad davetine icabet etmekten sakındı. Üç günün sonunda Ebû Ubeyd b. Mes'ud es-Sakafî isimindeki genç bu davete ilk icabet eden oldu. Büyük çoğunluğu Sakif kabilesi mensubu olan savaş gönüllüleri sayısı bin kişiye ulaşınca Hz. Ömer, onların başına Ebû Ubeyd b. Mes'ud'u komutan tayin ederek Irak'a gönderdi. Müsennâ'ya da onun komutası altında onunla birlikte hareket etmesini emretti.

Köprü Savaşı (Vak'atü'l-Cisr) (13/634)

Hz. Ömer tarafından techiz edilen bu takviye birliği asıl kuvvetlere Nemârik'ta katıldı. Ebû Ubeyd, Sâsânî ordusuna karşı ilk zaferini burada kazandı. Kesker yakınlarında bir diğer Sâsânî birliğini de yenerek Sasanî hazinelerini ele geçirdi. Dağılan düşman kuvvetlerinin peşine düştü ve meşhur İranlı komutanlar Rüstem ve Boran'ın gönderdikleri

yeni birlikleri Sakatiye’de hezimete uğratarak bol miktarda ganimet elde etti. Gönderdiği birlikler vasıtasıyla civar bölgeleri itaat altına aldı.

Hire yakınlarında yenilgi üzerine yenilgi alan Sasanî ordusu bu defa yeni kuvvetler ve fillerle takviye edilerek tekrar Ebû Ubeyd’in üzerine gönderildi. Ordusunu Fırat nehri üzerindeki bir köprüden (Ebû Ubeyd Köprüsü) düşmanın bulunduğu tarafa geçirmeye karar veren ve bu kararı benimsemeyen arkadaşlarını korkaklıkla suçlayan Ebû Ubeyd, ordu karşı yakaya geçtikten sonra köprüyü yıktırdı. İki ordu arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Müslüman süvariler fillerden ürken atlarına hâkim olamadılar. Savaş meydanının darlığı ve köprünün yıkılmış olması gibi sebeplerle manevra imkânı kalmayınca çarpışma Müslümanların aleyhine gelişti. Bunun üzerine Ebû Ubeyd filleri bertaraf etmekten başka çare kalmadığını düşündü ve yaya olarak üzerlerine hücum etti. Ancak bu da sonuç vermedi; hortumunu keserek devirdiği bir filin altında şehid oldu. Müslümanların çoğu da hayatlarını kaybettiler. Köprü Muharebesi (13/634) diye bilinen bu olay İslâm kuvvetlerinin Irak cephesindeki ilk yenilgisi oldu.

Büveyb Savaşı (14/635)

Köprü Savaşı’nda Ebû Ubeyd’in stratejik hatasından kaynaklanan yenilgiye rağmen Sâsânîler, kendi iç çekişmeleriyle uğraştıklarından Müslümanlara yeniden saldıramadılar. Bu durum Müslümanların kısa sürede toparlanmasına imkân sağladı. Nitekim Hz. Ömer, yenilginin hemen ardından Becîle, Kinâne ve Ezd gibi pek çok kabile mensubundan oluşan takviye kuvvetlerini Müsennâ b. Hârise’ye destek olmak üzere cepheye sevk etti. Müsennâ, kendisine katılanlarla birlikte Kûfe’de Fırat’ın sularının toplandığı bir mevkiye bulunan Büveyb’te ordugâhını kurdu.

Gelişmelerden haberdar olan Sâsânîler de Mihrân el-Hemezânî kumandasında bir ordu hazırlayarak Müslümanlar üzerine gönderdiler. Böylece Köprü savaşından sonra iki ordu, Fırat nehrinin iki yakasında tekrar karşı karşıya geldi. Sâsânî komutanı Mihrân el-Hemezânî, Müslümanlara haber göndererek, “ya siz nehri geçin ya da biz geçelim” dedi. Ancak Müsennâ, Köprü savaşı tecrübesinden dolayı nehrin diğer tarafına geçmeyi istemedi. Bunun üzerine Sâsânîler, nehri geçerek Müslümanlara yakın bir noktada savaş düzenini aldılar. Müslümanlar sayıca az olmalarına rağmen Sâsânîler’e üstünlük sağladılar. Özellikle Müsennâ’nın düşman askerlerinin merkez kuvvetlerine yönelik etkili hücumları ve Sâsânî komutanı Mihrân el-Hemedânî’nin öldürülmesi, düşman askerlerinde paniğe neden oldu.

Dağılma sürecine giren Sâsânîler, nehrin diğer tarafına geçmek için köprülerin bulunduğu tarafa yöneldiler. Müsennâ b. Hârise'nin burada da önlem alması, düşman askerlerinin ağır bir hezimete uğramasına neden oldu. Ayrıca etrafa gönderdiği birliklerle savaştan kaçmayı başarabilen Sâsânîler'i takip ettirdi ve onların daha büyük kayıplar vermesini sağladı. Böylece Müslümanlar Irak cephesinde Dicle ve Fırat havzası civarında Sâsânîler'e karşı önemli bir üstünlük kazandılar.

Kadisiye Savaşı (15/636)

Büveyb muharebesinde ağır bir hezimete uğrayan Sâsânîler, imparatorluğun içine düştüğü buhranı sona erdirebilmek için 21 yaşındaki III. Yazdicerd'i tahta çıkarmaya karar verdiler. Böylece idarede birliği ve otoriteyi yeniden sağladıktan sonra Müslümanların fethettiği toprakları geri alabilmek için hazırlıklara başladılar. Diğer yandan gelişmeleri yakından takip eden Sevâd halkı da Sâsânîler'e destek verdiler ve Müslümanlarla yaptıkları anlaşmaları feshettiler. Müsennâ b. Hârise durumu hemen Medine'ye haber verdi. Hz. Ömer, hedefini belli etmeden büyük bir ordu meydana getirebilmek için titizlikle hazırlıklara başladı. Verdiği emirle Irak sınırına yakın yerlerde olanları Müsennâ b. Hârise'nin yanına, Medine civarındakileri de şehre çağırdı. Daha sonra ordu komutanı olarak beraberindeki Müslümanlarla birlikte Medine'den hareket etti ve üç mil uzaklıktaki Sırâr diye bilinen bir su kenarında konakladı. Burada Hz. Osman, Talha b. 'Ubeydullah, Zübeyr b. 'Avvâm ve 'Abdurrahman b. 'Avf gibi sahâbenin önde gelenleri Hz. Ömer'le görüşerek onu Medine'de kalmaya ikna ettiler. Daha sonra Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avf'ın tavsiyesiyle ordu komutanlığına Necid bölgesinde Hevâzin kabilesinin zekât âmilliği vazifesini yürüten Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı getirdi. Hazırlıklarını kış mevsimi boyunca sürdüren Sa'd, askerlerini ilk olarak onarlı sisteme göre düzenledi. Ayrıca onar kişiden meydana gelen bu mangalara birer 'arîf tayin etti. Yine savaşa iştirak eden pek çok kabileye ve onların önemli kollarına onur işareti olarak kendine has bir sancak verdi. Orduyu merkez, sağ ve sol kanatlar olmak üzere üç ana bölüme ayırdı; her birinin başına birer komutan tayin etti. Böylece Sa'd b. Ebû Vakkâs, yaklaşık iki üç ay süren hazırlıklarını tamamladı. Baharın gelişiyle birlikte önce Kâdisiye'nin yakınlarındaki 'Uzeyb'e ardından da Kûfe'nin 30 km. güneyinde bulunan ve Sâsânîler'in en önemli sınır şehri olan Kâdisiye'ye doğru hareket etti.

Kaynaklarda İslâm ordusunun asker sayısı 8.000 ilâ 30.000 olarak verilmektedir. Sâsânî ordusu ise 70-80 bin kişiden ve 30 filden oluşmaktadır.

İslâm ordusu başkomutanı Sa'd b. Ebî Vakkas savaştan önce Kisra III. Yezdicerd'e ve Rüstem'e elçi göndererek onları İslâm'ı kabule veya cizye ödemeye davet etti. Bu davete İran tarafı sert ve alaycı tepkilerle karşılık verdi.

Kadisiye'de karşı karşıya gelen iki ordu arasında üç-dört gün çetin çatışmalar oldu. İslâm ordusu, ilk gün filler yüzünden zor anlar yaşadı. Sonraki günlerde de ağır kayıplar verdi. Sonunda Rüstem öldürüldü, ordusu bozguna uğratıldı, çok sayıda ganimet elde edildi. Müslümanlar Kadisiye'de zafere ulaştı.

Müslümanlar, Kadisiye'de elde ettikleri zaferle Kuzey Irak ve İran'ın kapılarını aralamışlardır. Köprü savaşında alınan yenilginin izlerini bu zaferle silebilmişlerdir.

Medâin'in Fethi (16/637)

Sa'd b. Ebû Vakkâs komutasındaki İslâm ordusu, Sâsânîler'e karşı Kâdisiye'de kazandıkları büyük zaferden sonra Hz. Ömer'in talimatıyla kaçan düşman askerlerini takip etmek üzere başkent Medâin'e doğru hareket etti. İslâm ordusu Medain yolu üzerindeki yerleşim yerlerini aylarca süren çatışmalar sonucunda almayı başardı.

Sa'd b. Ebû Vakkâs, Dicle nehrini geçerek Sâsânîler'in yönetim merkezi olan Doğu Medâin'e (Ktesiphon) gitmeye karar verdi. Ancak Sâsânîler'in şehri terk ederken kayıkları götürmeleri ve nehri geçmeye yarayacak köprüleri yıktırmaları sebebiyle Dicle'nin diğer tarafına geçmek hayli meşakkatli gözükmekteydi. Bu şekilde ne yapacağını karar vermeden bekleyen Sa'd, bir gece rüyasında Müslümanların binekleriyle beraber büyük zorluklar çekmesine rağmen nehri geçtiklerini gördü. Bunun üzerine Ktesiphon'a gitmek üzere nehri geçmeye karar verdi. Endişeye kapılmış olan askerlerine de cesaretlendiren kısa bir konuşma yaptı. Daha sonra 'Âsım b. 'Amr komutasındaki öncü birlik ve diğer askerler Dicle nehrini aşarak Medâin'e geldiler. Bu durumu hesaba katmayan Sâsânîler telaşa kapılıp mal ve servetlerinin çoğunu Medâin'de bırakıp Bağdat-Horasan yolu üzerinde bulunan Hulvân'a doğru kaçmaya başladılar.

Kisrâ III. Yezdicerd ve saray erkânı da onlardan önce Medâin'i terk edip Hulvân'a sığınmış; ordunun önemli bir kısmı da Ktesiphon'a 35 km. kadar mesafede bulunan Cirsinehrevân'a çekilmişti. Böylece Medâin'e giren İslâm ordusu, herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan şehri kolayca ele geçirdi ve Sâsânîler'in geride bıraktığı pek çok ganimete sahip oldu. Daha sonra Sa'd, Medâin'de toplanan yüklü miktardaki ganimetlerden beytül-mâl hissesini ayırdı ve geriye kalanı askerleri arasında dağıttı.

Başkent Medain'in fethi ile Sevad (Mezopotamya) Müslümanların kontrolüne geçti.

Celûlâ Savaşı ve Hulvân'ın Fethi (16/637)

Medâin şehrinin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra şehri terk etmek zorunda kalan Sâsânîler, Hulvân'da bulunan III. Yezdicerd'in teşvikiyle tekrar Müslümanlarla savaşmak üzere Dicle nehrinin doğu tarafındaki Celûlâ'da toplandılar. Daha sonra şehrin etrafına hendek ve siperler kazarak savaş hazırlığına başladılar. Kistrâ da asker ve silah göndererek onlara destek oldu. Diğer yandan Sâsânîler'in savaş hazırlıklarını öğrenen Sa'd b. Ebû Vakkâs, gelişmeleri halifeye bildirdi. Hz. Ömer de ondan Medâin'de kalmasını, Hâşim b. 'Utbe veya 'Amr b. Mâlik'i düşman üzerine göndermesini istedi. Hâşim b. 'Utbe, emrindeki 12.000 kişilik bir kuvvetle, Celûlâ'ya geldi ve şehri muhasara altına aldı. Ancak Sâsânîler'in kuşatma için yaptığı hazırlıklar, şehrin ele geçirilmesini zorlaştırdı. Yaklaşık seksen gün süren muhasaranın ardından İslâm ordusu, Celûlâ'yı fethetti ve çok sayıda ganimet ele geçirdi.

Hulvân'da gelişmeleri takip eden Kistrâ III. Yezdicerd, bu mağlubiyetin ardından Rey'e (İsfahan)1941 gitmek zorunda kaldı. Yenilen askerleri takiple görevlendirilen Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın gönderdiği 3000 kişilik yardımcı kuvvetle kistrânın boşalttığı Hulvân'a geldi. Yapılan görüşmeler sonunda şehir halkına dokunulmaması, canlarına ve mallarına eman verilmesi ve yurtlarından ayrılmak isteyenlere izin verilmesi şartıyla Hulvân, barış yoluyla fethedildi. Böylece Müslümanlar Kâdisiye ve Medâin zaferlerinden sonra Sâsânîler'e büyük bir darbe daha vurarak Dicle Sevâdındaki bölgelerin fethini tamamlamış oldular.

Tekrît ve Musul'un Fethi (16/637)

Irak bölgesinde Sâsânîler'le mücadeleye devam eden Sa'd b. Ebû Vakkâs, Musul halkının Bağdat'ın kuzeybatısındaki Tekrît'te, Bizans'a bağlı bir komutanın etrafında toplandıklarını öğrenince, Hz. Ömer'in talimatıyla Abdullah b. Mu'tem'i onlar üzerine gönderdi. Yaklaşık kırk gün süren muhasaradan sonra Tekrît ele geçirildi (16/637). Daha sonra Abdullah b. Mu'tem, Rib'î b. Efkeli Musul'a gönderdi. Kısa süren kuşatmanın ardından Musul da Müslümanların idaresine geçti. Tekrît ve Musul'un 'Utbe b. Ferkad es-Sülemî tarafından 20 (640-641) yılında fethedildiği de nakledilmektedir.

Ahvaz'ın Fethi (17/638)

Kâdisiye savaşında Sâsânî ordusu komutanlarından olan Hürmüzân-ı Fârisî, yenilgiden sonra memleketi İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistan'ın başşehri Ahvaz'a döndü. İran'ın önde gelen ailelerinden ve Hûzistan merzûbânı olan Hürmüzân, kısa sürede başta Ahvaz olmak üzere onun kuzey ve batısında yer alan Meysân, Destimeysân, Menâzir ve Nehritîrâ gibi yerlere baskınlar düzenleyerek halkı rahatsız etmeye başladı. 'Utbe b. Gazvân'ın durumu Sa'd b. Ebû Vakkâs'a bildirmesi üzerine Nu'mân b. Mukarrin ile Nu'aym b. Mes'ûd'u bölgeye takviye kuvvet olarak gönderildi. Hürmüzân, İslâm ordusuna mukavemet edemeyeceğini anladı ve barış teklif etti. Ancak kısa bir süre sonra bunu ihlal etti. Basra Valisi 'Utbe b. Gazvân'ın durumu Hz. Ömer'e bildirip yardım istemesi üzerine Hurkûs b. Züheyr, Ahvaz'a gönderildi. Hürmüzân ile karşılaşan Müslümanlar, onu tekrar mağlup ettiler ve Ahvaz ile çevresini kontrolleri altında tuttular. Ahvaz ve çevresinin önce Mugîre b. Şu'be tarafından sulh yoluyla alındığı (16/637) ancak halkın bir sene sonra isyan etmesi üzerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafından tekrar ele geçirildiği de söylenmektedir.

Râmhürmüz, Tüster ve Sûs'un Fetihleri (17/638)

Sâsânî hükümdarı III. Yazdicerd, Kâdisiye ve sonrasında art arda yenilgiler alınca bölge halkını Müslümanlara karşı savaşa kışkırtmaya başladı. Bu gelişmeden haberdar olan Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan Nu'mân b. Mukarrin'i ve Basra valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Sehl b. Adî'yi Ahvaz bölgesine sevk etmelerini istedi. Nu'mân, Basra'dan gelecek kuvvetleri beklemeden Hürmüzân kumandasındaki âsileri Ahvaz'ın doğusundaki Râmhürmüz'de mağlup edip Huzistan bölgesinin en büyük şehri Tüster (Şüşter)'e yürüdü. Basra'dan gelen takviye kuvvetinin de iştirakiyle şehri kuşattı. Uzun süren muhasara neticesinde şehir ele geçirildi. Başta Hürmüzân olmak üzere çok sayıda esir ve ganimet alındı. Bu yerlerin 18 (639), 19 (640), 20 (641) ve 21 (642) yıllarında fethedildiğine dair rivayetler de vardır. Böylece Huzistan bölgesi Müslümanların eline geçmiş oldu. Tüster'in fethinden sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî kumandasındaki İslâm ordusu, Sûs şehrini muhasara altına aldı. Şehir halkı yiyecek maddeleri tükeninceye kadar teslim olmak istemedi. Daha sonra ise emân isteyerek anlaşmaya razı oldular

Nihavend Savaşı (21/642)

Kisra III. Yazdicerd'in Müslümanlara karşı savaş hazırlığına giriştiğinin duyulması üzerine Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkas'a, Nu'man b. Mukarrin komutasında bir ordunun Ahvaz bölgesine sevkini emretti. Nu'man, emrindeki ordusuyla ilk etapta Ramhürmüz,

Tüster ve Sus şehirlerini fethetti (20/641). Askerî hazırlıklardan vazgeçmeyen Kisra'ya karşı Hz. Ömer, Basra ve Kûfe halklarından yeni bir ordu hazırlatıp yine Nu'man b. Mukarrin'i kumandan tayin etti. Keşif için görevlendirdiği Tuleyha b. Huveylid'in getirdiği habere göre düşman kuvvetleri kalelere ve siperlere çekilmişti. Nu'man, yaptığı atlı hücumlarla düşmanı harp sahasına çekti. Meydan savaşında İslâm ordusu zafere ulaştı. Nu'man b. Mukarrin, savaş alanında atının sürçmesiyle yere düşerek şehid oldu (21/642). Nihavent zaferiyle Irak'ın fethi tamamlandığından bu zafere «Fethu'l-futûh» (Fetihler Fethi) denildi. Sâsânîlere karşı sürdürülen mücadelelerde Nihavent savaşı Sasânî İmparatorluğunun çöküşünü resmileştirdi.

Sâsânî İmparatorluğuna Son Darbe

Nihavent savaşına kadar Müslüman komutanlar irili ufaklı birçok mücadele yaptılar. Zira İslâm ordusunun önünden kaçan Yezdicerd sığındığı her yerde nüfuzunu da kullanarak tekrar ordu toplayıp Müslümanların karşısına çıkıyordu. Bu durumun önüne geçebilmek için bölgedeki komutanlar, Hz. Ömer'in de muvafakatini alarak İran içlerine kadar ilerleyerek, İran devletinin varlığına son vermeye karar verdiler. Bu planı uygulamaya koymak için İran toprakları birkaç cepheye bölündü ve her bir bölgeye ayrı ayrı komutanlar tayin edildi. İslâm ordularının bu görev paylaşımı ile İran toprakları tamamen fethedildi. Ahnef b. Kays komutasında ilerleyen ordunun bir kolu, günümüzdeki Afganistan şehri olan Herat'a kadar ilerledi.

SURİYE FETİHLERİ

Suriye cephesi, Hz. Peygamber döneminde sürdürülen tebliğ faaliyetlerinin bir devamı olarak açılmış ve buradaki mücadeleler Hz. Ebû Bekir tarafından devam ettirilmiştir. Hz. Ebû Bekir irtidat ve isyan hadiselerini bastırıp bozulan dengeleri tesis ettikten sonra hiç vakit kaybetmeden Suriye'ye ordu sevk etmiştir.

Hz. Ömer halife olduğu zaman burada var olan mücadeleleri aynen sürdürme kararı almış ve onun döneminde her iki cephede verilen mücadeleler kapsamlı bir fetih dalgasına dönüşmüştür. Her ne kadar Hz. Ömer, selefi tarafından başlatılan mücadeleyi sürdürme kararı almışsa da hilafete geldikten bir süre sonra, buradaki savaşları idare eden komutan Hâlid b. Velîd'i görevden alıp yerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı atamıştır.

Şam (Dımaşk)'ın Fethi (14/635)

Ecnadeyn yenilgisinden kaçan Bizans askerleri çeşitli şehirlere sığınmıştı. Onları takip eden Hâlid b. Velid önce Fihl (13 /635) üzerine yürüdü, buradaki savaşı kazandıktan sonra Dımaşk'ı kuşattı. Halit, Dımaşk'ın doğu kapısından muhasarayı başlatırken, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh da Cabiye kapısından şehri kuşatma altına aldı.

Kuşatma devam ederken Hz. Ömer'in komutan değişikliği kararı Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a ulaştı. Sıcak savaş devam ettiği için yeni komutan Ebû Ubeyde bir süre bu kararı açıklamayı ertelemiş ve fethin ardından (Receb 14/Eylül 635) kararı açıklamıştır.

Müslümanlar, bu savaşla bin yıldır Bizans'ın elinde olan çok önemli bir merkezi ele geçirerek Anadolu, Suriye ve Mısır fetihlerine kapı aralamışlardır. Dımaşk'ın fethinden sonra komutayı devralan Ebû Ubeyde, Hıms üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu amaçla öncü birliklerin başında gönderdiği Sımt el- Esved, şehri fethedip halka emân vermiştir. Ardından Ebû Ubeyde gelip bu antlaşmayı onaylamıştır. İslâm orduları karşısında alınan peş peşe yenilgilerden sonra Müslümanları Şam bölgesinden söküp atmak için harekete geçen Bizanslı komutanlar Theodore (Tozarik) ve Ermeni kökenli Vahan kapsamlı bir savaş hazırlığına girişmişlerdir.

Ebû Ubeyde, Bizanslıların savaş hazırlığı yaptığına dair haber alınca, Hz. Ömer'den yardım istemiştir. Muhtemelen yeteri kadar kuvvet bulamayan Halife, onun talebine olumlu cevap verememiş ve gönderdiği cevabi yazıda, Allah'ın yardımına sığınmasını önermiştir. Ayrıca şayet samimi bir şekilde mücadele ederlerse mutlaka galip geleceklerine vurgu yapıp 'nice az toplulukların kalabalık topluluklara galip geldiğine' dair âyeti (2. Bakara, 249) hatırlatmıştır.

Ebû Ubeyde istediği desteği sağlayamayınca elindeki kuvvetleri etkili bir şekilde değerlendirmek amacıyla ilk önce bölgedeki dağınık askerî birlikleri tek çatı altında toplamaya karar verdi. Daha önceden fethedilmiş olan Dımaşk, Fihl ve Hıms gibi şehirlerde güvenlik amacıyla konuşlandırılan birlikleri geri çekerek bu şehirleri geçici bir süreliğine boşalttı. Oysa bu şehirler fethedilerek can ve mal güvenliklerinin karşılığı olarak halktan cizye alınmıştı.

Ortaya çıkan olağanüstü şartlar nedeniyle verilen emânın yerine getirilmeme ihtimali üzerine Ebû Ubeyde yapılan anlaşmaları karşılıklı rızaya dayalı olarak askıya almayı teklif etti ve aynı zamanda koruma karşılığı olarak aldığı cizye vergilerini de geriye ödedi. Onun

bu samimi yaklaşımı üzerine Hıms halkı antlaşmayı aynen devam ettirmeye istediğine ve Bizanslıları şehre sokmayacaklarına dair söz verdi.

Yermük Savaşı (15/636)

Halit b. Velid'in Irak'tan Suriye'ye gelişinin üzerinden henüz iki yıl bile geçmeden müslümanların elde ettiği başarılar, Heraklius'un yeni yeni ve daha büyük bir ordu ile onların üzerine yürümeyi kararlaştırmasına sebep oldu. Çünkü Heraklius, Filistin ve Suriye'deki hakimiyetinin artık temelden sarsıldığını idrak etmeye başlamıştı. Bundan dolayı her imkanını kullanarak yüzbin kişilik bir ordu hazırladı. Bu ordu Antakya'dan, Ürdün'ün doğusuna açılan Yermük vadisine doğru hareket etti. Büyük bir Bizans ordusunun üzerlerine gelmekte olduğunu öğrenen Ebû Ubeyde, yirmi dört bin kişilik İslâm ordusu ile Yermük'te Bizans ordusunu karşıladı.

Yermük'ta meydana gelen meydan savaşında İslâm ordusu büyük bir zafer kazandı. Bu savaşta İslâm ordusunda kadınlar da bulunuyordu. Kılıç kullanarak kahramanlıklar gösteren kadınlar arasında Ümmü Hakim bt. Haris ile Hind bt. Utbe de vardı. Hezimet haberini alan Heraklius, Antakya'dan İstanbul'a kaçarken; «Ey Suriye! Sana selam olsun! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir» demiştir.

Yermük zaferiyle Müslümanlar, Suriye bölgesinde kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlardır. Müslümanlar bundan sonra Suriye'de ciddi bir mukavemetle karşılaşmamışlardır.

Sûriye Sahillerinin Fethi

Yezid b. Ebû Süfyan komutasındaki birlikler sahil kesiminde bulunan Sayda, Irka, Cübeyl ve Beyrut şehirlerine geldiler. Öncü birliklerin başında Yezid'in kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyan bulunuyordu. Sahil kesimi kolay bir şekilde fethedildi. Muâviye, Irka şehrini emrindeki askerlerle tek başına fethetmişti. Daha sonra Rumların fethedilen bu şehirlerden bazılarını tekrar ele geçirdiğini görmekteyiz. Hz. Ömer (r.a)'in son zamanlarında ve Hz. Osman'ın hilafetinin başlarında Muâviye, sahil şehirlerini tekrar ele geçirmek maksadıyla seferler düzenledi ve sahil şeridini hakimiyetine aldı. Şehirleri fethedip ovaları tahkim etti. Ele geçirilen yerlere askerler yerleştirdi ve onlara ıktalar verdi.

Hıms'ın Fethi

Kaynaklarımızda Hıms'ın iki defa fethedildiği anlatılmaktadır. Bu fetihlerden birincisi 14 (635) yılında Yermük savaşından önce, diğeri de 15 (636) yılında Yermük

savaşından sonra gerçekleşmiştir.

Suriye orduları başkomutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah, Kınnesrin, Hama (15/636), Haleb (16/637) ve Antakya'yı (17/638) fethetti.

Komutanlardan Şurahbil b. Hasene, Akka'yı (15/636) fethetti.

Halid b. Velid ise Maraş'ı (16/637) fethetti.

Fetihlerin Cezire Cephesi

İyâz b. Ganm'ın Cezire'ye Komutan Olarak Atanması

Kaynaklarımız İyaz'ın Cezire bölgesi genel komutanı olarak atandığını bildirmektedir. O, bütün Cezire bölgesinin fatihi olarak kabul edilmiştir. İyâz, hem Irak'ta hem de Sûriye'de fetihlere iştirak etmiştir.

Sûriye bölgesi genel komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın komutası altında İyâz da bir askerî birliğin başında komutan olarak bulunmuştur. Hicri 13 senesinde Sûriye'de vuku bulan Fihl savaşında piyadelerin başına İyâz b. Ganm komutan tayin edilmiştir. İyâz'ın Cezire bölgesine Sûriye üzerinden geçiş yapmıştır. Cezire bölgesinin yukarı kısımlarının Ruhâ, Harran, Diyâr-ı Bekir ve çevresinin fethi Sûriye fetihlerinin devamı niteliğindedir.

Ruhâ'nın Fethi

Ebû Ubeyde b. Cerrah tarafından Cezire bölgesine vali tayin edilen İyâz ilk olarak Ruhâ'ya geldi. Şehrin kapısı önünde bekleyen İslâm ordusu herhangi ciddi bir mukavemetle karşılaşmadı. Ruhâ halkının sulh talebi kabul edildi. Onlarla, mabedleri ve çevresinde bulunanlar kendilerinde kalmak, mevcut olanlar dışında başka kilise inşa etmemek ve Müslümanlara, düşmanlarına karşı yardım etmeleri şartıyla anlaşma yapıldı. Ruhâlılar kendilerine şart koşulanlardan birini dahi yerine getirmediği takdirde himaye edilmeyeceklerdi. Ruhâ'ya komşu olan diğer şehir sakinleri de Ruhâ halkının kabul etmiş olduğu anlaşma şartlarına tabi oldu.

İyâz'ın yapılan sulhten sonra şehre girdiği, şehri çok beğendiği ve burada birkaç gün kaldığı rivayet edilmiştir. Burada düşman tarafın komutanıyla sohbet ettiği ve komutanın bir korku içinde olduğunu gördüğünde, Müslümanlardan korkmamalarını herhangi bir zulüm görmeyeceklerini söylediği aktarılmıştır.

Rakka'nın Fethi

Ruhâ'nın fethinden sonra sıra Rakka'ya geldi. Cezire sınırları içerisinde yer alan Rakka'ya, Müslümanlar baskın düzenleyip pek çok ganimet elde etti. Buranın halkı çiftçiydi ve halkın çoğu kalenin dışında ikamet etmekteydi. Müslümanların saldırması üzerine insanlar kaleye sığındılar. Derken şehir, İslâm ordusu tarafından muhasara altına alındı. Müslümanlara ok ve taşlarla saldıran halk, bazı askerleri yaraladı. Müslümanlar Ruhâ kapısına dayandılar. Buradan içeri girmeye çalıştılar. Hasat mevsimi olduğundan kuşatmanın kendileri için bir zarara yol açacağını anlayan şehir sakinleri antlaşma yapmak zorunda kaldı. Şehrin komutanı, İyâz b. Ganm'e eman istediğini bildiren bir elçi gönderdi. İyâz onunla, bütün şehir halkının canları, malları ve şehirleri üzerine eman vermek suretiyle anlaştı. Haraç ödemeleri şartıyla toprağı onlara bıraktı. Bu topraklardan zimmet ehlinin istemediklerini, öşür ödemeleri şartıyla Müslümanlara bıraktı. Halka cizye vergisi uyguladı. Kadınları ve çocukları vergiden muaf tuttu. Her adam başına bir dinar cizye verilmesi kararlaştırıldı.

İyâz'ın Rakka halkıyla yaptığı sulhname kaynaklarımızda verilmiştir. Zimmi halka bazı yükümlülükler getiren bu sulhname İyâz tarafından mühürlenmiş ve bu konuda Allâh şahit tutulmuştur.

Harran'ın Fethi

Rakka fethedildikten sonra İyâz, Harran üzerine yürüdü. Şehir halkı şehre kapanmak zorunda kaldı. Müslümanlara karşı az da olsa direnen halk, Müslüman askerlere taş ve oklarla saldırdı. Daha sonra savaşmak için meydana çıkan düşman askerleri Müslümanlar karşısında hezimete uğradı ve çok geçmeden sulh istemek zorunda kaldılar. İyâz, onların bu teklifini kabul ve onlara anlaşma şartlarını içeren bir mektup yazdı. Buna göre cizye ödemeleri ve şehirlerinin kapısını Müslümanlara açmaları şartıyla canları ve malları emniyette olacaktı. Müslümanlara yol göstermek, köprüleri ve yolları tamir etmek ve Müslümanlara karşı iyi niyet beslemek yine uymaları gereken şartlar arasında yer aldı. Yazılan sulhname Ruhâ halkına yazılan sulhnamenin aynısı oldu. Harran'ın fethi sırasında bazı Müslüman askerlerin kaleden atılan taşlarla şehid oldukları rivayet edilmiştir.

Ceylanpınar'ın Fethi

Ceylanpınar'ın fethi sırasında çok şiddetli çarpışmaların olduğu kaydedilmiştir. Neticede düşman taraf sulh istemek zorunda kalmıştır. Burada komutan olarak bulunan

Umeyr b. Sa'd'ın, savaş sırasında, "Endişe etmeyin, endişe etmeyin, bana gelin, bana gelin!" dediği ve bunun da karşı tarafa eman verme anlamına geldiği belirtilmiştir. Bu olay, savaşın dehşetinden düşman askerlerinin darmadağın olduğunu, bir şoka girdiklerini ve ne yapacaklarını bilmez bir duruma düştüklerini göstermektedir. Yapılan anlaşmayla düşman tarafın arazileri ellerinde bırakıldı ve kendilerinden cizye alındı.

Samsat ve Çevresinin Fethi

Samsat Hz. Peygamber'in meşhur ashâbından Safvan b. Muattal tarafından fethedilmiştir. Samsat'a, Safvan ile beraber Habib b. Mesleme'nin de gönderildiği kaydedilmiştir. İyâz, Harran halkıyla sulh yaptıktan sonra buradan ayrılıp Samsat'a hareket etti. Burada her iki komutanın da zafer elde ettiklerine şahit oldu. Halife b. Hayyât, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de bu sırada Samsat'ta bulunduğunu aktarmıştır.

Mardin ve Dârâ'nın Fethi

Dârâ, Mardin-Nusaybin güzergahında olup bugün Mardin'e 30 km. mesafededir. Hem Dârâ hem de Mardin bu dönemde iki önemli merkezdir. Dârâ Bizans'ın önemli bir garnizon kenti, Mardin ise önemli bir dini merkez olarak duruyordu. İyâz b. Ganm, Ruhâ'nın fethinden sonra Mardin ve Dârâ civarına yöneldi. Mardin kalesini ele geçirdi ve halkıyla sulh gerçekleştirdi. Aynı şekilde diğer şehir halklarıyla yaptığı gibi buranın sakinleriyle de sulh yaptı.

Nusaybin'in Fethi

Diyarrebîa'nın önemli şehirlerinden olan Nusaybin'in birkaç defa fethedildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda sahabeden Abdullah b. Abdullah b. Atban'ın Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından Nusaybin'e gönderildiği bildirilmiştir. Cezire'ye gönderilme amacı buradan diğer bölgelere gidecek olan desteğe engel olmaktı. Bu yüzden Nusaybin üzerine sevk edildi. İyâz da bu sırada Cezire'de fetihlerle görevlendirilmişti. Bölgedeki komutanlar bir araya geldiğinde başkomutan İyâz olacaktı. Abdullah, Musul üzerinden Nusaybin'e gelmiş ve burada düşman tarafla anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmanın daha önce Rakka halkıyla yapılan anlaşmanın aynısı olduğu belirtilmiştir.

Diyarbakır'ın Fethi

Diyarbakır'ın fethine İyâz'ın yanında Hâlid b. Velid gibi büyük komutanların da iştirak ettiğini görmekteyiz. Cezire'deki İslâm ordusu Ruhâ, Harran ve Dârâ gibi önemli merkezlerin fethinden sonra Diyarbakır'a yöneldi. Diyarbakır ve çevresinde önemli zaferler

elde etti ve ahaliyi cizyeye bağladı. Şehrin merkezini barış yoluyla çevre yerleri ise savaş yoluyla ele geçirdi. Burada yaptığı sulh, Ruhâ halkıyla yaptığı sulhun aynısı oldu. Diyarbakır'ın fethi sırasında Müslümanların gizli bir geçitten iç kaleye geçtikleri ve bu geçişi gerçekleştirenlerin içinde çok sayıda sahâbî olduğu bildirilmiştir.

Diyarbakır'ın fethi de diğer bölgelerin fethi gibi kolay olmuş ve bu dönemde Müslümanlara karşı ciddi bir mukavemet gösterecek bir otoritenin olmadığı tespit edilmiştir.

İyâz b. Ganm, Cezire'de gerçekleştirdiği fetihlerle yetinmemiş daha yukarı bölgelere de hareket etmiştir. Rivayetlere göre Bitlis ve daha yukarı bölgelere giderek birçok yerin fethini gerçekleştirmiştir.

Iyaz, Urfa, Rakka, Nusaybin, Malatya ve Cezire bölgesini (19/640) fethederek İslâm devletinin sınırlarını Toroslara dayandırmıştır.

İslâm ordularınca gerçekleştirilen fetihlerle Hz. Ömer döneminde Doğu Anadolu, İrminiye, Azerbaycan ve Kafkaslar'a kadar ulaşılmıştır.

Ürdün'ün Fethi (14/635)

Fihl savaşından sonra Şürahbil b. Hasene ve Amr b. Âs komutasındaki birlikler Ürdün'e hareket etti. İslâm ordusunun Ürdün topraklarına yöneldiğini haber alan yerli halk, daha önceden Fihl'de Bizans ordusunun uğradığı hezimetini de bildiğinden kalelere sığınıp çarpışmaktan kaçındı. Müslümanlar onları günlerce muhasara altında tuttular. Savaşmaktan başka çareleri kalmayan Rumlar, İslâm ordusu karşısında mağlup oldu. Kendileriyle sulh yapıldı ve Dımaşk'ta yapılan sulh maddeleri geçerli sayıldı.

Filistin'in Fethi

Suriye'nin fethi tamamlanırken diğer taraftan Filistin ve çevresinin fethine memur edilen Amr b. As, Kudüs'ü kuşattı. Dört ay süren muhasaradan sonra müslümanlar burayı barış yoluyla aldılar. Fakat patrik Sophronius barış antlaşmasının bizzat halife tarafından imzalanmasını şart koştu. Durumun Hz. Ömer'e iletilmesi üzerine O, yerine Hz. Ali'yi bırakarak ileri gelen birçok sahâbi ile birlikte Kudüs'e geldi.

Kudüs halkı ile yapılan antlaşmaya göre;

- a. Dinlerinden dolayı rahatsız edilmeyecekler,
- b. Zarara uğratılmayacaklar,
- c. Kiliselerinde oturulmayacak,

d. Bu kiliseler ve müstemilatı yıkılmayacak,

e. Halkın kilise ve suretleri koruma altında bulundurulacaktır (17/638).

Kudüs'ün alınmasından sonra bu bölgede görevli olan Amr b. Âs, Filistin'in sahil yerleşim yerleri başta olmak üzere bütün Filistin'i fethetmiştir.

Mısır'ın Fethi (21/642)

Amr b. As, Hz. Ömer ile bir görüşme yapmış ve Mısır'ın fethedilmesi için izin istemiştir. Amr halifeyi ikna etmeye çalışırken, Bizans'ın bir ayağının Mısır'da olduğunu ve bu bölgenin kontrol edilmemesi durumunda, Müslümanların buradan muhtemel bir Bizans saldırısıyla karşı karşıya kalabileceklerine dikkat çekmiştir.

Onun ısrarları üzerine Hz. Ömer bu bölgeye ordu göndermeye karar vermiş ve böylece Mısır cephesi açılmıştır.

Amr b. Âs'ın ısrarcı tutumundan sonra bölgeye gönderilen ordular daha sonra Abdullah b. Zübeyr komutasında gönderilen takviye kuvvetlerle desteklenmiş ve Mısır topraklarının tamamı fethedilerek İslâm orduları Libya çöllerine kadar ulaşmıştır.

Amr b. As, Babilyon'un güneyinde Fustat ismiyle bir ordugâh şehir kurdu.

Bu başarılarından sonra Hz. Ömer'e haber gönderen Amr, şayet müsaade ederse Afrika içlerine doğru gitmek istediğini belirtmiş ve bu bölgenin tamamını fethedebileceğini söylemiştir. Ancak Hz. Ömer onun isteğini kabul etmeyip Mısır'a dönmesini emretmiştir.

İslâm'da İlk Koruyucu Hekim ve Karantina Uygulaması

Batı dünyasında **"kara ölüm"** diye anılan ve geçen asra kadar yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine yol açan veba, pek bilinmese de İslâm tarihinin ilk dönemlerinde tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Bunlardan biri Amvâs vebasıdır. Adını, ilk defa görüldüğü yer olan Kudüs'ün 33 km kuzeybatısındaki Amvâs'tan alır. Urfa'dan Şam'a, oradan Ürdün ve Filistin bölgesine kadar geniş bir coğrafyada etkili olduğunu biliyoruz.

Hicret'in 18. yılında (m. 639) tezahür eden salgında pek çok Müslüman hayatını kaybetmiştir. Bölgenin başkomutanı Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'ın 58, onun yerine geçen Muâz b. Cebel'in ise 38 yaşında bu hastalıktan vefat ettiğini biliyoruz. Hz. Peygamber'in (sas) amcasının oğlu Fadl b. el-Abbas da Amvâs salgınında hayatını kaybedenler arasındaydı. Şurahbîl b. Hasene, Süheyl b. Amr, Utbe b. Süheyl, Hâris b. Hişam ve -

Muâviye'nin ağabeyi, Şam valisi- Yezîd b. Ebû Süfyân da vebada ölen 25 bin Müslümandan birkaçıdır.

Hiz. Ömer (ra) hastalığın etkili olduğu günlerde Şam bölgesine seyahate çıkmıştı. Başkomutan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ile bölgedeki ileri gelen komutanlar kendisini karşılayıp kötü haberi verdiler: Veba hızla yayılmaktaydı, yola devam etmek, ölüme bir adım daha yaklaşmak anlamına gelebilirdi.

Hiz. Ömer haberi alır almaz Abdullah b. Abbâs'tan ilk muhacirleri toplantıya davet etmesini istedi. Hangi tedbirleri alması gerektiğini soracak, bir karara varacaktır. İstişareler sırasında bazıları Hiz. Ömer'in belirli bir gaye için yola çıktığını, bölgeye girmeden geri dönmemesinin uygun olmadığını, diğerleri vebalı bölgeye girilmemesi gerektiğini savundular.

Muhacirlerle yaptığı toplantıyı sona erdirdikten sonra Hiz. Ömer, Ensâr'ın ileri gelenleriyle de bir toplantı yaptı; fakat bir sonuca varılamadı. Bu defa Mekke'nin fethinden sonra hicret eden yaşlıların çağrılmasını istedi. Onlar hep bir ağızdan hastalığın yayıldığı bölgeye girmemesi, hemen geri dönmesi gerektiğini söyleyince "Sabah yola çıkıyorum. Siz de yola çıkmak üzere hazırlıklarınızı yapın" talimatını verecekti. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" diye sitem edince Hiz. Ömer, "Ey Ebû Ubeyde! Keşke bu sözü sen değil de başkası söyleseydi! Evet, Allah'ın kaderinden, Allah'ın kaderine kaçıyoruz! Bir deve sürün olsa, bir tarafı çorak, bir tarafı verimli bir vadiye götürsen, onları verimli yerde de çorak yerde de otlatırsan Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?"

O sırada ortalıkta görünmeyen Abdurrahman b. Avf çıkageldi. Aralarındaki konuşmayı duyunca "Bende bunun cevabı olabilecek bir bilgi var. Allah'ın Elçisi'nin şöyle dediğini duydum: 'Bir yerde veba olduğunu işitirseniz oraya girmeyin. Eğer bulunduğunuz yerde veba ortaya çıkarsa oradan ayrılmayın.' Hiz. Ömer, onun naklettiği hadisi işitince Allah'a hamd ederek oradan ayrıldı (Buhârî, "Tıb", 30).

Hiz. Peygamber'in bu hadisi koruyucu hekimlik açısından önemli bir ilkeyi ihtiva eder. Bulaşıcı hastalıkla karşılaşmış olabilecek insan ya da başka canlıların, hastalık etkenini taşımadıkları kesinleşene kadar belli bir yerde alıkonulması anlamına gelen karantinanın önemi açıktır.

Sonuçta Hiz. Ömer Medine'ye döndü; ancak Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh askerlerini bırakıp ayrılmak istemiyordu. Askerlerin arasına dönmesi halinde sonucun ne olacağını

herkes gibi tahmin etse de Hz. Ömer'le gitme teklifini reddederek ordugâhta kaldı. Hz. Ömer'in gönlü ise Ebû Ubeyde'nin salgın bölgesinde kalmasından yana değildi. Hastalığın ulaştığı bölgeden çıkmasını sağlamak üzere kendisine gönderdiği mektupta “Seninle görüşmeye ihtiyaç duyuyorum. Mektubum ulaşır ulaşmaz onu elinden bırakmadan yanıma gelmeni istiyorum” diye yazmıştı.

Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'in mektubu onu hastalığın yayıldığı bölgeden çıkarmak maksadıyla yazdığını anlamıştı. “Allah Müminlerin Emirini bağışlasın” diyerek şöyle bir cevap yazdı: “Ey Müminlerin Emiri! Senin bana ihtiyacının ne olduğunu anladım. Ben Müslüman askerlerden bir askerim. Kendime onlardan farklı bir muamele yapamam. Yüce Allah ben ve onlar hakkında hükmünü verinceye kadar onlardan ayrılmak istemiyorum. Beni kararından muaf tut. Askerlerimle baş başa bırak.”

Hz. Ömer gözyaşları içinde okuduğu mektuba cevaben Ebû Ubeyde'nin salgın bölgesinde kalma isteğini kabul ederken, tavsiyede bulunmayı da ihmal etmiyordu: “İnsanları rutubetli bir yere yerleştirmişsin. Onları havası temiz yüksek bir yere götür. Bu hastalık sizin için rahmettir!”

Mektup Ebû Ubeyde'ye ulaştınca Ebû Musa el-Eş'arî'yi çağırarak şunları söyledi: “Müminlerin Emiri insanları başka bir yere götürmemi emrediyor. Bir yer tespit üzere gidip araştırma yap ki ben de onları yönlendireyim.” Ebû Musa sonraki gelişmeleri şöyle anlatır: “Yola çıkmak üzere evime gittim. Hanımımın vebaya yakalandığını gördüm. Bunun üzerine Ebû Ubeyde'nin yanına dönerek ona, ‘Yemin olsun ki aileme bir şeyler olmuş!’ dedim. ‘Hanımına mı bulaşmış?’ diye sordu. ‘Evet’ dedim. Ebû Ubeyde bineğinin getirilmesini istedi. Ayağımı üzenkiye koyarken veba ona bulaştı. Bunun üzerine, ‘Allah’a yemin olsun ki bana da bulaştı’ dedi. Sonra insanlarla birlikte Câbiye'ye gitti. Hastalık yayılınca onlara moral vermek amacıyla ayağa kalkarak şöyle bir konuşma yaptı: Ey insanlar! Bu hastalık sizin için rahmet, Peygamberiniz Muhammed'in duası, sizden önceki salihlerin ölüm sebebidir.” Ebû Ubeyde Allah'ın bundan kendisine bir pay ayırmasını diler.

Ebû Ubeyde'nin hastalığının şiddetlendiği sırada bazıları Muâz'dan, Allah'a üzerlerinden bu belayı kaldırması için dua etmesini istediler. Muâz'ın cevabı kalplere saplanan ok gibi tesirliydi: “Bu bir bela değil, Peygamber'inizin daveti, sizden önceki salih insanların ölümü ve Allah'ın içinizden bazılarına mahsus kıldığı bir şehitliktir. Ey insanlar! Dört şey vardır ki, kim onlardan bir şeyin kendisine isabet etmemesine gücü yetiyorsa o şey ona isabet etmez. Öyle bir zaman gelecek ki, o zamanda bâtil hâkim olacak. O zamanda bir

kişi sabahleyin bir din üzere olacak, akşama başka bir din üzere olacak. Adam, ‘Allah’a yemin olsun ki, ben ne üzere olduğumu bilmiyorum’ diyecek. Basiret üzere yaşamayacak ve basiret üzere ölmeyecek. Bir kişiye, -Allah’ın kızdığı yalanı söylemesi için- Allah’ın malından verilecek. Allah’ım! Muâz’ın ailesine bu rahmetten yeterli nasibi ver.”

Hastalığın bulaştığı insanların sükûnetle ölümü beklemekten başka yapabilecek bir şeyleri yoktu.

Ebû Ubeyde vefat edince başkomutanlığa Muâz b. Cebel getirildi. Ayağa kalkarak Ebû Ubeyde’nin konuşmasına benzer bir konuşma yaptı: “Ey insanlar! Bu hastalık sizin için rahmet, peygamberiniz Muhammed’in duası, sizden önceki salihlerin ölüm sebebidir.” Bu konuşma esnasında Muâz, Allah’ın bundan Muâz ailesine paylarını ayırmasını diler.”

Hastalık yaygınlaşınca Muâz b. Cebel’in arkadaşları bunun bir bela olduğunu söyledilerse de Muâz, “Allah’ın kullarına acıyıp şefkat ettiği rahmetini, kızdığı bir kavme verdiği azap gibi mi telakki ediyorsunuz? O, Allah’ın size has kıldığı rahmeti ve size mahsus kıldığı şehitliktir. Allah’ım! Bu rahmeti Muâz’a ve ev halkına da ver. Kimin ölmeye gücü yetiyorsa, fitne gelmeden önce ölsün. Öyle bir fitne ki, kişi Müslüman olduktan sonra küfre girecek veya helal yolla olmaksızın bir kişiyi öldürecek yahut isyankârlara destek verecek veya adam şöyle diyecek: Ben öldüğüm zaman mı, yoksa yaşadığım zaman mı hak veya batıl üzere olduğumu bilmiyorum.”

Muâz vebaya yakalanan iki oğluna, “Kendinizi nasıl buluyorsunuz?” diye sorunca, “Ey babamız! Hak, Rabbindendir. Sakın şüpheye düşenlerden olma” (Yunus 10/94) diye karşılık verdiler. Muâz ise “*İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksınız*” (Kasas 28/27) sözleriyle onları temin etti. Bir süre sonra iki hanımı vebaya yakalanıp vefat ettiler. Kendisi de hastalığa başparmağından yakalandı. Ağzıyla ona dokunarak şöyle dediği rivayet edilir: “Allah’ım! O küçük. Onun hakkında bana hayır ve bereket ver. Çünkü sen küçük şeylere de hayır ve bereket verensin.” Çok geçmeden o da vefat etti.

Komutayı devralan Amr b. el-Âs’ın konuşmasındaki şu ifade dikkat çeker: “Bu hastalık ortaya çıktığında ateş gibi yanar. Ondan korunmak için dağlara çıkın.” Ardından insanları dağlara çıkararak ayrı bölgelere yerleştirmiş, salgının ulaştığı gruptakiler hayatlarını kaybetse de vebalının olmadığı gruplar kurtulmuştu. Salgın böylece sona erdi.

Sonuç olarak Amvâs vebası Müslümanların sosyal hayatlarında olduğu gibi Suriye bölgesindeki siyasî faaliyetleri üzerinde de epeyce etkili olmuştu. Vefat eden yöneticilerin

yerine yenileri tayin edildi. Ebû Süfyân'ın oğlu Yezîd vefat edince Hz. Ömer, daha sonra Emevi Devleti'ni kuracak olan Muâviye'yi Şam valisi olarak görevlendirdi.

Böylece bölgenin yönetimi el değiştirmiş, sonraki yıllarda meydana gelecek olan siyasî hadiselerin kahramanlarının bir kısmı söz sahibi olmuştu.

Hayber'den Yahudileri Çıkarması (20/641)

Irak, İran, Suriye, Filistin, Ürdün ve Mısır'ın fethinden sonra, Hz. Ömer, Hayberli Yahudilerle Necranlı Hıristiyanları Arap Yarımadasının dışına çıkarmaya karar verdi. Hayberli Yahudileri yurtlarından çıkarırken, Hz. Peygamber'in taksimatını esas alarak onların topraklarını Müslümanlar arasında paylaştırdı. Onların tamamen mağdur olmamaları için, onlara Arabistan'ın kuzeyinde geniş araziler verdi. Aynı şekilde gelirleri Hz. Peygamber'e ait olmak üzere barış yoluyla ele geçirilmiş olan Fedek bölgesindeki Yahudilere ait arazilerin değerini de tespit ettirdi ve bu değer yarısını sahiplerine ödeyip kendilerine kuzeyde araziler verdi.

Necran'dan Hıristiyanları Çıkarması

Hz. Ömer, Necranlı Hıristiyanları Necran'dan çıkararak Kûfe yakınlarındaki Necrâniyye'ye gönderdi. Bunu gerçekleştirirken onlara bu bölgede toprak verdi. Ayrıca götüremedikleri eşyalarını satın alarak bu yolla mağduriyetlerini gidermeye çalıştı. Gittikleri yerde kendilerine geniş topraklar verilmesini, bu topraklardan bir süre vergi alınmamasını, daha sonra Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşmaya uygun biçimde cizye vermeye devam edilmesini valilerinden istedi. Hz. Ömer'in gayrimüslimleri Arap Yarımadası dışına çıkarmasının en önemli gerekçelerinden birisinin, Hz. Peygamber'e isnat edilen 'Arap Yarımadası'nda iki din bir arada bulunmaz' hadisi olduğu ve bundan dolayı onlara karşı bu uygulamayı başlattığı rivayet edilmektedir.

Hz. Ömer'in İlme Hizmetleri

1. Kur'an-i Kerim'in mushaf haline getirilmesini teklif etmesi.
2. Bütün İslâm beldelerinde valilere, mescid ve mekteplerde Kur'an-i Kerim, okuma-yazma ve Arap dili kaidelerinin yanısıra ensab bilgisi, darb-ı mesel, şiir, yüzme, binicilik ve atıcılığın öğretilmesini valilere emretmiştir. Bu maksatla Medine'den bazı sahabileri göndermiş, onlara maaş bağlatmıştır.
3. Kur'an'ın doğru anlaşılması için çaba sarfetmiş, müteşabih ayetlerle ilgilenenleri

bundan menetmiştir. Kaza ve kader konusundaki yanlış yorumları engellemiştir.

4. Hadis rivayetlerinde ravilerin rivayetlerine şahit getirmelerini istemiştir. Bir ara hadisleri bir araya getirmeyi düşünmüŖse de daha sonra vazgeçmiştir.

Hz. Ömer'e Suikast ve Vefatı (644)

644 yılında bir sabah namazı kıldırırken Ebû Lü'lü ismindeki köle tarafından hançerlendi. Bundan dolayı Halife ağır yaralandı. Vefat edeceğini anlayınca halefinin seçimini aşere-i mübeşşereden hayatta olan Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebi Vakkas' ile oğlu Abdullah'a bıraktı. Oğlu, seçilmemek şartıyla heyette yer alıyordu. Şura kendi aralarında üç gün süreyle istişare edecekler ve birini halife seçeceklerdi. Yapılan istişareler sonucunda seçim Hz. Ali ile Hz. Osman arasında kaldı. İkisinden birini seçme yetkisi Abdurrahman b. Avf'a bırakıldı. O da adaylarla ve Medine halkıyla yaptığı istişare sonucunda Hz. Osman'ın halife olmasına karar verdi.

ÖRNEK SORULAR

1. Hz. Ömer halife olduktan sonra ilk iş olarak, Sasânilere karşı halkı Irak cephesindeki mücahitlere yardıma çağırıldı. Bu çağrıya ilk icabet edip de, onun gibi gönüllülerden oluşan bin kişilik orduya komutan tayin edilen kimdir?

- a) Ebu Ubeyde b. Cerrah
- b) Ebu Ubeyd b. Mes'ud
- c) Üsame b. Zeyd
- d) Abdullah b. Ömer
- e) Hz. Ali

“Hz. Ömer, fetihleri devam ettirdiği dönemde üç şehri ordugah olarak kullanmış daha sonra bu şehirleri yerleşime açmıştır.”

2. Yukarıda bahsedilen ve Hz. Ömer döneminde kurulan ordugâh şehirlerinden birisi aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Bağdat b) Dımeşk c) Fustat d) Amman e) Halep

3. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Ömer dönemi fethedilen şehirler arasında değildir?

- a) Dımeşk
- b) Semerkant
- c) İskenderiye
- d) Kahire
- e) Medain

CEVAPLAR: 1. A, 2. C, 3. B

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ
İSLÂM TARİHİ I
(DERS NOTLARI)

YEDİNCİ HAFTA
HZ. OSMAN DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

HZ. OSMAN DÖNEMİ (644-656)

Hiz. Osman'ın Hayatı

Osman b. Affan b. Ebû 'l-Âs. Annesi: Erva binti Kurayz (Hz. Peygamberin halası Ümmü Hakim'in kızı)'dir. Fil Vak'asından altı yıl sonra doğmuştur. Kureyş kabilesinin Benî Ümeyye koluna mensuptur. Soyu Hz. Peygamber'le dördüncü kuşakta birleşir.

Hiz. Ebû Bekir aracılığıyla ilk Müslüman olanlardandır. Emevî ailesi içerisinde ilk Müslüman olan kimsedir. Vahiy katibidir. Hulefâ-yi Râşidîn'in üçüncüsüdür. Aşere-i Mübeşşeredendir. Hayası, edebi ve cömertliğiyle meşhurdur. Babası Affan, Mekke'nin ileri gelen ve sayılı tüccarlarından biriydi. O da babasıyla birlikte ticaret yaptı. Hiz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiği için ona «zi'n-nureyn= iki nur sahibi» lakabı verildi. Önce Rukiyye ile, onun vefatından sonra Ümmü Gülsüm ile evlendi. Önce Habeşistan'a, daha sonra Medine'ye hicret etti.

Servetini İslâm yoluna harcayanlardandı. Tebük seferinin masraflarının üçte birini karşıladı. Müslümanların susuzluk çektiği bir dönemde Medine'deki Rume kuyusunu bir Yahudiden satın alarak Müslümanlara vakfetti.

Hudeybiye'de Mekke'ye elçi olarak gönderildi. Müşriklerin onu öldürdüğüne dair haber gelince Peygamber Efendimiz bütün sahabelerden, savaştan kaçmamak, müşriklerle savaştan Hudeybiye'den ayrılmamak üzere «ölümüne» biat aldı. Bu biata «Bey'atu'r-rıdvân» denildi.

Şura Üzerinden Halife Tayini

Hiz. Ömer'in belirlediği Şura Aşere-i Mübeşşere'den hayatta olanlar: Ali, Osman, Talha, Zübeyr, Abdurrahman, Sâ'd'dan oluşmaktaydı. Şura'ya sadece oy kullanma hakkı olan oğlu Abdullah'ı da dahil etti. Hiz. Ömer, öldüğü takdirde belirlediği altı kişiden birinin üç gün içinde seçilmesini, bu süre zarfında namazları Suheyb-i Rumî'nin kıldırmasını emretti. Görüşmeler sonunda Abdurrahman b. Avf hakem tayin edildi. Onun halk ile istişaresi sonucunda Hiz. Osman halife seçildi (23/644). Hiz. Osman'ın halife olmasıyla Ümeyyeoğulları yeniden iktidara kavuştu.

Şura üyeleri, Hiz. Ömer sonrasındaki tüm siyasi olaylarda aktif olacaktır.

Hiz. Osman'ın Halife Seçilmesinin Nedenleri

- **Beyan:** Hakem Abdurrahman b. Avf'ın Hiz. Ali'den Allah'ın kitabı, Rasulü'nün sünnetine uyma ve kendinden önceki iki halifenin yolunda gitme hususunda söz istemesi sonucunda Hiz. Ali'nin «gücüm yettiğince» cevabını vermesi, Hiz. Osman'ın ise aynı soruya tereddütsüz olur demesi.

- **Yaş:** Hiz. Osman'ın yaşça daha büyük ve daha tecrübeli olması. Arap siyaset geleneğinde yaşın ve tecrübenin önemi gereğince. Hiz. Osman 70 yaşında halifedir, 82 yaşında şehit edilir.

- **Geçmiş olaylar:** Hiz. Ali'ye karşı toplumda özellikle Ümeyyeoğullarında var olan hoşnutsuzluk. Çünkü özellikle Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşlarda Hiz. Ali'nin Müslümanların müşrik akrabalarından birçok kişiyi öldürmesinin toplum içinde bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.

- **Şura üyelerinin akrabalık ilişkisi:** Abdurrahman b. Avf, Hiz. Osman'ın kız kardeşi Ümmü Gülsüm ile evlenmiştir. Yani Hiz. Osman'ın eniştesidir. Sa'd b. Ebû Vakkas da Abdurrahman b. Avf'ın amcasının oğludur. Talha b. Ubeydullah, Teym kabilesindedir. Fakat Haşimoğulları kabilesi ile arası iyi değildir. Bir bakıma Hiz. Ali'ye karşı tepkili olabilir.

- **Emevilerin Haşimilerden nüfusça daha fazla olması:** Seçim süresince Emevi ailesinden olanların Hiz. Osman'ın seçimi için oldukça propaganda yapmış olmaları ve o dönemde Medine'de Emevilerin Haşimilerden nüfusça daha fazla olması dolayısıyla Halifelğe Hiz. Osman seçilmiştir. Abdulaziz ed-Duri Beni Ümeyye'nin toplumdaki ağırlığı ve propagandası olduğunu bildirir. Cabiri de Haşimoğulları-Ümeyyeoğulları siyasi rekabeti gereği İbn Avf'ın kamuoyu doğrultusunda Hiz. Osman'ı seçtiğini belirtir.

YÖNETİM ANLAYIŞI

Resmen olmasa da fiilen aile saltanatına dönüşmüştür. Bunun önemli sebeplerinden birisi Hz. Osman'ın kabilesinin güçlü ve köklü bir siyasi geçmiş ve iktidar beklentisi içinde olmasıdır. Bu hususta Sad b. Ebû Vakkas ile Velid b. Ukbe'nin Kufe valiliği değişimindeki diyalogu önemli mesajlar vermektedir: “Sizler bu görevleri artık mülk haline getirdiniz”. Yine Said b. El-As: “Kufe arazisinin Kureyş'in bahçesi” olduğu sözü önem arz etmektedir. Bundan dolayı yönetimin aldığı kararlar meşruiyetten mahrum kalmıştır. Diğer taraftan Emevi-Haşimi rekabeti Kureyşli olan ve olmayan Araplar rekabetine dönüşmüştür.

Dahili Problemler ve Sebepleri

Sükunet Yılları – 24-29/644-49 Karışıklık (Fitne) Yılları – 30-35/650-655

Hz. Osman'ın ilk altı yılı (24-29/ 644-649) Hz. Ömer döneminin bir devamı olarak sükûnetle ve fetihlerle geçti. Bu dönem, İslâm coğrafyasının en çok genişlediği dönemdir. Hz. Osman'ın iktidarının ikinci altı yıllık dönemi (30-35/650-655) ise, iç karışıklıklar ve huzursuzluklarla geçti.

Bu konudaki rivayetlerin büyük kısmı ilk İslâm tarihçilerinden **Ebû Mihnef, Vakıdî ve Seyf b. Ömer**'e ulaşır. Şîî olan Ebû Mihnef'in haberlerinde Hz. Osman açıkça suçlanmış, Talha isyancılar arasında gösterilmiştir. Ali ise bazı icraatları dolayısıyla Osman'ı eleştirmekle birlikte ona yardım etmeye çalışan ve onu savunan bir durumda gösterilmiştir.

Vakidî'nin rivayetlerinde de Hz. Osman'a çok ağır hakaretler yöneltilmiş ve ashabın büyükleri Osman'a karşı yürütülen hareketle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Belazürî onun rivayetlerinin şiddetini daha da arttırmıştır. Bu iki rivayet zincirine karşılık Seyf b. Ömer'e dayanan rivayetlerin ortak özelliği fitne olayında Hz. Osman'ın ve diğer sahabilerin suçsuz kabul edilmesidir. Fitneyi körükleyen gizli el Müslümanları bölmeye çalışan İbn Sebe'dir. Seyf'in rivayetleri aynı zamanda olaya şahit olan ve güvenilir raviler yoluyla aktarılan en eski üç rivayetle büyük ölçüde uyum göstermektedir.

a. Halifenin Uygulamalarından Kaynaklanan Şikayetler

1.Devlet Yönetimine Ümeyyeoğullarının Tayin Edilmesi

Kufe valiliğine Sad b. Ebû Vakkas'ın yerine anne bir kardeş Velid b. Ukbe b. Ebû Muayt, ardından Said b. As; Basra valiliğine Ebû Musa el Eşari'nin yerine anne tarafından akraba Abdullah b. Amir; Mısır valiliğine Amr b. As'ın yerine sütkardeş Abdullah b. Sad b. Ebi Serh; Devlet kâtipliğine ise Mervan b. Hakem getirilmiştir.

Hz. Osman, muhtemelen idarede birlik ve beraberliği daha kolay sağlama arzusuyla (Seyyid Süleyman Nedvi, s. 57; İA, IX, 429) bunu yapmıştır. Bunun sebepleri arasında akrabaya düşkünlük ve sıla-i rahime verdiği önem ifade edilebilir.

Mevdudi bu hususta şunları nakledir: “Hemen hemen hepsi “Tuleke”dandır. Mekke fethine kadar karşı safta iken fetihten sonra Müslüman olmuşlardır. İyi idareci olabilirler ancak İslâm'ın hedefi bu değildir. Bürokratların genelinin geçmişi sabıkalıdır. Velid b. Ukbe'nin münafık olduğu ayetle ifade edilmiş, Abdullah b. Sad irtidat etmiş, Mervan b. Hakem sürgüne gönderilmiştir.”

Hz. Osman'ın devlet başkanı olarak tayin hakkı mevcuttur. Tenkit edilen yön, atamalarda Ümeyyeoğullarını atamasıdır.

2. Devlet İmkânlarının Ümeyyeoğullarına Tahsis Edilmesi

Rivayetlerde ifade edildiği üzere Beytülmalen amca Hakem'e 100 bin dirhem, damat Abdullah b. Halid'e 400 veya 600 bin dirhem tahsis edilmiştir. Fedek arazisi Mervan'a, Medine çarşısının geliri ise Mervan'ın kardeşi Haris'e verilmiştir. Yine Ifrikiyye ganimetlerinin Abdullah b. Sad ve Mervan b. Hakem'e verildiği zikredilir. Diğer taraftan Mervan'ın borcunun halife tarafından affedilmesi nakledilir. Bütün bunlar Hz. Osman'ın sıla-i rahim anlayışının Ümeyyeoğulları tarafından istismar edildiğinin örnekleridir.

3.Mushafları Yaktırması.

4.Hz. Peygamberin Yüzüğünü Ureys kuyusuna Düşürmesi.

5. Ebû Zer gibi bazı sahabileri sürgüne göndermesi.

b. İdarecilerin Uygulamalarından Kaynaklanan Problemler

Valilerin icraatları halkta hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Mesela, Kufeliler, Vali Velid b. Ukbe'nin içki içtiği veya sarhoş olarak namaz kıldırıldığı iddiasıyla şikayetçi olmuşlar, onun azledilmesini sağlamışlardır. «Halife, sarhoş bir kişiyi Müslümanları idareye layık görüyor» şeklinde bir tepki ve olumsuz kanaat hasıl olmuştur. Said b. El-As'ın “Kufe arazisi Kureyşin bahçesidir.” sözü üzerine Malik b. El-Haris Eşter'in “Allah'ın bize kılıçlarımızla ihsan ettiği bu arazilerin nasıl olurda Kureyş'in olduğunu söylersin.” sözü üzerine tartışma ortaya çıkmıştır. Bu anlık bir söz düellosu değil de Kureyş'e karşı biriken ve organize olmaya başlayan muhalefetin bir işaretidir.

Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın irtidat edip tekrar hidayete eren biri olması dolayısıyla onun valiliğine ve komutanlığına karşı tepki gösterenler olmuştur. Onun idare ettiği orduda savaşmak istemeyen Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed gibi kişiler muhalefet etmişlerdir. Mısır valiliğinden azledilen Amr b. As ile Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr gibi sahabiler idareyi eleştirmişlerdir.

Medine'de Mervan b. Hakem'in uygulamaları eleştiri konusu olmuştur. Yönetim hakkındaki şikayetleri dile getiren Ammar b. Yasir'in dövülmesi; Abdullah b. Mesud'un Kuran çoğaltılması meselesinde ihtilafından dolayı maaşının kesilmesi; Hz. Aişe'nin benzer uygulamasından dolayı tahsisatının azaltılması tenkit edilmiştir.

Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasisi olduğunu ve Hz. Osman'ın azledilerek onun yerine Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini iddia ederek Haşimî- Emevî mücadelesini körüklemek istemiştir.

Bütün bunlar, Kureyş içinde Ernevi-Haşimi rekabetini gündeme getirirken Kureyş dışındaki kabile liderleri tarafından Kureyş'in tahakkümü olarak görüldü ve kabilecilik hareketini körüklemek için kullanılmıştır.

İÇTİMAİ, İKTİSADİ VE DİNİ ALANDA DEĞİŞİMLER

Toplumsal Yapının Değişimi

Hz. Osman dönemindeki dahilî problemlerin asıl sebebi, o süreçte meydana gelen ictimaî, siyasî ve iktisadî değişimlerdir. Toplumda meydana gelen bu değişimler, fertlerde ve toplumda meydana getirdiği farklı nitelik ve boyuttaki yansımalarıdır. Sahabenin

azalması, yetişen nesillerin sahabe terbiyesinden mahrum bir şekilde hayata hakim olmaları olumsuz bir ortamın oluşmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde güven ortamı kaybolmuş, gücü elinde bulunduranlar toplumun güvenini tehdit eder boyuta gelmişlerdir. Muaviye'nin Medine'deki valiler toplantısında sarf ettiği şu sözler toplumun hangi noktaya geldiğini göstermektedir. O: «Ey sahabe topluluğu! Bu ihtiyar hakkında size hayır tavsiye ederim. Eğer o sizin aranızda öldürülürse, Allah'a yemin olsun ki, burayı size karşı atlılarla doldururum...» diyor.

Ekonomik değişimler, Refah toplumuna dönüş

İslâm'ın zekât müessesesi ve altın-gümüş stokunu yasaklaması, karaborsanın men edilmesi, faizin yasaklanması, birinci hedef olarak fakir ve yoksulların durumunun düzeltilmesi gibi ekonomiye dair uygulamalarının temelinde refah topluma geçişle değişiklikler meydana gelmiştir. Hz. Ömer “Allah'a yemin ederim ki, Allah bunları kime verdiyse onlar birbirlerini kıskanmış, birbirlerine kin beslemişler, birbirlerini kıskananları da Allah mutlaka birbirine düşürür”.

Hız. Ömer dönemi maaş uygulamasının neticeleri

Maaş uygulamasının ve ashabın asıl meslekleri olan ticaret üzerinden zenginliğini artırması ekonomik gücün Kureyş'in tekeline geçmesine sebep olmuştur. Örneğin; Zübeyir b. Avvam: 50 bin dinar, 1000 cariyeye, 1000 at miras bırakmış; Talha b. Ubeydullah'ın Irak geliri günlük 1000 dinar olmuş; Abdurrahman b. Avf'ın 100 at, 1000 deve, 10 bin koyunu, bunların kıymeti 336 bin dinara erişmiş; Zeyd b. Sabit vefatında 100 bin dinar; Sad b. Ebû Vakkas ise terekesinde 250 bin dinar geride bırakmıştır. Bu durum Kureyş dışındaki Arapların iktisadi gerilemesi ve hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur.

Diğer Sebepler

- Yeni etnik kimliklerin toplumda varlığı (İranlılar, Rumlar, Berberiler...)
- Yerleşim mekânlarının değişimi
- Kabilecilik asabiyetinin etkin hale gelmesi
- Emevi-Haşimi rekabeti
- Muhtelif kabilelerin Kureyş karşıtlığı.
- Fetihlerin durması ile iç meselelere yönelme.

- Din anlayışının, yorumlayışının değişmesi.

PROBLEMLERİ ÇÖZME ÇABALARI

a. Yönetim muhaliflerinin Sürgün Edilmesi

- Ebû Zer el-Gıfari'nin Rebeze'ye sürgünü

Ümeyyelileri “ateş taşıyan kervan.” olarak niteleyen Ebû Zer'in toplumun ekonomik, kültürel, dini değişimlerini eleştirmesi ve sürgün edilmesi eleştirilmiştir. Aksine Hz. Peygamberin sırlarını ifşa ettiği için sürgüne gönderilen ve ilk iki halife döneminde de Medine'ye girililmeyen Hakem b. Ebû 'l-As'ın affedilmesi eleştiri konusu haline getirilmiştir. Bu hususta Cevdet Paşa'nın yorumu: Halife bunun için eleştirilemez, suçlanamaz. Halife yapması gerekene yaptı, devlet başkanı olarak tedip etme hakkını kullanmıştır.

- Kufeli Muhaliflerin Şam'a Sürgün Edilmesi

Halife Muaviye, Ebû Zeyneb, Ebû-l-Vera, Malik b. Haris el-Eşter isimlerini Şam'a sürgün ettiğinde valisine: “Sanki fitne için yaratılmış olan bazı kimseler sana geliyor. Onların fitne çıkarmalarını önle.” demiştir. Bunlar Şam'dan sonra Hıms'a gönderilmiştir. Serbest kaldıklarında eski davranışlarını devam ettirmişlerdir.

b. Eyaletlere Müfettişler Gönderilmesi: Muhammed b. Mesleme Kufe'ye; Üsame b. Zeyd Basra'ya; Abdullah b. Ömer Şam'a; Ammar b. Yasir Mısır'a gözlemci olarak gönderilmiştir. Kaynaklarında Ammar'ın vali ile tartıştığı zikredilmekte, diğerlerinin ise olumsuz bir rapor getirmedikleri belirtilmektedir. Ancak toplumda olumsuzluklar devam etmiştir. Bu şikayetlerin yanı sıra Hz. Ali'nin şikayetleri karşısında Hz. Osman'ın “benim taraftarlarım sizlerden daha çoktur” ifadesi bu dönemin Emevi saltanatına zemin hazırlayan, Kureyş'e dayalı idari ve siyasi yapıdan daha özele giderek, Emevi ailesine dayalı bir geçiş zemin hazırlamıştır.

c. Valilerle Toplantı Yapılması

Muaviye b. Ebû Süfyan, Abdullah b. Amir, Abdullah b. Sad, Said b. El-As. Amr b. As da davet edildi. İsyân, her valinin uhdesinde tercih, cihad ile meşgul, mal vererek susturmak ve sert politika takip etmek gerektiği gibi tekliflerle savrulmak istenir. Amr b. As ise halifenin ya görevi bırakması ya da kararlılıkla üzerine gitmesi gerektiğini belirtti. Ortak bir

karara varılmadı. İkinci toplantıda Muaviye halifeyi Suriye'ye götürme teklifi. Red. Koruyacak asker teklifi. Red. "Ben Rasulullah'ın komşularını sıkıntıya sokmak istemem". Daha sonra Muaviye'nin, Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'inde aralarında bulunduğu ashabın önde gelenlerini tehdit etmesi.

d. İdareye Karşı İsyân ve Şehit Edilmesi

Said b. el-As'ın Kufe şehrine girememesi ve Ebû Musa el-Eşarî'nin vali atanmasının talebi Hz. Osman için ağır bir siyasi darbe ve iflastır.

Bundan sonra ikinci olay Mısır'da. Valiyi halifeye şikâyet. Halife, valiyi ikaz etti. Ancak vali, dikkate almadığı gibi, şikâyet edenlerden birisini öldürdü. Bunun üzerine Mısırlılar, 1000 kişilik bir topluluk ile başkente geldiler.

Mısır, Kûfe ve Basra'nın ileri gelenleri arasında mektuplaşmalar olduğu rivayet edilmektedir. Bütün bu yörelerden gelen isyancılar 656'da şehrin etrafında toplanarak şikâyetlerini Hz. Osman'a iletmışlerdir. İsyancılar ya valilerin görevden alınmasını ya da halifenin istifasını istemişlerdir. Toplanma nedenleri arasında Hz. Ali'den mektup almalarını da ifade etmişlerdir. Sahabenin ileri gelenleri adına mektupların yazıldığı haber alınmıştır.

Hz. Ali, isyancılarla Hz. Osman arasında bir görüşme trafiğini idare etmiştir. Hz. Osman, Hz. Ali ile görüşünce isyancılar sekinete ermişlerdir kısa bir süreliğine. Çünkü Mısır valisi Abdullah b. Sad yerine Muhammed b. Ebûbekir'i vali olarak atanmıştır. Bunun üzerine isyancılar şehri terk ettiler. 3 günlük mesafe sonrasında bir kölenin uhdesinde bir mektubun tespit edilmesi ve o mektubun valiyi değiştirmek bir yana Mısırlıların dönüşü durumunda vali tarafından cezalandırılmalarını talep ediyordu. Mısırlılar dönünce Kufe ve Basralılar da geriye dönmüşlerdir. İsyancılar Hz. Osman'a "Mektubu sen yazmadıysan zaaf gösterdin, böyle işler çevirenlere karşı gaflet içindesin, istifa et. Yok sen yazdıysan haksız yere bizim öldürülmemizi emrettiğin için görevden ayrılman gerekir." demişlerdir.

Halifeden memnuniyetsizlik var. Halife ise yanlış yapmadığını ifade ediyor. Talep ve buna verilen cevap. Bu durum bir tıkanma ve kriz halidir. Hz. Osman istişare ettiğinde İbn Ömer "Allah'ın giydirdiği gömleği çıkarma, adet olur..."

Netice itibariyle ince planlanmış bir komplo izlenimi uyandırıyor. Konuşmalarda Mervan'ı sorumlu tutan asiler kendilerine teslimini istediler. Halifenin bunu reddetmesi söz konusudur. Bu arada Emevilerin Hz. Ali aleyhinde menfi propagandaları olmuştur. Son çare vilayetlerden asker çağırma. Ancak bu da sonuç vermeyecek ve Hz. Osman isyancılar

tarafından şehit edilecektir.

HZ. OSMAN DÖNEMİ FETİHLERİ

İran Fetihleri

Hz. Osman dönemi fetih hareketleri, sükûnet dönemi olarak da belirtilen ilk altı yıllık dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönem, Hz. Ömer döneminin bir devamı niteliğindedir. Hz. Ömer döneminde başlamış olan İran bölgesinin fethi bu dönemde tamamlandı. Hemedân ve Kirmân'ın fethiyle birlikte İran'ın fethi büyük ölçüde tamamlandı. Belûcistân'ın ele geçirilmesiyle birlikte Sâsânîlerin son hükümdarı II. Yezdücerd Merv'e kaçtı. Yezdücerd'in 31/651 yılında öldürülmesiyle birlikte Sâsânî İmparatorluğu tamamen yıkılmış oldu ve bütün İran bölgesi İslâm hâkimiyeti altına girdi.

Horasan Fetihleri

Hz. Osman döneminde Horasan bölgesine akınlarda bulunan Ahnef b. Kays, Horasan'dan Toharistan'a kadar uzanan bütün toprakları ele geçirdi. Bugünkü Ermenistan, Gürcistan, Dağıstan ve Azerbaycan Hz. Osman döneminde fethedildi. Saîd b. el-Âs'ın Kûfe valiliği döneminde Taberistan'ın fethi gerçekleştirildi. Bu bölgeye gönderilen büyük ordunun içerisinde Hz. Ali'nin iki oğlu Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ile birlikte Hz. Abbas, Amr b. el-Âs, Zübeyir b. el-Avvâm ve Huzeyfe b. Yemân gibi ileri gelen sahabiler ve sahabi çocukları da bulunuyordu. Yine Hz. Osman döneminde Abdurrahman b. Rebâa el-Bâhilî komutasında Hazar hakanı üzerine bir ordu gönderildi. İslâm ordusu, Hazar Türkleriyle karşılaştı ve bu savaşta yenilgiye uğradı.

Anadolu Fetihleri

Hz. Ömer döneminde Suriye valisi olan Muaviye b. Ebû Süfyan, Hz. Osman döneminde daha da geniş yetkilere sahip, güçlü bir ordusu olan dirayetli bir vali idi. Muaviye, Hz. Osman döneminde Bizans ile mücadeleyi sürdürdü. Bizans'a karşı yaz ve kış seferlerini tertip etmeye devam etti. Hz. Osman'ın emriyle Muaviye, Habib b. Mesleme komutasında bir orduyu Ermeniyeye üzerine gönderdi. Erzurum'a kadar ilerleyen Habib b. Mesleme, burada bölge halkı ile barış imzaladı. Ardından Tiflis'e kadar ilerledi. Hz. Osman döneminde Muaviye'nin tertip ettiği ordular tarafından Bizans'a karşı askeri hareketler gerçekleştirilerek Erzurum'a, Malatya'ya ve Antakya'ya kadar olan yerlerin fethi gerçekleştirilmiş ise de Müslümanların nüfusunun az olması sebebiyle oralarda Müslümanların iskanı gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde Bizans'a karşı gerçekleştirilen

başarılı operasyonlarla ganimetler elde edilmiş, bölge halkı haraca bağlanmıştır. Bizans tehdit altında tutularak, Müslümanlar için tehdit olmaktan çıkarılmıştır. İstanbul'u fetheden yol açılmıştır.

Kıbrıs, Rodos ve Sicilya'nın Fethi

Hiz. Ömer'in izin vermediği deniz seferleri Hiz. Osman döneminde gerçekleştirildi. Bu deniz seferlerinde Suriye ve Mısır bölgelerindeki Bizans'tan kalma tersanelerden istifade edilerek deniz seferlerine çıkıldı. Muaviye, Hiz. Osman'dan izin alarak, 28/648 yılında Anadolu, Suriye ve Mısır için gerek ticarî gerekse stratejik bakımdan büyük bir önem taşıyan Kıbrıs'a sefer düzenledi. Kıbrıs, barış yoluyla fethedildi ve vergiye bağlandı. Kıbrıs'tan başka Rodos ve Sicilya adaları da fethedildi. Kıbrıs'ın vergiyi ödememesi üzerine buraya ikinci defa sefer düzenlendi. Ayrıca Girit ve Kos adaları da fethedildi. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd da Bizans'a karşı en büyük deniz seferini gerçekleştirdi. Finike-Antalya (diğer bir rivayete göre İskenderiye) açıklarında Bizans donanmasına karşı "Zâtü's- savârî" Savaşı yapıldı ve zafer elde edildi. Bizans donanmasının üstün olmasına rağmen Müslümanlar, büyük bir zafer kazandılar.

Mağrib (Kuzey Afrika) Fetihleri

Mağrib (Kuzey Afrika); el-Mağribü'l-Edna (Libya), el-Mağribü'l-Evsat (Tunus ve Cezayir), Yani İfrikiye ve el-Mağribü'l-Aksa (Fas ve Moritanya) olmak üzere üç bölgeden oluşmaktadır. Hiz. Osman döneminde Kuzey Afrika fetihleri, Hiz. Ömer döneminde kaldığı yerden devam etti. Hiz. Ömer döneminde fethedilen İskenderiye 24/645 yılında Mısır Valisi Amr b. el-Âs'ın Medine'de bulunması sebebiyle tekrar Bizans'ın eline geçmişti. Amr b. el-Âs, yaptığı seferle İskenderiye'yi Bizanslılardan geri aldı. Hiz. Osman tarafından Amr b. el-Âs, Mısır valiliğinden alındı. Onun yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh atandı. Abdullah, Kuzey Afrika bölgesine bir sefer gerçekleştirdi. Hiz. Osman da Abdullah b. Zübeyr komutasında bir orduyu Afrika fethine destek olmak için gönderdi. Bu orduda Hiz. Hasan, Hiz. Hüseyin, İbn Abbas ve İbn Ömer gibi sahabiler de vardı. Bu ordunun desteğiyle Trablusgarp fethedildi. Büyük miktarda ganimet elde edildi. Bölge haraca bağlandı. Bu hareketle bölge halkı arasında İslâm yayıldı. Daha sonra İslâm ordusu Sudan topraklarına kadar ilerleyerek Kartaca'yı fethetti. Mısır halkı geçmişindeki irtidat olayından dolayı Abdullah b. Sa'd'ın valiliğine rıza göstermedi. Çünkü o, Mekke'nin fethi günü Resulullah'ın "görüldükleri yerde öldürülmelerini emrettiği" kimselerdendi.

HZ. Osman'ın Katledilmesi

H. Osman'ın hilafetinin özellikle son altı yılında akrabalarını valiliklere ataması ve kabilesinden olan insanlara ihsanlarda bulunması isyanın başta gelen sebeplerindedir. İrtidat eden Abdullah b. Sa'd'ın Mısır'a vali olması; Kûfe valiliğine «Kûfe arazisi Kureyş'in arka bahçesidir» diyen Sa'id b. el-Âs'ın atanması halkta hoşnutsuzluk meydana getirmişti. Buralarda başlayan isyan Basra'yı da sardı. H. Osman'ın 34 (654)'te Medine'de gerçekleştirdiği valiler toplantısından da tatmin edici bir sonuç çıkmadı. İsyancılardan isteği üzerine Kûfe valisi değişti. Mısırlıların vali değişmesi talebini H. Osman reddetti.

Basra ve Kûfe ile irtibatlı olan Mısırlı bir grup h. 35 yılında valilerinin görevlerinden alınması isteğiyle Medine'ye doğru harekete geçti. H. Osman, onların bu isteğini reddetti. İsyancılarla anlaşma sağlanamaması üzerine H. Osman, H. Ali'den bir anlamda arabuluculuk yapmasını istedi. Sonuçta Mısır'a Muhammed b. Ebû Bekir'in atanmasında mutabık kalındı. İsyancılar, H. Ali'nin garanti vermesi üzerine şehirlerine dönmek için yola koyuldular. Mısırlılar dönüş yolunda beraberlerinde olan H. Osman'ın kölesinin davranışlarından şüphelendiler. Kölenin üzerinde buldukları bir mektup, olayı farklı bir boyuta taşıdı. Halife adına Mısır Valisine bir mektup yazılmış, altına da H. Osman'ın mührü basılmıştı. İsyancılar mektubu alarak büyük bir hiddetle Medine'ye döndüler. H. Osman'ın evini muhasara eden isyancılar onu şehit ettiler (35/656).

ÖRNEK SORULAR

1. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin sebepleri arasında aşağıdakilerden hangisi yer almaz?

- a) Yeni etnik kimliklerin toplumdaki varlığı
- b) Kabilecilik asabiyetinin etkin hale gelmesi
- c) Ashabın Hicaz'dan çıkışına izin verilmemesi
- d) Fetihlerin durması ile insanların iç meselelere yönelmesi
- e) Din anlayışının ve yorumlayışının değişmesi

2. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Osman'ın icraatlarından biri değildir?

- a) Önemli mevkilere yakın akrabalarını getirmiştir.
- b) Devlet imkânlarını akrabalarına tahsis etmiştir.
- c) Halkın elindeki Kur'an Mushaflarını yaktırmıştır.
- d) Hz. Peygamber'in yüzüğünü Ureys kuyusuna düşürmüştür.
- e) Hz. Peygamber'le birlikte bütün savaşlara katılmıştır.

3. Hülefay-i Raşidin'in halifelik dönemleri sırasıyla kaçar yıl sürmüştür?

- a) 3-8-13-5
- b) 9-13-6-7
- c) 11-10-5-22
- d) 2-10-12-4
- e) 4-8-13-4

CEVAPLAR: 1. C, 2. E, 3. C

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

SEKİZİNCİ HAFTA

HZ. ALİ VE HZ. HASAN DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &

Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

HZ. ALİ'NİN HAYATI (600-661)

Ali b. Ebû Talib (r.a.), Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'in en küçük oğludur. Hz. Peygamberin damadıdır. Annesi, Fatıma bt. Esed'dir. İslâm'ı ilk kabul eden çocuk olup, o sıralarda on yaşında idi. Hz. Peygamber onu küçük yaşlarda iken babasının yaşadığı zorluklara yardımcı olmak maksadıyla yanına aldı, yetiştirdi. İslâm davasının başından itibaren Hz. Peygamber'in yanında yer aldı, ona destek oldu. Hicret esnasında Hz. Peygamber'in yatağına yatarak müşrikleri şaşırttı. Hz. Peygamber'in kendisine emanet ettiği eşyaları sahiplerine verdikten sonra Medine'ye hicret etti. Hicretin ikinci yılında Medine'de Hz. Fatıma ile evlendi. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin adlı erkek çocukları ile Zeyneb ve Ümmü Gülsüm adlı kız çocukları olmuştur. Hz. Ali, Hz. Fâtıma'nın sağlığında başka evlilik yapmamıştır. Fâtıma'nın vefatından sonra ise birçok defa evlenmiş ve çok sayıda çocuğu dünyaya gelmiştir. Vahiy katipliği yaptı. Medine'nin fakihlerindendir.

Tebük seferi hariç bütün gazvelere katıldı. Bazı seriyyelere komutan tayin edildi. Hz. Peygamberin katıldığı savaşlarda sancaktarlık yaptı. Savaşlardaki kahramanlıkları ile dillere destan oldu. Uhud'da ve Huneyn'de çeşitli yerlerinden yara almasına rağmen Hz. Peygamber'i bütün gücüyle korumuş, Hayber'de ağır bir demir kapıyı kalkan olarak kullanmış ve bu seferin zaferle sonuçlanarak yahudilere galebe çalınmasında büyük payı olmuştur. Fedek'te Benî Sa'd'a karşı gönderilen seriyyeyi (6/628) ve Yemen'e yapılan seferi (10/632) sevk ve idare etmiştir. Bu sonuncu sefer üzerine Benî Hemdân kabilesi Müslümanlığı kabul etmiştir. Tebük Gazvesi'nde ise Hz. Peygamber'in vekili olarak Medine'de kalmıştır. Hz. Peygamberin vefatında onun cenazesinin teşhizi ve tekfini ile uğraştı. Hz. Ömer'in Suriye seyahatinde Medine'de ona vekalet etti. Hz. Ömer sonrası halife adayı oldu. Şûrada yer aldı ise de seçilemedi.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmış, Hudeybiye Antlaşması'nı da o yazmıştır. Evs, Hazrec ve Tay kabilelerinin taptıkları putlarla Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'deki putları imha etme görevi ona verilmiştir. Hicretin 9. (631) yılında hac emîri olarak tayin edilen Hz. Ebû Bekir'e Mina'da yetişip o sırada inmiş bulunan Tevbe sûresinin ilk yedi âyetini okumak, ayrıca müşriklerle müslümanların bu yıldan sonra hacda bir arada bulunamayacağını ve hiç kimsenin Kâbe'yi çıplak tavaf edemeyeceğini bildirmek üzere Peygamber tarafından görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde cenazenin yıkanması ve benzeri hizmetleri, vasiyeti üzerine Hz. Ali ile Resûlullah'ın yakın akrabasından Abbas, oğulları Fazl ve Kusam ile Üsâme b. Zeyd yapmışlardır. Bu sırada Benî

Sâide avlusunda toplanan ensar ve muhâcirîn Hz. Ebû Bekir'i halifelîğe seçince Ali ona, Hz. Fâtîma'nın altı ay sonra vuku bulan vefatına kadar biat etmemiştir. Hz. Ali'nin hilâfet makamında gözü olup olmadığı konusu yahut Ebû Bekir'in hilâfete seçilmesini bir oldubitti şeklinde değerlendirmesi, Ehl-i sünnet ile Şiîler arasında oldukça tartışmalıdır. Ancak durum ne olursa olsun o, Hz. Ebû Bekir'in halifelîğe seçilişinden sonra hilâfet konusunda hiçbir şekilde hak iddiasında bulunmadığı gibi Ebû Bekir'e biat eden ashâb-ı kirâm da halife seçiminde, Şiîler'in iddia ettiği nasla tayin veya veraset faktörünü göz önünde bulundurmamıştır.

Hz. Ali ilk üç halife döneminde ne bir idarî görevde bulunmuş, ne de yapılan savaflara katılmıştır. Sadece Halife Ömer'in Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine'de askerî vali olarak kalmış, Medine'de ikamet edip dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Kur'an ve hadis konusundaki derin ilminden dolayı hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Ömer'in özellikle fikhî meselelerde fikrine müracaat ettikleri bir sahâbî olmuştur. Hz. Ömer zamanında, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği günün İslâm tarihi için başlangıç kabul edilmesine dair teklif de onun tarafından yapılmış ve kabul edilmiştir.

İkinci halife Ömer'in 23 (644) yılında âzatlî bir köle tarafından hançerlenmesi üzerine, vefat etmeden önce halife seçimi işini havale ettiği şûranın bir üyesi de Ali idi. O, bu şûra tarafından halifelîğe getirilen Hz. Osman zamanında cereyan eden bazı karışıklıklarla ona karşı girişilen hareketleri desteklememekle beraber, başta Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm olmak üzere bir kısım ashapla birlikte zaman zaman çeşitli tenkitlerde bulunmuştur. Halifeyi bazı icraatı, özellikle şer'î cezaların tatbik edilmemesi sebebiyle Kur'an ve Sünnet'ten uzaklaşmakla suçlamıştır.

Hz. Ali'nin tenkit ettiği konular arasında, Hüzmüzân'a farklı bir kısas uygulaması, içki içen ve sarhoş olarak namaz kıldıran Kûfe Valisi Velîd b. Ukbe'yi ancak ısrar karşısında cezalandırması, hac sırasında Mina'da seleflerinin aksine namazı iki yerine dört rek'at kıldırması, Şam Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın icraatını açıktan tenkit ettiği için Ebû Zer el-Gıfârî'yi Rebeze'ye sürmesi gibi hususlar sayılabilir. Ali b. Ebû Tâlib bu son vak'a üzerine Hz. Osman'a açıkça karşı çıkmış ve hatta halifeye rağmen Ebû Zer'i oğullarıyla birlikte Medine'den uğurlamıştır. Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gibi önde gelen sahâbîlerin halifeyi bu tarzda tenkit etmiş olmaları, Mısır, Basra ve Kûfe'den yola çıkarak Medine'ye gelen ve idareye karşı ayaklanan isyancıları cesaretlendirmiş ve onlara bu sahâbîlerle

görüşmelerde bulunma ve hatta halifenin hal'inden sonra hilâfet makamına geçme teklifini yapma cüretini vermiştir.

Üç büyük sahâbî kendilerine yapılan bu teklifi şiddetle reddetmiş, bilhassa Hz. Ali isyancıları teşebbüs etmekte oldukları işten vazgeçirmek için ciddi ikaz ve nasihatlerde bulunmuştur; ancak onların halifenin evini kuşatmalarına engel olamamıştır. Olayların gelişmesi üzerine de oğulları Hasan ile Hüseyin'i halifenin evinin önünde nöbetçi olarak bırakmış ve ona karşı baştan beri sürdürdüğü yardımlarını esirgememiştir. Bütün bu tedbirlere rağmen halife isyancılar tarafından şehid edilmiştir (35/656).

Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi (35/656)

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra isyancılar Medine'den ayrılmayıp, yeni halifeyi seçmek için girişimlerde bulundular. Medine'de kalan az sayıdaki ashaba, Hz. Ali'ye, Talha'ya ve Zübeyr'e teklif götürmüş iseler de üçü de kabul etmemiştir. Hz. Ali: "Acele etmeyiniz, Ömer bu işi şuraya havale etmişti. İnsanların toplanıp istişare etmeleri için fırsat veriniz" demiştir. Nihayet Hz. Ali, ısrar ve baskılar sonucunda Medine'nin içinde olduğu hassas durumu da göz önüne alarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Halk mescidde toplanmış, başta Muhacirler ve Ensar olmak üzere tüm Medine halkı, halife olarak ona biat etmiştir (21 Zilhicce 35 / 20.06.656). Buradaki biatte Talha ve Zübeyr de bulunmuştur. Hz. Ali'ye yapılan biat, huzur ve asayişten yoksun bir ortamda gerçekleşmiştir. İlk üç halifeye yapılan biatte herhangi bir baskı unsuru olmamasına karşın burada Medine'ye hâkim olan isyancı grubun baskısı etkili olmuştur.

İmamet- Hilafet Tartışmalarının Odağında Hz. Ali

Hz. Ali, isyancıların baskısı sonucu Medine halkının da isteği üzerine halife olmayı kabul etti, ona biat edildi ve halifelik başladı. Hz. Ali halife olduğu halde Medine'de gücü elinde tutanlar isyancıları. Bu yüzden katillerin bulunup cezalandırılması konusunda Hz. Ali bir mesafe katedemedi. Hz. Ali'nin hilafeti Medine'de oturanların neredeyse tamamı tarafından onaylandıysa da, bazı sahabiler, Ümeyyeoğulları ve Cemel ashabinca kabul görmedi. Hz. Ali'yi, Haşimoğulları, Ensar'ın önemli bir kısmı ve Kûfeliler destekledi. İktidara gelince valileri değiştirdi. Yemen valisi dışındaki valiler göreve rahat bir başlangıç yapamadı. Şam'a vali olarak gönderdiği Sehl b. Huneyf, Muaviye'nin adamları tarafından Vadilkura'dan geri gönderildi.

Şiat-u Ali, hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ve kendisinden önce bu makama gelenlerin bu hakkı gasp ettiklerini iddia etti. Bu iddialar temelinde "İmamet" teorisi

geliştirildi. İnanç sisteminin temeline yerleştirildi. Hz. Ali, tavırlarındaki isteksiz ve tepkisel duruşa rağmen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a biat etmiş ve fitneye sebep olmamıştır. Buna rağmen Hz. Ali merkezli hilafet tartışmaları, çeşitli faktörlerin de tesiriyle İslâm toplumundaki ayrışma ve çatışmanın temel nedeni olmuştur.

Hz. Ali'nin Biat Sonrası Hutbesi

Hz. Ali halktan biat aldıktan sonra, Allah'a hamd ederek şöyle hitap etti: «... Hayra sarılın ve şerri terk edin. Farzları Allah için yerine getirin ki sizi cennete götürsün. Allah, aşikâr olan bir haram koydu ve Müslümanların hürmetini bütün haramlardan daha ileride tuttu. İhlasa ve Müslümanların birliğine önem verdi. Müslüman, hak edilen durumlar dışında insanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Müslüman'a eziyet vermek ancak eziyetin vacip olması durumunda helal olur. Halkın işini görmek için gayret edin. Özellikle ölenlerimize son hizmeti yerine getirin. Zira insanlar önünüzden, kıyamet ise arkanızdan sizi kuşatmıştır. Güçlük çıkartmayınız ki ayıplarınız gizli tutulsun. Allah'ın kullarına kötü davranmaktan sakının, Allah'tan korkun, ona itaat edin. Ona isyanda bulunmayın. Hayır gördüğünüzde onu alın, şer gördüğünüzde ise onu terk edin."

Siyaseti Belirleyen Temel Dinamikler

Kabilecilik: İslâm kabileciliği/ırkçılığı yasaklamıştır. Fakat insanın akrabalarına karşı bir hukuk geliştirmiş, sıla-i rahmi farz kılmıştır. Başkalarının hak ve hukukuna tecavüz etmemek kaydıyla insanın kavmini sevmesi ve ona hizmet etmesine yasak değil, teşvik vardır. Irkçılık duygularının kabardığı ortamlarda ölçü kaçtığı gibi, dini duyguların zayıfladığı, fitne ve kaos ortamlarının depreştiği ortamlarda da ırkçılık artmaktadır. Hz. Ali döneminde de kavmiyetçilik artmıştır.

Din: İslâm dini gelişinden itibaren Arap toplumu üzerinde etkili olmuştur. İslâm fetihlerinin gerçekleşmesinde de dinin etkisi büyüktür.

Ekonomik Problemler: Hz. Osman döneminde muhalif kanadın oluşumunda devlet kaynaklarının kullanım şekli etkili olmuştur. Hz. Ali'nin, Hz. Osman tarafından bazılarına ikta olarak verilen arazileri geri alması da bazılarında rahatsızlık peyda etmiştir. Onlar yeni halifeye muhalefet etmişlerdir. Maddi menfaat bu dönemde bazı kişilerin saf değiştirmesine sebep olmuştur.

Kişisel Çıkarlar ve İlişkiler: Örneğin; Hz. Ömer'in iki oğlu: Abdullah b. Ömer tarafsız kalırken, Ubeydullah b. Ömer Muaviye'nin yanında yer almıştır. Zira babasının öldürülmesinden parmağı vardır diye İran asıllı Hürmüzan'ı öldürdüğü halde Hz. Ali kısas

uygulanmasını belirtirken uygulanmamıştır.

Hz. Ali'nin İlk İcraatları

Hz. Osman'ın Katillerini Bulma Çabası: Katil isyancılar Medine'yi henüz terk etmemiş, şehirde terör estiriyorlardı. Diğer taraftan halk, Hz. Osman'ı şehit eden katillerin bulunup cezalandırılmasını istiyordu. Talha ve Zübeyir'in de içerisinde bulunduğu bir grup Hz. Ali'ye gelerek katillerin bulunup cezalandırılmasını istedi. Hz. Ali onlara, 'Medine'de durumun henüz kontrol altına alınamadığını, ortalığın sakinleşmesinden sonra katillerin bulunarak cezalandırılacağını' belirtti.

Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerinin bulunması için girişimlerde bulunmuş, çeşitli kişilerin ifadelerine başvurmuş, fakat herhangi bir sonuca ulaşamamıştır. Bazı Ümeyyeoğullarının Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın kanından sorumlu tutmalarına karşın Hz. Ali; 'Hz. Osman'ın öldürülmesine asla taraf olmadığını, Osman'ın kanını Talha ve Zübeyir'den sormaları gerektiğini, çünkü onların halkı ona karşı kışkırttığını' söyleyerek kendini savunmuştur.

Vali Atamaları: Hz. Ali çevre illerdeki valiliklere Ensar'dan ve Hâşimoğullarından yeni atamalar yapmış, yeni halife olarak kendi idari yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Bu durumun birtakım sakıncalar doğurabileceği hususunda Muğîre b. Şu'be ve Abdullah b. Abbas'ın uyarılarına rağmen Hz. Ali bu değişiklikleri gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Basra'ya Osman b. Huneyf, Kûfe'ye Umâre b. Şihâb, Yemen'e Ubeydullah b. Abbas, Mısır'a Kays b. Sa'd ve Şam'a da Sehl b. Huneyf vali olarak atanmışlardır. Bu valilerden Sehl b. Huneyf hariç diğerleri görev yerlerine giderek idareyi teslim almışlar, Sehl ise yolda Şamlılar tarafından engellenerek geri çevrilmiştir.

Muhalefet Cephesinin Oluşması

1. Muaviye b. Ebû Süfyan (601- 680)

Suriye valisidir. Arap dahilerdendir. Mekke'de aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ümeyyeoğulları içerisinde İslâm'a karşı cephe alan bir ortamda yetişmiştir. Mekke lideri olan babası Ebû Süfyan ile Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. Vahiy kâtipliği yapmıştır. Hz. Ebû Bekir döneminde Suriye üzerine gönderilen orduda komutan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Hz. Ömer, onu önce Ürdün'e, sonra

Suriye'ye vali tayin etmiştir (17/638). Muaviye, Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Hz. Ali'nin halifeliğini kabule yanaşmamıştır. Hz. Ali'ye karşı yürüttüğü mücadelenin temel gerekçesini, Hz. Osman'ın intikamının alınması, katillerin bulunup cezalandırılması gibi toplum nezdinde çok taraftar bulabilecek önemli bir talebe dayandırmıştır. Hz. Osman'ın kendi ailesine yani Ümeyyeoğulları'na mensup olması nedeniyle, onun intikamının alınmasının kendi hakkı olduğunu iddia ederek muhalefet görevini yürütmüştür.

Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in Muhalefeti

Hz. Aişe, Hz. Osman kuşatma altındayken hacca gitti. Medine'ye dönerken yolda Hz. Osman'ın öldürüldüğünü öğrenince Medine'ye gitmekten vazgeçti. Hz. Ali'ye biat etmekle birlikte, bu biatlerinin rıza ile değil, isteksizce olduğunu söyleyerek vazgeçen Talha ve Zübeyr de Mekke'ye giderek Hz. Aişe ile birlikte ikinci bir muhalefet cephesi ortaya çıkardılar. Hz. Aişe, Mekke'de halkın huzurunda Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne dair bir konuşma yaptı. Bu konuşma, Hz. Ali'ye karşı muhalefeti güçlendirdi. Onlara Hz. Ali'nin görevden aldığı Mekke, Basra ve Kûfe valileri de katıldı. Bu valiler, görev yaptıkları vilayetlerin hazinesinden büyük miktarda paralar ve silahlarla muhalifleri teçhiz ederek büyük bir ordu hazırladılar. Muhalefetin bu cephesinin gerekçesi de, Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması ve anarşi ortamının sona erdirilmesi idi.

Cemel Savaşı (36/656)

Talha ve Zübeyr ile azledilen Mekke, Basra ve Kûfe valileri Hz. Aişe'nin liderliğinde toplanarak istişarede bulundular. Ümeyyeoğullarından Mervan b. Hakem gibi bazı kişiler de Hz. Aişe'nin yanında yer aldı. Hz. Aişe, Medine üzerine yürümeyi teklif etti ise de Hz. Ali'ye biat edenlerle baş edilemeyeceği düşüncesiyle vazgeçildi. Sonunda azledilen Basra valisi Abdullah b. Amir, çok taraftarı olduğunu söyleyerek grubu Basra'ya gitmeye ikna etti. Üç bin kişiyle yola çıkıldıysa da azledilen Kufe valisinin ayrılmasıyla Hz. Aişe'nin etrafında bin kişi kaldı.

Hz. Aişe ve beraberindekilerin geldiğini öğrenen Basra valisi Osman b. Huneyf, onların geliş maksadını Hz. Aişe'ye bir elçi göndererek sordu. Hz. Aişe de; maksatlarının bozulan barış ve güveni geri getirmek, mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak ve Müslümanların arasını düzeltmek olduğunu bildirdi. Valinin şehri kendilerine teslim etmesini isteyen Hz. Aişe taraftarları, valiyi ikna edemeyince onu

dövdüler ve şehirden çıkararak şehre hakim oldular.

Basra'daki gelişmeleri haber alan Hz. Ali, üç bin kişilik bir kuvvetle Medine'den yola çıkarak Kûfe'ye geldi. Ordusuna katılanlarla birlikte Basra'ya doğru hareket etti. Hureybe denilen yerde iki ordu karşı karşıya geldi. Barış görüşmeleri bir türlü sonuç vermeyince savaş başladı. Savaş, Hz. Aişe'nin devesi etrafında cereyan ettiğinden Cemel savaşı adını aldı. Çok kanlı çatışmalar sonucunda Hz. Ali tarafı kazandı ise de çok kıymetli sahabiler ve on bin civarında Müslüman öldü. Bu savaş Müslümanların birbirinin kanını döktükleri ilk savaş olmuştur. Kelamî tartışmalara ve birçok mezhebin çıkmasına sebep olmuştur.

Sıffîn Savaşı (37/657)

Hz. Ali, Muaviye'yi kendisine itaate davet etmek için Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi bir mektupla Muaviye'ye gönderdi. Muaviye, Cerîr'i üç ay oyaladıktan sonra tekrar Hz. Ali'ye geri gönderdi. Bu süre zarfında Şam halkını görüp onların durumları hakkında bilgi edinen Cerîr b. Abdullah, döndüğünde onların Muaviye etrafında kenetlendiklerini ve savaşmaya kararlı olduklarını Hz. Ali'ye bildirdi.

Her iki tarafta savaş hazırlıkları devam ederken, Muaviye, Hz. Ali tarafından Mısır'a vali tayin edilen Kays b. Sad'ın kendi tarafına meylettği haberlerini yayarak Hz. Ali tarafından azledilmesini sağladı. Dirayetli ve güçlü bir idareci olan Kays b. Sad'ın valilikten azledilmesi ve yerine tecrübesiz Muhammed b. Ebû Bekir'in tayin edilmesi Muaviye açısından bir kazanım oldu.

Kendisine isyan eden Muaviye ile savaşı kaçınılmaz gören Hz. Ali, ordusuyla Şam'a doğru hareket etti. İki ordu Sıffîn'de karşı karşıya gelince Hz. Ali, meseleyi barış yoluyla çözmek için Muaviye ve beraberindekileri itaate davet için bir heyet gönderdi. Cevap olumsuz olunca çatışmalar başladı. Zilhicce 36 boyunca çatışmalar devam etti. Muharrem ayında savaşa ara verildi. Arada gidip gelen elçiler barışa vesile olamadı. Muaviye ise, Hz. Osman'ın katillerini istemekle kalmadı, bu defa Hz. Ali'nin halifeliği bırakmasını da açıkça dile getirdi.

Nihayet Safer 37'de çatışmalar yeniden başladı. Hz. Ali nihaî saldırı emrini verdi ise de Amr b. As'ın fikriyle Muaviye taraftarları Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak «aramızda Kur'an hakem olsun» diyerek savaşı bitirme hamlesi yaptı. Hz. Ali kabul etmek istemedi ise de onun savaşçıları onu kabule mecbur etti. Hz. Ali istemeyerek de olsa tahkime

razı oldu. (Safer 37/ Temmuz 657) 70.000 kişi öldü.

Hakemler ve Tahkimname

Muaviye tarafı hakem olarak Amr b. Âs'ı, Hz. Ali tarafı Ebû Musa el-Eş'arî'yi seçti. Ardından iki taraf arasında hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği metin (tahkimnâme) hazırlandı (15 Safer 37/2.8.657). Tahkimnamede şu esaslar yer aldı:

a. Ali ve Muaviye hakemlerce belirlenen esaslara uyacaklar.

b. Hakemlerin ve yakınlarının canları ve malları güvendedir.

c. Hakemler, Allah'ın kitabıyla hükmedecekler, onda bulamazlarsa sünnete göre adilane hükmedecekler. Heva ve heveslerine göre hükmetmeyecekler. Kur'an'a ve Sünnet'e uymayan hükümler geçersizdir.

d. Hakemler, Ramazan 37 (Şubat 658) tarihinde Dûmetül-Cendel'de biraraya gelecekler, şayet bu gerçekleşmezse, toplantı ertesi yıl Ezruh'ta gerçekleşecektir.

e. Taraflar toplantı yerine karşılıklı dört yüz kişi ile gelecekler ve sadece onların müsaade ettiği kimseler müzakereleri takip edebilecektir.

f. Hakemlerin kararı açıklandıktan sonra her iki taraf silahlarını bırakacak ve asla savaşmamak üzere memleketlerine dönecektir.

Tahkimname iki hakem tarafından onaylandıktan sonra Eş'as b. Kays tarafından okundu. Eş'as, tahkimnameyi topluluğa okurken Temimlilerden bazıları «lâ hükme illâ lillah» sözüyle halifelik meselesinin iki hakeme bırakılmasına itiraz etti. Bunun üzerine çoğu Temim kabilesinden 12.000 asker dönüş sırasında ordudan ayrılıp Kûfe yakınındaki Harûra'ya çekildi. Böylece ilk Haricî topluluğu oluştu.

Hakemlerin Kararları ve Sonuçları

Hakemler Tahkimnamede belirtildiği üzere Ramazan 37 (Şubat 658) tarihinde Dûmetül- Cendel'de biraraya geldiler. Hz. Ali, Şureyh b. Hânî başkanlığında 400 kişilik bir grubu gönderdi. Onlara Abdullah b. Abbas imamlık edecekti. Muaviye ise Amr b. Âs başkanlığında 400 kişiyi gönderdi. Her iki hakem, Hz. Ali ile Muaviye'nin azledilmelerine ve Müslümanların oluşturacağı şuranın halifeyi seçmesine karar verdi. Hakemler, bu kararı bir belgeye yazıp mühürledi. Anlaşmazlık durumunda yetki hakemlere verilmiş olmasına

rağmen her iki taraf da bu karara uymadı. Yapılan bu görüşme ile Hz. Ali halifelikten uzaklaştırılmış, yerine de kimse teklif edilmemiştir. Ortaya çıkan bu boşluktan yararlanan Şam bölgesi halkı hemen Muaviye'ye halife olarak biat etmiştir. Hz. Ali hakemlerin aldığı kararları ve Şam bölgesinde halife olarak Muaviye'ye biat edildiğini öğrenince, kararları da Muaviye'nin oldubittiye getirilen halifeliğini de kabul etmemiştir. Hakemler söz verdikleri hâlde Kur'an ve Sünnet'i bir kenara bırakarak arzu ve isteklerine göre hüküm verdiklerinden Hz. Ali ve taraftarları alınan kararları tanımamıştır. Hz. Ali, Muaviye'nin üzerine yürümek üzere bir ordu hazırlanmasını emretmiş ise de Şam üzerine tekrar bir askerî hareket düzenlemeye imkan bulamamıştır. Muaviye, savaşı alanda kaybetmek üzereyken Amr b. As'ın siyasi maharetleri sayesinde masada kazanmıştır.

Haricîliğin Ortaya Çıkışı

Muaviye ile giriştiği mücadeleden kararın hakemlere bırakılmasıyla kesin bir sonuç alamadan Kûfe'ye dönmek zorunda kalan Hz. Ali, ordusu içerisinde yer alan ve kendisine karşı çıkan yeni bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Tahkimi kabul etmesinden dolayı Hz. Ali'yi eleştiren bir grup "*Lâ hükme illâ Lillah*" (*Hüküm Ancak Allah'ındır*) "Allah'ın dininde hakemlere mi başvuruyorsun" diyerek, tahkimi kabul etmenin büyük günah olduğunu söyleyerek, ondan tahkimi reddetmesini istemiştir. Hz. Ali ise, yapılan anlaşmadan dönülemeyeceğini belirtmiştir.

Hz. Ali ile görüş ayrılığına düşen 12 bin civarındaki bir grup ondan ayrılıp «Harûra» denilen bir yere çekilmişlerdir. Birtakım düşünce ve sloganlar etrafında bir araya gelerek Hz. Ali'yi tahkime başvurduğu için küfürle itham etmişlerdir. Muaviye'yi de halife olarak kabul etmemişlerdir. Halifenin şura yoluyla seçileceğini savunmuşlar, farklı görüşlerle çeşitli fırkalar hâlinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Hz. Ali, ayrılanlara (Haricîlere) kendisine katılmaları için mektup ve elçi göndermiştir. Onlar Nuhayle'ye gönderilen elçiyi öldürmüşlerdir. Hz. Ali onların dönüşünden ümidini kesmiş olmakla birlikte onlarla son bir kez görüşmeyi denemiştir. Onlara: "Allah şahittir, Sıffin savaşında ortaya atılan tahkim fikrine içinizde en çok ben karşı çıkmadım mı? İstemediğim hâlde beni tahkime zorlamadınız mı?" deyince onlar: "Evet" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Ali: "Öyleyse niçin bana isyan ediyorsunuz?" dedi. Hâricîler: "Biz bu yaptığımız hareketlerden dolayı büyük günaha girdik, bu günahımız için de tövbe ettik. Sen de bundan dolayı Allah'a tövbe edersen, sana döneriz" dediler. Hz. Ali de

buna: "Ben zaten her gnahtan dolayı Allah'a tövbe ederim" diye cevap verdi. Bu görüşmeden sonra onlardan 6 bin kişi Hz. Ali'ye katıldı.

Nehrevan Savaşı (39/659)

Hz. Ali'ye muhalefete devam eden Hariciler Nehrevan'a gitmiş, taşkınlıklarını burada devam ettirmişlerdir. Hz. Ali'nin bütün gayretlerine rağmen ikna olmayan ve direnişlerinden vazgeçmeyen bu Hariciler'le çarpışma kaçınılmaz olmuştur. 9 Safer 39/6 Temmuz 659 tarihinde yapılan şiddetli bir savaş sonrasında Nehrevan'da bulunan Hariciler'in çoğu kılıçtan geçirilmiştir. Nehrevan savaşı Hariciler'in tek bir komuta altında ve tek bir düşmana karşı yaptıkları ilk ve son savaş olmuştur. Artık bundan sonra ne kendi içlerinde ne de mücadele edecekleri düşmanları konusunda bir birlik sağlayamamışlardır. Nehrevan savaşının önemli sonuçlarından birisi, Hariciler ile ilişkilerin kesilmesi ve onların artık Hz. Ali saflarına katılmaları ümidinin kesin olarak kalmamasıdır. Çünkü Hariciler Nehrevan'da dostlarının başlarına gelenleri hatırladıkça intikam duyguları kabarıyor ve kinleri şiddetleniyordu. Bu savaşın sonunda az da olsa sağ olarak kurtulanlar, İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılarak düşüncelerini yaymışlardır.

Hz. Ali'ye Suikast Düzenlenmesi ve Şehit Edilişi (40/661)

Nehrevan savaşından sonra Haricilerle Hz. Ali'ye bağlı askerler arasında bazı çatışmalar oldu. Bunlardan biri olan Nuhayle çatışmasından sonra haricilerden bir grup Mekke'ye gitti. Hac ibadetini yerine getirdikten sonra Mekke'de kalan hariciler, bir toplantı düzenleyerek ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumu mütalaa ettiler. Toplantıda ümmetin içine düştüğü buhranın sona ermesi için Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As'ın öldürülmesine karar verildi.

Toplantıda İbn Mülcem, Hz. Ali'yi; el- Bürek, Muaviye'yi; Amr b. Bekir ise Amr b. As'ı öldürme görevini üstlendi. Üç suikastin de aynı gün, 17 Ramazan 40 (24 Ocak 661) gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Abdurrahman b. Mülcem adlı harici belirlenen günün sabah namazında Hz. Ali'ye caminin kapısında suikast düzenledi. Başından darbe alan Hz. Ali, iki gün sonra vefat etti. Amr b. As ile Muaviye'ye ise suikast düzenlenemedi.

HZ. HASAN'IN HİLAFETİ DÖNEMİ

Hız. Hasan'ın Hayatı (d. 624- ö. 669)

Hız. Fatıma ile Hız. Ali'nin büyük oğlu olan Hız. Hasan hicretin h. 3 (m. 625) yılında Medine'de doğdu. Hız. Peygamber, ona Hasan adını vererek, kulağına bizzat ezan okumuş; Doğumunun yedinci gününde akıka kurbanı kesmiş ve Hız. Fâtıma'dan onun saçının ağırlılığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istemiştir. Hız. Hasan'ın dedesi Hız. Peygambere çok benzediği rivayet edilmiştir. Hız. Peygamber torunları Hasan ve Hüseyin'le oynar, onları eğlendirir ve onlara dua ederdi. Hız. Peygamberin soyu o ikisi ile devam etmiştir. Hız. Hasan'ın soyundan gelenlere “şerif”; Hız. Hüseyin'in soyundan gelenlere “seyyid” denilir.

Hız. Hasan, Hız. Osman'ın hilâfeti sırasında kardeşi Hız. Hüseyinle birlikte Saîd b. Âs'ın Horasan seferine (30 /651) katılmış, daha sonra da babası tarafından yine kardeşiyle birlikte Hız. Osman'ı isyancılara karşı korumak ve evine su taşımakla görevlendirilmiştir. Hız. Hasan'ın çok sayıda kadını alıp boşadığı rivayet edilmiştir.

Cemel, Sıffin ve Nehrevan'da babasının yanında yer almıştır. Hız. Ali yaralanınca, Ona; «Allah korusun, seni kaybedersek Hasan'a biat edelim mi?» diye sorulunca, O: «Bunu size ne emrederim ne de nehyederim» demiştir. Ancak Şifler Hız. Ali'nin onu veliaht tayin ettiğine inanırlar. Nitekim Hız. Ali'nin vefatından sonra Hız. Hasan'a Kûfeliler biat etmişlerdir. Hız. Hasan, Kûfe Mescidi'nde halka hitaben yaptığı konuşmada Ehl-i beyt'in meziyetlerinden ve Hız. Peygamber'e olan yakınlılığından söz etmiştir. Hız. Hasan'ın Kûfe'de halife seçilmesinin ardından İran, Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen eyaletleri de biatlerini bildirmişlerdir; ancak Mısır ve Suriye eyaletleri biat etmekten imtina etmişlerdir.

Hız. Hasan'ın halife olarak ilk icraatı, babasının katili İbn Mülcem'i kısas ettirmek olmuştur. Hız. Hasan babasının valilerini değiştirmemiştir.

Hilafetin Muaviye'ye İntikali

Muaviye, Hız. Hasan'ın seçilmesini bir fırsat olarak değerlendirdi. Hemen harekete geçerek bir ordu hazırladı ve Kûfe üzerine yürümeye karar verdi. Muaviye'nin hazırlıklarını haber alınca o da, Hucr b. Âdî'yi valilerine göndererek ordu hazırlamaları talimatını verdi. Kendisi de Kufe mescidinde bir konuşma yaparak Muaviye'ye karşı savaşmak için Nuhayle'de toplanmalarını istedi; fakat halktan beklediği katılımı göremedi. Biat ederken

Muaviye'ye karşı mücadele etme sözü veren Kûfeliler, Hz. Hasan'a yeterli derecede güven ve destek vermedi. Hz. Hasan, yine de isteksizce davranan halktan bir ordu topladı. Babasının amcasıoğlu Ubeydullah b. Abbas'ı ordunun başına komutan atadı ise de O, bir gece yarısı, Muaviye'nin maddi teklifleri karşısında Muaviye'nin tarafına geçti. Sabah namazı vaktinde komutanı çadırında bulamayan askerler, Hz. Hasan'ın çadırına baskın düzenleyerek onu rahatsız ettiler. Bazı Haricî sempatizanları ona saldırarak yaraladılar. Hz. Hasan, Kûfelilerle başarı elde edemeyeceğini ve Muaviye ile baş edemeyeceğini anlayınca onunla anlaşarak hilafet haklarından vazgeçti. Hz. Hasan Kûfe'ye dönerek halkın huzurunda Muaviye'ye biat etti. Hz. Hasan'ın hayatına dair hadis kaynaklarında müstakil bablar açıldığı gibi "fezail-ü ehl-i beyt" ve benzeri bablar açılarak Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in faziletinden bahseden hadislere yer verilmiştir. Şîa'nın temel hadis kaynaklarından olan *Kütüb-i Erba'a*'dan yalnız *el-Kâfi*'de Hz. Hasan'la ilgili hadisler vardır. Hz. Hasan bazı Sünnî âlimlerce, babasının şehid edilmesinden hilâfeti Muâviye b. Ebû Süfyân'a devretmesine kadar geçen sürede Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi ve sonuncusu kabul edilir. Şîi kültüründe ise Hasan, bizzat Hz. Ali tarafından tayin edilmiş ikinci imam olarak görülür ve kendisine birçok keramet izâfe edilir. Ancak bazı Şîi toplulukları Muâviye ile barış yaptığı için ona karşı çıkmış ve kendisini tenkit etmişlerdir.

Hz. Hasan'ın hayatına dair müstakil biyografik eserler de kaleme alınmıştır.

Hz. Hasan'ın Vefatı

Hz. Hasan, hilafetten ayrıldıktan sonra Medine'de siyasetten uzak bir hayat yaşadı ve on yıl sonra vefat etti (49/669). Öldüğünde kırk altı yaşındaydı. Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in yanına gömülmeyi istemiş ve bunun için Hz. Aişe'den izin almıştır. Fakat yönetimde olan Ümeyyeoğullarının karşı çıkması üzerine Bâkî mezarlığına defnedilmiştir.

ÖRNEK SORULAR

1. Hangisi Nehrevan savaşının sebeplerindedir?

- a) Şiilerin savaşta ısrarı
- b) Hz. Ali'nin Muaviye ile savaşmaya devam etme arzusu
- c) Cemel savaşında yakınları ölenlerin intikam alma arzusu
- d) Haricilerin taşkınlıkları**
- e) Hz. Ali'ye suikast girişimi

2. Cemel Ashabının Mekke'de bir araya gelmesinden sonra muhasara ettikleri şehir aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Kufe
- b) Şam
- c) Fustat
- d) İskenderiye
- e) Basra

3. Hz. Ali döneminde yaşanan iç savaşların sıralaması aşağıdakilerden hangisinde doğru bir şekilde verilmiştir?

- a) Sıffin-Nehrevan-Cemel
- b) Cemel- Nehrevan- Sıffin
- c) Nehrevan-Cemel-Sıffin
- d) Cemel-Sıffin-Nehrevan
- e) Sıffin-Cemel-Nehrevan

CEVAPLAR: 1. D, 2. E, 3. D

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ
İSLÂM TARİHİ I
(DERS NOTLARI)

DOKUZUNCU HAFTA
EMEVÎLER
SÜFYANİLER DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

EMEVL- HAŞİMÎ İLİŞKİLERİNİN TARİHÎ ARKAPLANI

Cahiliye Döneminde Emevl-HaşİMÎ İlişkileri

Ümeyyeoğulları ile Haşimoğulları Mekke'nin ileri gelen iki kabilesidir. Her ikisi de Kureyş kabilesinin büyük kollarındandır. Mekke Şehir yönetiminde sürekli bir rekabet içindedirler. Birbirine muhalif iki parti gibi olmuşlardır. Adeta sürekli biri iktidarda, diğeri anamuhalefet gibidir.

Birbirlerine çok yakın akraba olmalarına rağmen Cahiliye döneminde bu iki kabilenin mensupları ve reisleri arasında farklı zamanlarda çekişmeler meydana gelmiştir. Bu çekişmeler aralarındaki düşmanlığı daha da körüklemeye sebep olmuştur.

HaşİMÎ- Emevl düşmanlığını körükleyen belirgin olaylar Şunlardır:

Haşim-Ümeyye AnlaŐmazlıđı: Hz. Peygamber'in ikinci kuşak dedesi Haşim ile Kardeşi Abdüşşems'in oğlu ve Ebu Süfyan'ın dedesi olan Ümeyye arasında Mekke'nin liderliği konusunda anlaşmazlık olmuştur. Taraflar, bu konuda kimin haklı olduğunun tespiti için Huzaa kabilesinin kâhinine müracaat etmişlerdir. Kâhin, bu meselede Haşim'i haklı bulmuş, Ümeyye'nin ise davalısına elli deve vermesine ve on yıllığına Şam'a sürgüne gitmesine hükmetmiŐtir.

Ümeyye'nin sürgün edilmesi olayı, Haşimoğulları ile Ümeyyeoğulları arasında yüzyıllar sürecek olan düşmanlığın başlangıç noktası olmuştur.

Abdumuttalib-Harb Rekabeti: Hz. Peygamber'in dedesi Abdumuttalib ile Ebu Süfyan'ın babası Harb arasında vuku bulan ticarî rekabet iki kabile arasındaki düşmanlığı derinleŐtiren ikinci olay olmuştur. Ticarî rekabet sebebiyle Harb b. Ümeyye, Abdumuttalib'in bir komŐusu ve ticaret ortağı olan bir yahudiyi öldürtmüŐtür. Bu olay üzerine komŐusunun diyetini almak için mücadele eden Abdumuttalib, olayı hakeme götürmüŐtür. Hz. Ömer'in dedesi Nufeyl'in hakem olduğu bu olayda Harb'in diyet ödemesine karar verilmiştir.

Hz. Peygamber-Ebu Süfyan Düşmanlığı: Ebu Süfyan liderliğindeki Ümeyyeoğulları, Hz. Osman gibi birkaç istisna haricinde Haşimoğulları ile olan düşmanlıkları sebebiyle Hz. Peygamber'in risaletini kabule yanaŐmamıŐlardır. Onunla ve ona inananlarla savaŐmıŐlardır. Ancak Mekke'nin fethi günü çaresiz kalınca İslam'ı kabul etmişlerdir.

Mekke'nin fethiyle sona eren iki kabile arasındaki bu düşmanlık, Hz. Ali- Muaviye kavgasıyla yeniden alevlenmiş, Kerbela ve sonrası olaylarla devam etmiştir.

Hz. Peygamberin Ümeyyeoğulları ile İlişkileri

İslam'ın Mekke döneminde Ümeyyeoğulları, tarihi rekabetleri olan bir kabileye mensup olan Hz. Muhammed (s.a.v)'e ve Müslümanlara muhalefet etmişlerdir. Ümeyyeoğullarından Hz. Osman, Ebu Huzeyfe ve Halid b. Said gibi gençler İslam'a ilk girenlerden ise de bu ailenin genel politikası, Hz. Peygamber'in davetini engellemeye yönelik olmuştur.

Ümeyyeoğulları, Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhine gerçekleştirilen her türlü sosyal, siyasî ve askerî faaliyetin içinde aktif bir şekilde rol almışlardır. Mekke döneminde İslam'ın yayılmasını önlemeye çalıştıkları gibi, Hicretten sonra da Müslümanlara karşı gerçekleştirilen savaşların baş icracılarıdır.

Ebu Süfyan, ticaret kervanının reisi olması hasebiyle Bedir savaşının birinci derecede müsebbibidir. Uhud ve Hendek savaşlarında müşriklerin başkomutanı ve Mekke'nin reisidir.

Savaş öncesi mübarezelere çıkan müşriklerin hemen hepsi Ümeyyeoğullarındandır. Muaviye'nin annesi olan Hind'in babası Utbe b. Rabia, kardeşi Velid b. Utbe ve amcası Şeybe b. Rabia Bedir'de mübarezeye çıkmışlardır. Karşılarına çıkan Hz. Ali, Hz. Hamza ve Ubeyde b. Haris tarafından öldürülmüşlerdir. Mekke'nin fethinde şehrin Müslümanlara sulhen tesliminde Ebu Süfyan, Mekke temsilcisidir.

Mekke'nin fethine kadar Müslümanlara azgın düşmanlık eden müşrik Ümeyyelilerin büyük çoğunluğu fethin hemen ardından İslamiyet'i kabul etmiştir.

Hz. Peygamber, Müellefe-i Kulûb siyaseti gereği Mekke fethinden sonra Ümeyyelilerden bazılarını çeşitli devlet görevlerine getirmiştir: Attab b. Esid, Mekke valiliğine; Ebu Süfyan, Havlan ve Becîle kabilelerinin zekat amilliğine; Ebu Süfyan'ın oğullarından Yezid, Teyma bölgesi yöneticiliğine; diğer oğlu Muaviye ise Rasulullah'ın vahiy katipliğine getirilmişlerdir.

Hulefa-i Raşidîn Döneminde Ümeyyeoğulları

Ümeyyeoğulları, Hz. Peygamber devrinden sonraki tarihi süreçte de devlet bürokrasisindeki etkin varlıklarını sürdürdüler.

Hz. Ebubekir bu aileden Halit b. Said'i Teyma'daki askeri birliklerin başına getirdi. Ebu Süfyan'ın büyük oğlu Yezid'i de Suriye Cephesi'ne gönderdiği ordulardan birine komutan tayin etti. Muaviye ise ağabeyinin ordusunda öncü birliklerin komutanıydı. Yezid ve Muaviye kardeşler Suriye bölgesi fetihlerinde özellikle Ürdün sahil şehirlerinin ele geçirilmesinde büyük başarı gösterdiler.

Yezid b. Ebu Süfyan daha sonra Hazreti Ömer tarafından Suriye bölgesi valiliğine getirildi. M. 639 yılında Suriye bölgesinde vuku bulan veba salgınında Yezid vefat edince onun yerine Muaviye Suriye valisi oldu. Muaviye'nin Suriye valisi olması, Ümeyyeoğullarınca büyük bir sevinçle karşılandı.

MUAVİYE B. EBÎ SÜFYAN (ö. 60/680)

Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî, Annesi: Hint binti Utbe'dir.

Muaviye, Mekke'nin fethi günü Müslüman olan tulakadandır.

Hz. Ömer döneminde Şam valisi tayin edilmiş, 20 yıl valilikten sonra Hz. Hasan'dan hilafeti devralmasıyla Emevî halifeliğini başlatmıştır. Yaklaşık 20 yıl (661-680) hilafette bulunmuştur. Oğlu Yezid'i yerine veliaht tayin etmesiyle İslam dünyasında saltanatı başlatmıştır. Böylece hilafet saltanata dönüşmüştür. Emevî hükümdarları, halife unvanını da kullanmaya devam etmişlerdir.

Muaviye, Hz. Ebubekir döneminde Suriye bölgesi komutanı olan ağabeyisi Yezid'in yardımcısı konumundadır.

Muaviye'nin Valiliği (20/640-41/661)

Muaviye, ağabeyisi Yezid'in veba salgınında vefat etmesi üzerine Hz. Ömer tarafından onun yerine Suriye valisi tayin edilmiştir. Hz. Osman döneminde Suriye bölgesinin güçlü ordusuna sahip yüksek yetkili valisidir.

Hz. Ali, halife olunca Hz. Osman'ın katledilmesini ve katillerinin tespit edilemeyişi bahane ederek onun halifeliğini tanımamış, ona biat etmemiştir.

Hakem olayı sonrası gelişmelerle halifeliğini ilan eden Muaviye, Hz. Ali'nin şehadeti sonrasında Hz. Hasan'ı antlaşmaya mecbur ederek halifeliği elde etmeyi başarmıştır.

Vefatından önce oğlu Yezid'i veliaht tayin ederek İslam tarihinde saltanatı icad eden ilk hükümdar olmuştur (ö. 60/680).

Muaviye, Hz. Ömer tarafından Suriye valisi tayin edildikten sonra pek çok beldeyi hâkimiyet altına alarak Suriye'nin tamamında kontrolü sağlamıştır.

Bizans'tan kalan tersanelerden faydalanarak bir İslam donanması teşkil etmiştir. Bu donanma ile Kıbrıs'a bir çıkarma yapmak istediye de Hz. Ömer, Müslümanların henüz deniz seferleriyle ilgili yeterli bir tecrübeye sahip olmamaları sebebiyle izin vermemiştir.

Muaviye, Bizans'ın idaresindeki Anadolu topraklarına yaz – kış seferleri tertip etmiş, elde ettiği ganimetlerle Suriye'de güçlü bir idare kurmayı başarmıştır.

Suriye bölgesinin en kalabalık kabilesi olan Benî Kelb kabilesinden Meysun (Yezid'in annesi) adındaki bir kadınla evlenerek büyük bir destek elde etmiştir.

Hz. Osman döneminde Kıbrıs'ı fethetmiş, orada 12.000 kişilik bir ordu bırakmıştır.

Hz. Osman'ın şehit olmasında, onun kanını gütme politikasıyla kendisini halifelğe taşıyacak bir stratejiyi yakalamıştır.

Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyen Muaviye, onun Suriye bölgesi valisi olarak tayin ettiği Sehl b. Huneyf'in Şam'a gelişini de engellemiştir.

Hz. Osman'ın öldürülmesine seyirci kaldığı, İsyancılarla işbirliği yaptığı ve Hz. Osman'ın katillerini ordusunda barındırdığı iddiasıyla Hz. Osman'ın kanlı gömleği ile hanımı Naile'nin kesik parmaklarını Şam Emeviye Camii'nde bir sene boyunca sergileyerek Suriye halkını Hz. Ali'ye karşı kıskırtmıştır.

Muaviye, Suriye halkından, Hz. Osman'ın kanını dökenlere karşı savaşmak üzere biat alarak Hz. Ali'ye karşı başkaldırısını meşrulaştırmaya çalışmış ve Hz. Ali'nin halifeliğini tanımadığını ilan etmiştir. Suriye halkı ise, Hz. Osman'ın kanını dökenlere karşı savaşmak üzere ona biat etmiştir.

Muaviye'nin Halifeliği ve Devlet Politikası

Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devri ile Emeviler dönemini başlatan Muaviye, siyasetini Kureyş üst kimliğine dayandırarak yürütmüştür.

Muaviye, siyasetini Kureyş üst kimliğine dayalı bir Arapçılık politikası ile yürütse de kendi kabilesi mensuplarına özel imtiyazlar tanımaktan geri kalmamıştır. Bu durum Haşimoğulları başta olmak üzere muhaliflerin gözünden kaçmamıştır.

Muhaliflerini ikna ederek, para veya mal vererek yanına çekmeyi genellikle başaran Muaviye, bu metotlarla ikna edemediği muhaliflerini ölüm tehdidiyle ve kılıçla susturmayı

başarmıştır. Kimini korkutmuş, kimine de öldürerek bertaraf etmiştir.

Muaviye'nin, Kureyşliği önceleyerek geliştirdiği ırkçılığı sonraki Emevî hükümdarları tam anlamıyla Arap ırkçılığına dönüştürmüşlerdir.

Emevilerin Arap ırkçılığını politikalarına esas almaları sonucunda Mevâlî sınıfı ortaya çıkmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde azad edilen kölelere verilen bu isim, Emeviler'de Arap olmayan Müslümanlar için kullanılmıştır. Emevilerin Arap olmayan Müslümanlara köle muamelesi yapması, İslam'ın yayılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmiştir.

Emevilerdeki Arap ırkçılığı sebebiyle, Mevalîden cizye ve haraç tahsil edilmekteydi. Mevâlînin çoğu savaflara katıldığı halde divan defterlerine kayıt edilmemekteydi. Bundan dolayı maaş da verilmiyordu. Bu Müslümanlar savaş alanlarında elde ettikleri ganimetle yetinmek zorunda idi. Arap Müslümanlar ise elde ettikleri ganimetleri kendilerine aldıkları gibi, divan defterlerine kayıt edilmeleri sebebiyle ayrıca maaş da almaktaydılar.

Ömer b. Abdulaziz, Mevalî'den cizye ve haraç almamış, memlekette din kardeşliği bağını öne çıkarmıştır. Ondan sonra yine eski usule dönülmüştür.

Emeviler Döneminde Eyaletlerin İdaresi

İslam coğrafyasının genişlemesi ile eyaletlerin idaresi daha çok yerinde yönetim ile sağlanmaktaydı. Bundan dolayı Emevî halifeleri eyaletlere süper yetkilerle donatılmış valiler atamaktaydı. Bir bakıma eyalet valileri halifenin yetkilerini kullanmaktaydı. Eyalet valileri kendilerine bağlı vilayetlerin valilerini de atayabiliyordu. Örneğin, Mısır Valisi Amr b. As, Kuzey Afrika valiliğine Ukbe b. Nafi'yi atamıştı.

Süper yetkili valiler, topladıkları vergileri önce asker ve memur maaşlarına harcar, kendi bölgelerindeki imar faaliyetlerini bu paralarla yürütür, artan miktarını ise devletin merkezine (Şam'a) gönderirlerdi.

Dört halife döneminde idarî ve askerî görevlere valiler, cizye ve haraç gibi mali konulara ise devletin mâlî işlerinden sorumlu "sahibu'harac" denilen devlet görevlileri bakardı. Valilerle ilgili şikâyet vukuunda veya denetimde mâlî açıdan suçlu bulunanlar görevden alınırđı.

Emeviler döneminde idarî, askerî ve malî görevlerin tümünden sorumlu ve yetkili olan bölge valileri, halifenin yetkilerini kullanarak istedikleri tasarruflarda bulunmuşlardır.

Valilerin Ümeyyeoğullarından olması, onların kendi yandaşlarına devlet imkânlarını sonuna kadar sunmalarına, muhaliflerin maaş ve atıyyelerini kısımlarına veya kesmelerine yol açmıştır. Bu politikalar Emevilere karşı güçlü bir muhalefetin her zaman var olmasına sebep olmuştur.

Muaviye'nin Haricilerle ve Hz. Ali Taraftarlarıyla Mücadelesi

Hariciler ve Hz. Ali taraftarlarının mücadelesi daha çok Irak merkezli gerçekleşmiştir. Muaviye, Irak bölgesinde başgösteren haricilerle savaşmaya önce Suriye ordusunu göndermiş, Suriye ordusu haricileri bertaraf edemeyince Kufelilerden istifade yoluna başvurmuştur. Kufelilerden istifade etmek için Muaviye onları zaman zaman ödüllendirmeyi ihmal etmemiştir.

Muaviye, Muğire b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali tayin ettiğinde Hz. Ali'ye sürekli sövmesini, hakaret etmesini tavsiye etmişti. Muğire, bir gün Kûfe mescidinde Hz. Ali'ye hakaret ederken Hucr b. Adiy ayağa kalkarak; «Allah sizi kötülükle ansın ve lanet etsin. Sizin kötülediğiniz kişinin, faziletlerini andığımız kişiden daha üstün olduğuna şahitlik ederim», diyerek karşı çıkmıştı. Bunun üzerine Muğire, «Ey Hucr! Sultanın azabına ve gazabına uğramaktan sakın, Sultanın öfkesi senin gibilerinin yok olmasına sebep olmuştur,» diyerek onu tehdit etti. Benzer diyaloglar birkaç defa vuku buldu ise de Muğire, Hucr'a bir zarar vermedi. Muğire'den sonra Kûfe'ye vali olan Ziyad b. Ebih, Kufe mescidinde Hz. Ali'ye hakaretler edince, Hucr ona da karşı çıktı. Daha sonra Hucr'un etrafında bazı kişilerin toplanıp Muaviye'nin icraatlarını eleştirmeleri üzerine Ziyad, Hucr ve etrafındakileri tutuklama operasyonu gerçekleştirdi. Ziyad, Hucr ile beraber 14 kişiyi Muaviye'ye gönderdi. Muaviye'nin sorgusu sonucunda 8 kişi idama mahkûm edildi. Hucr b. Adiy ve 8 arkadaşı Muaviye tarafından idam edildi.

MUAVİYE DÖNEMİNDE FETİHLER

1. Bizans üzerine yapılan seferler

Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru başlayan kaos dönemi, Hz. Ali döneminde de devam etti. Hatta Hz. Ali döneminde Suriye bölgesi açık bir şekilde Bizans'ın tehdidi altındaydı. Bunun farkında olan Muaviye öncelikle Bizans ile bir antlaşma yaparak ağır bir haraç ödemeyi kabul etti.

Muaviye, Hz. Hasan'dan hilafeti devraldıktan sonra bütün İslam âlemini tek idarî çatı altında birleştiren fetihlere yeniden başlama kararı aldı. Muaviye döneminde Bizans'a karşı

yaz ve kış seferleri düzenli bir şekilde icra edildi. Bizans topraklarında ilk sefer 42/662'de gerçekleştirildi. 43/663 yılında Busr b. Ebi'l-Ertat komutasında düzenlenen seferde İstanbul'a kadar gidildi. 47-50 / 667-670 tarihlerinde Bizans topraklarına akınlar hızlandı.

İstanbul hem karadan hem de denizden sıkıştırıldı. 49/669 yılında gerçekleştirilen İstanbul seferinin Komutanı Yezid b. Muaviye idi. Bu orduda sahabeden İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Zübeyr ve Ebu Eyyub el-Ensârî de vardı. Ebu Eyyub el-Ensârî bu sefer esnasında vefat etti. 54/674 yılında gerçekleşen seferle İstanbul fethedilemediyse de Kapıdağı yarımadası Bizans'tan alındı.

Muaviye zamanında Anadolu'nun Karadeniz, Akdeniz ve Ege bölgelerinde de fetihler gerçekleştirildi.

2. Doğuda Gerçekleştirilen Fetihler

Muaviye döneminde, Doğuda Horasan, Sind, Sistan ve Maveraünnehir bölgeleri yeniden kontrol altına alındı. Herat, Belh, Beykent, Buhara ve Semerkant feth edildi.

Basra valiliğine Horasan fatihi Abdullah b. Amir getirilerek, fetihlere devam edildi.

Sistan valisi Abdurrahman b. Semure, Kâbil'e kadar olan bölgeyi yeniden kontrol altına aldı.

Muaviye, 45/665 yılında Basra valisi Abdullah b. Amir'i görevden alarak yerine Ziyad b. Ebih'i atadı. O, Horasan ve Sistan'a düzenli seferler gerçekleştirdi. Kufe ve Basra'dan getirilen insanlar Belh, Herat ve Tus gibi şehirlere yerleştirildi.

44/664'te Mühelleb b. Ebi Sufra komutasındaki birlikler Kikan bölgesine girerek buradaki Türkleri yenerek bölgeyi itaat altına aldı.

53/673 yılında Horasan valisi olan Ubeydullah ibni Ziyad, Buhara ve çevresinde önemli fetihler gerçekleştirdi. Daha sonra Basra valisi olan Ubeydullah, Buhara ve çevresinden getirdiği Türklerden Basra'da bir Türk mahallesi kurdu.

Muaviye'nin daha sonra Buhara valisi olarak görevlendirdiği Hz. Osman'ın oğlu Said, bu bölgede Türklerle çatışarak Semerkant'ı fethetti.

3. Batıda Gerçekleştirilen Fetihler

Muaviye, halife olunca Mısır'a Amr b. As'ı vali tayin etti. Amr b. As 43/663 yılında vefat edince yerine oğlu Abdullah b. Amr geçti. Fakat o, babası gibi başarılı olamadı.

Mısır, İfrikiye ve Mağrib bölgesini idare eden valilerin sık sık değişmesi fetihlerin başarısını sekteye uğratmıştır. Nihayet 50/ 670 yılında Kuzey Afrika valisi olan Ukbe b. Nafi, Kayrevan şehrini kurdu (673). Kayrevan şehri, Afrika'da fetihlerin gerçekleştirilmesinde önemli bir üs görevi yaptı. Ukbe b. Nafi, Afrika'nın yerli halkı olan Berberiler'i Müslümanlarla kaynaştırmaya çalışarak Berberiler arasında İslâm'ın yayılmasına vesile oldu.

Muaviye'nin Yezid'i Veliht Tayin Etmesi

Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmek düşüncesindeydi. Fakat bu konuyu gelebilecek tepkiler dolayısıyla zamana bırakıyordu. Muâviye oğlunu veliahtlığa hazırlamak amacıyla 49 veya 50 (669 veya 670) yılındaki İstanbul kuşatmasında komutan, 51 (671) yılında da hac emîri gibi önemli görevlere getirdi.

Yezid'in veliahtlığına karşı çıkan Basra valisi Ziyâd b. Ebîh'in vefatından sonra Kûfe valisi Muğire b. Şu'be, Muaviye'yi ziyarete geldiği bir defasında ona, Yezid'i veliaht tayin etmesini teklif etti. Onun için Kûfe halkından kendisinin biat alabileceğini de ilave etti. Bu gelişme üzerine Muaviye harekete geçerek valilerine, oğlu Yezid için halktan biat almalarını emretti.

Valiler, halktan biat aldılar, ancak Medine'de Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Hz. Hüseyin gibi sahabelerden bir grup bu uygulamanın hilâfeti saltanata çevirmek olduğunu söyleyip kendisine şiddetle karşı çıktı. Bunun üzerine Muâviye bizzat Hicaz'a giderek onlardan tehditle biat aldı. Ardından Mekke ve Medine halkı da Yezîd'in veliahtlığını kabul etti.

YEZİD B. MUAVİYE'NİN HAYATI (647-683)

Yezid, 26 (647) yılında Dımaşk'ta doğdu. Annesi Yemen asıllı Kelb kabilesinden Meysûn bint Bahdel'dir. Muâviye, oğlunun çöl ortamında yetişmesini sağlamak amacıyla onu annesiyle birlikte Kelb kabilesinin yaşadığı Tedmür civarındaki bâdiyeye gönderdi. Ata binme ve silâh kullanmada maharet kazanan Yezîd, fasih Arapça'yı öğrendi. Bu arada içki ve eğlence dünyasını tanıdı. Yarış atları ve av köpekleri edindi, şiirle meşgul oldu.

Muâviye oğlunu Dımaşk'a getirttikten sonra eğitimiyle yakından ilgilendi, onun için özel hocalar tuttu. Ancak Yezîd'in çölde edindiği kötü alışkanlıklarını sürdürmesi, oyun ve eğlenceye düşkünlüğü halk tarafından eleştirilmesine yol açtı.

Yezid'in Saltanatı ve Hz. Hüseyin'in Muhalefet Çabaları

Muaviye'nin ölümü üzerine (60/680) hilafet makamına geçen Yezid, Medine Valisi Velid b. Utbe b. Ebu Süfyan'dan her ne şekilde olursa olsun Hüseyin ve diğer muhaliflerden biat almasını istedi.

Velid, henüz Muaviye'nin ölüm haberi duyulmadan Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr'i Mervan ile de istişare ederek yanına çağırtdı. Durumu anlayan ibnü'z-Zübeyr Mekke'ye kaçtı; Hz. Hüseyin ise Velid ile görüşmeye gittiğinde, "Benim gibi bir adam gizlice biat edemez; zaten sen de halk katında açıkça yapmadığım bir biata razı olmazsın" diyerek ertesi gün halkın önünde biat edeceğini bildirdi.

Mervan, Velid'e, yanından ayrılmadan önce Hüseyin'in biatını sağlamasını veya boynunu vurdurmasını tavsiye etti; ancak Velid: "Sen benim için dinimi yıkacak bir şey tavsiye ediyorsun. Yemin ederim ki Hüseyin'i öldürmek suretiyle dünyanın her yanına, üzerine güneşin doğup battığı bütün mal ve mülküne sahip olacağımı bilsem yine de bunu istemem" diyerek tavsiyesini reddetti.

Velid'in yanından ayrılan Hz. Hüseyin 28 Receb 60 (4 Mayıs 680) gecesine kendisine, şu anda böyle bir muhalif harekette bulunmasının yanlış olduğunu söyleyen baba bir kardeşi Muhammed b. Hanefiyye hariç bütün aile fertlerini yanına alıp Mekke'ye doğru yola çıktı.

Medine'yi terk edip Mekke'ye giden Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr orada bir muhalefet cephesi oluşturdular. Mekkeliler, İbni Zübeyr ve Hz. Hüseyin'in etrafında toplandılar. Kûfe'nin İleri gelenleri Hz. Hüseyin'e mektuplar yazarak onu halife tanımak istediklerini bildirerek şehirlerine davet ettiler. Hz. Hüseyin durumu yerinde incelemek üzere amcası oğlu Müslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Müslim, Kûfe'de Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakâfi'nin evini merkez edinerek 18.000 kişiden biat aldı.

Kûfe'deki Emevi taraftarları durumu Yezid'e bildirdiler. Yezid hemen Basra Valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı Kufe'ye vali tayin ederek derhal harekete geçmesini emretti. Ubeydullah, derhal Kûfe'ye geçerek şehrin ileri gelenlerini topladı, kimini tehdit ederek, kimini çeşitli vaatlerle tarafına çekti.

Kerbela Öncesi Gelişmeler

Ubeydullah'ın tehditleri sonucunda Müslim'i yalnız bırakan halk Müslim'in saklandığı yerde yakalanarak öldürülmesine sebep oldu. Bu olumsuz gelişmelerle ilgili haberler Hz. Hüseyin'e ulaşmadığından Hz. Hüseyin yola çıktı. Yolda Müslim'in

öldürüldüğünü ve Kûfelilerin Yezid'in tarafına geçtiğini duyunca dönmek istedi. Bu defa da Müslim'in oğulları dönmek istemedi.

Yolda şair Ferezdak ile karşılaşp Kûfe'deki durumu sorunca, "Halkın kalbi seninle, kılıçları Beni Ümeyye iledir: ilahi takdir ise gökten iner ve Allah dilediğini yapar" cevabını aldığı halde: «Doğru söyledin, Allah'ın dediği olur. Allah dilediğini işler ve rabbimiz her gün yeni bir iştedir. Takdir hoşumuza gidecek şekilde olursa nimetlerinden dolayı Allah'a şükrederiz. O şükredenlerin yardımcısıdır. Eğer takdir umulandan başka türlü çıkarsa niyeti hak ve takvası da teneşir tahtası olan kimse elbette taşkınlık göstermez" diyerek yolculuğunu sürdürdü.

Ubeydullah b. Ziyad, Hz. Hüseyin'in geldiğini haber alınca onun önünü kesmek ve kontrol altında tutmak için Hür b. Yezid'i 1000 kişilik bir kuvvetle ona karşı gönderdi. Hür b. Yezid, Hz. Hüseyin'i durdurdu. Fakat onunla beraber sohbet ettiği ve arkasında namaz kıldığı haberi Ubeydullah'a ulaşınca, bu defa Ömer İbni Sa'd komutasında 4000 kişilik bir ordu daha gönderdi. İbn Ziyad, Hüseyin ve beraberindekilerin olduğu yerde durdurulmasını, su almalarına bile müsaade edilmemesini emretti.

Hz. Hüseyin, Ömer b. Sa'd'la karşılaşınca ona üç teklifte bulundu:

Ya geldiği yere geri dönmesine müsaade edilmesini ya Şam'a Yezid'le görüşmeye gitmesine müsaade edilmesini ya da Hindistan'a yapılması düşünülen fetihlere bir nefer olarak katılmasına müsaade edilmesini istedi. Komutan Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in tekliflerini Ubeydullah'a ilettili. Fakat Ubeydullah, bu tekliflerin hiç birisini kabul etmeyip sadece biat etmesini, biat etmezse öldürülmesini emretti.

Kerbela Savaşı (10 Muharrem 61/10 Ekim 680)

Teklifleri kabul edilmeyen Hz. Hüseyin, savaşın kaçınılmaz hale geldiğini anlayınca savaş hazırlıklarını yaptı. Sonra atına bindi ve önünde bir mushaf olduğu halde Ömer b. Sa'd'in ordusuna yaklaşarak kendisinin buraya geliş amacını anlamaları istedi. Onların kendisi hakkında insafli hüküm vermeleri halinde saadete kavuşacaklarını ve üzerine yürümelerine gerek kalmayacağını, söyledi. Ayrıca mazeretini dikkate almamaları durumunda ise istediklerini yapmalarını söyledi. Hz. Hüseyin bu konuşmasında Resul-i Ekrem'in kendisi hakkındaki övücü ifadelerinden söz etti ve kanını akıtmanın büyük vebal doğuracağını hatırlattı. Hz. Hüseyin'in bu konuşması üzerine Hür b. Yezid yaptıklarına pişman olarak onun safına geçti.

Ömer b. Sa'd'ın sancağıyla gelip ilk oku atması üzerine başlayan savaş birbirine denk olmayan bu kuvvetler arasında tam bir dram şeklinde devam etti ve Hz. Hüseyin'in savaşa başlarken yirmi üç süvariyle kırk piyadeden oluşan askerleri kısa sürede azaldı.

Savaşın sonlarında artık sıcak ve susuzluktan bitkin hale düşen bu az sayıdaki insanın başında piyade olarak cesaretle dövüşen Hz. Hüseyin'e Şemir b. Zülcevşen'in emriyle her taraftan hücum edildi. Sinan b. Enes en-Nehaî önce bir harbe saplayıp onu yere düşürdü, sonra da atından inerek saçlarını ve daha sonra başını kesti; oradakiler de cesedini soyup her şeyini, ardından da çadır arı yağmaladılar.

Bu arada Hz. Hüseyin'in hasta yatağındaki oğlu Ali Zeynelabidin öldürülmek istendiyse de Ömer b. Sa' d buna engel oldu. Şehidlerin cesetleri ertesi gün Beni Esed mensuplarının ikamet ettiği Gadiyriye köylülerince toprağa verildi. Hz. Hüseyin'in kesik başı ile geriye kalan kadınlar ve hasta yatağındaki Zeynelabidin esir muamelesine tabi tutularak Yezid'e gönderildi. Yezid, birkaç gün sonra onları Medine'ye gönderdi.

Sonuç olarak, Hz. Hüseyin Ehl-i Beyt'ten 72 kişiyle birlikte Kerbela'da 10 Muharrem 61 tarihinde katledildi.

Kerbela faciası, Emevi devletinin içinde hayli başkaldıran grubun oluşmasına, isyanların sürmesine ve sonuçta devletin yıkılmasına sebep olan en önemli etkidir.

Kerbela Katliamının Yakın Sonuçları

Emeviler döneminde Yezid b. Muaviye'nin hilafeti döneminde Kerbela faciasıyla doğrudan ilgisi bulunan muhtelif olaylar meydana gelmiştir.

Ehl-i Beyt'e karşı yapılan bu katliam dolayısıyla Emeviler halkın nefretini kazanmıştı. Nitekim halkın bu nefreti çok geçmeden kendini yer yer göstermişti. Halkın nefreti ve Emevilere karşı kını Hicaz ve Irak'ta dört ayrı siyasî hareket şeklinde kendini göstermiştir:

1. Mekke'de Abdullah b. Zübeyr hareketi.
2. Medine'de Abdullah b. Hanzala hareketi.
3. Kufe'de Süleyman b. Surad liderliğindeki «Tevvâbûn» hareketi.
4. Kûfe merkezli Muhtar es-Sakaffî hareketi.

Bu dört hareket Ehl-i Beyt mensuplarının Kerbela'da katledilmesinden sonra Emevilere karşı oluşan kin ve nefretin birer tezahürü olarak kısa zamanda ortaya çıktı.

Bunları çoksayıda hareket ve isyan takip etmiştir. Önce Kerbela hadisesinin hemen ardından vuku bulan bu olaylar üzerinde durmak istiyoruz.

Abdullah b. Hanzala Hareketi ve Harre Vak'ası

Mekkelilerin Abdullah b. Zübeyr'e biat ettiklerinin haberini alan Yezid b. Muaviye, öncelikli olarak Mekke yolu üzerinde yer alan ve İbn-i Zübeyr'e meyiletme ihtimali olan Medine'yi etkisiz, en azından tarafsız hale getirmek istedi.

Bu amaçla öncelikle Medine valisi Osman b. Muhammed b. Ebî Süfyan, H. 63 (M. 683) yılında şehir halkının yönetime karşı duyduğu nefreti azaltmak, mümkün olursa onların hoşnutluğunu kazanmak amacıyla Medine'nin önde gelenlerini Yezid'e gönderdi.

Gidenler arasında Abdullah b. Hanzala (ğasilu'l- melaike) , Münzir b. Abdullah ve Abdullah b. Amr da bulunuyordu. -Onlar aslında Mekke'de bağımsızlığını ilan eden Abdullah b. Zübeyr'in taraftarı olmamakla birlikte Ümeyye idaresi hakkında da müsbet kanaata sahip değillerdi.-

Yezid, Şam'a davet ettiği Medineli misafirlerine olağanüstü ilgi gösterdi. Onları çok iyi şekilde ağırladı. Dönüşlerinde de kendilerine çok miktarda maddî ihşanda bulundu. Buna rağmen Medine heyeti halka müsbet düşünceler aktarmak yerine Yezid'in krallar gibi yaşadığını, sarhoş olarak dolaştığını, müzik dinleyip av partilerine katılmaktan başka bir işle meşgul olmadığını, hatta namazı dahi terk ettiğini söylemeye başladılar.

Yönetim karşıtı bu propaganda kısa zamanda sonuç verdi. Medineliler Yezid'in halifeliğini tanımadıklarını ilan ederek Abdullah b. Hanzala'ya biat ettiler.

Medine halkının Abdullah b. Hanzala'ya biat ettiğini haber alan Yezid, Medine halkına hitaben tehdit içeren bir mektup gönderdi. Ancak mektup yönetime karşı öfkesinin artmasına sebep oldu. Tehditlerin bir şeye yaramadığını anlayan Yezid uzlaşma yolunu denediye de bir sonuç alamadı.

Medine halkı Yezid'in valisini kovdu, şehirde Emevilerin lideri durumundaki Mervan b. Hakem'in evine sığınan hanedan mensuplarını muhasara altına aldı. Can güvenliklerini tehlikede gören Emeviler, Yezid'e haber göndererek acil müdahale talebinde bulundular.

Gelişmeler üzerine Yezid, Medine'ye müdahalede bulunma kararı aldı. Komutanlığa Gatafan kabilesi mensubu Muslim b. Ukbe'yi komutan tayin ederek 12.000 kişilik bir

orduyu Medine'ye doğru yola çıkardı. Yezid, Müslim'e: «Onları üç defa teslim olmaya çağır. Teslim olmazlarsa savaş. Savaşı kazandığın takdirde onların her şeylerini, mal, silah, hayvan ve yiyeceklerini yağmalamak için askeri serbest bırak, üç günden sonra ise bir şeye dokundurma» talimatını verdi.

Şam ordusu yolda iken Medineliler, şehirde muhasara altına aldıkları Ümeyyelileri, savunma tedbirlerini aktarmamaları şartıyla serbest bıraktılar. Onlar da gidip tüm tedbirleri gelen orduya aktardılar. Hatta orduya katılıp şehre geri dönerek Medine muhasarasında rol oynadılar.

Şam ordusunun komutanı Medinelileri teslim olmaya çağırdıysa da onlar reddettiler. Bunun üzerine şehri muhasara altına alan Şam ordusu H. 63 (M. 683) yılında Medine'yi tamamen kontrol altına aldı. 80 kadar sahabe başta olmak üzere çok sayıda insan katledildi. Şehir sakinlerinden bazıları mağaralara sığınarak canlarını kurtarabildi.

Muslim b. Ukbe, askerlerine şehri yağmalamaları için üç gün izin verdi. Yağmalama, kötü muamele ve katliam gerçekleştirildi.

Tarihe Harre vak'ası olarak geçen bu hadise, bazı kaynaklarda Kureyş'in, Bedir'de öldürülenlerin intikamını Medinelilerden alması olarak kabul edilmiştir.

Abdullah b. Zübeyr Hareketi (64-73/683-692) ve Mekke Muhasarası

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra Mekke halkı Abdullah b. Zübeyr'e biat etti. Tüm Hicaz da biat etti. İbni Zübeyr'i ortadan kaldırmak isteyen Yezid, Medine'yi yağmalayan ordusunu bu defa Mekke üzerine gönderdi.

Şam ordusu 26 Muharrem 64 (24 Eylül 683) tarihinde Mekke'ye ulaştı. Mekkeliler ise şehri savunmaya karar verdiler. Daha sonra Kûfe'de bağımsız bir siyasi hareket başlatacak olan Muhtar es-Sakafî de, taraftarlarıyla birlikte Mekke'nin müdafaasında yer aldı. Hariciler de İbn Zübeyr'e destek verdiler.

Abdullah b. Zübeyr, Şamlılara karşı Mekke'yi savunamayacağını anlayınca Ka'be'ye sığınarak Mekke'yi savundu. Emevi ordusu Ebu Kubeys dağına kurduğu mancınıklarla taş ve ateş atarak Kâbe'nin örtüsünün ve ahşap kısmının yanmasına sebep oldu.

Yaklaşık bir ay süren Mekke muhasarası Yezid'in ölüm haberi üzerine kaldırıldı.

Emevî ordusu komutanı Husayn, İbni Zübeyr'e kendileriyle birlikte Şam'a geldiği takdirde ona halife olarak biat etmeye hazır olduğunu teklif ettiyse de İbni Zübeyr bu teklifi

kabul etmeyip halifeliğini Mekke'de sürdüreceğini söyledi. Bunun üzerine Şamlılar Mekke'yi terk ederek geldikleri yere geri döndüler.

Tevvabûn Hareketi

Emevilere karşı Hz. Hüseyin'i ısrarla Kûfe'ye davet edenler daha sonra onu yalnız bırakarak onun yakınlarıyla birlikte Kerbela'da katledilmesine sebep olmuşlardı. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra bu şahıslar, yaptıklarına pişman olarak kendilerine tövbe edenler anlamında «Tevvabûn» adını vermişlerdi. Bu olayda Hz. Hüseyin'in intikamını almak kadar Kûfelilerin baştan beri Ümeyyeoğullarına karşı besledikleri düşmanlık ve intikam hissi de önemli derecede etkili olmuştur.

Hz. Hüseyin'e yardım edemeyen bu kesim kendilerini onun yoluna kurban ederek hatalarını telafi etme yolunu seçmişlerdir. Hz. Hüseyin'in kabri başında daima ağlayıp intikam yeminleri yapmışlardır. Çok sayıda insan bu gruba katılmıştır.

Bu hareketin lideri Hz. Ali'nin ordusunda yer almış olan sahabeden Huzaalı Süleyman b. Surad idi. Süleyman'ın liderliğinde toplanan muhalifler, hareketlerini daha da güçlendirmek amacıyla Kûfe dışındaki Hz. Ali taraftarlarını da davet mektuplarıyla yanlarına çağırdılar. Tevvabûn hareketi mensupları hicretin 65. yılının Rebiulevvel ayında Nuhayle'de toplanarak yönetime açıkça bayrak açtılar. Daha sonra Hz. Hüseyin'in kabrine giderek uzun süre ağladılar. Süleyman b. Surad liderliğinde Suriye üzerine yürüyen Tevvabûn taraftarları 65 (684) yılında Aynu'l-Verde'de Ubeydullah b. Ziyad tarafından kılıçtan geçirildiler.

Muhtar İbni Ebî Ubeyd es-Sakafi Hareketi (65-69/684-688)

Muhtar, Taif'in Sakif kabilesine mensup olup köprü savaşında şehit olan komutan Ebu Ubeyd'in oğludur. Emevilerin kuruluş döneminde Kufe'ye yerleşen Muhtar, daima Emevilere karşı durmuştur.

Muhtar, Hz. Hüseyin'e biat edip Kûfe'ye davet edenlerdendir. Hucr b. Adiy ve arkadaşları aleyhine şahitlik etmediği için Ubeydullah b. Ziyad tarafından hapsedilmiştir. Değişik zamanlarda tutuklanan ve hapse atılan Muhtar, eniştesi Abdullah b. Ömer'in girişimleri ile serbest bırakılmıştır.

İbni Zübeyr'e Mekke savunmasında yardımcı olmuştur. İbni Zübeyr'in siyasi ortaklık teklifine olumsuz bakması üzerine Kûfe'ye dönmüş, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed el-Hanefiye'nin kendisini emir tayin ettiğini ilan ederek onun adına halka çağrıda bulunmuştur.

Başlangıçta Irak halkından büyük destek gören Muhtar hareketi, İbni Zübeyr'i rahatsız ettiğinden, İbni Zübeyr'in, Kûfe valisine talimatıyla tutuklanmıştır. Yine İbni Ömer'in girişimi ile serbest bırakılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra hareketini kaldığı yerden devam ettirmiştir.

Kûfe'deki Hz. Ali taraftarlarından yoğun destek alan Muhtar gerçekleştirdiği mücadele ile Irak bölgesinde büyük ölçüde kontrolü ele geçirmiş, kısa zamanda Irak'ta Kerbela faciasının sorumlularına karşı büyük bir insan avı başlatmıştır.

Muhtar taraftarlarınca Kerbela katliamına katıldıkları iddiasıyla esir alınan 780 kişi bir günde öldürülmüştür. Ubeydullah b. Ziyad ve Ömer b. Sa'd gibi Kerbela katillerinin de başlarını Muhammed el-Hanefiyye'ye göndererek Ehl-i Beyt adına hareket ettiğini ispatlamıştır.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ
İSLÂM TARİHİ I
(DERS NOTLARI)

ONUNCU HAFTA
MERVANİLER DÖNEMİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

MERVANİLER DÖNEMİ

MERVAN B. HAKEM (64-65/684-685)

Mervan b. Hakem b. Ebi'l-As b. Ümeyye'dir. H. 2 (623-624) yılında Mekke'de doğdu. Babası Hakem müşriklerin önderlerinden iken Mekke'nin fethi günü Müslüman oldu. Ardından Medine'ye yerleşti. Müslümanların sırlarını düşmanlara aktarması sebebiyle Hz. Peygamber tarafından Taif'e sürgün edildi. Mervan da Taif'te babasıyla yaşadı.

H. Osman, amcasının sürgününe son vermek için Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e başvurduysa da onlar geri dönmeye müsaade etmediler. Hz. Osman halife olunca amcasının sürgününe son vererek Medine'ye dönüşünü sağladı. O sıralarda henüz 20 yaşında olan Mervan'ı da devlet kâtipliği makamına getirdi.

Mervan, bu görevinde zaman zaman Halife Hz. Osman'ın yetkilerini kullanmaya teşebbüs etti. Mısır valisine hitaben yazılan, isyancıların cezalandırılmasını isteyen mektubu o yazdı ve Hz. Osman'ın mührü ile mühürledi. Bu yüzden Hz. Osman isyancılar tarafından şehit edildi. Mervan, Hz. Osman'ın evinin kuşatılmasında onu savundu ve ağır yaralandı.

H. Aişe öncülüğündeki Cemel ashabına katıldı. Cemel savaşında attığı bir okla Talha b. Ubeydullah'ı öldürdüğü rivayet edilmektedir. Muaviye döneminde kısa süreli Bahreyn valiliğinden sonra kısa aralıklarla Medine valisi oldu.

Yezid başa geçince Medineliler, Abdullah b. Hanzala'ya biat ettikten sonra o sıralarda sayıları 1000 civarında olan Ümeyyeoğulları mensubu ile birlikte Mervan'ın malikânesinde ablukaya alınınca Yezid'e haber gönderdi. Onlara gelen ordu ile birlikte Harre savaşına destek verdi. Yezid'in davetiyle Dımaşk'a gitti ve ikramlarla karşılandı.

Yezid'in oğlu II. Muaviye halifelikten feragat edince Emevî ailesinin ileri gelenleri ile Kelb kabilesi önderleri halifeyi seçmek üzere Cabiye'de bir toplantı yaptılar. Önce Yezid'in oğlu Halid'in seçilmesi gündeme geldiyse de onun çok genç oluşu halifeliğe engel görüldü. Bilhassa Yezid'in dayıları olan Kelbliler Halid'i istiyordu. Kırk gün süren tartışmalar sonucunda Ubeydullah b. Ziyad'ın teşviki, Emevî ailesinin ileri gelenlerinin onayı ve Kelbilerin desteği ile halife seçildi. Halife adayı olarak görülen Halit b. Yezid ile Amr b. Said el-As el- Eşdak veliaht tayin edilerek Emevi ailesinin diğer kolları da tatmin edildi. Velihtlardan Halid'i Hıms'a, Amr'ı ise Dımaşk'a vali olarak atadı.

Mervan'ın Muhalifleriyle Mücadelesi

a. Mercirahit Savaşı (64/683): II. Muaviye halifelikten çekilince yerine bir halife seçilinceye kadar devleti idare etmek üzere Kaysilerin lideri **Dahhak b. Kays** görevlendirmişti.

Mervan halifeliğe seçilince Kelbîlerin desteğini almayı başardıysa da, Kaysîler, onun halifeliğini tanımadı.

Dahhak, son anda Cabiye görüşmelerinden çekilmişti. Ardından Abdullah b. Zübeyr'i desteklediğini açıklayarak Merc-i Rahit denilen yerde karargah kurmuştu. Kaysîlerin bu karşı çıkışına karşılık Mervan, Kelbîlerden müteşekkil bir ordu kurarak onların üzerine yürüdü.

Merc-i Rahit'ta yirmi gün süren savaşta Kaysîlerin ileri gelenleriyle başkomutanı Dahhak b. Kays öldürüldü (64/683). Böylece, Suriye'de yıllarca devam edecek olan Kaysî-Kelbî mücadelesi başlamış oldu. Daha sonra Emevî tarihinde Kaysî- Kelbî bloklaşması sürekli çatışmaya yol açtı. Tarihçiler, Kaysî- Kelbî çatışmalarını yeniden ateşleyen Merc-i Rahit savaşını Emevîlerin yıkılışının en önemli sebeplerinden biri olarak kaydetmişlerdir. Bununla birlikte Mercirahit zaferi Emevî iktidarının devamını garantileyen bir savaş olmuştur.

b. Abdullah b. Zübeyr ile Mücadelesi: Mervan, Suriye'de kontrolü sağladıktan sonra siyasi birliği sağlamak için önce Mısır üzerine yürüdü. Fazla bir zorlukla karşılaşmadan Mısır'ı ele geçirip oraya oğlu Abdülaziz'i vali tayin ederek Dımaşk'a döndü. Abdulllah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab komutasında Filistin'e gönderdiği ordu Amr b. Said tarafından mağlup edildi.

Daha sonra Rebeze'de gerçekleşen savaşta Mus'ab b. Zübeyr, Emevi ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece tüm Hicaz'ı hâkimiyeti altına aldı.

Mervan, halife iken Hicaz ve Irak, İbn Zübeyr'in idaresinde idi.

c. Aynülverde Savaşı

Kerbela katliamı, Ehlibeyt'e büyük sevgi duyan Müslümanları derinden etkilemişti. Bu acı olay, Ehlibeyt'in haklarını aramak ve intikamını almak gayesiyle ortaya çıkan isyanların temelini oluşturdu. Bu isyanlar önce Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip sonra da onu yardımsız bırakan Kûfe'li taraftarlarının ilk isyanı olan Tevvabûn hareketi ile başladı.

Tevvabûn hareketi mensupları, Hz. Hüseyin'i yardımsız bırakmanın büyük günah olduğunu, onu yardımsız bıraktıkları için pişman olduklarını ve bu gûnahtan kurtulmanın tek yolu olarak da onun katillerini ortadan kaldırmak olduğuna inanıyorlardı.

Tevvabûn hareketi lideri olarak sahabeden Süleyman b. Surad seçilmişti. Onun Kûfe'deki evinde gerçekleştirilen gizli toplantılarla halk Hz. Hüseyin'in intikamını almaya teşvik edildi. Ayrıca silahlı mücadele için silah ve malzeme temin edilmeye başlandı. O sıralarda Kûfe, Abdullah b. Zübeyr'in idaresindeydi. Yezid ölünce arkadaşları Süleyman b. Surad'ın derhal harekete geçmesini teklif ettiler.

Nihayet 64 (684) yılında harekete geçmeyi kararlaştıran Süleyman b. Surad, kendisine biat eden 16.000 kişiye haber göndererek Nuhayle'de toplanmaları talimatını verdi. Biat edenlerden ancak 4.000 kişi geldi. Tevvabûn hareketi mensuplarının toplandığını haber alan Kûfe valisi silah kullanmadıkları takdirde kendilerine müdahale etmeyeceğini bildirdi. Daha sonra grup Kerbela'ya gitti. Orada Hz. Hüseyin'in intikamını almaya yemin ettiler.

Gelişmeleri takib eden Mervan onların üzerine Husayn b. Nümeyr komutasında büyük bir ordu gönderdi. Süleyman b. Surad bu orduyla karşılaşmaya karar verdi. Aynulverde'de iki ordu karşı karşıya gelince Husayn önce Tevvabûn taraftarlarını Emevi halifesine itaate davet etti. Anlaşma sağlanamayınca 22 Cemaziyelevvel 65 (4 Ocak 685) tarihinde başlayan savaş üçüncü gün Süleyman b. Surad'ın da öldürülmesiyle Tevvabûn'un ağır hezimetle sonuçlandı. Sağ kalanlar gecenin karanlığından istifade ederek çekilmeyi başardılar. Böylece ilk şii hareketlerden olan Tevvabûn hareketi hezimetle sonuçlanmış oldu.

Amr b. Said b. el-As el-Eşdak (70 /690)

Amr b. Said b. el-As el-Eşdak (Eşdak: Yanağını doldurarak konuşan) el-Emevî Emevi valisi, kumandanı, veliahdıdır.

Babası: Said b. As, Annesi: Ümmü'l-Benîn (Mervan'ın kız kardeşi). Muaviye tarafından Mekke valiliğine tayin edildi ve bu göreve I. Yezid devrinde de kısa bir süre devam etti. Daha sonra Velid b. Utbe b. Ebu Süfyan'ın yerine Medine valiliğine getirildi.

Amr b. Said, Medine valisi iken Yezid'in emriyle, Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e karşı bir ordu gönderdi. O orduya komutan olarak da Amr b. Zübeyr'i tayin etti. Yani iki kardeşi karşı karşıya getirebildi. 61 yılı sonuna doğru (Ağustos 681)

Emevi ailesi içinde cereyan eden bir entrika neticesinde Medine valiliğinden azledildi ve yerine Velid b. Utbe tayin edildi. Bunun üzerine Eşdak, Dımaşk'a giderek haksız yere azledildiğini halifeye anlattı ve haklı bulundu.

Medineliler 683'te isyan edip aralarında Mervan'ın da bulunduğu Emeviler'e saldırınca Mervan durumu Yezid'e bildirdi. Yezid, göndermeye karar verdiği orduya Eşdak'ı kumandan tayin etmek istediye de Eşdak, Kureyş kanı dökmek istemediğinden kumandanlığın Kureyş'ten olmayan birine verilmesini tavsiye ettiğinden Yezid, Müslim b. Ukbe'yi komutan tayin etti. (684).

Mervan b. Hakem, Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye hazırlanırken Ubeydullah b. Ziyad ile Eşdak onu halifelik için mücadele etmeye ikna ettiler. Cabiye'de toplanan halk Mervan'a biat ettikten sonra Mervan, Halid b. Yezid b. Muaviye ile büyük yardımlarını gördüğü Amr b. Said b. As el-Eşdak'ı veliaht ilan etti.

Eşdak, Mervan ile Dahhak b. Kays arasında vuku bulan Mercirahit Savaşında büyük yararlıklar gösterdi. Mısır seferinde de Mervan'ın yanında yer aldı ve halkın Emeviler'e itaatini sağladı. Filistin üzerine giden Mus'ab b. Zübeyr'in ordusunu mağlub etti. Sonra Mervan onu veliahtlıktan azlederek oğullarını (Abdümelik ve Abdülaziz) veliaht tayin etti.

Eşdak, Abdümelik halife olunca ondan sonra kendisinin halife olması şartıyla Abdümelik'e biat etti. Ancak bir müddet sonra Abdümelik'in de kendi oğullarını veliaht ilan etmek istediğini anladı. Abdümelik'in Züfer b. Haris üzerine yürümek için Dımaşk'tan ayrılmasını fırsat bilen Eşdak isyan ederek Dımaşk'a girdi ve hazineleri ele geçirdi (69/689). Seferden vazgeçip Dımaşk'a dönmek zorunda kalan Abdümelik, Dımaşk'ı kuşattı. Eşdak, halifeden eman alarak teslim oldu. Ancak Abdümelik ileride tekrar isyan edebileceğini düşünerek onu sarayına davet etti ve onu bizzat kendisi öldürdü.

Eşdak, cesur ve kibirli bir kumandan, iyi bir hatipti. Said b. Müseyyeb, onu, İslamî devrin en meşhur hatipleri arasında sayar.

Mervan'ın İki Oğlunu Veliaht Tayin Etmesi ve Vefatı

Mervan Suriye ve Mısır'da istikrarı sağladı ise de Emevî- Zübeyrî mücadelesi devam ediyordu. Bu esnada Mervan, Cabiye'de bir toplantı gerçekleştirdi. Bu toplantıda daha önce veliaht tayin edilen **Halid b. Yezid b. Muaviye ile Amr b. Said el-Eşdak'ı** veliahtlıktan azlettiğini duyurdu.

Kendisinden sonra peşpeşe halifelîğe geçmeleri şartıyla oğulları **Abdülmelik ve Abdülaziz'i** veliaht tayin ettiğini ilan etti. Böylece Muaviye'nin büyük emek, siyasî kurnazlık ve tehditler sonucunda elde ettiği saltanat yolu onun soyundan olanlara (Süfyanilere) kapanmış oldu. Emevî saltanatı bundan sonra yıkılışına kadar Mervanî kolundan devam edecektir. 65 (685) yılında vefat eden Mervan'ın saltanatı **on ay** kadar kısa sürdü. Yerine veliaht tayin ettiği oğlu Abdülmelik geçti.

ABDULMELİK B. MERVAN (65-86/685-705)

Hayatı

Abdülmelik b. Mervan, 26 (646)'da Medine de doğdu ve orada büyüdü. Bu yıllarda babası, Hz. Osman'ın kâtibî olarak görev yapıyordu. Hz. Osman şehit edildiğinde on yaşında idi. Mescid-i Nebî'deki ilim meclislerine devam etti. Medine'nin meşhur fakihleri arasında adı anılır oldu. İctihadda bulunabilecek seviyede bir fakih idi. Küçük yaşlardan itibaren kendini Kur'an, Hadis ve Fıkıh ilimlerine verdi. Halife olmadan önce Emevî sarayında Şa'bî ve Zührî gibi bilginlerden Meğazî ve Hadis okuduğu gibi, daha sonraki yıllarda himayesine aldığı Urve b. Zübeyr'in bilgisinden de istifade etti.

Abdülmelik şiirle ilgilenirdi. Sohbetlerinde daha çok edebî konular üzerinde dururdu. Hasan Basrî gibi devrin ileri gelen simalarıyla toplumun çeşitli meselelerini tartıştırdı. Alimleri daima himaye ederdi. İlme olan saygısı sebebiyle İbn Ömer, Hasan Basrî ve Enes b. Malik gibi alimleri döneminin Irak valisi Haccac'a karşı koruyarak öldürülmelerine engel oldu. Yezid döneminde gerçekleşen Medine muhasarası (Harre vak'ası) öncesinde şehir halkı tarafından muhasaraya alınan Emevîlerle birlikte şehri terk etmek zorunda kaldı. Ancak daha sonra Şam'dan gelen orduyla birlikte geri dönerek şehrin muhasarasına katıldı. Ömrünün geri kalan kısmını Şam'da geçirdi. Babasının hükümdar olmasında önemli rol oynadı.

Abdülmelik'in Halifeliği, İç Siyaseti ve Muhaliflerle Mücadelesi

Babasının vefatından sonra 41 yaşında iken 65 (685) yılında birinci veliaht sıfatıyla hilafet makamına oturdu. Yakın akrabalarını önemli devlet kademelerine tayin etti.

Abdülmelik, halife olunca İslam dünyasında üç parçalı bir yönetim mevcuttu. Emevîlerin idaresinde Suriye ve Mısır vardı. Hicaz, Irak'ın bir kısmı ve Horasan Abdullah b. Zübeyr'in idaresindeydi. Kûfe merkezli Irak'ın bir kısmında ise Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafî hâkimdi. Kuzey Afrika ise Berberilerin eline geçmişti ve İslam devletinden

kopmuştu. Ehl-i Beyt taraftarları ve Hariciler de yoğun oldukları bölgelerde Emevilere karşı mücadele içindeydiler. İslam âleminin iç mücadelelerini fırsata çevirmek isteyen Bizans ise saldırılarını arttırmıştı.

Kaysî ve Kelbî kabileler arası rekabet ise devlet için sıkıntılı bir durumdu. O her ne kadar çoğunluğunu Kelblilerin oluşturduğu Suriyeli birliklere güvense de kabile çatışmalarına taraf olmamıştır. Döneminin kabile ihtilaflarını bizzat çözmeye çalışmıştır. Aralarındaki bağı güçlendirmek için oğlunu, kendisine isyan etmiş olan Kayslıların komutanlarından Züfer b. El-Hârisin kızıyla evlendirmiştir. Halife çoğu zaman savaşlarda mağlup olanlara karşı bağışlayıcı olmuş, onların düşmanlıklarını sürdürmelerine fırsat vermemiş ve hemen kendi saflarına çekmiştir. Önceki iktidarın sadık adamlarını kendi maiyetine dâhil etmeyi başarmıştır. Bütün bu özellikler Abdülmelik b. Mervan'ın siyasi dehasının bir sonucu olarak görülmektedir.

Emevîlerin Mervânîler kolunun ikinci halifesi olan Abdülmelik b. Mervân (65-86/685- 705), 21 yıllık hükümdarlığı döneminde dahilî savaşlarla ve patlak veren çok sayıda isyanı bastırmakla uğraşmış ve muhaliflerini bertaraf etmeyi başarmıştır. Fetihleri yeniden organize etmiştir. İfrîkiyye ve Ermenistan'ın İslâm hâkimiyetine girmesi onun zamanında gerçekleşmiştir. Muâviye'den sonra devletin kurumlarını yeniden yapılandırmıştır.

Asabiyeti Yönetmesi: Abdülmelik, öncelikle Suriye'deki Kaysî – Kelbî çatışmasına son vermek için çaba gösterdi. Kelbîlere Suriye'de, Kaysîlere Irak'ta idari görevler vererek asabiyeti yönetmeye çalıştı. Kabilelerin gönlünü kazanma üzerine siyaset yaptı. Bununla birlikte Emevî yönetimi ile Suriye'deki Yemenliler (Kelbîler) arasındaki dostluktan zaman zaman Kayslılar rahatsızlık duydu. Bu durum onların idareye karşı isyan etmesine yol açtı ise de, Abdülmelik isyanları her defasında bastırmayı başardı.

Bekle-Gör Politikası: Abdülmelik, önce İslam dünyasında idarî anlamda mevcut olan çok başlılığı ortadan kaldırmak için bekle- gör politikası gütmeyi tercih etti. Hicaz'a hâkim olan İbn Zübeyr ile Irak'ın önemli bir kısmını elinde bulunduran Muhtar es-Sakafî'nin birbirlerini yemesini gözetledi. Sonunda Mus'ab b. Zübeyr, Kûfe'de Muhtar'ı muhasaraya alarak ortadan kaldırdı. Böylece Abdullah b. Zübeyr, Hicaz ve Irak'ın tamamına hâkim oldu. Abdülmelik, Muhtar'ın ortadan kaldırılmasından sonra İbn Zübeyr'le mücadeleye başladı. Öncelikle siyasette kendisine Muaviye'yi örnek alan Abdülmelik, Bizans'tan gelebilecek saldırılardan emin olabilmek ve İbn Zübeyr ile mücadelesini daha

rahat sürdürebilmek için Bizans'la şartları ağır olan bir saldırmazlık antlaşması imzaladı (70/690).

Öncelikli hedefi Irak'ı elde etmek olan Abdülmelik, ordusunu Irak'a doğru yola çıkardı. Ordu, Dımaşk'tan ayrıldıktan kısa bir süre sonra veliahtlıktan azledilen **Amr b. Said es-Eşdak**, yönetime karşı isyan başlattı. Bunun haberini alan Abdülmelik isyanı bastırmak için hemen Dımaşk'a döndü. Önce Amr'ı teslimine ikna etti. Sonra onu sarayına çağırdı. Onu öldürerek ortadan kaldırdı.

Deyru'l-Cesalik Savaşı (72/691)

Abdülmelik b. Mervan ile Mus'ab b. Zübeyr arasında vuku buldu. Abdülmelik'in ordusu Cezire'ye konakladı. Onun ordusu sağlam, derlitoplu ve disiplinli idi. Mus'ab'ın ordusu ise Irak ordusunu karşılamak üzere «Bacumeyra» denilen yerde konuşlandı. Mus'ab'ın ordusu Muhtar ile yaptığı savaş dolayısıyla yıpranmış, dağınık ve yorgun idi.

Irak'ta Muhtar ile mücadele ederken yakınları Mus'ab b. Zübeyr tarafından öldürülen bazı askerler savaşa isteksiz idiler ve Mus'ab'a kin besliyorlardı. Mus'ab'ın ordusu sayıca fazla olmasına rağmen onun önemli komutanları ile ordusunun bir kısmı Irak'ta haricilerle mücadele ediyordu.

Abdülmelik, savaş öncesi gerçekleştirdiği girişimlerle onun komutanlarından bir kısmını büyük vaatlerle kendi tarafına çekmeyi başardı. Kimini de tarafsız davranmaya ikna etti. Bu yüzden Mus'ab'ın bazı komutanları daha savaş başlamadan Irak ordusunu terk ettiler.

Deyru'l-Cesalik denilen mevkide gerçekleşen savaşta Mus'ab'ın ordusu daha savaşın başında darmadağın oldu. Abdülmelik'in ordusu az sayıda askeriyle savaşmak durumunda kalan Mus'ab'ı kısa zamanda yenerek beraberindekilerle beraber öldürdü. Abdülmelik, Deyru'l-Cesalik savaşında İbn Zübeyr'e karşı elde ettiği zafer sonucunda Irak'a hâkim oldu ve Kûfe'ye giderek halktan biat aldı. Aynı yıl Irak ve Horasan tamamen Abdülmelik'in hâkimiyetine geçti. Böylece İbn Zübeyr'in hâkimiyetinde sadece Hicaz kaldı.

İkinci Mekke Muhasarası ve Zübeyrî Hilafetinin Son Bulması

Irak'ta kontrolü ele geçiren Abdülmelik, Hicaz'a sıkışmış olan Abdullah b. Zübeyr'i ortadan kaldırmak için Haccac b. Yusuf es-Sakaff'i büyük bir orduyla Hicaz'a gönderdi.

Haccac, ilk önce memleketi Taif'e ordugâhını kurdu. Daha sonra Mekke'ye giden yolları kontrol altına almak suretiyle şehrin bütün bağlantılarını kesti. Önce Mekke'ye taciz saldırılarında bulundu.

Üç ay sonra Şam'dan beş bin kişilik takviye bir ordunun gelişiyle Mekke'ye hareket ederek, şehri muhasara etti. Bu muhasaranın h. 72 yılı hac mevsimine (Zilhicce) denk gelmesi sebebiyle Abdullah b. Ömer, Haccac'a ulaşarak muhasaranın kaldırılmasını istedi.

Haccac, bu talebe olumlu cevap verip Kâbe'yi muhasaraya ara verdi ise de şehir kuşatma altında olduğundan şehirde kıtlık baş gösterdi, gıda fiyatları arttı. O kadar ki Abdullah b. Zübeyr, aç askerlerini doyurabilmek için atları kesmek zorunda kaldı. Bütün bunlara rağmen Mekkeliler ve Hacca diğer beldelerden gelenler Haccac'a karşı direnişlerini sürdürerek İbn Zübeyr'in yanında yer aldılar. Ancak zaman geçtikçe İbn Zübeyr'e destek olanların sayısı azaldı. En yakın taraftarları dahi onu terk ettiler. Oğulları Hamza ve Ubeyd bile Haccac'a teslim oldular.

Yedi ay süren muhasara sonunda Abdullah b. Zübeyr yanında kalan az sayıda askeriyle ümitsiz bir şekilde Emevî ordusuna karşı hurûc hareketi başlatarak öldürülünceye kadar savaştı (14 C. Evvel 73 / 1 Ekim 692).

Abdullah b. Zübeyr'in ölümüyle Hicaz'da dokuz yıl süren halifeliği (h. 64-73 / m. 683-692) sona erdi, İslam coğrafyasında yeniden siyasî birlik kuruldu.

Abdülmelik, Haccac'a bu zaferin bir ödülü olarak Mekke, Medine, Yemen ve Yemame'yi içine alan Hicaz eyaleti valiliğini taltif etti.

Abdülmelik Döneminde Haricilerle Mücadele

Abdülmelik dönemi dahilî problemlerinden biri haricilerdi. Hariciler, küçük gruplar halinde gerilla savaşı vererek halka korku ve dehşet saçıyorlardı. Ümmetin selameti için bertaraf edilmeleri gerekiyordu.

Haricilerin isyan alanları: İran, Irak, Bahreyn, Yemen, Cezire.

Hariciler, Abdülmelik ile İbn Zübeyr çatışmasından istifadeyle İran'ın güneyini kontrol altına almışlardı. Abdülmelik, Bahreyn'i elde tutan haricileri Basralı ve Kûfe'li askerlerden oluşturduğu bir orduyla etkisiz hale getirmeyi başardı.

Hicretin 75. yılında Irak genel valisi olarak atanan Haccac, Haricilere karşı Mühelleb b. Ebî Sufra komutasındaki orduyu gönderdi. Özellikle Cezire'yi kendilerine yurt edinen

Şebib b. Yezid liderliğindeki hariciler büyük isyan gerçekleştirirerek, Emevî ordularına büyük güçlükler yaşattılar.

Haccac'ın onlarca ordusunu mağlub eden Şebib, Medain bölgesini Emevilerden kopardı. En sonunda Haccac'ın Şamlılardan kurduğu bir ordu ile Şebib'in ordusu Ehvaz'da karşı karşıya geldi. Haccac, bu savaşta Şebib'i yenerek bertaraf etti (77/697). Ardından Mühelleb b. Ebî Sufra, Kirman taraflarını kontrol altında tutan Haricilerle mücadele ederek memleketin doğusundan temizledi.

Haccac, bu başarıları dolayısıyla Muhalleb b. Ebi Sufra'yı 78/698 yılında Horasan valiliğine getirdi. Mühelleb ve oğulları Maveraünnehr'e akınlarda bulunarak fetihler gerçekleştirmeye çalıştılar. 702'de vefat eden Mühelleb'in yerine oğlu Yezid geçti ise de kısa süre sonra Haccac onu azletti. Haccac, Mühelleb ve oğullarından sonra Horasan valiliğine Kuteybe b. Müslim'i tayin etti (704).

Haccac ile Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî Çatışması

Haccac, Afganistan taraflarını yeniden itaat altına almak için Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as'ı 20.000 kişilik bir ordunun başında sefere çıkardı (699). Bu orduda Kûfe ve Basra ileri gelenlerinden ve kabile reislerinden insanlar da vardı. Haccac, bu seferle hem Arap ordularını mağlub eden Türklerden intikam almak, hem de rejim karşıtı olarak gördüğü Iraklıları iç politikadan uzak tutmak istiyordu. Belki de böylece onlardan kurtulabilirdi.

Abdurrahman, Afganistan taraflarında şehirler fethediyor, feth ettiği her şehre ordugâhını kuruyor, askerlerini yerleştiriyor ve Irak hükümeti ile irtibat için posta memurları görevlendiriyordu. Abdurrahman işini sağlama olarak yavaş yavaş ilerliyordu. Fakat Haccac, fetihlerden süratli bir şekilde netice almak istiyordu. Haccac, Abdurrahman'a gönderdiği bir mektupta, şayet istediği gibi süratli bir şekilde fetihler gerçekleştirmeyecekse, komutanlığı kardeşi İshak'a bırakmasını İstedi. Bunun üzerine Abdurrahman, etrafındaki komutanlarla yaptığı istişare sonucunda Haccac'a karşı koymaya karar verdi. Abdurrahman, bölgedeki kabilelerin ve haricilerin Horasan ve Irak bölgesinin tümünün desteğini aldı. Abdurrahman, önce Haccac'ın ordularını mağlub ederek Irak'a hâkim oldu.

Abdülmelik, Irak halkını yeniden kendine bağlamak için onlara mektuplar yazdı. Onların maaşlarını Suriyelilerin maaşlarına denk yapacağını, memnun kalmadıkları Haccac'ı Irak valiliğinden alacağını, Abdurrahman'ı ise istediği bir vilayete vali olarak

atayacağını ifade ettiyse de Irak halkı kanmadı.

Haccac, uzun uğraşlar sonucunda Abdurrahman'ı mağlup etti. Abdurrahman yanındaki askerleriyle Kirman'a ve Sicistan'a çekildi. Büst valisi tarafından tutuklandıysa da Zebulistan hâkimi Rutbil tarafından kurtarıldı. Haccac, Rutbil'i uzun süre vergi almama karşılığında Abdurrahman'ı teslim etme ikna etti. Ancak Abdurrahman, Haccac'a teslim edileceğini anlayınca, hayatına son verdi (704).

Horasan ve Sind Cephesi

78 (697) yılında damadı olan Haccac tarafından Horasan valiliğine tayin edilen Mühelleb b. Ebi Sufre, bölgede önemli fetihler gerçekleştirdi. Haccac tarafından Sind valiliğine getirilen Müccaa da Kandabil'i fethetti.

Sind bölgesindeki fetihler Haccac'ın yeğeni Muhammed b. Kasım tarafından devam ettirildi.

Kuzey Afrika Seferleri

Ukbe b. Nafi'in şehid edilmesi ve merkezde hilafet mücadelelerinin başlamasından sonra Kuzey Afrika'ya yeteri kadar önem verilememişti. İslam orduları Mısır'a kadar geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı.

Tunus sahilleri Bizans'ın kontrolüne geçmiş, iç kısımları ise Kusayle adlı bir Berberi reis in idaresine girmişti. Kayrevan, Kusayle tarafından zapt edilmiş, Müslümanlara karşı Bizans-Berberî ittifakı kurulmuştu.

Abdülmelik, bir taraftan Abdullah b. Zübeyr'le mücadele ederken, diğer taraftan Mısır valisi olan kardeşi Abdülaziz'e yardımcı kuvvetler göndererek bu tehlikeli gidişe son vermesini istedi.

Züheyr b. Kays komutasında Şam'dan gönderilen ordu, Tunus'a doğru ilerleyince Berberiler geri çekildiler ve Kayrevan, Züheyr tarafından geri alındı. Kayrevan'ın batısında yapılan savaşta Berberiler mağlup oldu. Kusayle öldürüldü 69 (689). Züheyr b. Kays'ın ilerleyişi karşısında Bizans imparatoru II. Justinianos'un Kuzey Afrika'ya yeniden hâkim olmak için İstanbul'dan gönderdiği donanma Kartaca'ya asker çıkardı. Yapılan savaşta Müslümanlar yenildi (76 /695) Züheyr b. Kays da şehid düştü.

Mısır Valisi Abdülaziz b. Mervan, halifeden yeni kuvvetler isteyince Hassan b. Nu'man el-Gassanî kumandasında kuvvetli bir ordu Kuzey Afrika'ya sevk edildi. Kartaca

zaptedildi. Bizans imparatoru Leontios, yeni bir donanma hazırlayarak 697 yılında Kartaca üzerine gönderdi. Bu sırada Hassan, Avras bölgesinde Kâhine adlı asi bir kadınla uğraşıyordu. Berberiler'i etrafında toplayan Kâhine, Hassan'ı mağlup ederek Berka'ya kadar geri çekilmeye mecbur etmişti. Bu sebeple Hassan, Bizanslılar'ın Kartaca'ya asker çıkarmalarına engel olamadı. Fakat bir süre sonra takviye kuvvetleri alıp Kartaca'yı ve Bizans'ın eline geçen diğer şehirleri kurtardı. Ardından sıra büyük bir alanda hâkimiyet kurmuş olan Kahine'ye geldi.

Hassan, 702'de Avras bölgesinde yapılan savaşta Berberiler'i yenilgiye uğrattı. Kahine'nin savaş meydanında öldürülmesi üzerine dağılan Berberilerin Hassan'ın müsamahalı tutumu sayesinde kitleler halinde İslam'a girmeleriyle İslam bölgeye hâkim oldu.

Hassan, denizden gelecek tehlikeye karşı Tunus şehrini kurdu ve orada bir tersane inşa etti. Bu tersaneden Sicilya ve diğer adalara akınlar yapılarak Bizans'ın Batı Akdeniz'deki gücü kırıldı. Sahillerin güvenliği sağlandı.

Anadolu Seferleri

Abdûlmelik halife olduğu zaman, iç karışıklıklar sebebiyle Bizans imparatorluğu ile sulh yapmak mecburiyetinde kalmıştı. Haraç olarak yılda 360 dinar, 360 köle ve 360 safkan Arap atı ödeyeceğini kabul etmişti. Abdûlmelik 689'da Bizans İmparatoru II. Justinyen ile yeniden bir antlaşma yapmıştı. Buna göre daha önce taahhüt ettiği vergilere ilaveten Kıbrıs, Ermeniyeye ve Gürcistan'dan alınan haraçların yarısının Bizans'a verileceği taahhüt edildi.

Abdûlmelik, Çukurova'ya kadar ilerlemiş olan Bizans'ı, her yıl büyük miktarda vergi vermekle durdurabilirdi. İçerde sükunet sağlandıktan sonra Abdûlmelik'in kardeşi Muhammed b. Mervan kumandasındaki ordu Anadolu'ya karşı yeniden seferlere başladı. 73 (692-93) yılında Bizans ordusu Sivas yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratıldı. Aynı zamanda Osman b. Velid kumandasındaki ikinci bir ordu da Bizans kuvvetlerini buldukları bölgeden çıkartmış ve bu bölge yeniden Müslümanların idaresine geçmişti. Bu sırada Simbat adlı bir gayrimüslim reisi İslam devletine karşı isyan etti. Bizans imparatoru II. Justinyen daha sonra kendisini tahttan indirecek olan Leontios kumandasında Simbat'a yardımcı bir kuvvet gönderdi. Müslümanlar başlangıçta başarılı olamadılar ve Abdûlmelik vergi vermek şartıyla Bizans ile yeniden antlaşma imzaladı, fakat bu antlaşma da uzun sürmedi.

Bir müddet sonra Müslümanlar büyük bir zafer kazanarak Maraş bölgesini hâkimiyetleri altına aldılar (75 /695). Bu tarihten itibaren "Bizans gazaları" başladı. 79'da (698-99) Suriye'deki veba salgınının verdiği şaşkınlıktan faydalanan Bizans ordusu deniz yoluyla Antakya'ya bir akın yaptı. Ertesi yıl Velid b. Abdülmelik, Anadolu'ya başarılı bir sefer düzenledi. 81 (700-701) yılında Abdullah b. Abdülmelik Erzurum'u fethetti. 702'de Emevi orduları Samsat'a kadar ilerlediler. Abdullah b. Abdülmelik Darend'e'yi kuşattı ve uzun bir muhasaradan sonra 83 (702) yılında burasını fethetti. Ertesi yıl Masisa Müslümanlar tarafından geri alındı.

Kurumlaşma Faaliyetleri

Abdülmelik döneminde devletin kurumlaşmasında büyük aşamalar kaydedilmiştir. Bu dönemde devlet siyaseten güçlenmiş, kurum ve kuruluşları tekamül etmiştir. Devlet süper bir güç haline gelmiştir. Bizansla yarışan bir devlet haline gelen Emevi Devletinde Abdülmelik döneminde önemli başarılar elde edilmiştir.

a. İlk İslam Devleti Sikkelerini Bastırması

O tarihe kadar İslam ülkelerinde Bizans ve Sasani paraları tedavülde idi. Ancak bu paraların kullanılmasının bazı sakıncaları vardı. Siyasi ve iktisadi sahalarda ortaya çıkan bu sakıncaları bertaraf etmek için Abdülmelik altın (dinar) ve gümüş (dirhem) sikkeler bastırdı; böylece İran ve Bizans paralarını tedavülden kaldırmış oldu. Para reformuyla sadece İslâm coğrafyasında parasal birliği değil, İslâm toplumunun kültürel ve siyâsî birliğinin tesisini sağlamada da büyük bir adım atmıştır.

b. Arapçayı Resmi Dil Haline Getirmesi

Abdülmelik'in kültür alanında yaptığı en önemli iş, Arapçayı resmi dil olarak kabul etmesidir. Onun zamanına kadar divanlardaki defterler Suriye'de Rumca, İran'da ise Farsça olarak tutuluyordu. Arapçanın divanda kullanılması için ilk teşebbüs Haccac tarafından yapılmıştır.

c. Berid Teşkilatını Düzenlemesi

Posta hizmetleri ile istihbarat vazifesini yürüten berid teşkilatını yeniden düzenlemiştir. Oldukça geniş bir sahaya yayılmış olan ülkenin hemen her tarafında çıkan isyanları bu teşkilat sayesinde haber alıyor ve derhal müdahale edebiliyordu.

d. İmar Faaliyetleri

Abdömelik devrinde imar faaliyetlerine de önem verilmiş, artık büyük bir imparatorluk haline gelen İslam devletinin her tarafında kaleler, yollar ve köprüler yapılmıştır. Çok sayıda tarihi eser restore edilirken birçok eser de yeniden inşa edilmiştir.

Mekke’de çatışmalarda zarar gören Kâbe’yi orijinali gibi yaptırarak Kureyş, Hz. Peygamber ve halifelerinin geleneğinden gittiğini ve onlara bağlılığını göstermiştir.

Kubbetü’s-Sahre yeniden inşa edilmiştir. **Kubbetü's-sahre**, Hz. Ömer döneminde aynı yerde inşa edilen caminin yerine inşa edilmiştir. Hacerü’l-muallaka olarak bilinen taş da içine alacak şekilde inşa edilen Kubbetü’s-sahre’nin inşasına 66 (685-86) yılında başlanmış, inşaat 72’de (691) tamamlanmıştır.

Irak’ın üçüncü ordugâh şehri **Vasıt, Haccac** tarafından onun zamanında kurulmuştur. Haccac, aynı zamanda valisi bulunduğu bölgelerde ziraata da büyük önem vermiş, sulama kanalları açtırmış ve halkın refah seviyesini yükseltmiştir.

Tûnus Şehri yeniden kurulmuş, tersanesi ve limanı inşa edilmiştir. Abdömelik tarafından 73 (692) yılında İfrîkiye valiliğine tayin edilen Hassân b. Nu‘mân 82 (701) yılında Kartaca ve Tunus şehirlerinin kalıcı olarak İslâm hâkimiyetine girmesini sağladı. Topraklarını denizden gelecek saldırılara karşı korumak için bir donanma oluşturmak amacıyla kadim Tînâs şehrinin bulunduğu yerde yeni bir şehir (Tunus) kurdu ve Tunus gölünü denize bağlayan kanalı açtırarak bir liman ve tersane inşa ettirdi. Bu tarihten itibaren Tunus’un stratejik önemi arttı, gölü sayesinde sahilden gelecek Bizans saldırılarına karşı korunaklı bir liman özelliği kazandı. Ayrıca Akdeniz’deki adalara düzenlenen seferler için kuvvetli bir üs haline geldi. Halka Müslümanlığı öğretmek ve onların dinî meseleleriyle ilgilenmek üzere fakihler tayin eden Hassân’ın Kartaca halkından bir kısmını Tunus’a yerleştirdiği söylenir. Akdeniz, Mısır ve Mağrib ile Büyük Sahrâ arasındaki yolların kavşağında yer alan Tunus şehri stratejik bir öneme sahipti. VIII. yüzyılda müslümanlar çok sayıda deniz seferine buradan çıktılar.

Kendisinden sonra dört oğlunun halife olmasından dolayı “*Krallar babası*” denilen Abdömelik b. Mervan’ın dehasını, siyasi-askeri olgunluğunu ortaya koymayı amaçlayan şu cümleler dikkat çekicidir:

“Abdömelik icraatlarında Bizans’tan etkilenmiş; fakat gayr-ı İslâmi bir yaşam tarzı da benimsememiştir. O, artık bir kabile reisi gibi hareket etmemektedir. O Müslümanların

halifesidir, saray yaşantısıyla, giyimiyle kuşamıyla, bastırıldığı parasıyla, konuşmasıyla artık Bizans imparatorunun muadili olarak o bir imparatordur. Bunu da bastırıldığı paralarda ve yaptırdığı eserlerde, halkın zihnine kazımıştır. Diğer taraftan paraların üzerinde kılıç kuşanmış vaziyetteki resmiyle, hem Müslümanlara hem de düşmanlarına İslâm'ın bir hizmetkârı olarak, İslâm için her an cihâda hazır olduğunu göstermiştir.”

Abdumelik'in Oğullarını Veliâht Tayin Etmesi ve Vefatı

Abdumelik de babası gibi veliâhtlığı oğullarına bırakmak istiyordu. Kendisinden sonra babası tarafından veliâht tayin edilen kardeşi Abdulaziz'in vazgeçmesini istedi ise de kardeşi kabul etmedi. Bu yüzden araları açıldı. Büyük âlim Kabisa b. Züeyb, Abdumelik'e bu işi zamana bırakmasını tavsiye etti. Abdumelik bu tavsiyeye uyarak oğullarını veliâht ilan etmeyi erteledi. 86 (705) yılında Abdulaziz'in vefatı sonrası oğulları Velid ve Süleyman'ı veliâht ilan etti.

Kendisinden sonra dört oğlu halifelik yaptığından Abdumelik'e «Ebu'l-mulûk» denilmiştir. Abdumelik 60 yaşında iken 20 yıl halifelik yaptıktan sonra Şam'da vefat etti.

Devleti yeniden birliğe kavuşturarak adeta ikinci defa Emevî devletini kurmuştur. Bizans'a üstünlüğünü kanıtlamış, Kuzey Afrika'yı yeniden fethetmiştir. Oğlu Velid'e Ceyhun nehrinden Atlas okyanusuna kadar uzanan çok büyük bir coğrafyaya sahip bir devlet bırakmıştır.

VELİD B. ABDÜMELİK'İN HAYATI (d. 52/672- ö. 96/715)

(Emevilerin Zirve ve Doğal Sınırlarına Ulaştığı Dönem)

52 (672) yılında Medine'de doğdu. Kardeşleri Süleyman ve Mesleme ile birlikte özel hocaların gözetiminde yetişti. Babasının vefatından sonra onun birinci veliâhtı olarak hilafet makamına geçti (86/705). Babasından kendisine sınırları Ceyhun nehrinden Atlas okyanusuna varan güçlü bir ülke devr aldı. Ülkenin birleştirilmesinde payları olan babasının valilerini yerinde bıraktı. Onların tecrübelerinden istifade etti. Kendisi bizatihi Mısır ve Suriye'yi idare ve organize etti. Memleketin doğusunu Haccac'a bıraktı.

Hulefa-i Raşidîn döneminde başlatılan fetih hareketini yaklaşık yarım asır sonra Velid yeniden başlattı. Velid dönemi, bir bakıma fatih komutanlar dönemidir. Anadolu, Kafkasya, Horasan, Sind ve Endülüs'te büyük fetihler onun döneminde gerçekleştirildi.

Mâverâünnehir fâtihi Kuteybe b. Müslim, Sind ve civarının fâtihi Muhammed b. Kâsım es- Sekafî, Anadolu ve Kafkasya seferlerinin meşhur kumandanı Mesleme b. Abdülmelik, İspanya fâtipleri Târık b. Ziyâd ile Mûsâ b. Nusayr önemli fetihler gerçekleştirdiler.

Emevî Devleti'ni dönemin en büyük devleti haline getiren Velîd b. Abdülmelik'in tahtını oğlu Abdülazîz'e bırakmak istediye de kardeşi Süleyman veliahtlıktan çekilmemiştir. Velid, Haccac'ın ve Kuteybe'nin desteğini aldıysa da Ömer b. Abdulaziz'in sert muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu konuda oluşan gerginlik Velid sonrasında dönemin fatihlerinin Süleyman tarafından cezalandırılmasına sebebiyet vermiştir.

I. Velîd, 96 (715)'da vefat etti; Onun cenaze namazını Ömer b. Abdülazîz kıldırdı.

On dokuz oğlu dünyaya gelen Velîd'in iki oğlu (III. Yezîd ve İbrâhim) II. Velîd'den sonra kısa sürelerle halifelik yapmıştır.

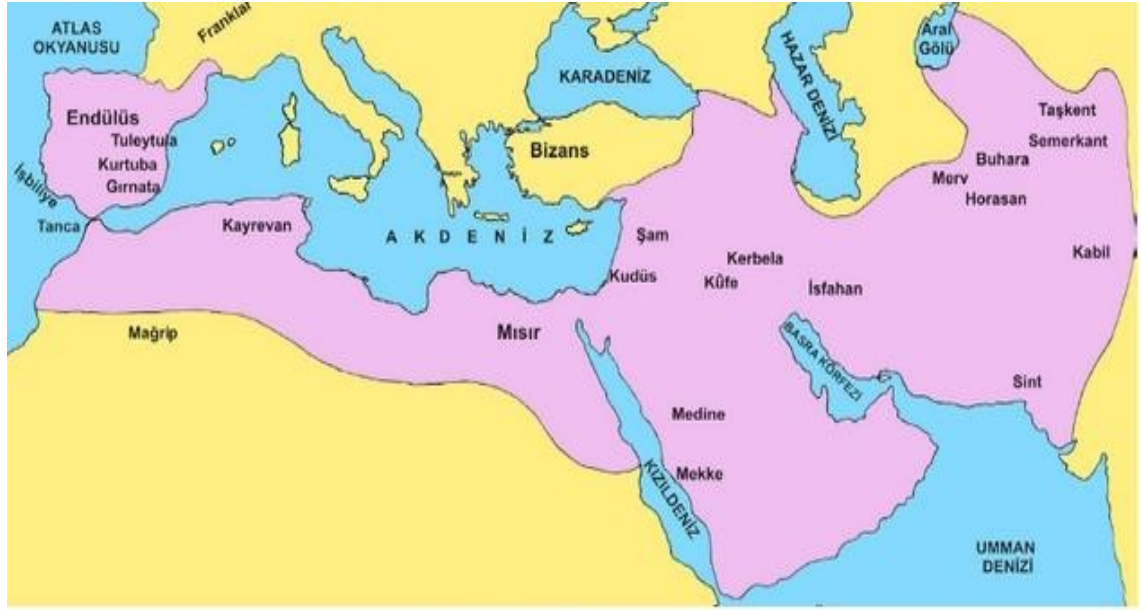
VELİD DÖNEMİ (86-96 / 705-715) FETİHLER

a. Maveraünnehir'in (Türkistan) Fethi

Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim 90 (709) yılında Ceyhun nehrini geçerek Sagāniyân, Tohâristan, Beykent ve ardından Mâverâünnehir fetihleri için büyük önem taşıyan **Buhara**'yı fethetti. 92'de (711) Sicistan Türk Hükümdarı Rutbîl'in barış isteğini kabul ederek bölgeyi hâkimiyeti altına aldı. Ertesi yıl Hârizm melikini vergiye bağladı.

Mâverâünnehir'in en müstahkem ve ticaret yolları kavşağındaki şehri **Semerkant**'ı fethetti (93/712). Bir yıl sonra Şâş ve Fergana'yı fethetti. 95'te (714) gerçekleştirdiği seferde Haccâc'ın ölüm haberini alınca Merv'e döndü. Kuteybe, 96 (715)'te çıktığı son seferinde Doğu Türkistan'da Çin hâkimiyetindeki Kaşgar'ı fethetti ve Çin'i haraca bağladı.

I. Velîd döneminde doğu cephesinde ikinci fetih hareketi Sind (Uman denizi- Keşmir dağları arası, günümüzde Pakistan'da bir eyalet) bölgesinde gerçekleştirildi. Haccâc tarafından 89 (708) yılında Sind valiliğine tayin edilen **Muhammed b. Kâsım**, Deybül (93/712), Sivîstan (Sedûsân), Brahmanâbâd ve Mülta'nı fethederek **Sind topraklarının tamamını hâkimiyet altına aldı**. Böylece 92-96 (711-715) yıllarındaki fetihlerle bugünkü **Belûcistan'dan Hindistan'da Kathiavar'a** kadar bütün İndus vadisi İslâm egemenliğine girmiş oldu.

Emeviler Döneminde İslam coğrafyası

Sistan (Sicistan) Kirman ve Horasan

b. Anadolu ve Kafkasya Cephesi

Fetihlerin ikinci cephesini Anadolu (Bizans) ve Kafkaslar teşkil etti. Halifenin kardeşi **Mesleme** 88-89 (707-708) yıllarında **Pozantı, Tuvâne (Tyana) ve Ammûriye ile Eskişehir'i** zaptetti.

91'de (710) **el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan** valiliğine getirilen **Mesleme**, aynı yıl **Kafkasya** cephesinde Hazarlar'a karşı düzenlediği seferlerde bazı şehir ve kaleleri ele geçirdi.

92-93 (711-712) yıllarında **Amasya'yı** ve bölgedeki bazı merkezleri, 95'te (714) Kafkasya cephesinde bölgenin en müstahkem şehri **Derbend'i** ve çevresini fethetti. Ayrıca Cerâcime üzerine giderek **Amanos** bölgesini hâkimiyet altına aldı.

c. Kuzey Afrika ve Endülüs Fetihleri

Fetihlerin üçüncü cephesi Kuzey Afrika ve Endülüs oldu. Halife, İfrîkiye (Tunus) ve Mağrib valiliğini Mısır valiliğinden ayırıp doğrudan hilâfet merkezine bağlamıştı. Bu sırada Mağrib-i Evsat'ın fethini tamamlamış olan İfrîkiye Valisi Mûsâ b. Nusayr, Mağrib-i Aksâ'yı fethetmek için harekete geçti (87/706). İki yıl içerisinde Sebte (Ceuta) hariç Kuzey Afrika'nın tamamı İslâm egemenliğine girdi. Sardinya, Mayurka ve Minorca adaları, Sicilya'daki bazı şehirler de fethedildi.

Musa b. Nusayr, 710 Temmuz'unda Endülüs'ü fetih planının ilk adımı olarak, Tarif b. Malik kumandasında 500 kişilik bir askerî birliği keşif gayesiyle İspanya'nın güney kıyılarına yolladı. Tarif, bölgede keşiflerde bulundu ve bol miktarda ganimetler elde ederek döndü.

92 (711) yılı ilkbaharında kendisine bağlı Berberî asıllı Tanca Valisi Târık b. Ziyâd'ı İspanya'ya gönderdi. Târık, kendi adıyla anılacak olan boğazı geçerek İspanya fethini başlattı.

Târık, Vâdiilekke savaşında Vizigotlar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından kısa sürede Malaga (Mâleka), Elvira (İlbîre), Cordoba (Kurtuba), Ecija (İsticce) ve başşehirleri Toledo'yu (Tuleytula) fethetti.

Fetih haberlerini aldıktan sonra 93 (712) yılında Endülüs'e geçen Mûsâ b. Nusayr da başka bir güzergâh izleyerek Sevilla (İşbîliye), Carmona (Karmûne), Nieble (Leble), Merida'yı (Mârîde) ele geçirdi ve ertesi yıl Târık b. Ziyâd ile Toledo'da buluştu. İki

kumandan fetih harekâtını İspanya'nın kuzeyine doğru iki koldan sürdürdü. Üç yıl gibi kısa bir süre içinde kuzeyde küçük bir bölge olan Asturias dışında İspanya'nın tamamına yakını ele geçirildi.

Mûsâ ile Târik, Zilkade 95'te (714) Halife Velîd'in emriyle Dımaşk'a dönmek üzere Endülüs'ten ayrıldı. Bu fetihler neticesinde İslâm orduları Fransa içlerine kadar ilerledi ve Emevî Devleti'nin sınırları Türkistan'dan Fransa içlerine, Anadolu'dan Hindistan'da Kathiavar'a kadar genişledi. Emevî Devleti, Velîd zamanında askerî gücünün zirvesine ulaştı.

Velid b. Abdülmelik'in Faaliyetleri

Velîd, sağlık işlerine büyük önem vermiş, İslâm tarihinde ilk hastahaneyi yaptırmıştır (88/707). Tabiblere maaş bağlamış, cüzzamlı hastaların tecrit edilmesini emretmiş, cüzzamlılara ve körlere erzak tayin etmiştir.

Sakatlara, âmâlara ve fakirlere maaş bağlatıp onlara hizmetçiler vererek onları devlet güvencesi altına almıştır. Muhtaçlar için aşevleri açtırmış, dilenmeyi yasaklamış, beytûlmâlden muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamıştır. Yetimleri ve fakir çocukları devlet himayesine alıp eğitim öğretim ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Dindar bir hükümdar olarak tanıtılan I. Velîd, Müslümanların üstündeki baskıyı kaldırıp İslâm'ın devlet dini halinde yükselmesini ve Sünniliğin öncüleri olan bir dinî zümrenin yetişmesini sağlamıştır.

Medine âlimlerine zalimce davranan vali Hişâm b. İsmâil'i görevden alıp yerine amcazadesi Ömer b. Abdülazîz'i getirmiştir. Ancak onun yedi yıl sonra Haccâc'ın baskılarına dayanamayarak Ömer'i görevinden aldığı, yönetim muhaliflerine karşı çok sert davrandığı ve bu hususta Haccâc'a müdahalede bulunmadığı bilinmektedir.

Velîd döneminde gerçekleştirilen fetihler iktisadî hayatı canlandırdığı gibi bölge ticaretinin Müslümanların eline geçmesini de sağlamıştır. Bu gelirlerle ülke içinde refah artmış, ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetler canlanmıştır. Gelişmeler imar faaliyetlerine de yansımış, Velîd bilhassa dinî mimari alanında bazıları bugüne ulaşan önemli eserler yaptırmıştır. Emevî mimarisinin şaheserlerinden kabul edilen ve günümüze kadar gelebilen camilerin en ihtişamlı ilk örneğini teşkil eden Dımaşk'taki Emeviyye Camiî bu eserlerin başında gelir.

Mescid-i Aksâ'yı yeniden inşa ettiren Velîd, Mescid-i Nebevî'yi de genişletmiştir. Kâbe'nin onarım ve bakımını yaptırmış, Mescid-i Harâm'a ilâveler yaptırmış, onun zamanında Kâbe'nin kapısı ve oluğu ilk defa altınla kaplatılmıştır. Hacıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuyular açılmış, sarnıçlar inşa edilmiştir.

Öte yandan sulama işleri ve tarım faaliyetlerine de önem verilmiş, hazineye ait çorak arazilerin ve bataklıkların büyük bir kısmı ıslah edilerek tarıma elverişli hale getirilmiştir. Haccâc, Aşağı Fırat ve Dicle bölgesindeki sulak arazinin ıslahı için kanal sistemini geliştirmiştir. Ülkede yollar ve özellikle hac yolları onarılmış, yeni yollar açılmış, köprüler yaptırılmıştır. Şehirlerdeki caddeler fenerlerle aydınlatılmıştır.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

ON BİRİNCİ HAFTA

**SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK & ÖMER B.
ABDÜLAZİZ & YEZİD B. ABDÜLMELİK & HİŞAM B.
ABDÜLMELİK**

Hazırlayanlar

**Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ**

Kocaeli 2025

SÜLEYMAN B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ 96-99 (715-717)

Halifeliği Öncesinde Süleyman b. Abdülmelik

55-60 (675-680) yılları arasında Medine'de doğdu. Çocukluğunun ilk yıllarını badiyede dayılarının yanında, daha sonra Dımaşk' ta kardeşleri Velid ve Mesleme ile birlikte özel hocaların gözetiminde geçirdi. Velid'in halifeliğinde Cündifilistin valisi oldu. Bu sırada **Kudüs'e yaklaşık 45 km. uzaklıkta Remle şehrini kurdurdu** ve orayı yönetim merkezi yaptı.

Haccac'ın hapse attığı Yezid b. Muhelleb, hapisten kaçarak Süleyman'a sığınmıştı.

Süleyman da Velid'e rica ederek ve borçlarına kefil olarak affedilmesini sağlamıştı.

Velid, halifeliğinin son yıllarında oğlu Abdülaziz'i veliaht yapmak için Süleyman'dan veliahtlık hakkından feragat etmesini istemişti. Bu konuda Haccac ve Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim, Velid'in yanında yer alırken Ömer b. Abdülaziz, Süleyman'ı desteklemiş ve bu teklife karşı kesin bir tavır almıştı. Neticede durum iki kardeş arasında derin bir husumete yol açtı. Velid vefat edince Remle'de bulunan Süleyman, Kudüs'te halife olarak biatları kabul etti (96/715), sonra Dımaşk'a giderek hilafet makamına oturdu.

Süleyman'ın ilk icraatları:

- a. Haccac tarafından hapse atılmış olan binlerce mahkûm için umumi af ilanı,
- b. Sürgünlerin yerlerine dönmesine izin verme,
- c. Esirleri serbest bırakma,
- d. Geciktirilen namazların vaktinde kılınmasını sağlama,
- e. Velid'in valilerini görevden alarak yerine yeni valiler atadı.

Cezalandırma Politikası

Süleyman b. Abdülmelik, Irak valiliğine Haccac'ın can düşmanı Yezid b. Mühelleb'i getirerek Haccac'a olan öfkesini onun yakınlarını Yezid'in eliyle cezalandırmak suretiyle gidermeye çalıştı. Sıranın kendisine geleceğini bilen Kuteybe b. Müslim halifeye mektup yazarak görevde bırakıldığı takdirde hizmetine devam edeceğini bildirdi. Bu arada başına gelecekleri önlemek için mektuplarının cevabını beklemeden bir isyan başlattı. Fakat Arap kabilelerinden beklediği desteği bulamadı ve kızdırdığı Temimliler'in öncülük ettiği birlikler tarafından ortadan kaldırıldı (96/715).

Öte yandan Haccac'ın akrabası olmanın dışında bir suçundan bahsedilmeyen Sind fatihi Muhammed b. Kasım es-Sekafi, yerine tayin edilen Yezid b. Ebu Kebşe es-Seksekî tarafından zincire vurulup Irak'a gönderildi, Vasıt'ta zindana atılarak işkence altında öldürüldü.

Süleyman, Velid'in son günlerinde Endülüs'ten Dımaşk'a çağrılan Musa b. Nusayr'a haber göndererek ondan yürüyüşünü yavaşlatıp Dımaşk'a halifenin ölümünden sonra girmesini ve getirmekte olduğu ganimet ve esirleri kendisine takdim etmesini istemişti. Ancak Musa onun emrine uymayıp Velid ölmeden Dımaşk'a ulaştı. Süleyman'ın bu yüzden Musa'ya yaptıkları kaynaklarda farklı şekillerde anlatılmaktadır. Musa'yı görevlerinden azledip tutuklattığı, ayrıca büyük miktarda para ödemekle yükümlü tuttuğu, Ömer b. Abdülaziz'in araya girmesi ve Yezid b. Mühelleb'in ödeyeceği paraya kefil olmasıyla onu affettiği rivayet edilmektedir. Daha sonra İstanbul seferi hususunda onunla istişare ettiği ve 98 (717) yılında beraberinde hacca götürdüğü zikredilir. Musa b. Nusayr'ın yokluk içinde perişan bir şekilde öldüğüne dair rivayetler de vardır.

Süleyman b. Abdülmelik'in eski bürokratları (vali-komutan) cezalandırma politikası, Yezid b. Mühelleb'in mensup olduğu Yemenli kabileler (Kelbîler) ile, cezalandırılan devlet adamlarının mensup oldukları Kaysî kabileler arasındaki rekabeti kızıştırmıştır. Bu durum Emevî devletinin yıkılmasını hızlandırmıştır.

Mesleme b. Abdülmelik'in İstanbul Kuşatması

Velid'in başlattığı askerî hazırlıkları devam ettiren Süleyman, Bizans sınırına yakın Haleb yakınlarındaki Dabık'a gelerek orayı askerî üs haline getirmişti. 97 (715)'te kardeşi Mesleme'yi 100.000 kişilik bir ordunun başında İstanbul'un fethi için sefere gönderdi. Uğurlarken Mesleme'ye fethi gerçekleştirmeden veya kendisinden yeni bir emir almadan geri dönmemesi talimatını verdi ve ayrıca İslam ordusu İstanbul'a girene kadar Dabık'tan ayrılmayacağına yemin etti. Maraş üzerinden İstanbul'a doğru yol alan orduya daha sonra irili ufaklı 1800 gemiden oluşan bir donanma yardıma gelmiştir. Kışın şiddetli geçmesi, Bizans'ın «Rum ateşi» adı verilen bir silaha sahip olması, şehir surlarının dayanıklılığı sebebiyle bir türlü fetih gerçekleşmemiştir. Nihayet 99 (717) yılı başlarında Süleyman'ın vefat etmesi ve yeni halife Ömer b. Abdulaziz'in kuşatmayı kaldırıp geri dönmesi talimatı vermesinden sonra İstanbul kuşatması sona erdirilmiştir. Mesleme'nin bu kuşatma sırasında Bizans makamlarının da izni ile İstanbul'da Müslümanlar için bir cami ve Müslüman esirler için bir bina yaptırdığı rivayet edilmektedir.

Cürcan ve Taberistan'ın Fethi

Irak valisi Yezid b. Mühelleb, bir süre sonra halifeden daha önce valilik yaptığı Horasan valiliğini istedi. İsteği kabul edilince Irak şehirlerine vekil valiler atayarak Horasan'a gitti. Yezid, düzenlediği seferlerle Cürcan ve Taberistan'ı fethetti (98/716).

Süleyman'ın Vefatı ve Ömer b. Abdulaziz'i Veliht Tayin Etmesi

Veliht tayin ettiği oğlu ölünce o da ağır bir hastalığa yakalandı. Halifelik makamına tayin edilebilecek başka oğlu ve kardeşleri olmasına rağmen meseleyi danışmanı önemli devlet adamı ve alim Reca b. Hayve ile istişare etti. İstişareler sonucunda amcazadesi Ömer b. Abdulaziz'i yerine veliaht tayin etmeye karar verdi. Kardeşi Yezid'i de ikinci veliaht tayin etti. Vasiyetnameyi Reca'ya teslim ederek, ölümünden sonra önce ahidnamede yazılı olan kişiye hanedan mensuplarından biat sözü almasını ve sonra ahitnameyi açmasını emretti. Süleyman, vasiyeti yazdırdıktan kısa bir süre sonra öldü (99 / 717). Süleyman'ın halifeliği iki yıl sekiz ay sürdü. Süleyman'ın kindarlığı devletin yıkılışını hızlandırmıştır. Alimlere önem vermesi İslam'ın devlet dini olmasına imkan vermiştir. Reca b. Hayve ve Kabisa b. Züeyb gibi alimlerin devlet yönetiminde söz sahibi olması devletin kalitesini yükseltmiş, İslam'ın devlet dini olmasını sağlamıştır.

ÖMER B. ABDULAZİZ DÖNEMİ 99-101 (717-720)

Halifeliği öncesi Ömer b. Abdulaziz

61'de (680) Medine'de doğdu. Babası Mısır Valisi Abdülazîz b. Mervân, annesi Hz. Ömer'in torunu Ümmü Âsım'dır. Çocukluğunun ilk yıllarını Medine'de dayılarının yanında geçirdi. Babası, küçük yaşta Kur'an'ı ezberleyen Ömer'i Medine'nin tanınmış âlimlerinden Sâlih b. Keysân'a emanet etti. Medine'de Enes b. Mâlik ve dayısı Abdullah b. Ömer başta olmak üzere pek çok sahâbîyi dinleme imkânı buldu. Ubeydullah b. Abdullah ile Saîd b. Müseyyeb ve Urve b. Zübeyr gibi tâbî'nin ilk tabakasına mensup âlimlerin derslerini takip etti. Daha sonra babasının yanına Mısır'a gitti ve ergenlik çağına ulaşınca kadar orada kaldı.

Babasının vefatı üzerine (86/705) Halife Abdülmelik tarafından Dımaşk'a çağrıldı. Burada halifenin kızı Fâtıma ile evlendi. 87 (706) yılında Hicaz valiliğine tayin edildi. Valilik merkezi Medine'deki ilk icraatı, şehrin on meşhur fakihıyla görüşüp meseleleri kendileriyle istişare ettikten sonra karara bağlayacağını bildirmek oldu. Yaklaşık yedi yıl süren valiliği sırasında beş defa hac emirliği yaptı. Halife I. Velîd'in tâlimatıyla Mescid-i

Nebevî'yi genişletti ve Resûlullah'ın namaz kıldığı diğer mescidleri yeniletti. Irak Valisi Haccâc'ın uygulamalarını sert bir şekilde eleştirmesi görevinden azliyle neticelendi (93/712).

Valilikten alındıktan sonra Dımaşk'a giden Ömer, zalim valileri eleştirmeyi Halife Velîd'in meclislerinde de sürdürdü. Velîd'in ardından halife olan Süleyman, Ömer'i danışmanları arasına aldı, oğulları ve kardeşleri bulunduğu halde son hastalığı sırasında onu kendisine veliaht tayin etti.

Ömer b. Abdülazîz, 99 (717) yılında Süleyman'ın ölümü üzerine halife ilân edildi. Bu önemli görevin kendisine bilgisi dışında verildiğini söyleyerek affını istediye de biat merasimine katılanların ısrarları üzerine görevi kabul etti (10 Safer 99 / 22 Eylül 717).

Halifeliği ve İdarî İcraatları

Ömer b. Abdülazîz, halifeliği dedesi Hz. Ömer gibi Kur'an ve Sünnet çerçevesinde yürütmeye çalıştı. Uygulamalarında esas almak için Hz. Peygamber'in ve anne tarafından dedesi Hz. Ömer'in yönetimle ilgili karar ve icraatları hakkındaki belgeleri topladı. Meşhur âlimleri kendisine danışman seçti. Ayrıca çeşitli vilâyetlerdeki âlimlere mektuplar yazarak onların tavsiyelerini istedi.

İstanbul'u kuşatmakta olan Mesleme b. Abdülmelik'in ordusunu geri çağırdı. 100 (718-719) yılında Bizans tarafından tahrip edilen Lazkiye şehrini yeniden inşa ve tahkim ettirdi. Mâverâünnehir bölgesindeki fetih hareketini durdurdu. Sınırları korumak ve Bizans'a saldırı fırsatı vermemek için yaz- kış seferlerini devam ettirdi. Azerbaycan'a saldıran Türkler hezimete uğratıldı. Pireneler'i aşip Güney Fransa içlerinde ilerleyen İslam orduları Toulouse şehrine kadar ulaştı.

Halife Ömer; Saraydaki lüks eşyaları beytül mâle koydurması, Köle ve câriyeleri âzat etmesi, halktan biri gibi yaşaması, hutbelerde sadece halifeler için yapılan duayı halk için okunan umumi duaya çevirmesi gibi uygulamalarıyla Emevîlerin geleneksel saltanat görüntülerine son verdi. İlk dört halifeyi örnek alan davranışları sebebiyle Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi sayılmaktadır. Halka zulmeden ve yolsuzluklara adı karışan valileri ve memurları görevden uzaklaştırdı. Onların yerine hangi kabileden olduklarına bakmaksızın dindar ve dürüst yeni memurlar tayin etti. Valilerin ticaretle uğraşmasını ve hediye almasını yasakladı. Valilik, kadılık, vergi memurluğu görevlerini halifelikle birlikte dört temel esas kabul etti. Kadılık görevine hukuk bilgisi yanında takvâsıyla temayüz etmiş âlimleri getirdi.

Kötülüklerinden emin olunamayacağı gerekçesiyle devlet dairelerinde çalışan gayrimüslimleri görevden aldı.

Halka Yönelik İcraatları

Halka, mazlumun yanında olduğunu, memurlardan şikâyeti olanların doğrudan kendisine başvurabileceğini bildirdi. Cuma gününü mezalim mahkemesi duruşmalarına ayırdı. Kendisinden izin alınmadan idam ve el kesme cezalarının uygulanmasını yasakladı. Suçlulara dayak atılmasını yasakladı. Hapishaneleri ıslah ederek suçluları işledikleri suçlara göre ayrı koğuşlara yerleştirdi. Muaviye'den itibaren Emevi hanedan mensuplarının ve devlet adamlarının gasp ettikleri malların tespitini ve hak sahiplerine iade edilmesini sağlamaya çalıştı.

Muaviye tarafından Mervan'a ikta edilen ve zamanla kendisine miras kalan Fedek arazisini sahipleri olan Ehl-i beyt mensuplarına iade etti. Önceki halifeler tarafından kendisine verilmiş diğer gayrimenkulleri ve kıymetli eşyayı beytülmale devretti. Hanımının mücevherlerini ve evindeki fazla eşyayı da beytülmale koydurdu. Halifelik görevi karşılığında maaş almayı reddetti. Emevi hanedanı mensupları ve diğer devlet adamlarının haksız kazançlarının tesbiti için geniş kapsamlı bir çalışma başlatması ellerindeki malların alınmasına tahammül edemeyen yakınları tarafından tepkiyle karşılandı ve ölümle tehdit edildi. Ancak o bu tehditlere aldırılmadan bu uygulamayı ısrarla sürdürdü.

İç Barışa Yönelik İcraatları ve Tebliğ Faaliyetleri

İç barışa büyük önem veren Ömer b. Abdülaziz idareye muhalif gruplara karşı adil bir yönetim uyguladı. Hulefa-yi Raşidîn'in anlayışını ihya ederek din alimlerinin ve halkın sevgi ve desteğini kazandı.

Hz. Ali evladı ve Hariciler'in de yönetimle barış içinde yaşamasını sağladı. Muaviye devrinden beri devam eden, hutbelerde Hz. Ali'nin lanetlenmesi adetini kaldırdı; onun evladına ve taraftarlarına karşı çok iyi davrandı, ellerinden alınan emlaki geri verdi.

Hariciler'le mücadelede de ikna yolunu benimseyip mecbur kalmadıkça silah kullanılmasına izin vermedi. Kendileriyle çeşitli konuları tartışarak Yezid b. Abdümelik'in veliahtlığı hariç diğer bütün meselelerde görüşlerini onlara kabul ettirdi. Kaderiyye görüşünü benimseyenlerle ilmî münazaralara girişip liderleri Gaylan ed-Dımaşki'yi ikna etmeyi başardı. Mutaassıp Kaderiyye taraftarlarını ülke dışına çıkarmakla yetindi.

Ömer b. Abdülaziz, Emevîler'in ilk dönemlerinden itibaren ikinci sınıf Müslüman muamelesi gören mevalîyi Arap asıllı Müslümanlarla eşit kabul etti.

Gayrimüslimlerin idare ve Müslümanlar aleyhindeki şikayetlerine kulak vererek haksız yere ellerinden alınan kiliselerini, evlerini ve diğer mallarını iade etti ve mağduriyetlerini giderdi. Yaşlı ve muhtaçlara hazineden tahsisat ayırdı. Ülkesindeki gayri müslimlerin ihtidası için büyük gayret sarfetti, davet mektupları ve tebliğ heyetleri göndererek onları İslam'a çağırdı.

Berberî kabilelerinin tamamı onun gayretleriyle Müslüman oldu. Horasan ve Mısır halkı kitleler halinde İslam'a girdi. Maveraünnehir'de bazı mahalli hükümdarlar halklarıyla birlikte İslamiyet'i kabul ettiler. Hindistan hükümdarlarından birkaçı onun davetine uyup halklarıyla birlikte Müslüman oldular.

Mâlî Alandaki Düzenlemeler

Mali alanda yaptığı düzenlemelerle de dikkat çeken Ömer b. Abdülaziz başarılı bir vergi reformu gerçekleştirdi. Fethedilen toprakların Müslümanların ortak mülkü olduğu düşüncesinden hareketle 100 (718-19) yılından itibaren haraci arazilerin satışını yasakladı. Önceden Müslümanlara satılmış olan bu nevi araziler için toprak vergisi olarak haraç, mahsulünden de oşür vergisi olmak üzere iki vergiyi birden aldı.

Emevi valilerinin mevaliden aldığı cizyeyi kaldırdı. Ayrıca zimmilerden ruhban sınıfını ve cizye ödemekte zorlananları geçici süreyle cizyeden muaf tuttu. Bunun yanı sıra dinî bir esasa dayanmayan bütün vergileri kaldırdı. Mandaların ve madenlerin zekatı ve gümrük vergisiyle ilgili yeni düzenlemeler yaptı.

Deniz ticaretini ve tarımı teşvik etti, sulama işlerine önem verdi. Ziraatı geliştirmeleri için zimmîlere cizye muafiyeti tanıdı. Vergileri öncelikle mahalli ihtiyaca harcadı. Yeterli geliri olmayan bölgelere yardımda bulundu. Mali sistemde yaptığı düzenlemelerle güçlenen devlet hazinesini savaş yapmak veya isyanları bastırmak için değil halkın refah düzeyini yükseltmek için kullandı.

İki buçuk yıllık hilafeti döneminde büyük bir maddi kalkınma oldu. Kendisine karşı sevgi ve güven duyan mükellefler zekatlarını ve vergilerini ödemede duyarlı davrandıklarından halkın refah seviyesi yükseldi. Ticaretle uğraşanlar dışında herkese yeterli miktarda maaş bağlandı ve böylece ülkede muhtaç kimse kalmadı.

Zekata muhtaç Müslümanların sayısının azalması sebebiyle artan zekat ve vergi

gelirlerinin bir kısmı esirleri kurtarmak, borçlulara yardım etmek, fakir bekarları evlendirmek için kurulan yardım fonlarına aktarıldı.

Fakirler ve yolcular için aşevleri, işlek yollar üzerinde yolcuların bir gün ücretsiz olarak kalabilecekleri konaklar inşa edildi.

39 yaşında iken 101 (720) yılında vefat etti. Halifeliği iki yıl beş ay sürmüştür.

Ömer b. Abdülaziz'in, Abdülmelik'in kızı Fatıma dışında üç hanımla daha evlendiği ve yirmi civarında çocuk sahibi olduğu rivayet edilir.

Ömer b. Abdülaziz'in Şahsiyeti ve İlmî Faaliyetleri

Adaletiyle Hz. Ömer'e, zühd ve takvasıyla Hasan-ı Basrî'ye, ilim bakımından Zührî'ye benzetilen Ömer b. Abdülaziz, halifeliği sırasında çok sade bir hayat sürdürdü. Kamu mallarını yetim malına benzetir ve beytülmalî kendisine bırakılan bir emanet kabul ederdi. Hazineden maaş almadığı gibi şahsî işlerini yürüttüğü sırada devlete ait mumu dahi kullanmadı.

Ömer b. Abdülaziz, çok hadis rivayet eden güvenilir bir hadis ravisi, seçkin bir fakih, dirayetli bir kelim âlimidir. İbnü'l-Bagandî onun rivayet ettiği hadisleri Müsned'inde derlemiştir. Abdülkahir el- Bağdadî, Ömer'in tabî'n neslinden Ehl-i sünnet kelimcilerinin ilki olduğunu ve Kaderiyye'ye reddiye mahiyetinde bir risale yazdığını söyler. Ebu Nuaym onun bu konudaki bir mektubunu nakletmektedir.

Ömer b. Abdülaziz sahih hadislerin tedvîni yolundaki faaliyetleri resmen başlatarak sünnetin derlenmesinde de önemli bir görev ifa etmiştir. Zührî, onun emriyle derlediği hadis mecmualarını çoğaltıp çeşitli bölgelere göndermiştir. Süryanîce bazı tıp kitaplarını Arapça'ya tercüme ettirdiği de bilinmektedir. Ömer b. Abdülaziz'in hayatı ve faziletlerine dair birçok eser yazılmıştır. Nusayb b. Rebah da onun için methiye ve mersiyeler kaleme almıştır.

II. YEZİD B. ABDÜLMELİK'İN HAYATI (71/691-105/724)

Annesi Yezid b. Muaviye'nin kızı Âtike'dir. Anne tarafından Süfyanî, baba tarafından Mervanî olmakla övünürdü. Abdülmelik'in boşadığı Âtike, bütün ilgisini oğlu Yezid'e yöneltmiş, onu şımarıklık, bolluk ve lüks içinde yetiştirmiştir.

Abdülmelik de diğer çocukları gibi onun da eğitimine önem vermiş, onlar için âlimler görevlendirmiştir. Yezîd, zaman zaman Medine'ye giderek, orada kaldığı süre içinde fakih ve muhaddislerin derslerine devam etmiştir. Dımaşk'ta babasının sarayında Zührî'yi

dinleyerek hadis alanında yetişmiştir. Ancak okuduğu ilmin ve gördüğü derslerin Yezid'in sosyal ve dini hayatına yansımaları müşahede edilmemiştir.

Yezid, devlet başkanı olunca önce Ömer b. Abdülaziz gibi devleti idare edeceğini ilan etse de kısa zamanda tam aksi bir politika izlemeye başlamıştır. Dinî hassasiyetlerden tamamen uzak bir şekilde sarayı eğlence meclisine çeviren hafif meşrep bir devlet başkanı olmuştur (101/720). Cuma namazlarını kaldırmayı kardeşi Mesleme'ye bırakarak Cumalarda bile halkın arasına çıkmamıştır.

Yezid'in en yakınları Habbabe ve Sellame adlı iki şarkıcı cariye olmuştur. Siyasi danışmanları gibi faaliyet gösteren bu iki kadın, devlet yönetiminde etkili olmuş, vali atamalarına kadar devlet işlerine karışmışlardır. Yezid'in bu kadınlara bağlılığı o dereceye varmıştır ki, Habbabe'nin ölümüne çok üzüldüğünden hastalanmış, onun hasretine dayanamayarak kısa bir süre sonra ölmüştür. Yezid, kendisini oyun ve eğlenceye vererek devlet işlerini ve halkı mal düşkününü valilerin insafına bırakarak halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Yerine kardeşi Haşim'i birinci veliaht, oğlu Velid'i ikinci veliaht tayin etmiştir. 105 (724) yılında vefat etmiştir. Dört yıl devlet başkanlığı görevini yürütmüştür.

Yezid b. Abdülmelik'in İcraatları ve İsyanlar

a. Yezid b. Mühelleb el-Ezdî İsyanı: Kaysilerin devlet yönetiminde etkin oluşu en başta bir Kaysî düşmanı olan Yezid b. Mühelleb'in isyanına sebep oldu. İbni Mühelleb, Iraklılardan ve mevaliden oluşan ordusuyla Vâsıt'ı ele geçirerek Kûfe üzerine yürüdü. Mesleme komutasındaki Emevi ordusuyla Akr mevkiinde karşı karşıya geldi. Yezid b. Mühelleb ağır bir yenilgiye uğrayarak öldürüldü (102/720). Kardeşleri ve yakınları ağır cezalara çarptırılarak mallarına el konuldu. Yemenli Ekd kabilesinden çok sayıda insan bu isyan sonrası öldürüldü.

Sağ kalanları ise esir edilerek başkente götürüldü. Kadınlarla çocukları esir pazarlarında köle olarak satılarak rezil- rüsvay edildi.

b. İki Kabile Boyunu Birbirine Düşürmesi: Yezid, rekabet halindeki iki kabileden biri olan Kaysilere meylederek kabile mücadelesini yeniden başlatacak icraatlarda bulundu. Önce Ömer b. Abdülaziz'in valilerini azledip onların yerine Kaysî valiler tayin etti. Bu icraatları sebebiyle Kaysileri temsil eden Sakifliler, Yezid döneminde siyasî etkinlik noktasında en parlak yıllarını yaşadı. Bu icraatı Kelbilerin muhalefetine sebep oldu.

İbni Mühelleb isyanı sonrası Irak'a Yemenlilere düşmanlığı ile tanınan Kaysî Ömer b. Hübeyre vali olarak atandı. Onun yönetiminde İbni Mühelleb taraftarı Yemenliler sürekli takibata uğratarak ülkenin esas kurucusu olan Kelbilere karşı açıkça bir savaş ilan edildi. Emevî asrında Süleyman b. Abdülmelik eliyle Kelbilerin, Yezid b. Abdülmelik döneminde de Kaysilerin öne çıkarılarak karşı tarafa baskı ve zulüm yapılması devlete olan güveni sarstı. İçeride ve dışarıda devletin itibarı zedelendi. Bu durum Abbasi davetini daha da güçlendirdi.

c. Mevaliden Yeniden Cizye ve Haraç Alınması: Yezid, Ömer b. Abdülaziz'in mevaliden kaldırdığı cizye ve haraç vergilerini tekrar koyması mevali isyanlarına sebep olmuş, Berberilerin Kuzey Afrika valisini öldürmesine sebep oldu.

d. Haricilerle Mücadele: Yezid b. Abdülmelik'in yönetim anlayışı ve politik tercihlerine karşı Hariciler, Irak'ta isyan etti. Devletin ordusunu mağlup ettiler. Nihayet, Mesleme komutasındaki ordu uzun süren uğraşlar sonucunda Hariciler etkisiz hale getirildiler.

HİŞAM B. ABDÜLMELİK (Halifeliği: 105-125/724-743)

72 (691-92) yılında Medine'de (veya Dımaşk) doğdu. Otuz üç yaşında Emevi halifesi oldu. Hişam'ın hükümdarlığı döneminde; ülkede iç karışıklıklar yoğunlaşmıştı. Mevali'ye karşı Arap milliyetçiliği fikri güç kazanmıştı. Kelbîler'le Kaysîler arasında kabilecilik taassubu had safhaya ulaşmıştı. Şiiiler'in ayaklanması, Abbasî daîlerinin propagandaları ve Hariciler'in devleti sarsan isyanları onun devrinde meydana gelmişti. Hişam'ın hükümdarlığı bütün bu olumsuzlukları dondurma, mümkünse tedavi etme, devlet içinde bozulmuş dengeleri yeniden sağlama çabalarıyla geçti.

Hişam'ın ilk icraatı, başkenti Dımaşk'tan Rusafe'ye almak olmuştur. Hişâm zamanında Anadolu'ya her yaz mevsiminde düzenli bir şekilde askerî harekât gerçekleşmiştir. Ayrıca Gürcistan fethedilmiş ve halifenin kardeşi Mesleme, Dağıstan'a yaptığı akınlarla bölgede İslâm hâkimiyetini tesis etmiştir.

Hişam, divan defterlerini yeniden tanzim ettirmiş ve Horasan'daki yazışmaları da Farsça yerine Arapça ile yaptırmıştır. Hişâm, şurta (polis) teşkilatını kadılıktan ayırarak bağımsız hale getirmiş ve şurtayı yalnız suçluların takibiyle görevlendirmiştir. Hişam, Berîd (posta) teşkilâtını da yeniden düzenleterek bu müesseseye özen göstermiştir.

Hişam b. Abdülmelik'in Denge Siyaseti

Ciddi bir devlet adamı olan Hişam, gününü Rusafe'de inşa ettirdiği iki sarayda yaptığı çalışmalarla geçirirdi. Süleyman'ın Kelbîlere, Yezid'in Kaysîlere meyletmesi sebebiyle iki kabile arasındaki rekabet kızışmış, devlet bu çekişmelerden çok zarar görmüştü. Hişam, bu iki Arap boyu arasındaki mücadeleyi önlemek için bir denge politikası uygulamaya çalıştı.

Irak'ta Yemen asıllı Kelbiler üzerinde ağır bir baskı uygulayan Irak genel valisi Ömer b. Hübeyre'yi görevinden azlederek onun yerine aslen Kaysî olan fakat Kelbilere akraba olan Becîle kabilesine mensup Halit b. Abdullah el- Kasrî'yi tayin etti. Halit b. Abdullah, Irak'ta onbeş yıllık valiliğinde şîi hareketlerini ve haricî isyanlarını önleyerek Irak'a müreffeh ve huzurlu dönemlerinden birini yaşattı. Ancak onu çekemeyen kaysîlerle hanedan mensupları onun hakkında Hişam'a şikayette bulunarak onun görevden alınmasını sağladılar.

Hişam, görevden aldığı Halit'in yerine aşırı derecede Kaysî olan Yusuf b. Ömer es-Sakafî'yi Irak genel valisi olarak atadı (120/738). Hişam, aynı yıl içerisinde yine Kaysî olarak bilinen fakat kabilecilik yapmayan Nasr b. Seyyar'ı Horasan valiliğine atadı. Hişam, bu tayinlerle Kaysî – Kelbî mücadelesini sonlandırmayı hedeflediyse de bu amacı gerçekleşmedi. Hişam, diğer vilayetlere vali atamalarında da kabileler arası denge politikasına riayet edecek kişiler tayin etmeye özen göstermiştir.

Irak, Horasan ve Maverâünnehir'de Durum

a. **Türkler ile Mücadele:** Arap kabileleri arasındaki mücadele bölgede Müslümanların başarısızlığına yol açmış ve Türgiş hakanı Su-lu karşısında alınan mağlubiyetin ardından 106 (725) yılında Maverâünnehir'de üstünlük Türklere geçmişti. 111 (730)'da Horasan'a vali tayin edilen Cüneyd el-Mürrî, Beykent yakınlarında Türklerle yaptığı savaşı kazandı. Ardından Semerkant ve Buhara'yı kuşatan Türk ordularını püskürttü. İki taraf arasındaki mücadele devam ederken bölge, mevalinin haklarını korumak için harekete geçen Mürcîi lider Haric b. Süreyc'in isyanına sahne oldu.

b. **Haris b. Süreyc İsyanı:** Buhara ve Harizm bölgelerine yapılan seferlere bir Emevi komutanı olarak katılan Haris, yönetimin aleyhine dönerek, bölgedeki mevalinin haklarını savunmak amacıyla 734 yılında isyan etti. Mevalî, haksız vergi uygulamalarından dolayı Haris'in etrafında toplandı. Haris, kısa zamanda Horasan bölgesinde Mürcie mezhebinin en güçlü liderlerinden biri olarak tanındı. Haris, İran'lı dihanlar ve yerli halkın desteğiyle

Toharistan bölgesine hakim oldu, vergileri toplayıp kendi adamları arasında dağıttı. Bölgedeki Ezdliler, Temimliler, Bekrliler ve Türkler onun saflarına katıldı. Haris, yapılan savaşlarda genellikle mağlup oldu.

Nihayet 735 yılında Horasan valisi olan Esed b. Abdullah el-Kasrî, Haris'i Cüzcan'da mağlup etti. Haris, bölgede hakim durumda olan ve henüz İslamiyeti kabul etmeyen Türklerle işbirliği yaparak Emevilere karşı koymaya çalıştı. Nihayet Emevilerin son Horasan valisi olan Nasr b. Haris, bazen anlaşarak, bazen savaşarak Haris b. Süreyc'i ortadan kaldırmayı başardı. Nasr b. Haris'in icraatlarıyla bölgede üstünlük tekrar Müslümanlara geçti ise de bölge, giderek Abbasî ihtilal hareketlerinin merkezi haline geldi. Nitekim Emevileri ortadan kaldıran Abbasî ihtilali bu bölgeden başladı.

c. **Zeyd b. Ali'nin Ayaklanması:** Hişam tarafından Irak'a genel vali olarak tayin edilen Yusuf b. Ömer es- Sakafî döneminde Kûfe'de Ali evladından Zeyd b. Ali b. Hüseyin, Şiîler'in kışkırtmaları sebebiyle halifeliği Ümeyye ailesinden almak için faaliyete geçti. Zeyd b. Ali, dönemin zühd ve takvasıyla temayüz eden en önemli din âlimlerindendi. Hilafetin Ali oğullarının hakkı olduğuna inanan ve kendisini de hilafete layık gören biriydi.

Zeyd'in kıyamının başlıca sebepleri:

a. Zeyd'le Halife Hişam arasında Hz. Ali'nin vakıflarının idaresiyle ilgili meseleler üzerinde geçen sert bir tartışma,

b. Devlet malını zimmetine geçirmekle itham edilen önceki Irak valisi Halid b. Abdullah El-Kasrî'den aldığı iddia edilen hediye ve bağışlar sebebiyle Zeyd'in Kûfe'ye getirilerek sorgulanması.

c. Hişam'ın, huzuruna çıkan Zeyd'e ağır hakaretlerde bulunması.

d. Yönetimden memnun olmayan Kûfe'lilerin Zeyd'i ayaklanmaya teşvik etmesi.

121 (739) yılında Kûfe'ye gelen Zeyd, gizli orada yaklaşık on ay gizli bir davet yürüttü. İnsanları mazlumların haklarını korumaya, Ehlibeytin imametini benimsemeye davet ederek taraftarlarından kendisine bağlılık biatı aldı. Halkı Kur'an ve sünnetin hakimiyeti için zalimlere karşı cihada davet etti. 40.000 kişinin ona biat ettiği rivayet edilmektedir.

Zeyd, taraftarlarına 1 Safer 122 (6 Ocak 740) tarihinde eyleme geçileceği talimatını vermişti. Hz. Ebubekir ve Ömer hakkında, onlar hakkında hayırdan başka bir şey

bilmiyorum, diyerek onlar hakkında iyi düşünceler taşıyan bazı şiiler onunla olan biatlarını bozarak onu terk ettiler. Diğer taraftan casusları vasıtasıyla onun kıyam edeceği tarihi öğrenen Kûfe valisi derhal faaliyete geçerek halkı Kûfe Ulu camiinde toplayarak onunla irtibatlarını kesti. Düzenlediği baskınla Zeyd'in etrafındaki çok sayıda insanı öldürdü. Bunun üzerine Zeyd, planladığından bir hafta önce harekete geçti. Artık etrafında sadece 218 kişi kalmıştı. 23 Muh. 122 (739)da başlattığı ayaklanma sırasında başına isabet eden bir okla öldürüldü. Onun öldürülmesinden sonra oğlu Yahya babasının taraftarlarının bulunduğu Horasan'a kaçmışsa da o da Cüzcan'da yakalanarak öldürülmüştür.

Ebu Hanife'nin de desteklediği bu ayaklanma 100 (718) yılından beri gizli bir davet yürüten Abbasi muhalefetini güçlendirmiştir.

Mısır ve Kuzey Afrika'daki İsyanlar

Mısır'da haraç vergisinin arttırılması geniş çaplı Kıbtî ayaklanmasına sebep oldu. Mısır valisi Hür b. Yusuf, Kıbtî ayaklanmasını bastırınca (107/725), Mısır'a Kays kabilesi mensuplarını yerleştirdi.

Araplar İfrikıye ve Mağrib'i fethettikten sonra buralarda yaşayan yerli halkı (Berberiler) İslamlaştırmışlar, onlar da yapılan her savaşta müslümanların yanında yer almışlardı. Berberiler, Mağrib'in fethinde Araplara kılavuzluk ettikleri gibi İspanya'nın fethinde de önemli rol oynamışlardı. Bu hizmetlerinin karşılığında ganimetlerden eşit pay almaları gerekirken gayrimüslim muamelesi görmüşlerdi. Bu durumu içlerine sindirememekle beraber Arap idarecilerine karşı henüz bir şey yapabilecek durumda değillerdi. Irak bölgesinde faaliyet gösteren ve takibata uğrayan Hariciler, İfrikıye ve Mağrib'e kaçınca Araplar tarafından dışlanan Müslüman Berberiler arasında yerleşip onlara eşitlik, adalet ve kardeşlik gibi hususlarda propaganda yapmaları Berberiler'in Hariciliği benimsemesini kolaylaştırdı.

Ifrikıye ve Mağrib valisi Bişr b. Safvan el-Kelbî Araplarla Mevalî arasında bir denge politikası izleyerek haricilerin propagandalarını önlemeye çalıştı. Hişam onun ölümünden sonra onun yerine Kaysilerden Ubeyde b. Abdurrahman'ı tayin etti 109 (727). Ubeyde, kendisine bağlı Kelb kabilesi mensubu valileri görevden alarak Kaysî valiler tayin etti ve Kelbilere zulmetmeye başladı. Ayrıca mevaliye de sert davranması Hariciliğe kayan Berberilerin çoğalmasına neden oldu. Onun yerine geçen Ubeydullah b. Habhab da Kaysileri kayırıp mevaliye zulmedince Berberi isyanları önü alınamaz bir hal aldı.

Haricî- Berberî isyanları artınca devlet baş edemez oldu. Tanca valisini öldürdüler. Kuzey Afrika'da terör estirdiler. Devletin gönderdiği orduları da yenen harici- berberilerden kurtulan Şamlı askerler ancak Sebte'ye sığınarak hayatlarını kurtardılar. Sonra da Endülüs'e geçmeyi başardılar. Endülüs'e geçenler orada vuku bulan Berberi isyanlarında görev yaparak isyanların önüne geçmişlerdir. Daha sonra da Endülüs'te kalmaları oraya yerleşmiş Araplar için bir problem haline gelmiştir.

Kuzey Afrika'da isyanlarını sürdüren Hariciler önemli şehirleri ele geçirerek Abbasi ihtilaline kadar isyanlarını devam ettirmişlerdir.

Endülüs'teki Gelişmeler

a. Balatü's-Şüheda Savaşı (114/732): Hişam döneminde Endülüs valilerinden Anbese b. Sühaym el-Kelbî, Fransa içlerine kadar seferler düzenledi. Fransa'nın bazı şehirlerini ele geçiren Anbese bu seferler sırasında ölünce (107/725) ordusu da geri çekilmek zorunda kaldı. Ondan beş yıl kadar sonra Endülüs valiliğine tayin edilen Abdurrahman b. Abdullah el-Gafikî de Fransa üzerine yürüdü. Ancak Ramazan 114'te (Kasım 732) Charles Martel kumandasındaki Franklar'la Poitiers yakınlarında yaptığı savaşta (Belatüşşüheda) yenilerek şehid oldu. Arka arkaya gelen bu iki yenilgiye çok üzülen Hişam, Ukbe b. Haccac'ı Endülüs valisi tayin etti. Ancak İfrikiye ve Mağrib'de meydana gelen karışıklıklar, özellikle Berberi isyanları Endülüs'e de sıçrayınca Ukbe halk tarafından uzaklaştırıldı ve valiliğe tekrar Abdümelik b. Katan el-Fihri getirildi (Safer 123/Ocak 741).

b. Kabile Mücadeleleri: Haricî Berberilerin 122 (740) yılında Kuzey Afrika'da çıkardıkları isyanlar Endülüs'e de sıçramıştı. Bu sırada isyancılardan kaçan Suriyeli birlikler, buradaki Berberi isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynadı. Ancak onların Endülüs'e gelmeleri yeni bir mücadeleye zemin hazırladı. Bu Suriyeli birliklerle daha önceden gelip Endülüs'e yerleşen Araplar (Belediyyûn) arasında mücadele başladı.

Endülüs'te Belediyeyyûn ile Şamiyyûn (Suriyeli Askerler) arasında çok çeşitli mücadeleler oldu. Aynı zamanda Endülüste de Kaysî- Kelbî arasındaki mücadele bölgede büyük sıkıntılara yol açtı.

Kafkasya ve Anadolu'daki Mücadele

Hişam döneminde Emevi devletine en çok tehdit Kafkasyadan gelmiştir.

Hişam, 725 yılında İrminiyye ve Azerbaycan valisi Cerrah b. Abdullah'ı Hazarlar'a karşı yeni bir sefere göndermişti. Cerrah'ın mağlup düşmesi üzerine Halife, kendi kardeşi

Mesleme b. Abdülmelik'i Cezire, Erminiyye ve Azarbaycan valiliğine getirmişti. Mesleme'nin bu bölgede Hazarlarla olan mücadelesi çok zorlu geçmiş, en sonunda Hazar hakanını mağlup ederek Lan şehrini ele geçirmişti (109 /727). İki yıl sonra yine aynı bölgenin valiliğine getirilen Cerrah, Hazarlar'ın başşehri Beyza'ya kadar olan yerleri fethettiyse de 730 yılında Hazarlar'ın karşı saldırısında yenildi ve öldürüldü. Hazarlar bu başarılı saldırılarıyla Musul'a kadar ilerlediler.

Hişam, Hazarlar'a karşı mücadelede daha önce de başarılar elde etmiş olan kardeşi Mesleme'yi tekrar bu bölgenin valiliğine tayin etti. Mesleme 730 yılından itibaren tekrar mücadeleyi başlatarak yeniden Derbent'i fethederek oraya 24.000 paralı asker yerleştirdi. Gürcistan'ı da fetheden Mesleme, Dağıstan'ı da alarak orada İslam'ın hâkimiyetini tesis etti.

732 yılında görevinden azledilen Mesleme'nin yerine onun emrinde savaşan Mervan b. Muhammed tayin edildi. Hazarlar'a karşı önemli başarılar elde eden Mervan, 737 yılında Hazarlar'la bir antlaşma yaparak orada sükûneti sağladı.

Hişam döneminde Bizans topraklarına yapılan akınlarda Güneydoğu Anadolu'da önemli yerler fethedilmiş, bazı yerlere Arap kabileleri yerleştirilmiştir. Mesleme, Kayseri'yi fethetmiş, İznik'e kadar ilerlemiştir. Bu seferlere Hişam'ın oğulları Musa ve Süleyman da katılmışlardır. Bütün bu başarılı fetihlere rağmen 740 yılında Seyitgazi'de Emevi ordusu Bizans ordusu karşısında ağır bir yenilgi almıştır.

Hişam b. Abdülmelik'in İcraatları ve Vefatı

Hişam, halifeliği döneminde İmar faaliyetleriyle ilgilenmiştir. Emevî devri sivil mimarisinin başlıca örneklerinden olan Kasrû'l-hayri'l-garbî ve Kasrû'l-hayri's-şarkî gibi eserler yaptırarak, hilâfet merkezini Dımaşk'tan Fırat kenarındaki Rusâfe şehrine nakletmiştir. Tarıma çok önem vermiştir. Dicle sularının taşmasını önlemek için setler inşa ettirmiştir.

Onun zamanında Dımaşk'ta Berada nehrinden on üç kanal açıldığı gibi meşhur mühendis Hasan en-Nabatî'den faydalanılarak Irak'ta da çeşitli kanallar açtırmıştır. Baraj ve köprülerin yapımına önem vermiştir.

Hişam ilme ve ilim adamlarına hürmet ederdi. Ebü'z-Zinâd ve Zührî gibi âlimlere yakın ilgi göstermiştir. Bununla birlikte ilâhî sıfatlar, halku'l-Kur'ân ve irade hürriyeti gibi konularda farklı görüşleriyle dikkat çeken ve Emevî aleyhtarı bir tavır içerisine giren tâbiîn dönemi âlimlerinden Gaylân ed-Dımaşkî ile Ca'd b. Dirhem'i idam ettirmiştir.

Halife olmadan önce şiiirle ilgilenen Hişâm ensâb konusuna düşküdü. Kabilelerin neseblerini tesbitle uğraşmaktan zevk alır, neseb âlimlerini kitap yazmaya teşvik ederdi.

Hişâm b. Abdülmelik 6 Rebûlâhir 125'te (6 Şubat 743) Rusâfe'de vefat etti. Kaynaklarda on erkek çocuğunun olduğu belirtilir. Endûlûs Emevî Devleti'nin kurucusu

Abdurrahman b. Muâviye b. Hişâm (I. Abdurrahman) onun torunudur.

Hişâm'ın hilâfet yılları Emevî hânedanının üçüncü yükselme dönemi olarak değerlendirilir. Ciddi bir devlet adamı, iyi bir idareci ve dindar bir halife hüviyetiyle tanınan Hişâm b. Abdülmelik, bütün olumsuzluklara rağmen ülkede istikrarı büyük ölçüde korumuştur. Ancak gittikçe gücünü arttıran ve mevâlî tarafından da desteklenen Abbâsî muhalefetiyle Hâricî propagandasını önleyecek tedbirler alamadığı için devlet onun ölümünden kısa bir müddet sonra tam bir kargaşaya düşmüş ve cihad devleti olma vasfını kaybetmiştir.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

ON İKİNCİ HAFTA

**EMEVİLERİN YIKILIŞI VE SEBEPLERİ
EMEVİLER DÖNEMİ KÜLTÜR VE MEDENİYET**

Hazırlayanlar

**Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ**

Kocaeli 2025

II. VELİD B. YEZİD B. ABDÜLMELİK DÖNEMİ (90/709-126/744)

Saray Kavgaları ve Çöküş

Babasının ikinci veliaht olarak tayin ettiği Velîd, babasının halifeliği sırasında herhangi bir göreve getirilmedi. Amcası Hişâm b. Abdülmelik'in yirmi yıl süren hilâfeti dolayısıyla uzun bir veliahtlık devresi geçirdi. Bu dönemde **amcasıyla ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izledi.**

Velid, veliahtlığının ilk yıllarında sarayda bir nevi göz hapsinde tutuldu ise de amcasından yakın ilgi gördü ve bu ilgi uzun süre devam etti.

Velîd'in gayr-i ahlâkî davranışları yüzünden daha sonra amcasının ona karşı tutumu değişti.

Velîd, babası Yezid gibi içkiye, kadınlara, av partilerine düşkün idi. Hafifmeşrep bir kişiliğe sahip olup, zamanının çoğunu eğlence ve şiir meclislerinde geçirirdi. Her türlü "fisku fücür"a dalan bir kişiliğe sahipti. Mukaddes değerlerle alay ederdi. Her türlü kötülüğü yapmaya müsait bir tabiata sahipti.

Hişam, 116 (734) yılında Velid'i, eğlence arkadaşlarından uzaklaştırmak ve kendisine çekidüzen vermesini sağlamak amacıyla hac emîri olarak görevlendirdi. Ancak Velîd'in Mekke'ye giderken köpeklerini sandıkların içine gizleyerek beraberinde götürdüğü, orada da günlerini eğlenceyle geçirdiği, namazları onun yerine âzatlısı İsâ b. Muksim'in kıldırıldığı zikredilir. Buna rağmen yeğenini uyarmaya devam eden Hişâm bir sonuç alamayınca Velîd'i ağır biçimde eleştirdi. Onu veliahtlıktan feragata zorladı ise de o vazgeçmedi. Hişam, ölünceye kadar karşılıklı suçlamalar devam ettiyse de Velid, veliahtlıktan vazgeçmedi.

Hişam'ın ölüm haberi ve kendisinin devletin başına geçeceği müjdesi kendisine ulaştığında bunu içki içerek kutladı. II. Velîd, otuz beş yaşında devlet başkanı oldu (125/743).

II. Velîd, tahta geçtiği ilk günlerde Irak ve Horasan valileri hariç Hişâm'ın tayin ettiği bütün valileri ve diğer önemli memurların çoğunu görevden aldı. Dayısı Yûsuf b. Muhammed'i Medine, Mekke ve Tâif genel valisi tayin etti.

Saltanata geçince, kendisini veliahtlıktan uzaklaştırma çabalarına destek olanların mallarını müsadere ettirdi, ayrıca onları çeşitli cezalara çarptırdı.

Velid, tahta çıktıktan bir ay sonra oğulları Hakem ile Osman'ı veliaht tayin etti.

II. Velid'in Kişiliği ve Öldürülmesi

Velîd döneminde Bizans'a karşı yaz seferlerine devam edildi. II. Velîd döneminde Ehlibeyt'ten Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahyâ, kendisine katılanlarla birlikte ayaklanınca Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr tarafından Cûzcân'da yapılan bir savaşta öldürüldü. Bu durum Horasan'da Emevî aleyhtarlığını şiddetlendirdi, Abbâsî davetini güçlendirdi.

II. Velîd, Hişâm döneminde on beş yıl başarılı bir şekilde Irak valiliği yaptıktan sonra görevinden alınıp tutuklanan ve ardından serbest bırakılan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi 50 milyon dirhem karşılığında düşmanı olan Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e teslim etti. Hâlid, bacakları kırılarak işkenceyle öldürüldü. Halid'in öldürülmesi Kelbilerin Velîd'e düşmanlığını arttırdı.

Emevî ailesi, Velid döneminde ilk defa kendi içinden parçalandı; Velîd b. Abdümelik ile Hişâm b. Abdümelik'in oğulları Velîd'in aleyhine döndü. Velîd'e karşı gittikçe yaygınlaşan hoşnutsuzluk, Emevî ailesinden Yezîd (III.) b. Velîd b. Abdümelik'in liderlik ettiği bir isyana dönüştü.

Yezîd b. Velid b. Abdümelik, II. Velîd b. Yezid b. Abdümelik'in üzerine yeğeni Abdülazîz b. Haccâc kumandasında 2000 kişilik bir kuvvet gönderince Velîd beraberindeki az sayıda kişiyle Tedmür civarındaki Bahrâ Sarayı'na sığındı ise de sarayına giren isyancılar tarafından öldürüldü (27 Cemâziyelâhir 126 / 16 Nisan 744).

Aynı şekilde halifelîğe kendilerini daha lâyük gören I. Velîd ve Hişâm evlâdıyla birlikte Emevîler'e düşmanlığıyla bilinen ve isyanın lideri III. Yezîd'i etkileri altına alan Kaderiyye mensuplarının da bu harekette rolü bulunduğu bilinmektedir.

III. YEZİD B. VELİD B. ABDÜLMELİK (Ö. 126/744)

Babası, I. Velîd'dir. Annesi, Sâsânîler'in son kistrâsı III. Yezdicerd'in torunu Şahferend (Şâh Âfrîd) bint Fîrûz'dur.

Şahferend, Kuteybe b. Müslim tarafından Mâverâünnehir fetihlerinde esir alınmış ve I. Velîd'e gönderilmişti. Cârîyeden doğma ilk Emevî halifesi olan Yezîd'in, anne tarafından ninelerinden biri Bizans kayserinin, biri de Türk hakanının kızı olduğundan anne ve babasının nesliyle iftihar ederek, "Ben dört hükümdarın; kistrâ, kayser, hakan ve Mervân'ın torunuyum" dediği rivayet edilmiştir.

III. Yezid b. Velid b. Abdülmelik, Emevî devlet başkanlığı koltuğunda oturan II. Velid b. Yezid b. Abdülmelik'i bir askeri darbe ile ortadan kaldırdı. Niçin?

Çünkü: II. Velid, her türlü kötülüğe yatkın idi. Günlerini içki âlemlerinde, av partilerinde geçirirdi. Hişâm b. Abdülmelik'in valilerinden bazılarını ağır cezalara çarptırdı; Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi öldürttü, onun için Kelbiler ona düşman oldu. Ayrıca Ehlibeyt'ten Yahya b. Zeyd'i öldürttü.

II. Velid'in yaptığı bu kötülükler, hanedanı ilk defa böldü. Onları birbirine düşürdü ve kendisine düşman etti. Başta III. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik olmak üzere I. Velîd b. Abdülmelik'in oğulları ve Hişâm b. Abdülmelik'in oğulları da II. Velîd b. Yezid b. Abdülmelik'in muhaliflerine katıldılar.

Bir askeri darbe niteliği taşıyan isyanın liderliğini Yezîd b. Velid b. Abdülmelik üstlendi. II. Velîd'in gayri ahlâkî davranışlarını eleştirmeye ve kendisi için gizlice biat almaya başladı. Kelbilerin desteğini aldı. Kaderiyye mensupları da ona destek verdiler.

Bir gece Dımaşk'a girip şehirde kontrolü ele geçirdi. Daha sonra amcasının oğlu Abdülazîz b. Haccâc b. Abdülmelik kumandasında Velid'in üzerine 2000 kişilik bir ordu gönderdi. II. Velîd'e bağlı kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Çaresiz kalan Velîd, Tedmür civarındaki Bahrâ Sarayı'na sığındı ise de orada yakalanıp öldürüldü. Velid'in öldürülmesinden sonra Yezîd b. Velîd, Dımaşk'ta ikinci defa biat alarak halifeliğini ilân etti (27 Cemâziyelâhir 126/16 Nisan 744).

III. Yezid'in Saltanatı ve İç Karışıklıklar

III. Yezîd, Ömer b. Abdülazîz'i örnek alacağını, ayaklanmayı saltanatı elde etmek için değil Allah'ın rızasını kazanmak, İslâm'a hizmet etmek ve mazlumları Velîd'in zulmünden kurtarmak için yaptığını belirtti. Gereksiz yere binalar yaptırmayacağını, saraylar inşa ettirmeyeceğini, ailesi için servet biriktirmeyeceğini, eyalet gelirlerinin öncelikle kendi bölgelerinde harcanacağını, kapısını herkese açık tutup mazlumların şikâyetlerini dinleyeceğini ifade etti. Gayrimüslimlere aşırı vergi yüklemeyeceğini, askerleri uzun süre savaş alanlarında tutmayacağını, yıllık atıyyeleri ve aylık erzakı zamanında ödeyeceğini, gelirleri âdil bir şekilde dağıtarak fakirlerin seviyelerini yükselteceğini, ilave etti. Bu vaatleri yerine getirmemesi halinde kendisini azledebileceklerini, hilâfete daha lâyük biri çıkarsa ona ilk biat edecek kişinin kendisi olacağını söyledi.

III. Yezîd'in bir isyanla / askeri darbeyle Kelbilerin desteğiyle başa geçmesi, Kelbîler'le Kaysîleri karşı karşıya getirdi, Hânedan mensuplarını birbirine düşürdü. III. Yezîd, saltanatının ilk günlerinde Emevî ailesinden birilerinin önderlik yaptığı Kaysî isyanlarıyla karşılaştı.

II. Velîd'in ölüm haberini alan Humuslular III. Yezîd'e biat etmeyip Muâviye b. Yezîd b. Husayn'ı başlarına getirdiler. Kınnesrîn, Kudüs ve Filistin'e mektuplar yazarak onlardan II. Velîd'in intikamını almak için kendilerine katılmalarını istediler. Emevî ailesinden Yezîd b. Hâlid b. Yezîd de onlara katıldı.

İsyancılar, III. Yezîd'in kardeşi Abbas b. Velîd'in sarayını tahrip ederek çocuklarını tutukladılar. Kendilerini desteklediği halde, Dımaşk üzerine gitmemelerini tavsiye etmesi yüzünden samimiyetinden şüphelendikleri Humus Valisi Mervân b. Abdullah'ı öldürdüler. Ardından Dımaşk üzerine yürüdüler.

III. Yezîd, kayınbiraderi Süleyman b. Hişâm b. Abdümelik'i ve ardından Abdülazîz b. Haccâc'ı onlara karşı gönderdi. Dımaşk civarında bozguna uğratılan isyancılar Yezîd'e itaat ettiklerini bildirdiler. Yezîd tekrar isyan çıkarmalarını önlemek için onları affedip ihسانlarda bulundu.

III. Yezid'in İcraatları ve Ona Karşı İsyanlar

III. Yezid döneminde, Filistinliler ve Ürdünlüler Emevî hanedanı mensupları liderliğinde ayaklandılar. Süleyman b. Hişâm onların üzerine giderek Filistin ve Ürdün halkını itaat altına alıp bölgede sükûneti sağladı.

III. Yezîd, Yûsuf b. Ömer es-Sekafî'yi azledip Irak genel valiliğine mutaassıp Kelbî asıllı Mansûr b. Cumhûr'u getirdi. Buna karşın azledilen vali Yûsuf b. Ömer isyana kalkışınca yakalanarak Dımaşk'a getirildi ve tutuklandı. Mansûr, Vâsıt, Basra, Sind, Sicistan ve Horasan'a yeni valiler tayin etti. Ancak kendisine itaat etmeyen Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'ı görevinde bırakmak zorunda kaldı.

III. Yezîd, çok geçmeden Mansûr'u görevinden alıp Irak valiliğine Ömer b. Abdülazîz'in oğlu Abdullah'ı getirdi. 126 (743) yılında Horasan'da Kelbiler'le Kaysîler arasında Emevîler'in yıkılışına kadar devam eden kabile mücadelesi baş gösterdi. Mühellebîler'in intikamını almak gayesiyle Ezd ve Rebîa kabileleri isyan ettiler. İsyancılar bastırıldı.

Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan Valisi Mervân b. Muhammed, II. Velîd'in intikamını

almak ve onun iki oğlunun halifelik haklarını savunmak iddiasıyla III. Yezîd'e karşı ayaklanmak istediye de III. Yezîd'in kendisini el-Cezîre, Musul ve Azerbaycan valiliğini teklif edince, teklifi kabul edip isyandan vazgeçti ve Yezîd'e biat etti.

III. Yezîd isyanların bastırılmasının ardından güvendiği kişileri valiliklere tayin etti.

III. Yezîd, Ömer b. Abdülazîz'i örnek alıp vali tayininde dinî kurallara bağlılıklarıyla tanınanları tercih etti; onlara âdil davranmalarını ve sade bir hayat yaşamalarını emretti. Valiliklere atamada genellikle Yemenliler'i tercih etti. III. Yezid, altı ay saltanat sürdükten sonra öldü (19 Zilhicce 126 / 2 Ekim 744). Emevî ailesinin birbirine düştüğü III. Yezîd dönemi Emevîler'in çöküşünün de başlangıcı sayılır. Bu dönemde Abbâsî isyan hareketi büyük güç kazandı.

İBRAHİM B. VELİD B. ABDÜLMELİK (Ö. 132/750)

III. Yezid döneminde Ürdün'e vali tayin edilen İbrahim, veliaht tayin edildi. İbrahim, III. Yezid'in ölümünden sonra (19 Zilhicce 126 / 2 Ekim 744) devlet başkanı oldu. O, III. Yezid'in kendisinden sonra ikinci veliaht tayin ettiği Abdülaziz b. Haccac b. Abdülmelik'in veliahtlığını onayladı. Bazı merkezler onun halifeliğini tanımadığı gibi Humus halkı da kendisine itaat etmedi. Üç ay kadar bu makamda kalabilen İbrahim'in bütün zamanı kargaşa içinde geçti. Cezire, Azerbaycan ve İrmîniye Valisi Mervan b. Muhammed, III. Yezid'in isyanı sırasında öldürülen II. Velid'in intikamını almak ve onun oğullarının haklarını korumak iddiasıyla harekete geçti. Ancak Mervan'ın asıl amacı devletin başına geçmektir.

Cezire halkının biatını aldıktan sonra Suriye'de ilerleyen Mervan, 80.000 kişilik ordusuyla Dımaşk'a doğru ilerledi. İbrahim de ona karşı büyük bir ordu gönderdi. İki ordu Dımaşk civarında Aynülcer denilen yerde karşılaştı. Meydana gelen savaşta (7 Safer 1271 /18 Kasım 744) İbrahim'in kumandanı Süleyman b. Hişam yenilip Dımaşk'a sığındı. Süleyman ve adamları bu sırada II. Velid'in hapiste bulunan iki oğlunu öldürdüler.

II. Mervan bu zaferin ardından Dımaşk'a girdi ve halifeliğini ilan etti. Şehirden kaçmak zorunda kalan İbrahim ise bir süre gizlendikten sonra Mervan'a biat edeceğini açıklayarak ondan eman istedi. Mervan isteğini kabul edip onu yakınları arasına aldı. İbrahim, Emevi hilafetinin sona erdiği Zap Suyu Savaşı'nda (II Cemaziyel ahir 132/125 Ocak 750) öldürüldü.

MERVÂN B. MUHAMMED B. MERVÂN B. HAKEM (ö. 132/750)

Mervan, 689'da Cezire'de doğdu. Abdülmelik b. Mervan'ın kardeşi olan babası uzun yıllar Cezire ve İrminiye valiliği yaptı. Bu görevi sırasında Bizans ve Kafkasya cephelerinde düzenlenen seferlere kumanda etti. Mervan, 105 (723-24) yılında Bizans'a karşı düzenlediği seferde Konya ve Kemah'ı zaptetti. Daha sonra Kafkas cephesinde savaştı. 114'te (732) Hişam b. Abdülmelik tarafından Mesleme b. Abdülmelik'in yerine Cezire, İrminiye ve Azerbaycan valiliğine tayin edildi. Askeri bakımdan önemli olan bu bölgede kaldığı on iki yıllık süre içinde Hazarlar'a karşı seferler düzenledi.

Mervan, Velid'in intikamını almak ve onun iki oğlunun halifelik haklarını savunmak iddiasıyla III. Yezid'e karşı isyan etti. Ordusunun başında İrminiye'den ayrıлып el-Cezire'ye geldi. Ancak Derbend'de vekil bıraktığı Sabit b. Nuaym ve emrindeki Kelbilerin III. Yezid'e biat ettiğini duyunca geri dönmek zorunda kaldı.

Suriye üzerine gitmek için hazırlıklarını tamamladığı sırada III. Yezid'in kendisini el-Cezire, İrminiye, Musul ve Azerbaycan valiliğine getirmek istediğini bildiren mektubunu aldı. Teklifi kabul edip isyandan vazgeçti ve Yezid'e biat etti (744).

Yezid'in ölmesi üzerine İbrahim tahta geçince hemen harekete geçti. Önce Humus ve Kinnesrin halkının ordusuna katılımını sağladı. Sonra Şam üzerine yürüyerek tahtı ele geçirdi. Halifeliğini ilan etti (744). İlk icraatı II. Velid'in ölümünden sorumlu tuttuğu Kaderiye mensupları hariç genel bir af çıkarmak oldu.

Mervan Döneminde İsyanlar Suriye'de İsyanlar

El-Cezire'de isyanlar Irak'ta İsyanlar Hicaz'da isyanlar İran'da İsyanlar

Memleketin her tarafında isyanlar başgösterdi. Bu isyanlara Kelb kabilesi mensupları, Harici fırkaları, bazı hanedan mensupları, Abdullah b. Ömer b. Abdulaziz gibi daha önce valilik yapan ileri gelenler katılmışlardır.

Abbasi İsyanı

Tahta geçtikten itibaren üç yıl kadar isyancılarla uğraşan Mervan, nihayet Harran'a döndü. Bu esnada Horasan bölgesinde Abbasi isyanı başgösterdi.

Abbasi davetinin mimarı Muhammed b. Ali vefat edince yerine oğlu İbrahim geçmişti. Çeşitli meslek mensupları tarafından gizlice yürütülen davet bu sırada Irak ve Horasan'da geniş bir taraftar desteği sağlamıştı.

İmam İbrahim, özel olarak yetiştirdiği azatlısı Ebu Müslim Horasanî'yi ailenin vekili sıfatıyla Horasan'a gönderdi. Bu harekete Kelbiler ve mevali olmak üzere rejime muhalif olan bütün gruplar destek veriyordu. Ebu Müslim, 747 yılında Abbasi ailesi adına Horasan'da isyanı başlattı. Büyük çoğunluğu İranlı olan büyük bir ordu teşkil etti. Kelbilerin desteği ile Horasan merkez şehri Merv olmak üzere bölgeyi büyük ölçüde ele geçirdi. Emevilerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyar, istediği desteği merkezden alamayınca meydana gelen çatışmalarda sürekli Nasr'ın ordusu mağlup oldu. 749'da Horasan'ın tamamını Abbasiler ele geçirdi.

Abbasi orduları batıya doğru ilerlerken Mervan, Humeyme'de olan Abbasi lideri İmam İbrahim'i tutuklattı. İbrahim hapiste öldü. Yerine kardeşi Ebu'l- Abbas geçti. Abbasi orduları Kufe'yi ele geçirinca Ebu'l-Abbas, Kufe'ye giderek halifelliğini ilan ederek halktan biat aldı. Böylece Abbasi devletini kurdu (750)

Emevileri Sona Erdiren Savaş: Zap Suyu Savaşı (132/750)

Abbasi orduları Musul bölgesinde Dicle'nin kuzeyini ele geçirmişti. II. Mervan bunu duyunca Suriye ve el-Cezire askerlerinden oluşan kalabalık ordusuyla (100.000, 120.000 veya 150.000 kişi) Harran'dan Musul'a hareket etti.

Durumu haber alan Ebu'l-Abbas, 20.000 kişilik bir ordunun başında amcası Abdullah Ali'yi Mervan'a karşı gönderdi.

Yukarı Zap suyunun iki tarafına konuşlanan ordular çatışmaya başladı. Asıl savaş 25 Ocak 750'de yapıldı. Mervan'ın ordusu yenildi. Mervan bu mağlubiyetten sonra ordusuyla Harran'a çekildi. Abbasi birlikleri peşine düştü. Mervan, Mısır'a kaçtı. Mısır'da yakalanarak öldürüldü (Zilhicce 1321 / Ağustos 750). Böylece Emevi Devleti tarihe karıştı.

Abbasiler, Emevi avına çıkararak o hanedana mensup herkesi öldürmüşlerdir. Mezarlarını söküp hakaret etmişlerdir. Muaviye ve Ömer b. Abdulaziz'in mezarına dokunmamışlardır.

EMEVLERİN YIKILIŞ SEBEPLERİ

1. Muhalif Grupların İsyanları (Dini ve siyasi isyanlar):

a. Hz. Ali taraftarlarının isyanları: Hz. Ali taraftarları ile Emevilerin çatışması, aslında tarihî arkaplanda mevcut olan Haşimî-Ümevî mücadelesinin yeniden tarih sahnesine çıkmasıdır.

Ayrıca Hz. Ali'nin safında yer alan Iraklılar da Emevilere karşı daima muhalefet etmişlerdir. Buna karşın Emevîli yöneticiler isyanlara karşı çok sert davranmışlardır.

b. Haricilerin İsyanları

2. Kabilecilik (Kelbî- Kaysî kabileler arası mücadeleler): Ordugah şehirlerindeki Kuzey (Kaysiler)-Güney (Kelbiler) Arapları arasındaki mücadele. Yezid'in ölümünden sonra Kaysiler Abdullah b. Zübeyr'i, Kelbiler Mervan b. Hakem'i destekleyeceklerdir. Bundan dolayı 684 yılında Mercirahit (II. Cemel) savaşı ile karşı karşıya geleceklerdir. Kelbiler kazandılar. Emevi halifeleri kabileler arasında taraf olmak zorunda kalmışlardır.

Daha sonra Kaysiler I. Velid b. Abdulmelik-Haccac'ı, Kelbiler Süleyman b. Abdulmelik'i destekleyeceklerdir. Bu şekilde tarafsızlık ortadan kalkacaktır. Yemenlilerin iktidardaki gücü artacaktır.

Emeviler Güneyli Yemeni veya Kuzeyli Mudari tarafların desteğine muhtaç oldular. Bundan mütevellit bazen Kaysî bazen Kelbîler öne çıkmıştır. Ömer b. Abdulaziz hafifletilmiş, Muaviye, Abdulmelik, Velid ve Hişam dönemlerinde denge, diğer halifelerde denge bozulmuştur. İktidarlarına bu iki kabileye borçludurlar. Yezid b. Abdulmelik kuzeyli Mudarilere dayanmış, Yezid b. Mühelleb Mudarlılar tarafından öldürülmüştür.

Horasan'da bulunan Mudar, Rebîa ve Ezd kökenli Arap kabileler arasındaki iktidar mücadelesi.

3. Hanedan mensupları arasındaki bölünmeler: Makro düzeyde güneyli-kuzeyli çatışmasının yanında mikro düzeyde **Emevi ailesi içerisinde yönetimi ele geçirme mücadelesi.** Süfyani- Mervani. II. Velid'in hal edilmesi. Bundan dolayı Suriye ikiye bölünmüştür. Mudarî / Kaysî ve Yemenî/ Kelbî.

Kuzeyli Arapların desteği ile gelmiş olan son halife II. Mervan Dımeşk'ten Harran'a geçmiştir.

4. Arapçılık Taassubu: Devletin Araplık yönü ve Arap asil sınıfının oluşması Cihanşumül bir İslam devletinde imtiyazlı bir sosyal sınıfın ortaya çıkışı

5. Bazı devlet başkanlarının ahlakî zaafı

6. Mevaliye köle muamesesi yapıları: Mevalî, Araplar tarafından küçümsenmiş, gayrimüslimlerden alınan cizye onlardan da alınmaya devam edilmiştir. Savaşa iştirak eden mevaliye savaş meydanında elde ettiği ganimet dışında herhangi bir ödeme (maaş/atiyye) olmamıştır.

7. Fetihlerin getirdiği siyasi ve iktisadi menfaatler.

8. Aile İçi Taht Kavgaları: Saray içi darbe de Emevîlerin yıkılışının önemli sebeplerindendir.

9. Halifelerin sert politikaları ve bazı zulümleri: Muaviye'nin Hz. Ali ile savaşı ve taraftarlarına baskısı Hucr b. Adi örneği, Yezid'in Kerbela olayı, Medine işgali ve Harre vakası, Mekke kuşatmaları ve Kabe'nin taşlanması, Hişam'ın Zeyd b. Ali'yi öldürmesi vs.

10. Son Halifelerin Beceriksizliği

11. Abbasi Muhalefeti: 32 yıl boyunca Abbasi ailesi öncülüğünde Emevilere karşı sürdürülen mücadele başarılı olmuş ve Emevîlerin yıkılmasının en büyük sebeplerinden biri olmuştur.

EMEVİLER DÖNEMİ KÜLTÜR VE MEDENİYET

A. KURUMLAR

Halifelik

Muaviye, Hilafeti siyasi ve askeri mücadele aracı yaparak veraset sistemine dayalı saltanata dönüştürmüştür. Cabiye toplantısında Mervaniler ve Abdülmelik ile birlikte yazı yoluyla tayin (ahd) usulü getirilmiştir. Biat merasimi geri planda kalmıştır. Biat “İşittik, itaat ettik ve Allah’ın kitabı ve Rasulullah’ın sünneti ile amel ettik” şeklinde gerçekleşmiştir.

Emeviler Hz. Peygamberin mirasçıları olarak “ehl-i beyt” kavramını tanımlarken Hz. Peygamberin soyunu Haşim ve Abdülmuttalib’e değil Abdu Menaf’a bağlamışlardır. Bu sayede Abdümenaf’tan olmaları esasına göre Hz. Peygamberin mirasçıları olarak Haşimoğullarını (Abbasoğulları ve Alioğulları) ve Abdüşşemsoğullarını (Emeviler) dahil ederek kendilerini Hz. Peygamberin mirasçıları olarak toplumda bir algı oluşturmaya çalışmışlardır.

Hutbelerde Emirü’l-mü’minîn’in yanı sıra Halifetullah, Halifet-u Rabbi’l-alemîn ve Halifetü’r-Rahman gibi sıfatlar da zikredilmiştir.

Vezirlik

Emevilerde vezirlik görevini fiilen yerine getirenler zaman zaman olmuştur. Fakat böyle bir makam ismen yok. Muaviye döneminde Ziyad b. Ebih, Abdülmelik döneminde Revh b. Zinba vezirlik görevini yapmışlardır. Vezirlik kurum olarak daha sonra Abbasiler’de varlık bulacaktır.

Haciplik

Halife veya vali ile halk arasındaki görevliye verilen ünvanıdır. Günümüzde özel kalem müdürü benzeri bir görevli olduğu söylenebilir. Asıl itibariyle Muaviye döneminde can emniyetini temin etmek amacıyla haciplik kurumu tesis edilmiştir. Abdülmelik döneminde Ebu Durre el-Belevî’nin haciplik görevi yaptığı rivayet edilmektedir. Hem merkezde hem de eyaletlerde çift haciplik sistemi mevcut olmuştur.

Kâtiplik

Mektup yazan; toplanan haracı kayda geçiren; Orduyu teşkil eden askerleri defterlere kaydeden; emniyet için gerekli kayıtları oluşturan kâtipler olduğu gibi mahkemelerde görevli kâtipler de Emeviler döneminde olmuştur.

Divanlar

Fey gelirlerinin dağıtılması üzerine ilk olarak Hz. Ömer döneminde kurulan bu teşkilat Emeviler ve Abbasiler zamanında başta askerî ve mâlî sahalarda olmak üzere muhtelif devlet hizmetlerine bakan kurumlara isim olarak verilmiştir.

1. **Divanu'l-Cünd:** Askeri harcamaların ve askerlerin aldıkları maaşların kaydedildiği divana divanü'l-cünd denilmiştir. Emevilerde divanü'l-cünde sadece Araplar kaydedilmiştir. Asker maaşı almayan mevalî bu defterlere kaydedilmemiştir.

2. **Divanu'l-Harac:** Ganimet, cizye, öşür, zekat gibi devlet gelirlerinin toplandığı ve dağıtımının yapıldığı divan demektir.

Divanlar başlangıçta Irak ve İran'da Pehlevice; Suriye ve Anadolu'da Latince; Mısır'da Kıptice tutulurken Abdülmelik döneminde Arapça tutulmaya başlanmıştır.

3. **Divanu'l-Hatem:** Damga ve mühür divanı demektir. Muaviye döneminde devletin arşiv dairesi niteliğindedir. Abdülmelik döneminde geliştirilmiştir. Bu divanın başına Kabisa b. Züeyb getirilmiştir.

4. **Divanu'r-Resail:** Mektuplar ve Resmi yazışmalar bu birim tarafından yürütülmüştür. Bu divan daha sonra Divanu'l-İnşa'ya dönüşmüştür. Başındaki kişiye Katip denilmektedir.

5. **Divanu'l-Berid:** Posta teşkilatı demektir. Hz. Ömer ve Hz. Muaviye posta teşkilatına büyük önem vermişlerdir. Özellikle Abdülmelik döneminde Berid teşkilatı güçlendirilmiştir. Ömer b. Abdulaziz yollar üzerinde menzilhaneler kurarak Berid teşkilatını güçlendirmiştir.

6. **Divanu'l-Mezalim:** Ömer b. Abdulaziz, devlet tarafından zulme uğrayan vatandaşları koruyan bir kurum. Haccac'ın Irak'ta halktan zorla aldığı malları sahiplerine iade etmek için uğraşmıştır. Bunun için Irak beytülmalindeki paralar yetmemiş, Şam'dan para göndermiştir. Ayrıca Haccac'a ait mallar müsadere edilerek Kufelilere dağıtılmıştır.

7. **Divanu't-Tiraz:** Kıyafet Divanı. Sancak, bayrak, resmi elbiseler temini.

8. **Divanu'l-Müsteğallat:** Devlete ait muhtelif gelirleri kayıt altına alan birim demektir.

VİLAYETLER VE VALİLER

Valilerin, namaz kıldırmak, orduları yönetmek, harac amili olmayan yerlerde harac toplamak, vuku bulan anlaşmazlıkları çözüme bağlamak gibi görevleri vardı.

Biladu'ş-Şam: Devlet merkezi Suriye, Filistin, Ürdün, Dımaşk, Hıms ve Kınnesrin.

Hicaz: Merkez Medine, Mekke, Taif ve Yemen.

Irak: Merkez Kufe, Irak-ı Arab, Irak-ı Acem, Uman, Bahreyn, Kirman, Sicistan, Horasan ve Sind.

Ziyad b. Ebih, Ubeydullah b. Ziyad, Haccac b. Yusuf, Halid b. Abdullah el-Kasri vs. Irak bölgesinin süper yetkili valileri olarak görev yapmışlardır.

El-Cezire: Merkezi Musul şehri olan Cezire bölgesi, Ermeniyye, Azerbaycan ve Anadolu'nun bazı kısımlarını içine almaktadır.

Mısır: Merkez Fustat olan Mısır eyaleti, Kuzey Afrika, Endülüs, Libya, Tunus, Cezayir, Fas, merkez Kayravan olan Ifrikiyye.

ŞURTA TEŞKİLATI

Şehirlerde emniyet ve asayiş, suçluların takip ve yakalanması Hişam b. Abdumelik döneminde bağımsız bir kurum.

BERİD TEŞKİLATI

Etkili bir iletişim-ulaştırma düzeni ve siyasi-askeri denetim için şarttır. Geniş coğrafya da elzem olan kurumlardandır. Yollar duraklara ayrılmış, her durakta posta hayvanları konulmuştur. Beridler arası 4 fersah veya 12 mil mesafededir. Abdumelik döneminde güçlendirilmiştir. Posta memurunu bekletilmemesini emretmiştir.

HAC EMİRLİĞİ

Dini ve siyasi bakımdan önemli bir görev olan Hac emirliğine genellikle halife çocukları veya onların akrabaları görevlendirilmişlerdir. Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht olmadan önce hac emiri yapmasındaki maksat onu topluma kabul ettirme çabasıdır.

Abdumelik'te oğulları Velid ve Süleyman'ı hac emiri olarak göndermiştir.

ASKERİ TEŞKİLAT

Muaviye döneminde Suriye ordusu 60 bin, Mısır ordusu 40 bin, Kufe ordusu 80 bin, Basra'da 40 bin asker vardır.

Daha önce Arap ağırlıklı iken sonraları Berberiler, Türkler, Slavlar dahil edilmiştir. Mevali maaş olarak arap askerlerden daha az almaktadır. Maaşlar; Muaviye 15,

Abdumelik 20, Süleyman 25, Hişam 30 dinar yapılmıştır. III. Yezid asker maaşlarında %10 kesinti yaptığından "nâkıs" lakabıyla anılır.

Denizcilik faaliyetleri Muaviye tarafından başlatılmıştır. En eski tersane Mısır'da kurulmuş, Fustat ve Kulzum'da İslam donanmasının ilk gemileri inşa edilmiştir. 648 Kıbrıs'ın fethinde önemlidir. Ahşap ihtiyacından Şam sahilinde Akka'ya taşınmıştır. Buradaki gemilerle Trablus ele geçirilmiştir. 654 Zatus-Sevari savaşı kazanılmıştır. 672 Rodos fethi. Bu Bizans'ı donanmasından ve usta gemicilerinden etmiştir.

Abdumelik, Mısır ve Suriye tersanelerine ilave olarak İfrikiyye'de yeni bir tersane kuruyor. 1000 Kıpti aile istihdam ediliyor. Kuzey Afrika sahilleri güvenlik altına alınıyor. 9. Yy. boyunca Blear adaları, Korsika, Sardinya ve Sicilya ele geçirilmiştir.

ADLİ TEŞKİLAT

Kadılık. Kadı Şureyh, Hz. Ömer'den Abdumelik'e kadar 60 yıl Kufe kadılığı yapmıştır. Eyaletlerde kadıların tayin ve azli valiler tarafından yapılmaktadır.

Medine 4 fakihi: Said b. Müseyyeb, Ebu seleme, Urve b. Zübeyr, Abdumelik b. Mervan. Hadis ve fıkıh tedvin edilmediğinden sorunlar halifeyle yazışılarak çözülmüyordu. Ömer b. Abdulaziz'in Yemen valisi Urve b. Muhammed, muhakeme usulü ve tatbik edilecek unsurlar.

Gezici kadılar: Horasan kadısı Abdulah b. Bureyde.

Kadılar hukuki meselelerin yanı sıra idari, mali, eğitim ve vakıflarda da görevlendirilmiştir. Mezalim mahkemeleri. İlk olarak Hz. Ali. Abdumelik Ebu İdris el-Evdi. Ömer b. Abdulaziz bizzat kendisi dinlerdi.

Hisbe teşkilatı. Muhtesib. Hz. Ömer döneminde kurumsallaşmıştır.

EMEVİLER DÖNEMİ İLMİ FAALİYETLER, SANAT VE MİMARİ

İlmî Faaliyetler

Din ve Edebiyat:

Tercüme: Abdülmelik dönemi Arapçalaştırma girişimi ilk tercüme faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Bununla Rumca, Kıptça ve Farsça'dan pek çok kavram Arapça'ya geçmiştir.

Nesir: Mervan'ın katipliğini yapan Abdulhamid el-Katib ve İbnül Mukaffa Farsça'dan Kelile ve Dimne tercümesi.

Şiir: Ferazdak, Cerir b. Atiyye, Ahrar.

Kuranın Noktalanması: Ziyad b. Ebih'in görevlendirilmesi ile Ebu Esved ed-Düeli Kur'an'ı noktalama işlemini yapmıştır.

Tefsir: Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyir başta olmak üzere mevaliden İkrime, Ata b. Ebi Rabah, Said b. Cübeyir, Hasan el-Basri.

Ayrıca Abdullah b. Selam, Kab'ul Ahbar, Vehb. b. Münebbih ve Abdumelik b. Abdulaziz b. Cüreyc gibi daha önce Yahudi ve Hristiyan olup pek çok malzemeyi İslam kültürüne dahil edenler olmuştur.

İsrailiyât içerikli rivayetler, esasen, Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, lüzumsuz sayılıp haklarında bilgi verilmediği halde özellikle de *Abdullah b. Selâm* (ö. 43/663-4), *Vehb b. Münebbih* ve *Ka'b el-Ahbar* (ö. 32/652-3) gibi Ehl-i Kitabın büyüklerinden bu konularda bozulmuş Tevrat ve haşiyelerinde kaydedilmiş bilgilerdir. Bu durumun en fazla örneklerine İbn Cerir et-Taberî'nin tarihine baktığımızda rastlamaktayız. Tabii ki, ondan sonra gelen ve Taberî'den aynen nakleden tarihçiler de bu tür bilgilerin, zamanımıza kadar gelmesine sebep olmuşlardır.

Muhammed Hamidullah 'her kaynaktan gelen her bir rivayet, her çeşit peşin hükümden azade olarak, nazar-ı itibara alınır. Gerek ravi ve gerekse rivayet edilen mevzu tamamen ilmi ve objektif ölçülere vurulduktan sonra kabul veya reddedilir' diyerek ilk dönemlerden itibaren bu rivayetlerin alındığını ifade etmektedir. Ancak burada bunlardan aşırı derecede olanlarından kaçınmak gerektiğini, ne çok saf, ne de çok şüpheli olunmamasını, aksine farklı kaynakların her birinde mevcut mâlumattan istifade edilmesini ve değerine göre haklarının verilmesini belirtir.

Mekke Ekolünün başında İbn Abbas'ın talebesi Said b. Cübeyr, Mücahid b. Cebr ve İkrime bulunmaktadır.

Irak Ekolünün başında bulunan İbn Mesud'dan sonra Alkame b. Kays, Mesruk b. El-Ecda, Esved b. Yezid, İbrahim en-Nehai, Amir b. Şabi, Hasan Basri.

Hadis

İsnad uygulaması.

Genç sahabilerden Abdullah b. Amr b. As, İbn Abbas, Semure b. Cündeb, Cabir b. Abdullah hadis kitabeti ve tedvini.

Hemmam b. Münebbih (Muhammed Hamidullah- Muhtasar Hadis Tarihi)

Abdülmelik b. Mervan, Reca b. Hayve, Kabisa b. Züeyb, İbn Şihab es Zühri, Urve b. Zübeyr, Amir eş-Şabi gibi alimleri sarayına davet eder hadis naklederdi.

Abdulmelik, Medine halkından hadisleri yazmalarını talep etmiştir.

Ömer b. Abdulaziz, İbn Şihab ez-Zührî'ye resmi olarak hadis tedvin görevi vermiştir.

Abbasilerin ilk döneminde vefat eden muhaddisler: İbn Cüreyc, Sadi b. Arube, Evzai, Mamer b. Raşid, İbn Kudame, Süfyan es Sevrî, Rebi' b. Sabih.

Fıkıh

Medine 4 fakih: Said b. Müseyyeb, Ebu seleme, Urve b. Zübeyr, Abdülmelik b. Mervan.

Zeyd b. Sabit'in Feraize; Kadı Şureyh'in, İbn Şihab ez-Zühri'nin üç, Hasan el-Basri'nin yedi cilt fetva kitapları ve tabiinden 20'ye yakın fakihin eserleri...

Hadis ve fıkıh tedvininin başladığı.

Hicaz Ekolü ve Irak Ekolü, Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey.

Hicaz Ekolü: Medineli yedi fakih: Said b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Harice b. Zeyd, Kasım b. Muhammed, Süleyman b. Yesar, Ebubekir b. Abdurrahman b. Haris, Ubeydullah b. Abbas. Ayrıca İbn Şihab es-Zühri, Nafi' ve Ebubekir b. Hazm da bu ekolün temsilcileri.

Irak Ekolü: Alkame b. Kays en-Nehai, Esved b. Yezid en-Nehail, Kadı Şureyh, Mesruk b. El-Ecda, Dahhak, İbrahim en-Nehai, Amir b. Şabi, Said b. Cübeyr, Hammd b. Ebi Süleyman.

Mekke'de: Ata b. Rabah, Mücahid b. Cebr, Amr b. Diar, Abdullah b. Ebu Müleyke, Tavus Keysan.

Basra'da: Humeyd b. Abdurrahman, Müslim b. Yesar, Hasan Basri, Muhammed b. Şirin Şam'da: Kabise b. Züeyb, Ebu İdris el-Havlani, Ömer b. Abdulaziz, Mekhul b. Müslim el-Huzeli.

Tarih

1. SİRET KİTAPLARI

A. Sahabe

İlk siyer ve meğazi çalışmaları sahabe nesliyle başlar.

Kur'an-ı Kerim

- Sahabe Kur'anı ve İslam'ı anlamada Rasulullah'ın hayatını, Rasulullahı anlamada Kuran'ı ve İslam'ı bilmenin önemini kavradı.

✓ Abdullah b. Abbas'ın meğazi/siyeri ve ilgili ayetleri öğrenme çabaları.

Hadisler

- Abdullah b. Amr b. As'ın 'es-Sahifetu's-Sadika' adlı metni.

- Ebu Hureyre, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Abbas başta olmak üzere 50 sahabi hadis metinlerini sahifelere yazmıştır. Bu metinler arasında siyer ve meğaziye dair anekdotlar bulunmaktaydı. Ders verdiği günlerinde Tefsir, Fıkıh'ın yanında bir günü de Meğazi'ye ayırmıştır. Yazdıkları Musa b. Ukbe'ye intikal etmiştir.

- Medine Sözleşmesi

- Davet mektupları

- Hudeybiye Müsahası

- Şahıs veya kabilelere verilen ikta ve ahidname metinleri

Meğaziye Dair Metinlere Sahip Sahabiler: Abdullah b. Amr b. As, Sehl b. Ebu Hasme el-Ensari, Bera b. Azib, Said b. Ubade.

SİYERE İLGIYİ ARTTIRAN DURUMLAR

- Hulefa-i Raşidin döneminde özellikle Sasani ve Bizansla savaşlarda Hz. Peygamberin gazveleri anlatılarak askerleri motive etme geleneği,

- Ortaya çıkan sorunları çözmeye,
- Hicri takvim,
- Divan teşkilatının kuruluş aşamasında sahabe bilgisi ihtiyacı hatta Bedir gazvesine kimlerin katıldığı,
- Ashabın bilinme iştiağı,
- Coğrafyanın genişlemesi ile cereyan eden siyasi ve dini tartışmalar.

“Biz Siyeri Kurandan bir ayet/sure öğrenir gibi öğrenirdik”

Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali

B. TABİUN

Siyer ve Meğaziye ait ilk eserleri yazmak Tabiûna nasip olmuştur. Yazılı Gelenek + Sözlü Gelenek

1. Urve b. Zübeyir – İlk Yazılı Siyer Metinleri

Hz. Aişe'nin yeğeni olan Urve'nin gerek teyzesinden gerekse de diğer sahabilerden elde ettiği bilgilerle Abdülmelik b. Mervan ve Velid b. Abdülmelik dönemlerinde Siyere dair sorulan sorulara verdiği yazılı cevaplar mahfuz tutularak **Zühri yoluyla** rivayet edilmiştir.

2. Eban b. Osman

(Abdülmelik b. Mervan döneminde Medine valisi olan Eban, veliaht Süleyman'a 82 (701) yılında Hac ziyaretinde bölgeyi tarihlerini ve olaylarını anlatarak gezdirince kendisinden siyer yazmasını isteyen Süleyman'a elinde olduğunu söyler.)

3. Şurahbil b. Sad El-Hatmi El-Medenî (123/740)

Ömer b. Abdulaziz Dönemi...

4. Asım b. Ömer b. Katade (120/738)

1. Abdullah b. Ebubekir el-Hazrecî (130/747)

2. H. I. Asır Sonu Bilhassa Emeviler Sonu Abbasiler Başı:

3. İbn Şihab ez-Zührî (124/742)

Urve, Eban ve Zühri Abdülmelik b. Mervan'ın arkadaşlarıdır.

Ömer b. Abdulaziz'in hadisleri toplamakla görevlendirdiği Zühri, siyer ve meğazi

yazıcılığını yeni bir sayfaya intikal ettirmiştir.

Zühri'nin Talebeleri

Muhammed b. İshak (ö. 768)

Neseb İlmi ve Eyyamul Arab çalışmaları

İsrailiyat, İslam öncesi Arap Tarihi (Vehb. B. Münebbih ve Kabul Ahbar)

Genel Tarih ve Müslümanların iç meselelerini ele alan yazarlar: Avane b. El-Hakem, Ebu Mihnef, Seyf b. Ömer, Vehb. B. Münebbih, Cabir b. el-Cu'fî.

Fütühat ve şehir tarihleri: Hasan Basrî- Fezail-ü Mekke.

Kelam

Hariciler

Abdumelik döneminde siyasi görüşlerinin üzerine dini görüşler: iman-amel birlikteliği, amel işlenilmediğinde büyük günah ve kâfir olduğu.

Necedât (Yemen, Taif, Umman), Ezrakiler (Fars, İsbahan, Kirman), Suriye (Cezire) ve İbaziyye (Basra).

Şia

Emevi-Haşimi çizgisinde gelişen siyasi hareketten mezhebe. Hz. Ali, Hz. Hasan, Hüseyin, Hucr b. Adiy, Tevvabun, Muhtar, Zeyd b. Ali olayları...

Mevalî desteği.

Cafer es-Sadık ve İmamet kavramı.

Şiilik

1. Kol: ali soyunun dışındaki Haşimilerin imamlığı. Asıl gücünü mevaliden alıyor.

2. Kol: Hz. Hüseyin soyundan gelen imamet çizgisinde ve rejime karşı şiddetten kaçınan ılımlı kol. İmamiyye olacaktır.

Bu iki kol Cafer es-Sadık'ta birleşecek. İlimliler 12 İmamcılar, daha radikal olan İsmaililik olarak devam edecektir.

Cafer es-Sadık'ın iki kritik adımı: İmamet fikri ile artık halifelikten ayrılarak imamın halife olmak için rejime isyan etmesine gerek kalmayacaktır. Takiyye ile Şiiliğin Sünni

sentez içerisinde erimesi engellenmektedir.

EĞİTİM

Camiler

Mescidi Nebevi, Mescidi Haram, Kufe Mescidi, Şam emevi Camii, Basra Ulu Cami, Amr Camii, Kayrevan Ulu Cami.

Küttablara

Saray Eğitimi

Müeddibler. Muaviye Dağfel b. Hanzala'yı oğlu Yezid; Abdülmelik'ten sonraki halifelerin çocuklarının müeddibleri.

İlim adamlarının kendi konutları

Pazarlar ve panayırlar

Kufe'deki Kunâse, Basradaki Mirbed.

MİMARİ

Camiler ve Mescitler

İbn Zübeyir'in Kabe tamiri, Ömer b. Abdulaziz'in Mescid-i Nebevi yapımı Kufe, Basra ve Fustat'ta darul imareler ve mescitler genişletilmiştir.

Ukbe b. Nafi tarafından yapılan Kayrevan Ulu Cami, Hişam döneminde genişletildi.

Şam'da Velid b. Abdülmelik Şam Ümeyye Cami'ni başlattı Süleyman döneminde tamamlandı.

Abdülmelik tarafından Kubbetü's-Sahre

Ayrıca Kudüs Ulu cami, San'a Ulu cami, Halep Ulu cami, Harran Ulu cami, Busra Ömer cami, Amman Cuma cami, Hanun Zebib ve Ümmül Velid cami, Hıms cami, Kasr-u Mukatil cami, Huzistan'da Suse cami'i, Diyarbakır Ulu cami.

Şehirler

Muaviye döneminde bölge valisi Ukbe b. Nafi tarafından Kayrevan şehri kurulmuştur. Abdülmelik döneminde ise mevcut olan tarihi Tinas şehrinin yeri geliştirilmiş adeta Tunus şehri yeniden inşa edilmiştir. Özellikle Tunus deniz üssünün inşası İslam devletine güç katan bir gelişim olarak değerlendirilebilir.

Abdulaziz'in Mısır valiliğinde (689) Hulvan, Haccac'ın (702) Vasıt, Velid (715) Lübnan dağlarında Medinetü'l-Ancere (Aynü'l-Car), Süleyman, Filistin'de Remle şehrini kurmuştur. Hişam Rakka'nın batısında Rusafe şehrini, Mervan b. Muhammed'in Irak valisi Yezid b. Hubeyre Fırat kenarında Kasr-u İbn Hubeyre'yi (Medinetü'l-Kasr) inşa etmişlerdir.

Daru'l-İmareler

Ordugah şehirlerde mescidin hemen yanı başında yapılan emirlik saraylarıdır. Valilerin ikamet merkezleri. Muaviye'nin Şam Ümeyye Cami'nin yerine inşa edildiği eski kilisenin karşısına el-Hadra sarayı.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

ONÜÇÜNCÜ HAFTA

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI SİYASÎ TARİHİ

BATI EMEVİLERİ: ENDÜLÜS EMEVİLERİ

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &

Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ

Kocaeli 2025

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI SİYASÎ TARİHİ

ENDÜLÜS COĞRAFYASI VE FETHİN İLK YILLARI (711-714)

711 yılında başlanan fetihlerle Endülüs'e yerleşen Müslümanlar, 1492'de bu coğrafyaya veda etmişlerdir. Müslümanlar, sekiz asrın ilk üç asrını Endülüs'te varlıklarını pekiştirmek, yarımada ve çevresinde nüfuz alanları kurmakla geçirdiler.

Yarımadanın kuzeyine sıkışmış olan Hıristiyanlar XI. yüzyılda haçlı seferleri ruhuyla Reconquista (Yeniden fetih) adını verdikleri bir hareket başlatmışlardır. Bu hareketle Müslümanlardan toprak kazanarak yeniden bir krallık kurmuşlardır.

Müslümanlar, Endülüs coğrafyasında yaşadıkları süre zarfında Hıristiyanların da faydalandığı özgün bir medeniyeti kurmayı başardılar. Bu anlamda Avrupa, Endülüs'e çok şey borçludur.

Endülüs Müslümanları, geliştirdikleri modern teknolojilerle tarım alanında «yeşil devrim» gerçekleştirmişlerdir.

Şehirleşmenin gelişmesine paralel olarak kültür, dil ve edebiyat alanında da önemli gelişmeler kaydetmişlerdir.

Müslüman – Hıristiyan ilişkileri öylesine iyi bir hal almış ki Endülüsün yerli halkı olan Hıristiyanlar bile Arapçayı kullanmıştır.

Reconquista hareketi ile Endülüs'ü istila eden Hıristiyanlar, Müslüman bilginlerin eserlerini tercüme ederek batıya aktarmışlardır.

Endülüs Müslümanlarının siyasî varlıkları 1 Ocak 1492'de Gırnata'nın teslimiyle, yarımada sona ermiştir. Bu tarihten sonra Hıristiyanların idaresi altında yaşamaya devam eden Müslümanlar, 1609'daki sürgünle İber yarımadasındaki varlıklarına son verilmiştir.

Endülüs İsminin Kaynağı

Romalılar ve Vizigotlar döneminde İber yarımadasına «Hispania» veya «Ispania» denilmektedir.

Müslümanlar ise fethin başlangıcından itibaren fethettikleri İspanya toprakları için

«Endülüs/Endelüs» adını kullandılar. Ancak 718'de başlatılan ve yaklaşık sekiz asır devam eden Hıristiyanların «reconquista» (yeniden fetih) hareketinin gelişme seyri içerisinde, özellikle XI. yüzyıldan itibaren İslam hakimiyeti alanının gittikçe küçülmesine paralel olarak bu

ismin başlangıçtaki geniş kapsamlı anlamı daralmaya başladı ve sonunda Endülüs adı sadece küçük Benî Ahmer (Nasrî) Emirliği'nin idaresindeki topraklara münhasır kaldı.

«Andalucia» ismi halen İspanya'da kullanılmakta ve Almeria (el-Meriye), Granada (Gırnata), Cordoba (Kurtuba), Sevilla (İşbiliye), Malaga (Maleka) ve Cadiz (Kadis) vilayetlerini içine alan bölgeyi ifade etmektedir.

İslam'ın siyasî varlığını yarımada sona erdiren Hıristiyanlar Endülüs adını unutturmak için kendi literatürlerinde kullanmamaya gayret etmişse de az da olsa bazı Batılı şarkiyatçıların çabalarıyla bir Endülüs literatürü oluşmuştur. Müslümanlar ise kaybedilen bir coğrafya olması dolayısıyla Endülüs'e yönelik çalışmalarını kısıtlı tutmuşlardır.

MÜSLÜMAN HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE ENDÜLÜS

I. Coğrafi Açıdan Endülüs

Endülüs'ün Fizikî Coğrafyası

İber yarımadası, Avrupa'nın öteki kesimlerinden kuzeydoğuda büyük bir set oluşturan Pireneler'le, Kuzey Afrika'dan ise Cebel-i Tarık Boğazı'yla ayrılır. Batısı ve kuzeyi Atlas Okyanusuna, Doğusu Akdeniz'e bakar. Endülüs'ün Kuzey Afrika ile bağlantısı Cebel-i Tarık Boğazı'ndan, Frank topraklarıyla bağlantısı ise Pirene dağlarındaki geçitlerdendir.

Endülüs, Batı Endülüs, Doğu Endülüs şeklinde iki coğrafi parça şeklinde mütalaa edilmiştir. Doğu Endülüs'e Uzak Endülüs adı da verilmiştir. Yedi büyük nehir ve onlarca çay ve ırmak mevcut olup suyu bol bir coğrafyadır. Ancak yarımada'nın büyük bir kesiminde yaz mevsimlerinde kuraklık hüküm sürdüğünden Nehirleri yazın küçük bir dereye dönüşür,

İklim bakımından Türkiye'ye çok benzemektedir. Kuzeybatıda okyanus iklimi: ılımandır, her mevsim yağışlıdır. İç kesimlerde kara iklimi, Akdeniz kıyılarında ise Akdeniz iklimi hâkimdir: Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlıdır. Arazisinin üçte biri tarıma elverişli olup bağlarıyla, bahçeleriyle ve ormanlarıyla meşhurdu.

12. yüzyılda Endülüslüler, Endülüs'ü batı istikametinde yeryüzünün son meskûn ve ma'mur köşesi olarak kabul etmekteydiler.

Coğrafyacı el-Bekrî, Endülüs'ü topraklarının verimliliği bakımından Suriye'ye, ikliminin ılımanlığıyla Yemen'e, toplanan vergi miktarının yüksekliğiyle Ahvaz'a, deniz ürünlerinin çokluğuyla Aden'e, değerli taşları ve madenleriyle Çin'e, güzel kokularıyla Hindistan'a benzetmektedir. Endülüs yeraltı madenleri bakımından zengindi.

Endülüs'ün Beşerî Coğrafyası

VIII. yüzyıl başlarında Müslümanlar Endülüs'ü fethetmeye başladığında tüm İber yarımadasının nüfusu 4 milyondur. 10. yüzyılda sadece Müslümanların hâkimiyetindeki Endülüs topraklarında 7 milyon insan yaşamaktaydı. Endülüs'ün demografik yapısı daima yerlilerle dışarıdan gelenlerden oluşmuştur.

A. Yerli Halklar: Endülüs fethinden önce İber Yarımadasında yaşayan topluluklardı. Şunlardı:

1. **Katolik Hıristiyanlar:** a) Hispano-Romen kabileler, Romalı askerler ve aileleri. b) Germen kökenli Vizigotlar.

2. **Yahudiler:** Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula ve Sarakusta gibi büyük şehirlerde ticarî-İktisadî durumları iyi ve kalabalık durumdaydılar.

3. **Putperestler:** Genellikle dağlık ve tenha yerlerde yaşamakta idiler.

B. Dışarıdan Gelen Halklar: Müslümanlar tarafından İber yarımadasının / Endülüs'ün fethedilmesinden itibaren Müslüman unsurlar yarımadaya yerleşmeye başlamışlardır. İslam hakimiyeti döneminde Endülüs'e yerleşen halk beş gruptur.

1. **Beledliler (Belediyyûn):** Fetihler sonucu Endülüs'e yerleşen Araplardan ve Berberilerden oluşan Müslüman halk demektir. Araplar, 40-50 bin civarında iken, Berberilerin birkaç kat fazla olduğu ifade edilmiştir.

2. **Suriyeliler (Şamiyyûn):** 741'de K. Afrika'da Berberilere yenilen Suriyeli on bin civarındaki asker kastedilmektedir. Kuzey Afrika'dan kaçan Suriyeli askerler, önce Endülüs'e sığınmışlardır. Daha sonra Endülüs'teki isyanların bastırılmasında rol oynamışlar ve daha sonra Endülüs'e yerleşmişlerdir. Bu askerlerden bin kadarının Mevalî'den olduğu tahmin edilmektedir.

3. **Müvelledler (Muvelledûn):** Onuncu yüzyıldan itibaren Müslümanların çoğunluğunu oluşturan yerli halktan İslamı kabul eden kimseler demektir.

4. **Saklebîler (Sakâlibe):** Avrupa'dan çocukken veya köle iken getirilip sarayda Müslümanlaştırılarak asker yetiştirilenler.

5. **Zenciler (Sudanlılar):** Posta ve askerlik hizmetleri için Afrika'dan getirilen Müslümanlar.

Endülüs'ün Siyasî Coğrafyası

Avrupa ile Afrika arasında köprü konumunda olduğundan, tarih boyunca çeşitli kavimler, devletler, dinî ve etnik gruplar sahip olmak istemişlerdir. Bu durum, Endülüs'ü bazen karşılaşma, bazen de kaynaşma alanı yapmıştır. Endülüs, 711-714 arasında Tarık b. Ziyad ve Musa b. Nusayr'ın ordularınca fethedilmiştir. Pirene dağları aşılarak Fransa'ya ulaşılmıştır. 714-756 yılları arası 21 vali tarafından idare edilmiştir. 756'da Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşuyla 1031'e kadar Emevi hanedanı tarafından idare edilmiştir. 1031- 1090 arasında Mulûku't-tavâif olarak yirminin üzerinde küçük devletçiğe bölündü. Müslümanların siyasî bölünmüşlüğünden istifade ile Kastilya Krallığı 1085'te bazı önemli yerleri işgal etti. 10. yüzyılda Afrika'da kurulan Berberî kökenli Murabitlar Devleti (1056-1147) ile 12. yüzyılda kurulan Muvahhidler Devleti (1130-1269) Endülüs'e hükmetti. Bu süre zarfında Endülüs, Kuzey Afrika'ya bağlı olarak hayatiyetini devam ettirdi.

Reconquista hareketi ile yeniden Endülüs'e hâkim olmaya çalışan Hıristiyanlar XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Gırnata, Maleka, Meriyye ve Cebel-i Tarık dışındaki bütün toprakları zaptetti.

Müslümanların elinde kalan son topraklarda 250 yıl yaşayacak olan Nasrîler/Ahmerîler Devleti (1232-1492) kuruldu. 1492'de Gırnata'nın düşmesiyle Nasriler devleti de Endülüs siyasî coğrafyası da son buldu.

II. FETİH ÖNCESİ İSPANYA'DA TOPLUM YAPISI

İspanya, 460'dan beri bu bölgeye hâkim olan Vizigotların idaresindeydi. Vizigotlar Bask bölgesi dışında ülkenin tümünü zaptederek Roma idaresine son vermişlerdi. Romalıların hâkimiyetine son verdilerse de onların bazı kurum ve yapılarını miras aldılar.

Roma'dan miras kalan kast sistemi şöyle sınıflandırılmıştı:

En üst tabaka: İmtiyazlılar (İktidar ve servet sahipleri ile papazlar) **Orta tabaka:** Hürler/İmtiyazsızlar (Şehirliler, Çiftçiler ve zanaatkârlar) **Alt Tabaka:** Köleler (Fakirler)

Yani toplumda soy, güç ve servet temel faktörlerdi. Vizigotlar bu yapı içerisinde imtiyazlılar tabakasının esas unsurları haline geldiler. Bununla beraber Hispano-Romen olan önceki asilzadeler de Vizigotlarla dayanışmaları sebebiyle konumlarını muhafaza ettiler.

İspanya'da Vizigot Hâkimiyeti Dönemi

Vizigotlar döneminde ülkenin iş gücünün ana kaynağı durumundaki çiftçiler, zanaatkârlar ile köleler toplumun mağdur çoğunluğu durumuna düştüler. Buna siyasî çalkantılar ve dinî-

mezhebî ayrılıklar da eklenince Katoliklerle Vizigotlar arasında sürtüşmeler meydana geldi. Vizigot idareciler önce Katolikleri kendi mezhepleri Arianizm'e sokmak istedilerse de bu olmadı.

Sonra Vizigot idareciler birliği sağlamak amacıyla 6. yüzyılın sonlarına doğru Katolikliği benimsediler. Yarımada tek din olarak Katolikliği yerleştirmek için Arianistlerin kiliselerine ve Yahudilerin ibadethanelerine baskınlar yaptılar. Özellikle Yahudilerin köklerini kazmaya gayret ettiler. 7. yüzyılın sonunda Yahudileri köleleştirmeyi kararlaştırdılar. Krallık babadan oğula geçmediğinden her güç ve servet sahibi kral olmaya çalıştı. Bu durum sık sık çatışmalara sebep oldu.

Müslümanların İspanya'yı Fetih Sebepleri

Müslümanların Vizigotların idaresindeki İber yarımadasını fethetmeye teşebbüs etmesinin bazı önemli sebepleri tarihçiler tarafından kaydedilmiştir. Bu sebepler arasında en önemlileri şunlardır:

- a. Dinî bölünmüşlük.
- b. Taht kavgaları,
- c. Keskin tabakalaşma
- d. Ekonomik sıkıntılar.

Bu dört ana problemle boğuşurken İspanya'da o coğrafyada yaşayıp memnun kalmayan bazı gruplar Müslümanları İspanya'yı fethetmeye teşvik ettiler. Bu gruplar:

- a. Yahudiler,
- b. Kendilerini taht mağduru olarak gören önceki Vizigot kralının oğulları,
- c. Septe kontu Julian

Tarif b. Malik'in Endülüs Seferi

Kuzey Afrika'nın fethinin tamamlanmasından sonra Kuzey Afrika valisi Musa b. Nusayr, İspanya'nın fethine dair talebini Emevî Halifesi Velid b. Abdulmelik (705-715)'e bildirdi.

Halife Velid, Musa'ya hitaben gönderdiği mektupta «önce ülkenin durumunu öğrenmen için keşif birlikleri gönder ki, böylece Müslümanları, insana ürküntü veren bir denizde tehlikeye sürüklemiş olmayasın» diyerek bir taraftan fetih fikrini onaylarken diğer taraftan askerlerin can güvenliği konusunda tedbirli olunmasını istedi.

Musa b. Nusayr, 710 Temmuz'unda fetih planının ilk adımı olarak, Tarif b. Malik kumandasında 500 kişilik bir askerî birliği İspanya'nın güney kıyılarına yolladı. Birliğin amacı İspanya coğrafyasının özellikleri, halkın genel durumu, savaş usulleri, askerlerin ve halkın sayısı hakkında bilgi edinmekti.

Askerî birliğin tamamına yakını aslen Berberî idi. Komutanlar genellikle Arap idi. Emevîler döneminde Tarîf'in kumandanlığa getirilmesi önemlidir. Tarîf b. Mâlik, Sebte (Ceuta) kontu olan ve müslümanlara fetih konusunda yardım vaadinde bulunan Julianos'a ait dört gemiyle İspanya'nın güney kıyılarındaki bir adaya sefer düzenledi. Tarîf, Güney İspanya'daki Paloma'ya ulaştı. Daha sonra o adaya Cezîret-ü Tarîf (Tarîfe) adı verilmiştir.

Tarîf, Güney İspanya sahillerine akınlar yaptı, çok sayıda esir ve bol miktarda ganimetle Kuzey Afrika'ya döndü. Mûsâ b. Nusayr'a İspanya'nın genel durumu, zenginlikleri ve seferin sonuçları hakkında bilgi verdi. Tarîf b. Mâlik'in bu seferi Endülüs'ün daha erken tarihlerde fethedilmesini sağladı.

Tarık b. Ziyad'la Endülüs'te İlk Fetihler

Tarif b. Malik, bol ganimet ve çok sayıda esirle birlikte önemli istihbarat ve keşif bilgileriyle Kuzey Afrika'ya dönmesi Musa b. Nusayr'ın İspanya'yı fethetme dair cesaretini ve arzusunu arttırdı. Bu gelişmeler üzerine Musa, İspanya'yı fethetmek için hemen harekete geçti. Çoğunluğu Berberilerden oluşan 7.000 kişilik bir ordu hazırladı. Ordunun başkomutanlığına Tarık b. Ziyad (d. 50/670, ö. 102/720)'ı tayin etti. Tarık, Berber'i asıllı idi. Kuzey Afrika fetihlerinde esir alınmıştı. Daha sonra O, Müslüman olmuştu. Musa b. Nusayr da onu azad etmişti. Tarık, Kuzey Afrika fetihlerinde Musa b. Nusayr'ın ordusunda görev almıştı. Fetihlerde büyük kahramanlıkları görülen Tarık, Tanca'nın fethinden sonra Musa tarafından oraya vali tayin edilmişti (89/708).

Tarık b. Ziyad komutasındaki Emevi ordusu, 711 yılı ilkbaharında Sebte hakimi Julian'ın tahsis ettiği gemilerle Sebte'den İspanya'nın en güneyindeki Calpe bölgesine ulaştı. Tarık, fetihden sonra Cebel-i Tarık diye isimlendirilecek olan Calpe dağına karargahını kurdu. Târik b. Ziyâd'ın mücahidlerin geriye dönmesini önleyip onları cihada teşvik etmek amacıyla gemileri yaktırması hadisesi ihtilâflıdır. Bunun meydana geldiğini kabul edenler olduğu gibi uydurma olduğunu ileri sürenler de vardır. Gemilerin tamamının değil sembolik olarak birkaç tanesinin yakıldığı da söylenmiştir.

Tarık, önce Batıya doğru harekete geçerek İspanya sahil şeridini kontrol altına aldı. Daha sonra Kurtuba (Cordoba) şehrini fethetmek amacıyla kuzeye doğru yöneldi. O sırada Vizigot

Kralı Rodrigo, Kuzey İspanya'daki bazı şehirlere saldıran Franklar'la mücadele ediyordu. Kurtuba ile Rodrigo'nun bulunduğu Arbûne (Narbonne) şehirleri arasında ise 1600 km. kadar bir mesafe vardı. Tarık, Kurtuba'ya doğru yol alırken ilk anda önemli bir direnişle karşılaşmadı, önüne çıkan küçük Vizigot askeri birliklerini kolayca bertaraf etmeyi başardı.

Lekke Vadisi Savaşı (711)

İslam ordusunun İspanya'nın güney sahillerine hakim olduğunu ve Kurtuba'ya yöneldiğini haber alan Vizigot kralı Rodrigo, büyük bir ordu (40.000 ilâ 100.000 arası) hazırladı. Rodrigo'nun büyük bir ordu topladığını haber alan Tarık, Musa b. Nusayr'dan asker talebinde bulundu. Bu talep üzerine Musa, 5.000 kişilik bir orduyu daha takviye için gönderdi.

İki ordu Şezûne (Sidonia) şehri yakınlarındaki Lekke vadisi (Rio Guadalate) denilen yerde karşı karşıya geldi. Tarık, savaş başlamadan önce askerlerine yaptığı tarihi konuşmasında: " ... *Arkanızda düşman gibi deniz, önünüzde deniz gibi düşman. Nereye kaçacaksınız? Vallahi sizin için ancak sadakat ve sabır kalmıştır. Düşmanın silahı, teçhizatı ve erzakı boldur. Sizin silah olarak ancak kılıçlarınız, erzak olarak da düşmanın elinden sahip olabileceğiniz vardır...* " diyerek askerlerini savaşa teşvik etti.

Temmuz 711'de, (91 yılı Ramazan'ının son günlerinde) gerçekleşen ve bir hafta süren savaş sonucunda Vizigot ordusu bozguna uğratıldı, çoğu imha edildi. Kral Rodrigo öldürüldü. Savaş, Müslümanların zaferiyle sonuçlandı. Zafer sevinci Ramazan bayramının daha coşkulu kutlanmasına vesile oldu. Bu zafer, Müslümanlara İspanya'yı fethetme cesareti ve güvenini kazandırdı. Bu zaferin ardından Tarık b. Ziyad, ordusunu üç kola ayırarak, İspanya içlerine doğru fethetmeye başladı. Bir koldan Kurtuba, diğerinden İlbire fethedildi. Tarık ise bir üçüncü kolun başında Vizigotların başkenti Tuleytula (Toledo)'yı fethetti.

İspanya'nın fethi esnasında Vizigot idaresinden hoşnut olmayan Hıristiyan halkın bir kısmı ile Yahudiler kalelerini Müslümanlara açarak fethi desteklediler. Onların bu desteğine karşılık Müslüman komutanlar fethetme destek olan yerlileri şehirlerin merkezlerine yerleştirdiler, oraların güvenliğini onların yanlarına yerleştirdikleri Müslüman askerlerle sağladılar.

Musa b. Nusayr'ın Endülüs'te Fetih Hareketleri

712'de fethin tamamlanmasına yardımcı olmak amacıyla Musa b. Nusayr, Araplardan oluşan 18.000 kişilik bir ordu ile İspanya'ya geçti. Birkaç şehri fethettikten sonra Tuleytula (Toledo)'da Tarık b. Ziyad ile buluştu. Tarık ve Musa, İspanya'nın kuzeyine doğru iki koldan fethetmeye devam ettirdiler. Barselona da bu esnada fethedildi. Pirene dağları aşılıp Frankların topraklarına girildiği esnada halife Velid b. Abdulmelik, Musa ve Tarık'ın hemen hilafet

merkezine gelmelerini emretti. Musa b. Nusayr, oğlu Abdulaziz'i Endülüs'e vali tayin edip Tarık b. Ziyad'la birlikte bol miktarda ganimetle Şam'a gitti.

Ancak Endülüs fatihlerinin, Pirenelerin ötesine izinsiz geçmeleri sebebiyle Şam'da iyi karşılanmadıkları rivayet edilmiştir. Bir diğer rivayette Velid ölüm döşeğinde olduğundan onun yerine geçecek olan Süleyman b. Abdümelik, Musa'ya Şam'a girişini geciktirmesi yönünde haber yollamışsa da, Musa'nın onu dinlemeyip Şam'a gitmesi, ganimetleri ve hediyeleri ölüm döşeğindeki Velid'e takdim etmesi, yeni halife Süleyman'ın onu hapse atıp bütün mal varlığını elinden almasına sebep olmuştur. Daha sonra Süleyman, Musa'nın iki oğlunu vali tayin ederek onun itibarını az da olsa iade etmiştir.

ENDÜLÜS'TE VALİLER DÖNEMİ (714-756)

Musa b. Nusayr, 714'te halifenin emri gereği Şam'a dönerken Endülüs'ün idaresini oğlu Abdulaziz'e bıraktı. Endülüs'e başkent olarak da İşbiliyye (Sevilla)'yı seçti. Burası Müslümanların herhangi bir tehlike durumunda gemilerle ulaşabileceği bir giriş kapısı mesabesindeydi. Abdulaziz, Afrika fetihlerinde babasının yanında yer almış, Balyar takım adalarına düzenlenen deniz seferlerinde komutanlık yapmış başarılı bir komutan ve devlet adamı tecrübesi kazanmıştı. Ayrıca Musa b. Nusayr, Endülüs'ten ayrılmadan önce oğlu Abdulaziz'i İspanya yarımadasının güneydoğusunda yer alan Tudmir ile; batısındaki bazı bölgelerin fethiyle görevlendirmişti. Abdulaziz b. Musa, verilen bu görevleri yerine getirmenin yanı sıra, önceden fethedilen şehirlerde otoritenin yeniden sağlanmasında da babasına yardımcı olmuştur. Bu durum onun, Musa b. Nusayr'ın Endülüs'te gerçekleştirdiği askerî seferlerde ve fetihlerdeki en önemli yardımcılardan birisi olduğunu göstermektedir. Bu faaliyetler, Abdulaziz b. Musa'ya İspanya'yı her yönden daha iyi tanıması fırsatı vermiştir.

Abdülazîz, iyi siyaset sahibi ve tedbirli bir valiydi. Valiliği sırasında işleri düzene koydu ve fetihlere devam etti. Ayrıca topladığı vergileri hilâfet merkezine gönderdi. İyi bir yönetici olan Abdülazîz, çiftçileri teşvik eden bir faaliyet olarak sulama işlerini tanzim etti. Yolcuların ve tüccarların güvenliği için pek çok yerde kaleler ve karakollar kurdu. Bu uygulamalar ülkeye barış ve refah getirdi.

Abdulaziz'in Endülüs'e vali olmasıyla (714) valiler dönemi başlamıştır. Bu dönemde 21 vali Endülüs'ü Emevî Devleti'ne bağlı olarak idare etmiştir. Ancak 750 yılında Abbasi Devleti'nin kuruluşundan 756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin bağımsızlığına kavuştuğu tarihe kadar olan altı yıllık zaman diliminde Endülüs, Abbasi Devleti'ne bağlı olarak idare

edilmiştir. Valilerin bazıları halife tarafından, bazıları Kuzey Afrika valisi tarafından atanmışlardır. Valilerden bazıları da Endülüs Müslümanları tarafından seçilerek başa getirilmiştir.

Bu dönemde Endülüs valileri fetih hareketini Avrupa içlerine kadar götürmeye çalıştılar. Onların birçoğu Pirene dağlarını aşarak Frank topraklarında yayılmak için askerî güç kullanarak Paris yakınlarına kadar ilerlediler.

Balatü’ş-Şühedâ Savaşı (732): Avrupa’nın Kader Günü

732’de Endülüs valisi Abdurrahman el-Gafikî, 70.000 kişilik bir orduyla Kurtuba’dan hareket etti. Amacı Galya’yı fethederek Fransa içlerine dalmaktı. Galya bölgesinin merkez şehri Bordo’ya kadar ilerleyerek orayı fethetti. Bundan sonra Abdurrahman, ülkenin ikinci büyük şehri Tours’a yöneldi. Galya dükünün Frank imparatorundan yardım istemesi üzerine Frank İmparatorluğunun fiili hükümdarı konumunda olan Şarl Martel, Galya’nın düşmesi halinde sıranın kendisine geleceğini hesaba katarak derhal yardıma olumlu cevap verdi ve büyük bir ordunun başında Tours’a doğru harekete geçti.

İki ordu arasındaki karşılaşma 12-13 Ekim 732’de Tuluz’la Tours arasında bir yerde gerçekleşti. Savaşın başında üstünlük Müslümanlarda iken Frankların yarma hareketlerinde başarılı olması ve İslam ordusunun başkomutanı Abdurrahman el-Gafikî’nin çarpışmalarda şehit düşmesi durumu tersine çevirdi. Her iki taraftan da zayıf olmakla beraber Müslümanlar daha çok kayıp verdiler. Bundan dolayı İslam kaynaklarında bu savaşın yapıldığı alan, Balātu’ş- Şühedâ (Şehitler Düzlüğü) ismiyle zikredilmiştir. Batılı kaynaklarda Tours Savaşı veya Poitiers Savaşı şeklinde adlandırılmıştır.

Balatü’ş-Şüheda savaşı, Endülüs Müslümanlarının hiçbir zaman yaşamadıkları derecede büyük bir mağlubiyet yaşadıkları bir savaştır. Bu mağlubiyet, onları kedere boğmuştur. Bu savaşın acısı asırlarca Müslümanların yüreklerini dağlamaya devam etmiştir. Bu savaş, Müslümanların Avrupa içlerine gitme hayallerini sona erdirmiştir. Bu savaştan sonra Müslümanlar dahilî çekişmeler sebebiyle gerilemişlerdir.

Asabiyet Savaşları

Cahiliye döneminde hâkim anlayış kabilecilik idi. Kabileler arası anlaşmazlıklar sebebiyle sık sık savaşlar vuku bulmaktaydı. Bu savaşlara Eyyamu’l-Arab denmekteydi. İslam dininin zuhuruyla kabilecilik yerini ümmetçiliğe bıraktı. Kan ve kabile bağlarının yerini din

kardeşliği bağı aldı. Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidîn döneminde kabilecilik anlayışı, ümmet anlayışı karşısında nisbeten geriledi, asabiyet savaşları kısmen azaldı. Emevilerin iktidarı ele almalarından ve özellikle de fetih hareketlerinin yavaşlamasından sonra kabilecilik anlayışı, Cahiliye dönemindekine benzer şekilde yeniden ortaya çıkmaya başladı.

Müslüman olmalarına rağmen, eski içtimaî yapı ve özelliklerini henüz kaybetmemiş olan muhtelif Arap kabileleri, yeni siyasî ve içtimaî şartların da tesiriyle, İslam'ın gelişiyle tam olarak tasfiye edilmeden kapattıkları hesaplarını yeniden gözden geçirmeye yöneldiler. Bu hesaplaşmanın taraftarları bölgesine göre farklılık arz etmekteydi. Söz gelimi Suriye'de hesaplaşan taraflar Kayslılarla Yemenliler iken, Horasan'da Mudarlılarla Ezdliler oldular. Kayslılarla Yemenliler arasında çıkan ihtilaflar, çok geçmeden, Kuzey Afrika ve Endülüs'e de intikal etti. Endülüs'te mesele bu kadarla da kalmadı. Endülüs'te kabileciliğin yanına kavmiyetçilik (ırk milliyetçiliği) ve bölgecilik gibi iki ana unsur daha eklendi. Bunlardan ilki Arap-Berberi savaşı, ikincisi ise Suriyeli- Beledli savaşı, üçüncüsü ise Kayslı -Kelbli savaşı şeklinde tezahür etti.

Arap-Berberî Savaşı

Arap – Berberi savaşı, Müslümanların, Balatu'ş-Şühedâ savaşının yaralarını sarıp birlik-beraberlik olmaya en çok muhtaç oldukları bir zaman diliminde meydana geldi. O zamana kadar omuz omuza savaş meydanlarında birlikte cihad eden Araplar ve Berberiler, birbirini boğazlayan düşmanlar haline geldiler. Bu kavgada esas sorumlu taraf Araplardı. Aslında Berberilerin Endülüs'ün fethinde ve diğer askeri hareketlerde katkıları Araplardan daha fazla idi. Nüfus bakımından da Araplardan birkaç kat fazla idiler. Balatü'ş-Şüheda savaşında can veren askerlerin de çoğu Berberi idi.

Endülüs'te Berberilere verilen değer, Araplara nazaran çok gerilerde idi. Araplar, Kuzey Afrika'ya geldiklerinde Kur'anî prensipler çerçevesinde kardeşlik ve müsavat esaslı muamele edeceklerini taahhüt ettikleri halde bunu tatbik etmiyorlardı. Önemli idarî makamları kendilerinden olanlara, önemsiz memuriyetleri Berberilere, verimli arazileri kendilerinden olanlara, kıraç ve verimsiz arazileri ise Berberilere veriyorlardı. 741'de Afrika'da vuku bulan Berberî ayaklanmasından da cesaret alan Berberiler, bu haksız uygulamaları bahane ederek ayaklandılar.

Endülüs valisi Abdülmelik, Kuzey Afrika'daki berberi isyancıların önünden kaçarak Sebte'ye sığınan Suriyeli askerlerden (Şamiyyûn) yararlanarak ayaklanmayı bastırdı. Her iki

taftan da çok sayıda insan öldü. Bu isyandan sonra Berberilerin çoğu yerleşmiş oldukları Endülüs'ün kuzeyindeki yurtlarından ayrılarak asıl memleketleri Mağrib'e geri döndüler.

Beledli- Suriyeli Çatışması

Vali Abdülmelik, Suriyeli askerlerle yapılan antlaşma doğrultusunda Suriyeli askerlerden Endülüs'ü terk etmelerini istedi. Zaten Beledliler denilen Araplar da, ellerindeki mülklere ortak olabilecekleri endişesiyle Suriyelilerin mutlaka Endülüs'ü terk etmelerini istiyorlardı. Suriyeli askerler ise Berberî tehlikesi dolayısıyla Mağrib'e dönmek istemiyorlardı. Mağrib'e dönme konusunda validen yardım istedilerse de vali bu konudaki taahhüdünü yerine getirmedi. Erzakı tükenen askerler, ölümle yüzyüze gelerek, at eti, köpek eti ve ot yemek zorunda kalmışlardır.

Suriyeli askerler bu durumları bahane ederek Mağrib'e dönmekten vazgeçtiler. Üstelik vali Abdülmelik'i makamından uzaklaştırarak komutanları Belc b. Bişr'i valinin makamına oturtular. Kısa süre sonra da devirdikleri vali Abdülmelik'i öldürdüler. Bu gelişmeler Beledlileri iki konuda endişeye sevk etti: Birinci endişe; Beledlilerin çoğu Yemen kökenli (Kelbî) araplardandı. Suriyeli askerler ise Kayslı idi. Dolayısıyla bu durum Kaysî – Kelbî çatışmasına sebep olur endişesi mevcuttu. İkinci endişe ise, Beledliler, fetih sonrası Endülüs'te sahip oldukları maddî imkânları Suriyelilerle paylaşmak zorunda kalabilecekleri endişesi idi.

Beledli – Suriyeli Çatışmalarına Ebu'l-Hattar'ın Arabuluculuğu

Bu cepheleşme, sonunda iki tarafı, biri Sarakusta, diğeri ise Kurtuba yakınlarında gerçekleşen çok şiddetli iki büyük savaşa sürükledi. Her iki taraf da ağır zayıat vermekle beraber galip taraf Suriyeliler oldu. Suriyeliler, Beledlilerin en ileri gelenlerini esir alıp, kedi- köpek karşılığı esir pazarında satarak hakaretlere maruz bıraktılar.

Bu gelişmeleri haber alan Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik (724-743), hızla Kayslılarla Yemenliler arasında bir asabiyet çekişmesine kaymakta olan Suriyeli – Beledli mücadelesine bir an önce son verilmesi için, Ebu'l-Hattâr Hüsam b. Dırar el-Kelbî'yi 743'te Endülüs'e vali olarak gönderdi. Ebu'l-Hattar, akıllıca bir kararla artık Endülüs'ü terk etmeleri mümkün görünmeyen Suriyelileri gruplara ayırarak Endülüs'ün şehirlerine yerleştirdi. Böylece Kurtuba'da idarenin onların eline geçmesini önledi. Elebaşları Endülüs'ün dışına sürdü. Yeni valinin bu icraatları Kelbî- Kaysî çatışmasına doğru yol alan Endülüs halkını umutlandırdı.

Kaysî– Kelbî Çatışması

Beledli –Suriyeli çatışmasına son verme ustalığını gösteren vali Ebu'l-Hattar,

icraatlarında Kelbîleri kayırması sebebiyle Kaysîlerin muhalefetiyle karşılaştı. Sonuçta Kaysilerle Kelbiler arasında bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre Endülüs'ün her iki kabile tarafından sırayla idare edilmesine karar verildi. Bu karar doğrultusunda Yusuf el-Fihri 747'de Kaysîler adına vali oldu. Bir sene sonra Kelbiler adına birine valilik devredilecekti. Vakti gelince Kaysiler, Kelbilere valiliği devretmedi. Bunun üzerine iki grup arasında yeniden çatışmalar baş gösterdi.

Böylece Beledli – Suriyeli çatışmalarının son bulmasıyla beliren umutlar yerini bir kez daha karamsarlığa bıraktı. 745 yılında başlayan Kaysî – Kelbli mücadelesi, yaklaşık on yıl sürdü. Bu mücadele sonunda çok kardeş kanı aktı. Mağlup duruma düşen Kelbliler, ağırlıklarını siyasetten iktisadî ve kültürel alanlara kaydırıldılar. Endülüs tarihinin daha sonraki dönemlerinde ilimleriyle temayüz eden ilim adamlarından birçoğunun Kelbî olması, işte buradan kaynaklanmaktadır.

Hıristiyan İspanya'nın Zuhuru ve İlk Reconquista Dalgası

Endülüs Müslümanları arasında meydana gelen çatışma ortamı, İspanyanın kuzeyine sıkışmış olan Vizigotları harekete geçirdi. Vizigotlar, öldürülen Vizigot kralı Rodrigo'nun yeğeni Pelayo'nun komutasında 717'de Cavadogna'da meydana gelen savaşta Müslümanlara karşı üstünlük sağladılar. Vizigotlar, elde ettikleri bu başarının sonucunda Arap-Berberî çatışması sonunda Mağrib'e dönen Berberilerin boşalttıkları bazı yerleri de zaptederek Leon krallığını kurdular. Vizigotlar, böylece Reconquista (yeniden fetih) hareketini başlatmış oldular. VIII. Asırda Leonlular topraklarını güneye doğru genişleterek Müslümanlardan bazı kale ve şehirleri almayı başardılar.

Buna ilaveten IX. yüzyılda İspanya'nın kuzeyinde iki krallık daha ortaya çıktı: Bunlardan biri Bask bölgesinde 824'te kurulan Navarra krallığı, diğeri 801'de Müslümanların elinden çıkan Barcelona merkezli Barcelona/Katalonya Kontluğu'dur. Bu krallıklara X. yüzyılda Kastilya Krallığı eklendi. 1230'da Leon krallığı Kastilya krallığına dahil edildi.

Sonuçta, 732 sonrasında Endülüs'teki iç karışıklıkların ardından İber Yarımadasının kuzeyinde Hıristiyanlar siyasî teşkilatlanmalarını ve devletleşmelerini tamamlamışlardır. Bu gelişmelere bağlı olarak İspanya'nın kuzeyi Hıristiyanların, güneyi ise Müslümanların hâkimiyetinde olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu aynı zamanda sekiz asır sürecek bir mücadelenin taraflarının tarih sahnesinde yerlerini almaları anlamına gelmekteydi.

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ (756-1031)

Bağımsızlık Arefesinde Endülüs:

Endülüs'e Müslümanların ayak basmasının üzerinden çok geçmeden Müslümanlar, Balatü's-Şüheda savaşında (732) büyük bir mağlubiyet yaşadılar. Müslümanların birlik ve beraberliğe muhtaç oldukları bir dönemde asabiyet savaşları patlak verdi. Önce Araplarla Berberiler arasında, ondan sonra Beedlilerle Şamlılar arasında çatışmalar vuku buldu. Bu çatışmalar tam sona erdirildi derken bu defa Kelbilerle Kaysiler arasında iktidar kavgası başladı.

Endülüs'te iktidar çekişmeleri devam ederken İslam coğrafyasının diğer ucunda 749'da Abbasiler tarafından Emevilere karşı başlatılan ayaklanma, 750 senesinde bu hanedanın sonunu getirdi.

Abbasiler iktidarı ele geçirir geçirmez Emevilere karşı geniş çaplı bir tasfiye hareketi başlattılar. Bu kıyımdan Emevi hanedanının çok az sayıda mensubu kurtulabildi ki, bunlardan birisi de Emevî hükümdarlarından Hişam b. Abdülmelik'in torunu Abdurrahman b. Muaviye idi. Abdurrahman, Abbasî katliamından kaçmayı başararak önce Filistin'e oradan da Kuzey Afrika'ya geçti. Abbasi taraftarı olan Kuzey Afrika valisine yakalanmamak için bir müddet orada gizli- saklı bir şekilde kaldı.

Abdurrahman, Kuzey Afrika'da kaldığı zaman zarfında Endülüs'teki olayları takip etti. Emevî taraftarlarıyla irtibat kurdu. Endülüs'te Emevîlere sadakatle bağlı bir kitle olduğundan Abdurrahman, Endülüs'e geçerek Emevî hanedanını yeniden ihya etmeye karar verdi. Tam da Endülüs Müslümanlarının kendilerini birleştirecek bir lidere ihtiyaç duyduğu bir atmosferde Abdurrahman b. Muaviye, Endülüs'e geçerek Emevî taraftarlarını etrafına topladı. Onu destekleyenlerin başında Kelbiler geliyordu. Mevaliler, Suriyeli askerler ve Berberiler de ona destek verdiler. Ona karşı duranlar ise henüz Endülüs valisi olan Yusuf el-Fihri'nin yandaşı Kaysiler idi.

I. Abdurrahman (756-788) ve Bağımsızlık İlanı

755'te Endülüs'e geçen Abdurrahman, Emevî taraftarlarından bir ordu teşekkül ettirdi. Musarra denilen yerde vali Yusuf el-Fihri ile yaptığı savaşta Yusuf'u mağlup ederek ordusunu hezimete uğrattı. 756 (138)'da Zilhicce'nin onuncu günü Cuma günü Kurtuba'ya girerek kendisini emir ilan etti. Cuma hutbesinde halka iyilik, dürüstlük ve adaletle hükmedeceğini vaadetti. Cuma namazını kıldırdıktan sonra, biatleri kabul etti. Böylece Endülüs fiilen Abbasi idaresinden koparak Emevî hanedanının idare edeceği bağımsız bir devlet haline dönüştü.

I. Abdurrahman, Endülüs Emevî Devleti'nin ilk emiri sıfatını almış olsa da henüz son vali Yusuf el-Fihri isyan halinde bulunuyordu. Berberiler ve Yemenliler (Kelbiler) ise sağladıkları yardımın bedelini devlet yönetiminde «aslan payı olarak» görev almak istiyorlardı. Abdurrahman ise onların isteklerine boyun eğmeyip siyasî otoriteyi sağladı, bütün grupların yetkilerini kısıtı, grupların kendisine karşı ortak cephe oluşturmasına fırsat vermeyecek şekilde tedbirler aldı. Kayslıların, Kelbilerin ve Berberilerin değişik zamanlarda çıkardıkları isyanları bastırarak elebaşlarını sürgün etti.

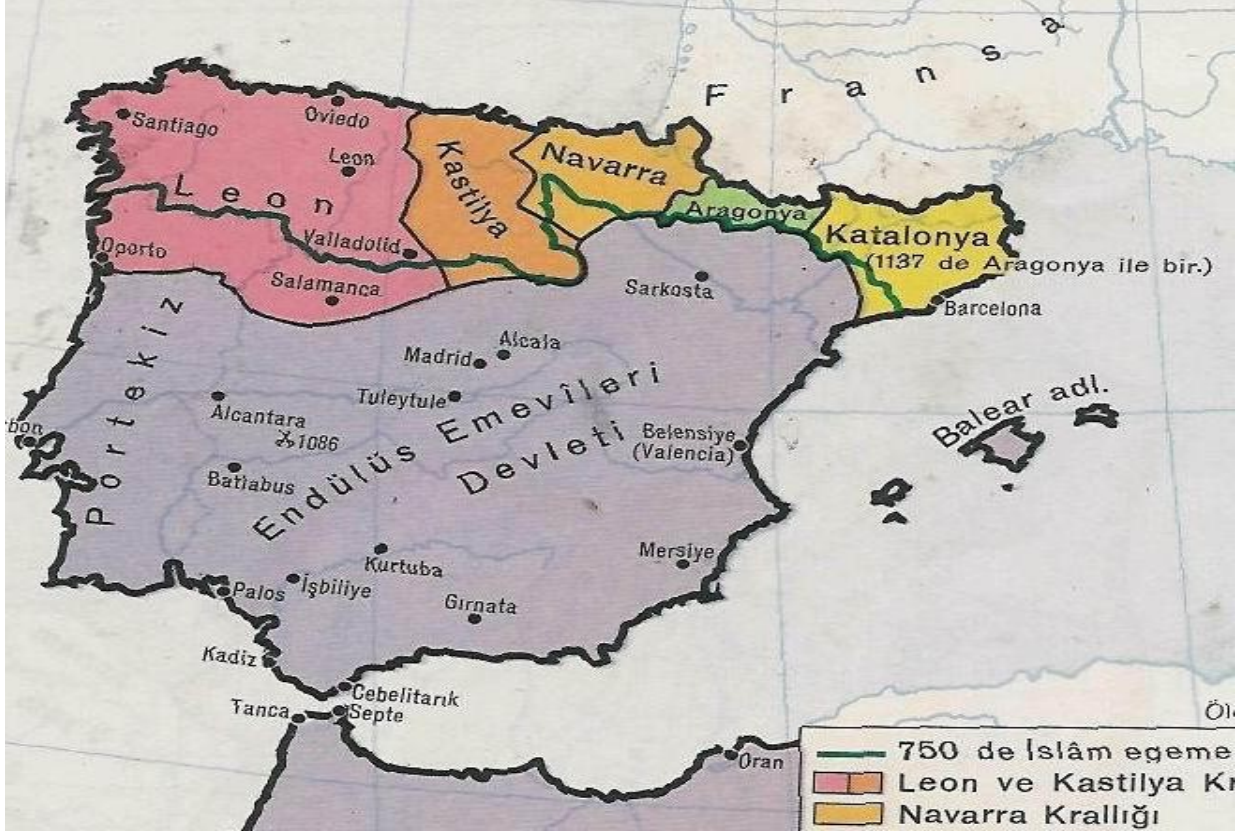
Emevî hanedanının genel politikası olan «kimini parayla, kimini makamla» yanına çekerek hâkimiyetini pekiştirdi. «Böl ve yönet» politikasıyla kabileleri bölerek güçlerini zayıflatarak devlete boyun eğmelerini sağladı.

I. Abdurrahman ordusunu maaşlı Berberilerden ve Avrupa ülkelerinden getirilen kölelerden oluşturarak herhangi bir kabilenin veya etnik grubun ordu içinde güçlenmesine engel oldu. Mahirane bir siyasetle iktidarını güçlendirdi.

Adalet kurumunun başına Kadı'l-Cemaa ünvanlı bir Başkadı tayin ederek adalet kurumunu güçlendirdi.

Emir Abdurrahman, saray, hükümet binası, kışla ve cami gibi bir çok bina inşa ederek imar alanında gelişmeler sağladı. Bahçesindeki hurma ve portakal ağaçlarıyla Şam'ı hatırlatan Rusafe sarayının ve Kurtuba Camii'nin temellerini attı. Şamdan getirilen bitki ve ağaç çeşitleriyle yeni bahçeler oluşturdu. Caddeleri, sokakları tanzim etti.

Gayrimüslim halkın isteklerini kendisine iletcek, haklarını takip edecek bir yetkili görevli (kûmis) tayin etti.

Harita: Endülüs Emevi Devleti

I. HİŞAM (788-796)

Dindar kişiliğiyle Ömer b. Abdülazîz'i hatırlatan I. Hişâm tahta çıktığı ilk yılda kardeşlerinin gösterdiği muhalefet dışında ciddi sayılabilecek bir iç meseleyle karşılaşmadı. Bu durumdan istifade ederek emirlik dönemini İspanya'nın kuzeyindeki Hıristiyan krallıklara karşı cihad yapmakla geçirdi ve Pireneler'in ardındaki Septimania geçici bir süre için de olsa yeniden fethedildi.

Ulemâya gösterdiği yakın ilgi sonucunda bu zümrenin siyasî hayattaki nüfuzu açık şekilde arttı. Hacca giden ilim ehlinin sayıca bu dönemde çokluğu ve alimlerin Medine'yi ziyaret ederken orada uzun süre kalıp İmam Malik'in derslerine katılmaları ve Hişâm'ın bu gelişmelere destek vermesi sonucu Malikî mezhebi Endülüs'te yayıldı ve Endülüs'ün resmî mezhebi haline geldi.

Emir Hişâm, İslâm'ın yayılışına büyük önem verdi. Buna bağlı olarak yerli halktan ihtida edenlerin sayısında önemli bir artış gözlemlendi. Bu ihtida hareketleriyle Endülüs'te yeni bir sınıf ortaya çıkmış oldu. Yerli Müslümanlara «Muvelledûn» denildi.

I. Hişâm, halkıyla içiçe yaşamayı tercih etti. Onu hasta ziyaretinden cenaze merasimlerine

katılmaya, vakit namazlarını camide cemaatle kılmaktan fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya kadar birçok faaliyetin içinde görmek mümkündür.

Adaleti uygulama ve uygulanışını denetleme, haksızlıkla mücadele, idarecilerin icraatlarında adaletli davranıp davranmadıklarını denetleme, bu hususta müfettişler görevlendirme gibi devlet mekanizmasının iyi çalışmasını sağlayacak tedbirlere başvurmak onun işi idi.

Emir Hişam döneminde Müslüman olsun gayrimüslim olsun tüm vatandaşların memnun olduğu bir idari yapı sergilenmiştir. Bu nedenle de onun icraatlarından memnun olmayıp isyan eden kimse veya grup yoktur.

I. HAKEM (796-822)

I. Hişam'ın 796'da vefatından sonra yerine oğlu I. Hakem (796-822) geçti. Yeni emîr keyfî tasarruflarda bulunuyor, babasının aksine dinî vecibeleri yerine getirmede ihmalkâr davranıyordu. Babası alimlere çok saygılı davranıyorken o, alimlere bekledikleri değeri vermeyip onların nüfuzunu kırmaya çalışıyordu. Bütün bu olumsuz icraatlarından dolayı Arapların, Berberîlerin ve Müvelledlerin içinde yer aldığı isyanlar baş gösterdi. Kurtuba, Tuleytula, Mârîde, Sarakusta, Veşka (Huesca) gibi şehirlerde isyanlar birbirini takip etti.

I. Hakem isyanları bastırmak, ülkede devlet hakimiyetini güçlü bir şekilde sağlamak için yerine göre çok sert askerî tedbirlere başvurdu. Bazen hileyle de olsa isyanları büyük çapta bastırmayı başardı. İbn Hazm'ın ifadesiyle: «Hakem, haksız yere bile olsa kan dökmekten çekinmedi» diyerek onun gaddar ve sert mizaçlı bir sultan olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bu dönemde çıkan isyanlardan en çok faydalananlar, hiç şüphesiz 801 yılında Endülüs'ün en önemli sınır şehirlerinden biri olan Barselona'yı ele geçiren Franklar oldu.

Hakem, şahsi hayatında eğlence meclislerine, zevk-ü sefaya düşkün olmakla birlikte bu israfçılığını devlet yönetimine yansıtmadı. Bunca isyana rağmen devlet hazinesinin gelirlerini arttırdı. Adalet mekanizmasının işleminde en az babası gibi titiz davrandı. Adaletin başına halkın saygısını kazanmış takva sahibi alimleri atadı. Emir Hakem 822'de vefat ettiğinde dahilî sıkıntıları büyük ölçüde halledilmiş, hazinesi tam takır olan siyasî bütünlük ve istikrar içinde bir devlet bıraktı.

II. ABDURRAHMAN (822-852) DÖNEMİ /EYYÂMÜ'L-'ARÛS

II. Abdurrahman dönemi Endülüs Emevî devletinin en parlak dönemidir. Nitekim onun döneminde ülke iç istikrara kavuştu. İsyanlar büyük bir siyasi ve askerî maharetle bastırıldı. Abbasîler örnek alınarak idarî reforma gidildi. Tarım alanında önemli ölçüde mesafe alındı. Dokumacılık ve imalat sanayi onun zamanında gelişti. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak Fransa ve diğer Akdeniz sahilindeki ülkelere ihracat gerçekleşti. Devlet zenginledi. Bu sayede devlet, ilk kez kendi parasını bastırmak için bir darphane (daru's-sikke) kurdu.

Orduyu ve devlet ricalini daha babası döneminden beri iyi tanıyan Abdurrahman, onlarla ve alimlerle ters düşmemeye özen gösterdi. Bu dönemde İslâm dininin yerli halk arasında yaygınlaşması için büyük çaba gösterildi ve bunda da önemli ölçüde başarılı olundu. Bu dönemde Endülüs'teki Müslümanların çoğunluğunu Müvelledûn, yani yerli Müslümanlar teşkil etmeye başladı.

İlim ve kültüre çok önem veren II. Abdurrahman, ülkenin her tarafında medreseler kurdurdu. Kurtuba medreseleri dönemin Bağdat medreseleri ile rekabet edebilecek seviyeye geldi. Bu medreselerden sadece Müslümanlar değil, diğer din mensupları da yararlandı. İlmî gelişmeler vesilesiyle Endülüs'te Arapça, yerli halk tarafından benimsendi ve evlerde dahi konuşulmaya başlandı.

İspanyol krallıklarının hücumlarına karşı II. Abdurrahman, Endülüs topraklarını korumayı başardı. Bizans Devleti ve Kuzey Afrika'daki Rüstemî Devleti ile diplomatik ilişkiler gerçekleştirildi. Nitekim Bizans İmparatoru Theophilos da elçi göndererek Endülüs Emevî Devleti'yle diplomatik ilişki kurdu. Bu başarılarından dolayı II. Abdurrahman dönemi "eyyâmü'l-arûs" (balayı / düğün günleri) olarak anılmıştır.

MUHAMMED (852-886), MÜNZİR (886-888) VE ABDULLAH (888-912)

Emir II. Abdurrahman'ın 852'de vefatından sonra Endülüs'te sırasıyla Muhammed (852-886), Münzir (886- 888) ve Abdullah (888-912)'in hükümdarlık ettiği yeni bir dönem başladı. Ülkenin dört bir yanında baş gösteren isyanlar, Endülüs mozağini oluşturan farklı dini ve etnik gruplar arasındaki çatışmalar, sınırlara yönelik Hıristiyan saldırıları Endülüs'ü siyasi bölünmenin eşiğine getirdi. Bu durum kuzeydeki Hıristiyan krallıkların Endülüs'ten toprak kazanmalarına neden oldu. Hatta bu dönemde Müslüman olmalarına rağmen dindaşları ile değil de ırkdaşları ile

hareket etmeyi tercih eden ırkçılar da doğdu. Bunun sonucunda merkezi hükümetten kopan birçok devletçik oluştu.

II. Abdurrahman'ın oğlu ve halefi Muhammed (852-886) emirliğinin İlk döneminde babasının başarılarını devam ettirdi. Kurtuba'da başlayıp Tuleytula'ya kadar yayılan "Hıristiyan fedaileri hareketi" adlı isyanı kontrol altına alırken kuzeydeki İspanyol krallıklarına karşı da başarılı seferler tertip etti. Ancak son onbeş yılında idareyi genç ve tecrübesiz kimselerin eline teslim ettiği için devlet düzeni bozulmaya yüz tuttu. Sonunda Muvelledler başta olmak üzere Araplar ve Berberîler çoğunlukta buldukları bölge, şehir ve kalelerde merkezi idareye karşı ayaklandılar.

Ayaklanmalar Münzir (886-888) ve Abdullah (888-912) döneminde şiddetini arttırdı. Endülüs Emevî Devletinin otoritesi sadece başşehir Kurtuba'da hissedilir hale geldi; hatta Kurtuba bile bir ara meşhur Muvelled lideri İbn Hafsûn'un tehdidine mâruz kaldı. Ülkedeki bu olumsuz gelişmeler sonucunda merkezi idareye şeklen bağlı ya da tamamen müstakil, sayıları yirmiyi aşkın küçük devlet kuruldu.

III. ABDURRAHMAN (912-961) VE HALİFELİĞİNİ İLANI

21 yaşında dedesi Emir Abdullah'ın vefatıyla Endülüs Emevî tahtına oturan III. Abdurrahman, yıkılmaya yüz tutan Endülüs Emevî Devleti'ni bu durumdan kurtarmayı başardı. Önce merkezi idareyi güçlendirdi, daha sonra merkezi idareden ayrılarak bağımsızlık ilan eden çevre devletçiklerin üzerine gitti.

913'te İşbiliyye ve Karmüne'yi idare etmekte olan Beni Haccâc, 924'te yukarı sınır bölgesinin hâkimi olan Müvelledûn hanedanı Benî Kasî, 928'de güneyi kontrol etmekte olan Müvelledûn hareketinin liderleri konumundaki Benî Hafsun, akabinde Batı bölgesini egemenliği altına alan Müvelledûn emirlerinin üzerine gitti ve söz konusu emirlikleri devlete bağlamayı başardı.

III. Abdurrahman, Endülüs'ün siyasî birliğini koruyabilmek ve hızla yayılmakta olan Şîilikle mücadele etmek amacıyla "Nasır Lidinillah" unvanıyla halifelliğini ilan ederek (929) önemli siyasî bir manevra yapmayı başardı. Akabinde Kuzey Afrika'ya yöneldi ve Endülüs'e sürekli İsmailî dâîler göndererek Şîiliği yaymaya çalışan Fatımîler ile mücadeleye girişti. Daha sonra bir ordu göndererek Fas ve çevresini hâkimiyeti altına aldı. Böylece ilk kez bir Endülüs hükümdarı Kuzey Afrika'daki bir bölgeyi egemenliği altına almayı başardı. Bu başarıları

Halifenin şöhretini iyice arttırarak, Bizans ve Germen krallarının elçiler göndererek siyasi ilişki kurmaya çalışmalarına neden oldu.

III. Abdurrahman, İç parçalanmada önemli rol oynayan Arap kabileleri arasındaki rekabeti kaldırarak "**tek bir ümmet**" oluşturmak için devlet kapılarını her zümreden insana açma yoluna gitti.

Eğitimin yaygınlaşmasına önem verdi. Öte yandan Kurtuba'yı birçok mimari eserle donattı. Beytül mâlin gelirleri daha önce görülmemiş bir biçimde yükseldi.

Endülüs Emevîlerinin tartışmasız en büyük hükümdarı olan III. Abdurrahman 961 yılında öldüğünde yerini âlim kişiliğiyle tanınan elli yaşındaki oğlu II. Hakem aldı.

II. HAKEM EL- MUSTANSİR BİLLAH (961-976)

Endülüs Emevî Devletinin en büyük hükümdarı olan III. Abdurrahman, 961 tarihinde vefat ettiğinde oğlu II. Hakem'e problemleri çözülmüş, itibarı iade edilmiş, zengin ve kalkınmış bir devlet bıraktı.

Daha çok bilge kişiliği ile tanınan II. Hakem babasından devraldığı devletin, itibarını korumakla kalmadı, ilim ve sanat alanında adeta bir seferberlik başlattı. Onun döneminde Endülüs, İslâm medeniyetinin en hareketli bölgesi haline geldi.

II. Hakem, Kurtuba yakınındaki saltanat şehri Medinetu'z-Zehra'da büyük bir saray kütüphanesi kurdu. Bu kütüphanenin kitap sayısı dört yüz bine ulaştı. İslam dünyasının her tarafında olan alimlerle irtibatlar kurarak onların eserlerini istinsah ettirerek bu kütüphaneye kazandırdı. Bu durum ileride gerçekleşecek tercüme faaliyetlerine bir zemin oluşturdu. Daha sonraki dönemlerde bu kütüphanede yer alan nice eser tercüme edilerek insanlığın istifadesine sunulmuştur.

II. Hakem, babasının Afrika'da Fatımilere karşı sağladığı bir bakıma siyasî üstünlüğü korumayı başardı ve Fatımilerin desteğiyle bağımsızlık peşinde koşan İdrisileri çökerterek, dengeyi kısmen de olsa Endülüs lehine bozmayı başardı.

II. HİŞÂM (976-1009) VE AMİRİLER DÖNEMİ

II. Hakem'in ölümünden sonra oğlu II. Hişâm'ın (976-1009, 1010-1013) henüz çocukluk yaşında iken tahta geçmesinden istifade eden Hâcib İbn Ebû Amir ve iki oğlu Abdülmelik ile Abdurrahman iktidarı ele geçirerek kendi adlarıyla anılan Âmirîler dönemini başlattılar.

İbn Ebû Âmir, II. Hakem zamanında Haciblik görevinde bulunmuş, Hakem'in Bask asıllı cariyesi (Hişâm'ın annesi) Subh ile olan iyi ilişkileri sayesinde bazı önemli idarî görevlerde rol almıştı. Bu vesileyle de sarayı yakından tanıma fırsatını elde etmişti.

Hakem ölünce, azat edilmiş Hıristiyan asıllı kölelerden oluşan sakâlibenin halifenin yerine kardeşi Mugîre'yi geçirme çabalarını boşa çıkararak Hişâm'ın tahta geçmesini sağladı. Arkasından da idarî mekanizmayı kendi kontrolüne alma yoluna gitti ve kendisine rakip olarak gördüğü devlet adamlarını teker teker ortadan kaldırdı. Daha sonra Araplar'ın ve sakâlibenin nüfuzunu kırmak için ordunun çoğunluğunu paralı Berberi askerlerden teşkil etti. Böylece hem siyasî iktidarı hem de orduyu kontrolü altına almış oldu.

İbn Ebû Âmir, hâciblik makamını işgal etmesine rağmen "Mansûr" lakabını kullanarak, kendi adına para bastırdı. Kendi adına hutbe okuttu. Resmî yazıları genellikle kendisi imzalayarak fiilen halife gibi hareket etti.

İbn Ebû Âmir, sahip olduğu bu fiilî otoriteyi ustaca kullandı ve bir taraftan içeride kendisine karşı oluşan muhalefeti bastırırken diğer taraftan da kuzeydeki Hıristiyan krallıklarının üzerine çok başarılı seferler düzenledi.

AMİRÎ KARDEŞLER: ABDÜLMELİK VE ABDURRAHMAN

İbn Ebu Amir'den sonra hâcib olan oğlu Abdülmelik de başarılı sayılabilecek bir idarecilik sergiledi. 1008'de Abdülmelik'in yerine kardeşi Abdurrahman'ın geçmesiyle Endülüste III. Abdurrahman tarafından kurulan ve bu zamana kadar sürdürülen istikrar birden bozuldu. Bunda Abdurrahman'ın aşırı ihtirasının büyük payı vardı. Zira babasının ve kardeşinin aksine hâcib unvanıyla yetinmeyip II. Hişâm'a bir de başhâciblik makamı ihdas ettirdi ve daha önemlisi halifenin veliaht olarak kendisini seçtiğini ileri sürerek bunu yazdığı mektuplarla ülkenin her tarafına duyurdu. Onun bu davranışları, esasen babasına ve kardeşine de kızgın olan sakâlibe ile Emevî hanedanı taraftarlarını galeyana getirdi.

Bu arada sayıları iyice artan Berberi askerleri de taşkınlıklarıyla Kurtuba halkını rahatsız ediyorlardı. Bu gelişmeler sonunda umumi bir isyan patlak verdi. Âmirîler'in ve onlara bağlı olan devlet adamlarının oturduğu Medînetü'z-Zâhire yağmalanarak tahrip edildi. Abdurrahman b. Ebû Âmir öldürüldü; Halife Hişâm ise kayıplara karıştı. Bu isyandan sonra Endülüs ve özellikle başşehir Kurtuba tam bir karışıklık içine düştü.

Kurtubalılar ve Emevî taraftarları bu hanedanın devamı için II. Muhammed, Süleyman, Abdurrahman gibi kişileri tahta geçirdilerse de bunların hiçbiri karışıklığın üstesinden gelemedi.

ENDÜLÜS EMEVİLERİNİN SON DÖNEMİ / HAMMÛDİLER DÖNEMİ

1016'da Hz. Ali'nin soyuna mensup olduklarını iddia eden Şîi Hammûdîler, Emevî hanedanının acz içinde bulunmasından faydalanarak Kurtuba'yı ve tahtı ele geçirdiler. Ancak başlangıçta görülen sükûnete rağmen onlar da mevcut meseleleri çözemediler. Nihayet Hammûdîler, 1022 yılında halk tarafından Kurtuba'dan sürüldü. Bundan sonraki yedi yıl yeniden Emevî hanedanı mensuplarının taht mücadeleleriyle geçti. Bu durum karşısında sabrı iyice taşan Kurtuba ileri gelenleri ve halk halifeliği lağvetti ve Emevî sülâlesine mensup kimseleri de sürgüne yolladı.

Endülüs halkı devletin idaresini eşraftan oluşacak bir şûranın üstlenmesine karar verdi. Böylece 756'da bağımsız bir emirlik olarak kurulan Endülüs Emevî Devleti sona erdi (422/1031). Ortaya çıkan otorite boşluğunun tabii bir sonucu olarak Endülüs Emevî Devleti'nin enkazı üzerinde irili ufaklı birçok devlet kuruldu ve Endülüs tarihinde «Mulûku't-Tavâif" adıyla bilinen yeni bir dönem başladı.

KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
İLİTAM PROGRAMI

2024-2025 BAHAR DÖNEMİ

İSLÂM TARİHİ I

(DERS NOTLARI)

ONDÖRDÜNCÜ HAFTA

MÜLÛKÛ'T-TAVÂİF VE SONRASI

Hazırlayanlar

**Prof. Dr. Abdulkadir MACİT & Doç. Dr. Bahattin TURGUT &
Dr. Melek Yılmaz GÖMBEYAZ**

Kocaeli 2025

MÜLÛKÛ'T-TAVÂİF DÖNEMİ (1031-1090)

Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışının ardından Kurtuba dışındaki şehirlerde yaşayan pek çok nüfuz sahibi aile bağımsızlığını ilân etti.

Bunların bazıları şöyle sıralanabilir: Tuleytula'da Zünnûnîler; Sağr-u la'lâ bölgesinde Tüçbîler ve Hûdîler; Batalyevs (Badajoz) civarında Eftasîler; İşbîliye civarında Abbâdîler; Gırnata'da Zîrîler.

Bu devletçiklerden başka birçok küçük şehir, hatta kale bile merkezî idareden koparak bağımsızlık ilan etti.

Endülüs'te Müslüman coğrafyada çok sayıda devletçiğin (Mulûku't-Tavâif) kurulması, Müslümanlar arasında çatışma, parçalanma ve güç kaybına, Hristiyan krallıkların ise "reconquista"yı gerçekleştirmelerine sebep oldu.

Reconquista Tehlikesi Başlıyor

İlk olarak 1057 yılında Kastilya Kralı I. Fernando, Batalyevs'e hücum ederek Eftasîler'i, 1062'de de Tuleytula'daki Zünnûnîler ile İşbîliye'deki Abbâdîler'i ağır haraca bağladı.

1085 yılında Kastilya Kralı VI. Alfonso'nun, Endülüs'ün Kurtuba'dan sonra ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı zaptetmesi, o döneme kadar Hristiyanların Müslümanlara indirdiği en ağır darbe oldu.

Farklı cephelerde birbirleriyle çarpışan ve kendileri dışındakilerin ne yapmak istediğini pekiyi anlayamayan Endülüs Müslümanları, ancak Tuleytula'nın beklenmedik kaybı karşısında "reconquista" tehlikesini idrak edebildiler.

Tuleytula'nın düştüğü haberi duyulunca Endülüs'te yer yerinden oynadı. Halk paniğe kapıldı. Bunun üzerine Müslümanlar artık Endülüs'ün geleceğinden ümitlerini kesmeye başladılar. Zira Tuleytula'nın düşmesi, Endülüs'ün Hıristiyanlar karşısındaki en önemli savunma merkezlerinden birinin yok olması demekti ve benzeri bir tehlike Batalyevs, İşbîliye veya Kurtuba'yı da tehdit edebilirdi. Yaklaşmakta olan bu tehlikeyi hisseden bazı emîrlere, ulemâ ve halkın da teşvikiyle Kuzey Afrika'da hüküm süren Murâbitlar'dan yardım istemek zorunda kaldılar.

MURABITLAR DÖNEMİ

Endülüslüler'in isteği üzerine Murabıtlar'ın hükümdarı Yusuf b. Taşfin, Tuleytula'nın düşüşünden bir yıl sonra, yani 1086 yılında, büyük bir ordu ile Endülüs'e geçti. Kastilya kralı IV. Alfanso'yu, Zellekâ savaşında yenerek ilerlemekte olan Hıristiyanları bir süre durdurmayı başardı.

Yaklaşık olarak 60 yıl Endülüs'ü yöneten Murabıtlar, Hıristiyan ilerlemesini bir süre durdurmuşsa da bölünmüş olan Endülüs toplumunu bir ümmet haline getirmeyi başaramadığı gibi Muluku't-Tavaif'i de tamamen ortadan kaldıramamışlardır.

Nitekim Murabıtlar, 1147 senesinde yıkılınca Mulûku't-Tavâif yeniden birbirleri ile mücadele eden bağımsız devletler şeklinde ortaya çıktı. Öte taraftan Kastilya kralı Aragon, Piza ve Cenovalılardan teşkil ettiği haçlı ordusu ile harekete geçti; 1147'de Meriyye, 1148'de Turtuşe, 1149'da Lariye şehirleri Hıristiyanların hâkimiyetine geçti.

MUVAHHİDLER DÖNEMİ

Bu hadiseler cereyan ederken Kuzey Afrika'da Muvahhitler adında yeni bir yönetim kuruldu ve o bölgenin birliğini sağladı. Muluk'ut-Tavâif'ten bazıları ilerlemekte olan Hıristiyanlara karşı Muvahhitlerden yardım istediler. Bunun üzerine Endülüs'e geçen Muvahhitler, burada birkaç yerleşim birimini hâkimiyetleri altına alarak Kuzey Afrika'ya geri döndüler. Muvahhitler'in Kuzey Afrika'ya dönüşünden birkaç yıl sonra Hıristiyanlar yeniden harekete geçtiler.

Portekizliler, 1189 yılında Fransız, Alman ve İngilizlerin de desteğini alarak büyük bir

haçlı ordusu kurup Müslümanların üzerine yürüdüler. Şibl'i ele geçirdiler. Aynı zamanda Kastilya kralı VIII. Alfanso da İşbiliyye ve Kurtuba'nın kuzeyindeki bazı kaleleri ele geçirdi.

Bu gelişmeler üzerine Muvahhitler Devleti'nin hükümdarı Ebû Yusuf b. Mansûr, Hıristiyanların ilerleyişini kesin bir şekilde durdurmak amacıyla Endülüs'e geçti. 1195'te Kurtuba'nın kuzeyinde Erek denilen yerde Kastilya kuvvetlerini büyük bir hezimete uğrattı.

Kuzeye doğru ilerleyerek Vadilhicare ve Salamanca gibi bazı şehirleri geri aldı. 1196 yılında Tuleytula'yı kuşattıysa da geri almayı başaramadı.

Erek zaferinden sonra papa III. Innocent'in çağrısı üzerine Kastilya kralı VIII. Alfanso ve Başpiskopos Rodrigo'nun öncülüğünde Aragon, Navarra, Leon, Portekiz ve Fransız kuvvetlerinden oluşan haçlı ordusu, 1212 yılında tarihe İkab savaşı olarak geçen savaşta Muvahhid kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi Muvahhitler'in Endülüs ve Kuzey Afrika'da gücünü büyük ölçüde kaybetmesine neden oldu. Nitekim Kuzey Afrika'da başta Merinîler ve Hafsîler olmak üzere birçok yeni devlet Muvahhitler'in daha önce hâkim oldukları topraklar üzerinde doğdu.

Müslümanların siyasî açıdan zayıflaması Endülüs'te de Reconquista politikasının hızlanmasına neden oldu. 1230'da Kastilya ve Leon krallığı birleşerek hızlı bir şekilde istilaya başladı. 1238'de Belensiye, 1242'de Şibl, 1244'te Dâniye, 1246'da Şatibe ve Kurtuba ile Ceyyân ve Arcune, 1250'de Şenterim ele geçirildi. Bu istiladan sadece Endülüs'ün güney doğusundaki Gırnata Benî Ahmer emirliği bir süreliğine kurtulabildi.

BENİ AHMER (NASRÎLER) DEVLETİ (1238-1492)

1238 yılında Endülüs'te Muvahhidler'in hâkimiyetinin zayıflamasından ortaya çıkan otorite boşluğundan istifade ile kurulan mahallî idarelerden biri de Gırnata Beni Ahmer Emirliğidir. Nasriler olarak da bilinen bu hanedanın ilk kurucusu Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Nasr'dır. Başkenti Gırnata'dır. Soyunun sahabeden Sa'd b. Ubade'ye dayandığı ifade edilen Muhammed b. Yusuf, önce kendi memleketi Ceyyan'ı ve Vadi-yi Aş'ı hâkimiyeti altına aldı (1232). 1238'e kadar kendisinden daha güçlü bir lider olan İbn Hûd'a tabi oldu. İbn Hûd'un ölümünden sonra Kastilya krallığına tabi oldu. İbn Hûd'un hâkimiyetindeki Gırnata, Meriyye ve Malaka'nın kendisine bırakılması karşılığında Kurtuba ve Karmûne'nin Kastilya krallığı tarafından işgaline yardımcı oldu. Bu işgalden sonra Kastilya krallığı, Ceyyan'ı da işgal etti ve Gırnata'yı tehdit eder hale geldi. Bu durum Benî Ahmer Emirliği için tehdit oluşturdu. Bu tehditten kurtulmak için Benî Ahmer Emirliği, Kastilya krallığı ile yeni bir antlaşma yaptı. Bu

antlaşmaya göre, Benî Ahmer emirliği, Kastilya krallığına tabi olacak, gerektiğinde askerî destek verecek ve senelik 150 bin sikke tutarında haraç ödeyecektir. Buna karşılık Kastilya krallığı, Benî Ahmer emirliğinin elindeki toprakları tehdit etmeyecekti. Böylece başkenti Gırnata olan Meriyye ve Malaga'yı da içine alan Nasrîler /Benî Ahmer Devleti doğmuş oldu (1238)

1462 yılına kadar istikrarlı bir politika izleyen Benî Ahmer Devleti, bu tarihten sonra iç

karışıklıklar yaşadı. Bu iç karışıklıklardan istifade eden Kastilya Krallığı, Reconquista'yı gerçekleştirmek için 1462'de Endülüslü Müslümanların Kuzey Afrika ile bağlantı noktası olan Cebel-i Tarık'ı zapt etti.

1469'da Kastilya kraliçesi Izabella ile Aregon kralı II. Fernando evlenerek güçlerini birleştirdiler ve İspanya'nın doğmasına neden oldular. Bu yeni güç, hedefini, Endülüs'ü Müslümanlardan temizlemek olarak ortaya koydu. Bu hedef doğrultusunda, birleşmeden kısa bir süre sonra Hame, Ronda, Levşe, Malega, Beyyase, Meriyye şehirlerini ele geçirdiler. 1492'de Gırnata kenti uzun kuşatmadan sonra işgal edilerek Endülüs'teki son İslâm devletine de son verilmiş oldu.

İki buçuk asır tarih sahnesinde kalmayı başaran Gırnata Beni Ahmer Emirliği, bu varlığını izlediği esnek dış politikaya borçludur. Bir taraftan Kuzey Afrika'daki Merinîlerle diğer taraftan Kastilya krallığı ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır.

Endülüs İslâm medeniyetinin son temsilcisi ve aynı zamanda el-Hamra sarayı gibi birçok mimarî eserin de bânisi olması açısından Nasrîler Devleti tarihte seçkin bir yere sahiptir.

Endülüs'te İslâm Varlığının Sona Erdirilmesi

Endülüs'ün düşüşü ile siyasî güçlerini tamamen yitiren Müslümanlar, bu tarihten itibaren dünya tarihinde eşine ender rastlanan ağır işkencelerle tanışmış ve İspanya yarımadasında Hıristiyanlarca uygulanan bir devlet terörüne şahit olmuşlardır. Dinî bir kisveye bürünmüş olan bu devlet terörünün adı “Engizisyon”dur.

1478 yılında Hıristiyan kralların Papa IV. Sixtus'tan engizisyon yetkisi almasından sonra, evvela Kastilya Krallığı'nda, arkasından Aragon Krallığı'nda engizisyon uygulaması başlamıştı. İki devletin birleşmesinden sonra bu daha da hızlandırıldı. 1501'de Gırnatalılar, 1502'de Castille daha sonra da Aragon ve Catolagne krallıklarında yaşayan ve adına “müdeccen” denilen Müslümanlar vaftiz olma veya memleketlerini terk etme arasında seçime zorlanmışlardır.

Memleketlerini terk etmeyi kabul eden ve Kuzey Afrika'ya geçmek isteyen Müslümanlar daha büyük tehlikelerle yüzyüze gelmişlerdir. Zira yollarda pusuda bekleyen Hıristiyan çetelerin saldırılarına uğramış, ellerinden malları alınmış, canları bağışlananlar ise kendilerini şanslı saymışlardır. Sahillere ulaşanlar ise günlerce veya aylarca gemi beklemek zorunda kalmışlardır. Burada aç, perişan bir vaziyette bekleyenlerin önemli bir kısmı soğuktan ve çaresizlikten ölmüştür.

Bu şiddetli kovuşturma süreci 1526 yılında tamamlanmıştır. Artık bu tarihten sonra İspanya'da kalan, Kuzey Afrika'ya göçemeyen veya göçmesine müsaade edilmeyen insanlar, Hıristiyan olarak kabul edilmiş, Kuzey Afrika'ya geçişlerine müsaade edilmemiştir. Evleri aranmış başta Kur'an olmak üzere Arapça olarak yazılmış olan eserlerin tamamı toplatılmıştır. Meydanlarda bir araya getirilerek zafer çığlıkları altında yakılmıştır.

Bununla da yetinilmemiş cami ve mescitler; İslâmî usullere göre et kesimi yapan mezbahaneler, hamamlar kapatılmıştır. Arap isimleri ve unvanları yasaklanmış, kadınların tesettüre bürünmeleri, çocukların sünnet ettirilmesi suç sayılmıştır. Cuma günü çalışmayanlar, domuz eti yemeyenler cezalandırılmışlardır. Buna karşı direnenler yok edilmişlerdir. Bu şekilde yüzbinlerce insan öldürülmüştür. Kalanlar ise dinlerini gizlemek zorunda kalmış ve bu şekilde varlıklarını yüz yıla yakın devam ettirmişlerdir. Adına “moriskolar” denilen bu insanlar ya sürülmüş veya tamamen Hıristiyanlaştırılmışlardır.

ENDÜLÜS'ÜN İSLÂM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDEKİ YERİ

Batı ile İslâm âleminin diğer bölgeleri arasında köprü vazifesi gören Endülüs, İslâm kültür ve medeniyet tarihinde saygın bir yere sahiptir. İslâmî ilimlerin hemen hemen her sahasında yetiştirdiği yetkin ilim adamları ile doğudaki ekolleri de etkilemiştir.

Yeni ekollerin oluşmasına ortam hazırlayan Endülüs, filoloji sahasında Ebû Bekir ez-Zübeydî, İbn Hazm ve İbn Side; kıraat ve tefsir alanında İbn Danî, İbn Abdulkuddus el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî; hadis alanında İbn Eymen, fıkıh alanında Davud ez-Zahirî; kelim alanında İbn Hazm; tasavvuf alanında Fususu'l-Hikem'in yazarı İbnu'l-Arabî ve İbn Abbâd er-Rundî gibi büyük ilim adamları yetiştirmiştir. Eserlerinin önemli bir kısmı günümüze de gelmiş olan bu insanların çalışmaları doğuda da büyük yankılar uyandırmıştır.

İslâm felsefesinde de İbn Bace, İbn Tufeyl, Musa b. Meymûn, İbnu'l-Arabî ve İbn Cemirol gibi büyük filozoflar yetiştiren Endülüs, İslâm felsefesinin Batı'ya geçişini sağlamış ve Rönesans'ın arkasındaki en büyük merkez olmuştur.

İslâm hukukunda; Zahirî mezhebinin kurucusu Davud ez-Zahiri gibi büyük bir şahsı yetiştirmiştir. Davud, Endülüslü olmasına rağmen eserleri İslâm âleminin hemen hemen her yerinde okuyucu bulabilmiştir. Onun tarafından kurulan Zahirî mezhebi, doğuda kendisine taraftar bulan mezheplerin başında gelmiştir. Başta büyük tarihçi İbn Haldun'un talebesi Makrizî olmak üzere birçok ilim adamı bu mezhebe bağlıydı.

İspanya'da Engizisyon Mahkemeleri

Engizisyon mahkemeleri, önce 13. Yüzyılda Fransa'da kurulmuştur. Sonra Avrupa'ya yayılmıştır. Hıristiyanlığın safiyetini korumak, Katolikliği yaymak ve insanları zorla Hristiyanlaştırmayı hedeflemektedirler.

Önce Yahudi dönmelerini takip amacıyla 1478'de Kastilya'da kurulan Engizisyon mahkemeleri Gırnata'nın düşüşünden sonra Moriskolara göre uyarlanmıştır.

Başlarında papaz yargıçların olduğu bu mahkemeler, suçluya atılan suç kabulden başka bir çıkar yol bırakmamaktadır. Ancak pişmanlık duyarsa cezası hafifletilebilir. Pişmanlık duymazsa ya ölüm ya da ömür boyu hapse mahkûm edilirdi. Genellikle atılan suç kabul etmek için ölümcül işkenceler yapılıyordu. Ya vücut azalarından birinin kırılması, ya halkın gözü önünde öldürülmesi ya da yakılması gibi cezalar tatbik ediliyordu. Müslümanlığa alamet olan herşey engizisyon mahkemesine gitmesine yeter bir delil sayılıyordu.

OSMANLI'NIN ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARINA YARDIMI

İlk İlişkiler – İlk Elçi - İlk Yardım

Endülüs Müslümanları İstanbul'un fethinden sonra güçlenen Osmanlı devletinden umutlanmışlardır. Kâtip Çelebi'nin Takvîmu't-Tevârih adlı eserinde yer alan malumata göre, Endülüs Müslümanları ile Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkiler Fatih döneminde değil,

II. Bayezid döneminde 1487'de İstanbul'a gelen Nasriler devletinin elçisi ile başlamıştır.

Endülüs'te son İslam Devleti olan Nasriler (Benî Ahmer) Devleti taht kavgaları arasında bocalarken son Nasrî emiri XII. Muhammed Ebu Abdullah, Kuzey Afrika'daki Müslüman hanedanlara ve Memlûklere müracaat ettiği gibi bir elçisini de ilk defa İstanbul'a göndermiştir (1487). Nasrî Emiri, Kastilya Krallığı'nın bu son Endülüs devletini tehdit ettiğini ifade ederek yardım istemiştir.

Osmanlı sultanına gelen Nasriler Devleti'nin elçisi, Endülüs'ün meşhur şairlerinden Rundî'nin kaleme aldığı, Kâtip Çelebi'nin "Kaside-i Garra" adını verdiği bir ağıtını (mersiyesini) beraberinde getirmiştir. Baştan sona etkili ve dokunaklı ifadelerle dolu olan ağıt, önce zamanın acımasızlığı ve her şeyin fani olduğunu anlatan beyitlerle başlar. Sonra belli başlı Müslüman şehirlerinin işgal edilmesi, camilerin kiliseye çevrilmesi ve böylece ezan yerine her tarafta çan seslerinin duyulması, çocukların analarından zorla ayrılması, genç kadın ve kızların esir pazarlarında satılması şeklinde Endülüslülerin yaşamış oldukları felaketleri anlatır ve sonunda şu beyitlerle Müslümanları Endülüs'ün imdadına koşmaya çağırır:

"Ey ibret dolu geçmişten ibret alacak yerde, günübirlik işlere, dedikodulara batmış kişi!
Sen uyu bakalım! Ama zaman için ne demek dinlenme! Ne demek uyku?"

Endülüs'ten, Endülüs'ün zavallı halkından var mı haberiniz? Her yer onların felaketini duydu; sizin kulağınız sağır, Gözünüz kör, Kalpleriniz mefluç mu?

Ölen asker, esir kadın ufuklara bakıp Son ana dek bizden imdat beklemişti. Hiç düşündünüz mü bunu?"

Beni Ahmer Devleti'nin yardım talebinden sonra Osmanlı Devleti Sultanı II. Bayezid, Papa ve İspanya Kralına Endülüs Müslümanlarının sıkıştırılmaması için mektup yazmışsa da bir karşılığı olmamıştır.

II. Beyazıd, Kemal Reis'in kumanda ettiği bir donanmayı İspanya'yı vurmak maksadıyla

1487 yılında Akdeniz'e göndermiştir. Kemal Reis, iki yıl süreyle hem İspanya sahillerini vurmuş, hem de çok sayıda Moriskoyu gemilerle Cezayir'e taşımıştır. Sonuçta Kemal Reis'e verilen Osmanlı desteği ile Endülüs Müslümanlarına yardım yapılmışsa da Osmanlı'nın bizatihi direk olarak askerî yardımda bulunamadığı Endülüs Müslümanlarının son kalesi olan Gırnata, haçlı muhasarasına daha fazla mukavemet edemeyerek 1492'de teslim olmuş, Nasrî Emirliği sona ermiştir.

Nasrî Devleti'nin yıkılmasının ardından Hıristiyan idareciler, kilisenin de teşvikiyle "tek din (Katoliklik) tek devlet" esasına dayalı bir zihniyet istikametinde, zorla Hıristiyanlaştırma ve sürgün politikalarını uygulamaya başladılar. Pilot bölge olarak da Gırnata ve çevresini seçtiler.

Gırnatanın teslim olmasında yapılan antlaşmayı hiçe sayarak yapılan bu zulümlere karşı Müslümanlar 1499-1501 senelerinde üst üste ayaklandılarsa da, bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. İsyanlara iştirak edenlere, ya vaftize razı olmaları, ya da ülkeyi terk etmeleri karşılığında hayat hakkı tanındı. Bu zor durum karşısında çok sayıda Müslüman şeklen de olsa vaftize razı oldu. Belki bir gün bu baskılar azalır umudu ve beklentisiyle görünüşte Hıristiyanlığı kabul ettiler. Ancak ilim ehlerinden ve varlıklı kimselerden çok sayıda Müslüman sürgünü tercih etti.

Zor kullanılarak vaftiz edilerek Hıristiyanlaştırılanların İslam'la ilişkilerini tamamen koparmak için;

- a. Evlerindeki dini eserler toplatılarak imha edildi.
- b. Mescidler kiliseye çevrildi.
- c. İslam'la ilgili tüm ibadet ve görüntüler yasaklandı.
- d. Moriskoların evleri gözetleme altına alındı.

Gırnata Müslümanlarından Osmanlı'ya Elçi (1502)

Endülüs Müslümanlarından Gırnata ileri gelenleri Gırnata'nın düşmesinden on yıl sonra (1502) Osmanlı'ya bir elçi göndermişlerdir. Bu elçi de Endülüslülerin içinde buldukları şartları adeta kelimelerle tasvir eden bir ağıt getirmişti. 105 beyitlik bu ağıtta;

Dini kitapların yakılması ve çöplüklere atılması, Namaz kılanların ve oruç tutanların ateşe atılması,

Kiliselere gitmeyenlerin dövülerek kiliseye getirilmesi veya para cezasına çarptırılması,

Moriskoların ölümlerinin bir hayvan ölüsü gibi çöplüklere atılması veya pis yerlere terk edilmesi,

Müslüman isimlerinin zorla değiştirilmesi, Bazı mescitlerin çöplüğe çevrilmesi,

Enderiş'te halkın camiye toplanarak diri diri yakılması gibi baskılar sıralanmaktadır. Ancak Moriskoların, tüm baskılara rağmen dinlerine sadakatle bağlı oldukları vurgulandıktan sonra Osmanlı Padişahı'ndan yardım talep edilmektedir. Osmanlı Sultanının Kral ve Kraliçe'den ya 1492 atlaşmasına bağlı kalarak Müslümanlara verdikleri can, mal ve din dokunulmazlıklarına dair taahhütlerine bağlı kalmalarını, ya da Endülüslülerin mallarıyla birlikte Kuzey Afrika'ya göçmelerine izin vermelerinin sağlanması istenmektedir.

İşte bu ikinci elçinin gelişi sonrasında Osmanlı yönetimince, İspanya'da yaşanan trajediye müdahale kararı alınmıştır. Bunun üzerine II. Bayezid, Kemal Reis'i 1505 yılında bir donanmayla Akdeniz'e göndermiştir. Bu ikinci seferinde Kemal Reis ve ona bağlı leventler bazı Akdeniz adalarını vurmuş, çok sayıda Endülüslü Müslüman gemilerle Afrika'ya ve Osmanlı topraklarına taşımıştır.

Bu dönemde Kuzey Afrika'da Memlûklerin hakim durumda olması, stratejik konumda olan Septe ve Tanca'nın da Portekizlerin elinde olması Osmanlı'nın karadan müdahalesine imkan vermemiştir.

Osmanlı'nın Endülüs Müslümanlarına Yardım Edememesinin Sebepleri

- a. Osmanlı donanmasının yetersizliği.
- b. Cem Sultan isyanının devleti fazlaca meşgul etmesi,
- c. Osmanlılarla Memlûklar arasında ihtilaf ve çatışma halinin olması.

Barbaros Hayrettin Paşa'nın Endülüs Müslümanlarına Yardımları

Midilli'ye yerleşmiş olan bir Türk ailenin çocukları olan **Barbaros Hayrettin ile Oruç Reis** kardeşler, korsanlık faaliyetlerine başlamışlar ve Osmanlı'nın hizmetine girerek İspanya sahillerini vurmuşlardır.

1517'de Cezayir'i İspanyol işgalinden kurtaran Oruç Reis, Cezayir sultanı ilan edildi. Bir yıl sonra Oruç Reis'in ölmesinden sonra Barbaros Hayrettin Paşa Cezayir Sultanı oldu

ve Cezayir'i Osmanlı'ya bağladı. Osmanlı, onun aracılığıyla Endülüs Müslümanlarına yardım etti. 1530'da 40'a yakın gemi ile 70.000 civarında Müslümanı Cezayir'e taşıdı. Bütün bu yardımlara ilaveten Kanunî döneminde daha başka sefer ve yardımlar da yapıldı.

1534'te Barbaros Osmanlı Devleti'nin Kaptan-ı Deryalığına tayin oldu. Yani donanmanın başına geçirildi. Kısa zamanda Ege Adalarını feth etti.

1538'de Barbaros, Haçlı ordusunu Preveze'de bozguna uğrattı.

Barbaros'un bu başarıları Endülüs Müslümanlarına ulaşmanın ve yardım etmenin kapısını azda olsa aralamıştır.

Cezayir'e Taşınan Moriskolardan Feryatnâme

Cezayir'e göç eden Moriskoların imdadını ifade eden feryatnâmesinin Osmanlı Sultanı Kanuni'ye ulaşması üzerine 1543'te Barbaros, İspanya ve İtalya sahillerini vurmak ve Müslümanların güvenliğini sağlamak için Akdeniz'e gönderildi.

Kanunî, Fransa ile bir takım antlaşma ve ittifaklar kursa da İspanya'ya Osmanlı donanmasının direk olarak gitmesi, savaşması ve vurması mümkün olmamıştır. Çünkü Akdeniz'de sadece Cezayir, Osmanlı'ya tabidir. Tunus İspanya'ya, Fas ise bölgedeki hanedanlarca idare edilmektedir. Hanedanlar ise İspanya ve Portekiz ile iyi geçinmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca Portekiz Kızıldeniz'de ve İslam coğrafyasında sürekli sıkıntı peyda etmekte olduğundan, Osmanlı donanması Kızıldeniz'de de görev yapmaktadır.

Moriskoların çok sıkıntılı bir döneminde Barbaros Hayrettin Paşa'nın onları rahatlatmaya çalıştığını söylesek de onların üzerindeki baskı ve zulümler bertaraf edilememiş, ancak çok sayıda Müslüman gemilerle İslam diyarına taşınabilmiştir.

Kanunî, önce Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de hâkimiyet kurmak ve ondan sonra Moriskoların meselesini halletme yolunu tercih etmişse de bunda başarılı olunamamıştır. Ancak onların taşınmasında yardımcı olunmuştur.

1568 İsyanı

Çaresiz kalan Moriskolar zaman zaman çareyi isyanlarda bulmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. İsyancılar onlar için bir bakıma ölümlerden ölüm beğenmek olmuştur. 1568'de Gırnata merkezli Muhammed b. Ümmeyye liderliğinde başlayan isyana Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa destek olmuştur. İsyanın başarılı olması için dönemin Osmanlı Sultanı

II. Selim'den Osmanlı donanmasını göndermesi talep edildiyse de bu mümkün olmamıştır.

1569'da II. Selim'in Moriskolara gönderdiği fermanda, onların durumlarını yakından takip ettiğini ve iyi bildiğini ifade etmekte, ancak donanmanın Kıbrıs meselesinden dolayı şimdilik gönderilmesinin mümkün olmadığı iletilmektedir. Padişah II. Selim, Kılıç Ali Paşanın Moriskolara yardım etmesi emrini vermiş, 40 civarında gemi İspanya sahillerine gitmişse de fırtına-kasırga sebebiyle başarılı olunamamıştır. Avrupanın en güçlü devletine karşı gerçekleştirilen bu isyanın güç dengesi açısından da başarılı olma şansı bulunmamaktaydı.

1568-1571 yılları arasında devam eden isyan başarılı olamamıştır. Moriskoların liderleri önce Muhammed b. Ümeyye, sonra da Mulay Abdullah öldürülmüşlerdir. 1570'te Kıbrıs fethedildiyse de 1571'de Osmanlının yaşadığı İnebahtı yenilgisi yardım yollarını kapamıştır.

İsyanın başarılı olamamasının nedenleri (1568-1571):

- a. İspanya ordusunun başarıları
- b. II. Philip'in af fermanı
- c. Moriskolar arasında Osmanlı aleyhtarı propagandaların etkili olması,
- d. Osmanlı yardımlarının yeterince ulaşamaması.

Sürgün (1609)

1609'da tüm Müslümanların İspanya dışına sürgün edilmesine dair kararlar, Moriskolar, ya Fransa üzerinden Osmanlı topraklarına, ya da Tunus ve Cezayir başta olmak üzere Osmanlı'ya bağlı Kuzey Afrika coğrafyasına göç etmişlerdir.

Entegrasyon sürecinde Moriskolar da yerleştikleri bölgelerdeki halklar da birtakım uyumsuzluklar yaşamışlarsa da Osmanlı devleti onlara her türlü yardımı yapmıştır. Onlara iş, aş ve ev vermiştir. Bazılarına araziler tahsis etmiştir. Kimisini de mesleğine göre imkanlar sağlamıştır.

Moriskolar da Endülüs'te edindikleri tecrübe ve birikimlerini yerleştikleri yörelerin halklarıyla paylaşarak toplumun ekonomik yönden gelişmesine katkı sağlamışlardır. Kültür, musiki, matematik, geometri, felsefe ve folklor gibi kültürel değerlerini de toplumun faydasına sunarak yaşamaya devam etmişlerdir.

500.000 civarında Morisko nüfusunun son sürgünde yer aldığı tahmin edilmektedir. Bunların önemli bir bölümü yollarda karşılaştığı soğuk, açlık ve hastalık sebebiyle ölmüştür.